

300 de ani de la înființarea Episcopiei de Făgăraș

Editori:
Ovidiu Ghitta, Cristian Barta

Ioan Giurgiu Pataki
1715-1727

300 de ani
de la înființarea Episcopiei de Făgăraș

Prezentul volum conține lucrările

Simpozionului aniversar
„300 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA EPISCOPIEI DE FĂGĂRAȘ”

25 noiembrie 2021

organizat

sub înaltul patronaj
al Preafericitului Părinte Cardinal Lucian Mureșan,

de

Arhiepiscopia Majoră
a Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică

în colaborare cu

Facultatea de Teologie Greco-Catolică
din cadrul Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca

300 de ani de la înființarea Episcopiei de Făgăraș

Editori:

Ovidiu Ghitta și Cristian Barta

Volum apărut cu binecuvântarea
Preafericitului Părinte Claudiu,
Arhiepiscop Major și Mitropolit

Presa Universitară Clujeană

2025

**Volumul a fost publicat cu sprijinul financiar
al Fondului de dezvoltare UBB 2024:
proiect GS-UBB-FTGC-BARTA CRISTIAN.**

Ilustrația copertii:

**Prelucrare după portretul Episcopului Ioan Giurgiu Patachi,
din Muzeul Curiei Arhiepiscopiei Majore din Blaj.**

ISBN 978-606-37-2842-6

© 2025 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul editorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

**Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>**

Cuprins

Editorii

<i>Cuvânt înainte</i>	7
-----------------------------	---

ALOCUȚIUNI FESTIVE

<i>Mesajul Preafericitului Părinte Lucian Cardinal Mureșan</i>	15
<i>Mesajul Preasfințitului Părinte Cristian Dumitru Crișan</i>	17

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Cesare Alzati

<i>1721. Făgăraș. Considerații marginale</i>	23
--	----

Horea Ovidiu Pop

<i>Bula „Rationi congruit” și importanța ei</i>	39
---	----

Alexandru Buzalic

<i>„Rationi congruit” – un pas din istoria construirii unui model ecleziologic</i>	55
--	----

Ovidiu Ghitta

<i>Despre Bula „Rationi congruit” în istoriografia greco-catolică română.</i>	
<i>De la Samuil Micu la Octavian Bârlea</i>	83

Cristian Barta

<i>Episcopia de Făgăraș: statut canonic și semnificații ecleziologice</i>	101
---	-----

William A. Bleiziffer

<i>Considerații canonice asupra primului Sinod celebrat în Episcopia de Făgăraș (1725)</i>	127
--	-----

Ciprian Ghișa

*Portretul lui Ioan Patachi și tipologia marilor ierarhi
ai Bisericii Române Unite cu Roma – aspecte ale discursului identitar,
de la Corifeii Școlii Ardelene la perioada interbelică151*

Greta Monica Miron

Un episcop unit și biblioteca sa: Ioan Giurgiu Pataki165

Radu Nedici

*Bunuri cu destinație publică și spațiu privat în documentele succesiunii
episcopului Petru Pavel Aron237*

Daniel Dumitran

*De la „Rationi congruit” (1721) la „Apostolatus officium” (1807).
O nouă lectură asupra evoluției instituționale a Episcopiei Făgărașului
de la instituire până la înființarea capitlului catedral273*

Cuvânt înainte

Volumul de față reunește contribuțiile științifice prezentate în cadrul Simpozionului aniversar cu titlul „300 de ani de la înființarea Episcopiei de Făgăraș”, care a fost organizat sub înaltul patronaj al Preafericitului Părinte Cardinal Lucian Mureșan, de Arhiepiscopia Majoră a Bisericii Române Unite cu Roma în colaborare cu Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj-Napoca, în data de 25 noiembrie 2021.

Aniversarea tricentenarului existenței Episcopiei de Făgăraș, instituită canonic de Papa Inocențiu al XIII-lea prin Bula „*Rationi congruit*” (18 mai 1721), a reunit specialiști care au reflectat asupra împrejurărilor istorice, politice, ecleziologice și canonice care au făcut posibil acest eveniment decisiv pentru configurarea modernă a Bisericii Române Unite, precum și asupra consecințelor sale instituționale. Obiectivul simpozionului a fost acela de a oferi o lectură contextualizată, interdisciplinară și critică cu privire la acest moment de răscruce al istoriei românilor uniți, care marca trecerea Bisericii lor de la cadrul Unirii și al primilor ani de comuniune cu Scaunul apostolic al Romei la integrarea deplină în orânduirea canonică a Bisericii Catolice și în sistemul juridico-politic al Imperiului.

Cardinalul Lucian Mureșan (23 mai 1931 – 25 septembrie 2025), de pie amintire, în mesajul adresat participanților, a subliniat importanța cercetărilor istorice, teologice și juridice pentru cunoașterea trecutului și a identității Bisericii Greco-Catolice, considerându-le o sursă care poate inspira prezentul și direcțiile viitoare de dezvoltare. În același timp, a evocat întrepătrunderea istoriei cu Providența divină, inclusiv în realitatea martiriului din timpul persecuției comuniste, îndemnând la credință și speranță, cu deplină convingere în vocația ecumenică a Bisericii Greco-Catolice.

Discursul inaugural al Preasfinției Sale Cristian Dumitru Crișan, episcop auxiliar al Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș, exprimă gratitudinea față de Preafericitul Părinte Cardinal Lucian Mureșan și față de organizatorii simpozionului. De asemenea, explică desfășurarea on-line a evenimentului

și prezintă succint contextul istoric al anilor 1713-1721, relevând necesitatea unei reevaluări critice și obiective a izvoarelor istorice și a istoriografiei cu privire la întemeierea Episcopiei de Făgăraș.

Textele reunite în acest volum confirmă, în mod convingător, oportunitatea metodologică a plasării Bulei „*Rationi congruit*” într-un orizont hermeneutic interdisciplinar. Pluralitatea perspectivelor specifice istoriei bisericești, dreptului canonic, ecleziologiei, istoriografiei, istoriei culturale și sociale au evidențiat un proces complex în care politicile imperiale, strategiile Sfântului Scaun cu privire la Bisericile Răsăritene și factorii locali transilvăneni s-au condiționat reciproc. Din această interacțiune a rezultat o soluție instituțională inovatoare pentru epocă, mai ales în comparație cu statutul altor Biserici Unite din Imperiu, cu efecte benefice asupra stabilității guvernării ecleziale și asupra dezvoltării unei culturi teologice și intelectuale proprii.

În acest cadru interpretativ se înscrie studiul profesorului Cesare Alzati, care propune o analiză de lungă durată asupra configurației instituționale a *Ecclesia Valachorum* încă din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Prin investigarea itinerariului sediului episcopal românesc de la Alba Iulia, centru al puterii princiare și al vizibilității publice, la Făgăraș, situat la periferia Principatului, și ulterior la Blaj, devenit „mica Romă” a Bisericii Greco-Catolice, autorul demonstrează că mutarea sediului episcopal depășește pe planul semnificațiilor sfera administrativă, reflectând repoziționări simbolice ale autorității, reprezentării și identității ecleziale într-un context multi-confesional marcat de presiuni protestante, transformări habsburgice și noi modele de guvernare bisericească. Titlul și memoria acestor locuri funcționează ca straturi identitare distincte, care solicită o lectură atentă a continuităților și rupturilor, cu implicații ecleziologice și canonice relevante inclusiv pentru prezent.

Dimensiunea politico-istorică a Bulei „*Rationi congruit*” este reliefată în studiul lui Horea Ovidiu Pop, care interpretează actul pontifical ca instrument de reordonare a câmpului eclezial transilvănean în contextul reformismului habsburgic și al tensiunilor confesionale. Importanța demersului rezidă în aducerea laolaltă a planurilor care, în interpretările simplificatoare, tind să fie separate: motivațiile pastorale și canonice ale Romei, interesele administrative și politice ale Curții vieneze, aspirațiile de stabilitate și de afirmare ale Bisericii românești. Examinând geneza și semnificațiile Bulei,

autorul relevă că acest act a favorizat emanciparea religioasă și socială a românilor, transformând Blajul într-un centru major al educației și conștiinței naționale moderne.

Într-un registru teologic, articolul lui Alexandru Buzalic propune interpretarea Bulei „*Rationi congruit*” ca etapă în procesul de construire a unui model ecleziologic al unității. Autorul plasează evenimentul în dinamica relațiilor dintre Răsărit și Apus, dintre tradiția canonică a primului mileniu și dezvoltările juridico-instituționale ale modernității. Atenția autorului este focalizată asupra caracterului procesual al discernământului eclezial și asupra faptului că normele canonice exprimă viziuni ecleziologice născute din experiențe istorice concrete. Din această perspectivă, „*Rationi congruit*” apare ca un moment de maturizare a ecleziologiei unității, anticipând evoluții confirmate ulterior de Conciliul Vatican II și de reflecțiile contemporane asupra sinodalității în Bisericiile *sui iuris*. Fidelitatea față de tradiția răsăriteană și integrarea în comuniunea catolică sunt interpretate ca experiențe constitutive, care au potențialul de a inspira reflecția contemporană despre unitate și pluralitate în Biserica lui Hristos.

Istoria receptării și interpretării Bulei „*Rationi congruit*” este analizată de Ovidiu Ghitta printr-un parcurs istoriografic ce pornește de la Samuil Micu și ajunge până la Octavian Bârlea. Studiul evidențiază modul în care istoriografia greco-catolică a resemnificat constant actul fondator, în funcție de contexte precum consolidarea instituțională, competiția interconfesională, afirmarea culturală sau experiența persecuției și clandestinității. Această analiză demonstrează că istoria înființării Episcopiei de Făgăraș nu are numai un caracter evenimential, ci este deopotrivă un proces de construcție narativ-identitară.

La intersecția dintre ecleziologie și drept canonic, contribuția lui Cristian Barta examinează semnificația teologică și juridică a instituirii Episcopiei de Făgăraș, insistând asupra consecințelor pentru identitatea Bisericii locale și pentru raporturile acesteia cu Biserica Romei, cu autoritatea imperială și cu celelalte structuri ecleziale. Prin comparații cu alte Biserici Răsăritene Catolice, cercetarea surprinde raportul dintre modelul ecleziologic identificat în gândirea teologică a românilor uniți și evoluțiile referitoare la configurarea canonică a Bisericii lor. Această abordare are utilitatea de a pune în lumină întemeierea Episcopiei de Făgăraș în orizontul continuității, Biserica fiind mai mult decât statutul ei, dar și al perspectivelor deschise prin configurarea canonică de episcopie.

Analiza sinodalității ca instrument de guvernare, organizare și legiferare canonică este realizată de William A. Bleiziffer, care investighează primul sinod al Episcopiei de Făgăraș din 1725. Studiul relevă mizele soborului mare: un răspuns la nevoi pastorale imediate, dar și o manieră de articulare a disciplinei canonice pentru o Biserică orientată către integrarea tot mai profundă în catolicitate, fără abandonarea tradiției răsăritene. În această cheie, sinodul din 1725, prin cele 14 canoane, se prezintă ca un laborator al acomodărilor și al tensiunilor între normele latine și disciplina răsăriteană, între aspirația spre un ideal spiritual, moral și disciplinar și realitățile concrete ale unui cler rural, între identitatea confesională și presiunile externe.

Ciprian Ghișa circumscrie figura episcopului Ioan Patachi în galeria ierarhilor greco-catolici care i-au urmat, relevând modul în care figurile episcopale devin repere simbolice ale Bisericii Române Unite cu Roma și dobândesc rolul de modele, de justificare și de promovare a coeziunii ecleziale. Autorul reliefează metamorfoza imaginii lui Ioan Patachi în discursul greco-catolic, de la Corifeii Școlii Ardelene până în perioada interbelică. Evoluția de la o percepție inițial rezervată la una recuperatoare, care îi recunoaște episcopului Patachi rolul de fondator și de predecesor al lui Inochentie Micu Klein, indică modul în care memoria eclezială greco-catolică i-a selectat, i-a temperat sau i-a amplificat anumite trăsături în funcție de prioritățile epocii.

Istoria intelectuală a episcopatului patachian este aprofundată de Greta Monica Miron, care creionează universul livresc al primului ierarh al eparhiei pe baza inventarelor din 19 februarie 1731 și din 14 iunie 1747. Cercetarea este revelatoare în privința profilului intelectual al episcopului, dar totodată poate fi considerată ca o hermeneutică a cărții privity ca instrument de guvernare: ponderea lucrărilor de teologie și, mai ales, de drept canonic sugerează nevoia ierarhului de a organiza o eparhie aflată la început, într-un mediu multilingv și multiconfesional. În același timp, biblioteca, prin manuale, tratate și lucrări de controversă teologică, este un indicator al circulației ideilor și al alinierii la standardele educației catolice europene.

Prin investigarea documentelor succesoriale ale episcopului Petru Pavel Aron și al inventarelor realizate după moartea sa, în reședința episcopală din Blaj și în reședința închiriată la Sibiu, Radu Nedici pune în valoare bunurile

menționate ca ferestre către viața privată a ierarhului. Mai mult, autorul propune o lectură subtilă a raportului dintre spațiul public și cel privat al episcopului, interpretând discreția testamentară ca expresie a unei opțiuni spirituale și identitare caracterizate de dăruire totală față de instituția eclezială.

Daniel Dumitran oferă o interpretare dinamică a evoluției instituționale a Episcopiei de Făgăraș, de la „*Rationi congruit*” la „*Apostolatus officium*” (1807), demonstrând că înființarea capitolului catedral reprezintă împlinirea unui proces îndelungat de adaptare și consolidare instituțională. Prin comparația cu spațiul rutean și prin raportarea la politicile ecleziastice vieneze, studiul arată complexitatea și tensiunile inerente adoptării unor forme instituționale de inspirație romano-catolică în interiorul unei Biserici de rit răsăritean și evidențiază consecințele sociale și culturale ale consolidării clerului secular. În felul acesta, Bula „*Rationi congruit*” este înțeleasă ca punct de plecare pentru o istorie instituțională în care tensiunile dintre tradiție și modernizare devin generatoare de noi structuri și elite în Biserica Română Unită cu Roma.

Privit în ansamblu, volumul are o relevanță eclezială și academică evidentă, deoarece poate fi citit ca studiu de caz despre articularea dintre universal și local în Biserica Română Unită cu Roma, acesta fiind un subiect care își păstrează actualitatea și capacitatea de a modela discursul identitar și strategiile pastorale. Asumarea critică a memoriei instituționale, departe de a slăbi identitatea eclezială, contribuie de fapt la maturizarea acesteia. Într-o Biserică marcată de experiența persecuției și a clandestinității în secolul al XX-lea, un asemenea exercițiu de luciditate istorică și teologică are o valoare pastorală și formativă.

În acest spirit, aniversarea tricentenarului Episcopiei de Făgăraș este propusă cititorilor ca o oportunitate de angajare intelectuală și spirituală, fidelă spiritului critic și eclezial care a însuflețit Biserica Română Unită cu Roma, încă de la începuturile existenței sale în comuniunea catolică.

Editorii

**ALOCUȚIUNI
FESTIVE**

Mesajul

Preafericitului Părinte Lucian Cardinal Mureșan

Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică, prin marea milostivire a lui Dumnezeu, se află la ceas aniversar: se împlinesc 300 de ani de la instituirea canonică a Episcopiei de Făgăraș.

Gândul nostru însuflețit de recunoștință se îndreaptă spre Sfântul Părinte Papa Inocențiu al XIII-lea care prin Bula „*Rationi congruit*” din 18 mai 1721 oferea un nou statut juridic Bisericii Române Unite și o integra în orânduirea canonică a Bisericii Catolice. Păstor al Episcopiei de Făgăraș devenea Ioan Giurgiu Patachi, ierarh erudit și plin de zel apostolic, care s-a străduit să stabilizeze și să întărească Unirea cu Sfânta Biserică a Romei.

Se cuvine să adresăm cele mai alese sentimente de grațitudine distinșilor conferențieri care vor interveni în cadrul Simpozionului pentru a pune în lumină semnificațiile istorice, teologice și juridice ale înființării Episcopiei de Făgăraș. Prezenta aniversare reprezintă prilejul potrivit pentru a reflecta asupra acestui eveniment, a cărui însemnătate trebuie să fie înțeleasă în contextul său istoric pentru a-i cunoaște cauzele și motivațiile, dar totodată poate fi considerată în orizontul consecințelor sale asupra evoluției instituționale a Bisericii Române Unite.

În același timp, aprofundarea trecutului se dovedește a fi foarte importantă pentru prezentul și viitorul Bisericii noastre: pe de o parte ne oferă posibilitatea de a releva experiențe și aspecte identitare prețioase pentru individualitatea Bisericii din prezent și deschide perspective de viitor; pe de altă parte, ne ajută să descoperim lucrarea tainică a Providenței, care i-a călăuzit pe demnii noștri înaintași să transforme numeroase situații istorice dificile în oportunități pentru Biserică și pentru neamul românesc.

Structurile ecleziastice ale românilor uniți au avut o evoluție care într-adevăr ne îndeamnă la reflecție. Vremurile de creștere și înflorire au alternat cu situații complicate sau chiar cu persecuții. Ne putem gândi la cursul schimbător al istoriei, în care multe lucruri realizate într-o perioadă

apun, apoi renasc și se dezvoltă sub altă formă sau în alt loc. Faptul că în doar trei sute de ani Biserica Română Unită s-a dezvoltat de la demnitatea de Episcopie la cea de Mitropolie, ajungând în prezent la rangul de Arhiepiscopie Majoră, rămânând fidelă trăirii credinței catolice în frumusețea și bogăția tradiției răsăritene, este dovada vie că Dumnezeu o iubește și lucrează mântuitor prin ea. Ocrotită de Providența Divină, Biserica noastră a înviat după crunta persecuție comunistă, vădind misiunea sa ecumenică și profetică pe pământul românesc, primind, printre spini și aureole, coroana strălucitoare a mărturiei celor șapte Fericți Episcopi Martiri.

Vremurile pe care le trăim astăzi sunt grele, pline de încercări și suferințe, însă istoria Bisericii noastre Române Unite ne dă curaj, întrucât însuși cursul acestei Biserici arată în mod limpede că atunci când căutăm voia Domnului și o urmăm cu jertfă și dăruire, Providența face în așa fel încât aspirațiile noastre să se împlinească. Din mica scânteie de credință pe care I-o oferim, Cel Atotputernic va aprinde un foc capabil să lumineze și să încălzească inimile.

Cu unire în rugăciune și în spirit de comuniune, le mulțumim organizatorilor și tuturor participanților la Simpozion, încredințându-i ocrotirii Maicii Sfinte. Să invocăm mijlocirea maternă a Preasfintei Fecioare Maria pentru a fi la înălțimea misiunii noastre, de a da mărturie autentică despre dragostea lui Dumnezeu.

Cu arhierească binecuvântare,

+ Lucian Cardinal Mureșan

**Arhiepiscop și Mitropolit al Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș
Arhiepiscop Major al Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică**

Mesajul

Preasfințitului Părinte Cristian Dumitru Crișan

**Preasfințiile Voastre, Doamnelor și domnilor profesori,
Preacucernici Părinți, Dragi studenți, Distinși invitați**

Lăudat să fie Isus Hristos!

Cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Cardinal Lucian Mureșan, Arhiepiscopul Major al Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, am bucuria și onoarea de a vă adresa tuturor un cordial cuvânt de salut în deschiderea simpozionului științific dedicat comemorării celor trei veacuri de la înființarea Episcopiei de Făgăraș.

Acest moment aniversar, pe cât de solemn, pe atât de rodnic din punct de vedere academic și spiritual, are finalitatea de a reînvia memoria unui eveniment fondator din istoria Bisericii noastre și de a contempla semnificațiile sale în lumina prezentului.

Îngăduiți-mi, să îmi exprim, înainte de toate, profunda și vie recunoștință față de Preafericirea Sa Lucian Mureșan, care, prin înaltul său patronaj, conferă acestei manifestări academice o solemnă prestanță spirituală. În același spirit de recunoștință, adresez mulțumiri Facultății de Teologie Greco-Catolică, domnului Prof. Dr. Ovidiu Ghitta, distins Decan al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai”, precum și tuturor distinșilor invitați care, prin generozitatea și competența lor, vor da consistență și profunzime reflecțiilor de astăzi.

Din cauza situației actuale a pandemiei, organizatorii au considerat că este mai prudent să opteze pentru desfășurarea întâlnirii în format on-line, dar acest aspect nu diminuează cu nimic intensitatea întâlnirii și forța comuniunii intelectuale care ne unește. Dimpotrivă, întâlnirea noastră se constituie în oportunitatea de a descoperi că, dincolo de distanțe, adevărata comuniune se clădește în jurul ideilor, al cercetării și al memoriei vii a unui trecut ce modelează prezentul și viitorul.

Tricentenarul înființării Episcopiei de Făgăraș ne îndreaptă privirea spre un moment de răscruce al istoriei Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, care a avut consecințe pentru întreg parcursul cultural și spiritual al românilor ardeleni. Este necesar, așadar, să reflectăm asupra contextului istoric, politic, ecleziologic și canonic în care s-a cristalizat acest moment fondator, asupra consecințelor sale instituționale și, mai ales, asupra implicațiilor identitare care au marcat destinul comunității noastre de credință.

Cercetările istorice au evidențiat faptul că moartea Mitropolitului Atanasie Anghel, la 19 august 1713, cel care înfăptuise Unirea religioasă între anii 1698-1701, a marcat debutul unui complex proces de reorganizare instituțională a Bisericii românilor ardeleni în cadrul canonic și juridic al Bisericii Catolice. În dinamica acestui proces se regăsesc instituții locale (Biserica Unită, Episcopia romano-catolică de Alba Iulia, autorități politice ale Principatului Transilvaniei), regionale (Curtea imperială vieneză, ierarhia romano-catolică din Ungaria) și pontificale.

Întreaga desfășurare a evenimentelor a reflectat întâlnirea și dialogul dintre două tradiții ecleziale, cea apuseană și cea răsăriteană, fiecare cu propria sa viziune teologică, cu un patrimoniu liturgic și disciplinar distinct, dar și cu rațiuni politice bine conturate. Rezultatul acestui proces a fost întemeierea Episcopiei de Făgăraș, creată de Împăratul Carol al VI-lea în anul 1717 și recunoscută canonic de Papa Inocențiu al XIII-lea prin Bula „*Rationi congruit*” din 18 mai 1721. Această instituție eclezială va marca profund statutul și identitatea Bisericii Române Unite cu Roma până la mijlocul secolului al XIX-lea, definind raporturile sale cu Biserica Universală și cu societatea transilvăneană. În acest sens, Episcopia de Făgăraș se dezvăluie ca o piatră de temelie în edificiul Bisericii Române Unite cu Roma, o instituție care a știut să transforme fragilitatea începuturilor în stabilitatea unei identități ecleziale și culturale recunoscute. Ea a dat glas unei sinteze între Răsărit și Apus, între fidelitatea față de patrimoniul bizantin și deschiderea către universalitatea catolică, între particularul românesc și dimensiunea europeană.

Este binecunoscut faptul că istoriografia referitoare la întemeierea Episcopiei de Făgăraș și la primul ei ierarh, Episcopul Ioan Giurgiu Patachi, a generat atât aprecieri elogioase, cât și critici. Tocmai de aceea, astăzi, *sine ira et studio*, suntem chemați să reexaminăm critic izvoarele și bibliografia existentă, căutând o lectură cât mai obiectivă și comprehensivă.

Încredințez lucrările noastre ocrotirii Maicii Preacurate și mijlocirii Fericiților Episcopi Greco-Catolici Martiri, astfel încât acestea să rodească în înțelepciune, adevăr și comuniune fraternală. Fie ca binecuvântarea Domnului să însoțească fiecare participant, fiecare lucrare prezentată și fiecare reflecție împărtășită, pentru ca acest Simpozion să devină un reper de lumină, o confirmare a faptului că memoria vie a Bisericii nu este doar un patrimoniu al trecutului, ci și o resursă importantă pentru viitor.

PS Cristian Dumitru Crișan

Episcop Auxiliar al Arhiepiscopiei de Alba Iulia și Făgăraș,

Episcop al Curiei Arhiepiscopiei Majore

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

1721. Făgăraș. Considerații marginale

Cesare Alzati*

Abstract: 1721. Făgăraș. Marginal considerations¹. With Stefan Báthory's crowning in 1571, the headquarters of the Romanian Church in Transylvania was established by the will of the ruler in Alba Iulia, prince's city. Based on this decision, a special institutional visibility was conferred on the hierarch and those who followed "*Romanam Videlicet Graecam Religionem*", which by their confession were to be excluded from participating in the political ruling of the principality. This central position of the Romanian Hierarch was not questioned even during the seventeenth century, which was marked by the strong pressures exerted on the Romanians and their Church by the Protestant Powers to get them on the reform side. At the end of that century, Transylvania has been taken out of the Turkish vassality by the Holy Roman Empire and between 1697-1701 the leader of the Romanian Church, Atanasie Anghel, joined the communion with the Church of Rome. After the Roman-Catholic episcopal seat was restored in Alba Iulia, Atanasie Anghel's successor was driven away from the Capital and in 1721 his headquarters was set in Făgăraș, on the outskirts of Transylvania. Although since 1737 the Episcopal headquarters of the diocese has been transferred to Blaj (Little Rome), the indication of Făgăraș in the title has been preserved until today, and only from 1853 was the reference to Alba Iulia. The rank of Major Archeparchy now acquired by the Romanian United Church allows a redefinition of the Archeparchy's title, which fully honors the extraordinary history of this church, whose origins lead us to the centuries of late antiquity when Christian *Basilicae* appeared in Pannonia and Illyricum, which in the sixteenth and seventeenth centuries facing the Protestant powers

* Cesare Alzati, membru de onoare al Academiei Române, fost profesor de Istorie a Creștinismului și a Bisericii la Universitatea din Pisa și la Universitatea Catolică «del Sacro Cuore», Milano; e-mail: cesarealzati@gmail.com

¹ Acest studiu a fost publicat în limba italiană: C. Alzati, 1721. Făgăraș. Considerazioni in margine, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica*, vol. 67, 1-2/2022, 7-24.

professed with courage their faith, and in 1697-1701 declared the Union with Rome, and which in the last century, facing the totalitarian atheocracy, kept loyal the Union of *usque ad sanguinis effusionem*.

Keywords: *United Romanian Church, Ecclesia Valachorum, Ștefan Băthory, Alba Iulia, Synod, 1698, Kollonics Card. Lipót, Făgăraș, United Romanian Eparchy, Inochentie Micu Klein, Blaj, Major Archeparchy.*

Acest simpozion, promovat de Arhiepiscopia Majoră a Românilor Uniți și de Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Alma Mater Napocensis, se configurează ca o oportunitate prețioasă de reflecție comună asupra unui eveniment, a cărui importanță nu se limitează la simplul fapt istoric, care trebuie să fie clarificat în dinamica sale specifice, ci se extinde, de asemenea, la semnificații relevante din punct de vedere eclesiologic.

În orice caz, convingerea mea este că, pentru a înțelege corect atât *histoire événementielle* legată de Bula lui Inocențiu al XIII-lea, cât și implicațiile sale eclesiologice, este necesar să procedăm ținând seama de configurația instituțională care caracterizase anterior *Ecclesia Valachorum* (sau, pentru a folosi lexicul Cancelariei lui Ștefan Băthory: Biserica celor care au urmat „*Romanam videlicet Graecam religionem* [religia Românilor, adică religia greacă]”²). Ne referim la o configurare instituțională în care această Biserică a trăit mai bine de un secol. Personal, sunt foarte atașat de elementele lexicale și sunt foarte neîncrezător în privința proiectării asupra trecutului a unor utilizări lexicale posterioare, pentru că acestea riscă adesea să altereze realitatea istorică și să dilueze sedimentarea antropologică care se condensează în lexicul antic și – în consecință – sfârșesc prin a face mai puțin perceptibile experiențele sociale, instituționale, religioase, care au fost evocate direct din lexicul de origine.

Prin urmare: permiteți-mi să folosesc în această comunicare termenul *Ecclesia Valachorum*; o fac cu venerația și deferența care i se datorează. Această denotație îi desemnează, de fapt, pe cei care în aceste ținuturi au primit Evanghelia chiar din momentul în care *basilicae*-le creștine au apărut în

² N. Iorga, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, s. 2, 27, 1904-1905, doc. XVI, 32-33; E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor* [= Hurmuzaki], XV: *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene*, 1, ed. N. Iorga, București 1911, 659-660.

Panonia și în Illyricum; desemnează Biserica celor care – în timpul migrațiilor celor mai diverse popoare – au menținut întotdeauna conștiința de a fi „Romani” (așa cum erau, de fapt, în virtutea *Constitutio Antoniniana* din 212)³; Biserica unui popor care nu a uitat niciodată faptul că, într-un oraș îndepărtat (numit mai târziu de el, împreună cu lumea slavă, Țarigrad), a continuat să existe un *împărat* cu autoritatea sa eminentă⁴; o Biserică care, aparținând încă în vremea lui Iustinian Patriarhatului apusean⁵, după așezarea popoarelor slave, văzuse în prima jumătate a secolului al VIII-lea – prin acțiunea împăratului Leon al III-lea – întemeiată în Illyricum (inclusiv Grecia și Creta) supremația, chiar și ecleziastică, a Constantinopolului, oraș care a fost pentru aceleași regiuni deja după 395 centrul administrativ de referință⁶; o Biserică care a asistat la evanghelizarea Slavilor din Pannonia prin activitatea misionară ciril-metodiană (sub autoritatea Scaunului

³ Despre textul în *Papyrus Gissensis* 40: A. Wilhelm, *Die Constitutio Antoniniana*, *American Journal of Archeology* 38, 1934, 178-180. Cfr. E. Condurachi, *La Costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell'Impero romano*, *Dacia*, n. s., 2, 1958, pp. 290 ss.; A. Mastino, *Orbis, κόσμος, οἰκουμένη*: aspetti spaziali dell'idea di Impero universale da Augusto a Teodosio, in: *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia*. Atti del III Seminario internazionale di studi storici «Da Roma alla Terza Roma». Campidoglio 21-23 aprile 1983, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 1986 (Da Roma alla Terza Roma, Studi, 3), 92.

⁴ Asupra temei: A. Niculescu, *Dall'imperatore dei Romani alla «Terra dei Romeni»*, în: *Storia religiosa dello spazio romeno*, dir. C. Alzati, coord. L. Vaccaro, Villa Cagnola. Gazzada - Milano 2016 (Europa Ricerche, 20), 1, 29-34.

⁵ *Novella 11*, edd. R. Schoell - W. (G.) Kroll, *Novellae*, Berolini 1954⁶ (*Corpus Iuris Civilis*, 3), 94; cfr. *Nov. 131*, III, 655-656. Referitor la subiect semnalăm doar: B. Granič, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535*, *Byzantion* 2, 1925, 123-140. Pentru aspectele urbane și arhitecturale legate de decizia lui Iustinian se poate vedea în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*. *Actes du colloque organisé par l'Ecole française de Rome* (Rome, 12-14 mai 1982), Palais Farnèse, Rome 1976 (Collection de l'École Française de Rome, 77), studiile lui I. Nikolajević, *La décoration architecturale de Caričin Grad*, e di N. Duval, *L'architecture religieuse de Tsaritchin Grad dans le cadre de l'Illyricum oriental au VIe siècle*, respectiv: 483-499, 399-481.

⁶ Conform V. Grumel, *L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au Patriarcat de Constantinople*, *Recherches de science religieuse* 40, 1952, 191-201, reproiectarea autorității patriarhale constantinopolitane în spațiul iliric urma să fie plasată la mijlocul secolului al VIII-lea de către Constantin al V-lea; imediat după M. V. Anastos, *The transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733*, *Rivista di studi bizantini e neoellenici* 9, 1957, 14-31, consideră că trebuie să anticipeze această datare cu câțiva ani, atribuind-o convingător guvernării imperiale a lui Leon al III-lea. Referitor la subiect se poate vedea și V. Prigent, *Les évêchés byzantins de la Calabrie septentrionale au VIIIe siècle*, *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge* 114, 2, 2002, 931-953.

Apostolic)⁷ și a văzut ulterior în teritoriile Țaratului Bulgar așezarea a Bisericii Slave a ucenicilor lui Metodiu (după modelul Noii Rome)⁸. Iar din această Biserică Slavă, modelată după tradiția ecleziastică constantinopolitană, „Romanii” arcului carpatic și ai bazinului Tibiscum-ului au devenit parte, împărtășindu-i în particular formele și limba de cult.

Prin urmare, numele *Ecclesia Valachorum* desemnează: o Biserică a „Romanilor”, vorbitori de limbă înrădăcinată în Roma cea *Vetus*, care trăiesc în tradiția ecleziastică a Romei cea *Nova*, și celebrează un cult după tradiția ucenicilor lui Ciril și Metodiu. Ne situăm, astfel, în fața unei realități care, așezată în inima Europei, sintetizează și exprimă pe deplin unitatea complexă a patrimoniului religios și cultural european.

După cum bine a arătat Ioan Aurel Pop în frumosul său volum *Din mâinile Valahilor schismatici*⁹, odată cu apariția dinastiei franco-napolitane de Anjou pe tronul Ungariei, în special cu regele Lajos I, populația românească a fost privată de elita sa nobiliară, ai cărei exponenți au fost constrânși să îmbrățișeze credința „latină” pentru a-și păstra rangul în acea aristocrație a Voievodatului Transilvaniei care, în *Unio Trium Nationum* din secolul al XV-lea, a fost definită: *Natio Hungara*, indiferent de îndepărtatele origini etnice ale membrilor săi. Dacă pentru populația românească exodul nobilimii din Biserica „Greacă” a însemnat dispariția canalelor de dialog cu structurile de vârf ale Voievodatului, pentru *Ecclesia Valachorum* a fost vorba de pierderea figurilor cu autoritate, socială și instituțională, care până atunci i-au tutelat prezența în complexul cadru transilvănean.

După cum știm cu toții, în secolul al XVI-lea cele *Trei Națiuni* ale Ardealului (aristocrația, comunitatea săsească, Secui [Sékelyek]) au aderat într-un mod generalizat la Reformă în diferitele sale configurații (singurele

⁷ În ceea ce privește reședința promotorului hirotoniei episcopale a lui Metodiu, domnitorul slavo-panonic Kocel, și amplasarea acesteia în zona lacului Balaton: G. Ziffer, Ancora su *Блатънскѡ костѣлѡ*, *Studi Slavistici* 7, 2010, 173-186.

⁸ Despre transferul dramatic al acestor discipoli la sud de Dunăre: *Vita Clementis*, XIII, 41 ss., ed. F. Miklosich, in *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca* (= PG), 126, coord. J.-P. Migne, Parisii 1864, cc. 1217 ss. (cfr. ed. N. L. Tunickij [Sergiev-Posad 1918], in *Magnae Moraviae Fontes Historici*, 2, Brno 1967 [Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas Philosophica, 118], 231 ss.). Cfr. *San Clemente di Ocrida: allievo e maestro. Nell'undicesimo centenario del beato transito (916-2016)*, K. Stantchev/ M. Calusio (coord.), Milano-Roma 2017 (Slavica Ambrosiana, 7).

⁹ I.-A. Pop, *Din mâinile Valahilor schismatici ... Românii și puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, [București-Chișinău 2011¹] Cluj-Napoca 2017².

excepții: un număr foarte mic de familii din cadrul înaltei aristocrații și enclava Secuilor din Trei Scaune): în acest fel instituția ecleziastică care cuprindea poporul român s-a aflat în mijlocul controverselor și polemicilor care au schimbat fața religioasă a Europei. Deși lipsită de protecții instituționale, această Biserică, care a participat la istoria creștinismului iliric încă din cele mai vechi timpuri, care în aceste ținuturi era Biserica dintotdeauna, nu s-a sustras misiunii de a fi mărturisitoare a credinței dintotdeauna. Acest lucru l-a demonstrat în 1566, când regele János al II-lea Sigismund Szapolyai, monarhul protestant al Transilvaniei, a încercat să impună Reforma și Românilor, izgonindu-i pe conducătorii instituției lor ecleziastice (episcopi și egumeni) și numind un nou episcop-superintendent de credință protestantă¹⁰. Decapitată ierarhic, lipsită de sprijin instituțional, *Ecclesia Valachorum*, Biserica „de sate și de preoți” (pentru a folosi o expresie fericită a lui Nicolae Iorga¹¹), a devenit o Biserică „mărturisitoare”, opunându-se curajos și adresând un refuz disprețuitor noului prelat, Gheorghe de Sângeorz, care i-a fost impus în mod violent¹².

Tratatul de la Speyer, din 16 august 1570, a marcat renunțarea lui János al II-lea Sigismund la coroana maghiară și a acordat Transilvaniei rangul de Principat, vasal al tronului Ungariei (deținut de împăratul Maximilian al II-lea de Habsburg). Dar câteva luni mai târziu, la 14 martie 1571, Prințul János Sigismund a murit și împotriva candidatului lui Maximilian al II-lea, Sublima Porta l-a impus ca nou principe, și vasal al său, pe Ștefan Báthory¹³.

Încă de la conferința din 2003, desfășurată cu ocazia aniversării a 150 de ani de la înființarea Provinciei ecleziastice române unite, am avut ocazia să subliniez cum acest principe catolic a fost cel care, în Transilvania protestantă,

¹⁰ Cfr. C. Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano 1982, 99-110.

¹¹ „O istorie de sate și de preoți e istoria Ardealului românesc”: N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, Göbl, București 1902, 8.

¹² Scrisoarea de plângere adresată în acest sens de prelat monarhului și decretele celui din urmă de susținere a activității sale, adresate clerului român și nobilimii transilvănene, pot fi văzute în aparatul documentar al lucrării menționate mai sus Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*.

¹³ Pentru informații asupra subiectului se poate vedea în: I. A. Pop/ Th. Năgler/ Magyari A. (coord.), *Istoria Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca 2005; E. Szegedi, *Constituirea și evoluția Principatului Transilvaniei (1541-1699)*, 107-120.

a restabilit în mod deplin *Ecclesia Valachorum*¹⁴. El nu a întreprins nicio inițiativă împotriva ierarhiei româno-calviniste instituită de predecesorul său, dar a conferit Bisericii din Transilvania, a celor care profesau „*Romanam videlicet Graecam religionem*”, o structură instituțională, a cărei demnitate a fost bine exprimată prin amplasarea conducerii sale ierarhice în contextul capitalei Alba Iulia, într-un raport explicit cu conducerea instituțională a Principatului. Dacă reședința principelui se afla în palatul care aparținuse cândva episcopului scaunului catolic desființat¹⁵, *domus Valachorum episcopi* este atestată în 1581 în apropierea grădinii Voievodului Cristofor, care a condus Transilvania în numele fratelui său Ștefan, devenit rege al Poloniei¹⁶. O Biserică „de sate și de preoți” cu siguranță; dar al cărui mitropolit nu se afla la Feleac, sau la Geoagiu, sau la Lăncram, ci ca un adevărat *Vlădică*, în centrul puterii.

Documentele principelui și ale Dietei referitoare la arhierul român vorbesc întotdeauna despre „episcop”; dar Antonio Possevino în descrierea sa din 1583 este explicit; descriind situația bisericească a Românilor din Transilvania, el spune: „Hanno costoro uno, il quale fa residenza in Alba Giulia, come metropolita (Aceștia au unul, cu sediul în Alba Iulia, ca mitropolit)”. Iezuitul făcea aceste afirmații referindu-se la reînființarea scaunului episcopal de Vad și la stabilirea unui alt scaun episcopal în feuda familiei Báthory, la Șimleul Silvaniei (Somlyó)¹⁷.

Stima înaltă care a caracterizat acțiunea lui Ștefan Báthory în favoarea *Ecclesia Valachorum* era evidentă și cunoscută tuturor și, în acest sens, o influență mare a avut-o, fără îndoială, cultura sa umanistă, dobândită la Universitatea din Padova: nu întâmplător în *De administratione Transylvaniae*, dialogul apărut la Cluj în 1584, colaboratorul apropiat și vechiul său colegul de studii, Kovacsóczy Farkas, s-a identificat pe sine însuși cu personajul lui

¹⁴ C. Alzati, *În Blaj la Mitropolie: continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română Unită din Transilvania*, în: C. Barta/ Z. Pinte (coord.), *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică la Blaj. Blaj, 19-20 Iunie 2003, Blaj 2003* (Acta Blasiensia, 2), 221-230.

¹⁵ Pentru atribuirea bunurilor episcopale monarhului: Szilágyi S., *Erdélyi országgyűlési emlékek: történeti bevezetésekkel / Monumenta Comitatus Regni Transylvaniae*, II, Budapesta 1876, 64-65, 80, 97.

¹⁶ I. Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor Ardeleni*, Sibiu 1918, 45.

¹⁷ A. Possevino, *La Transilvania*, II, 9, ed. G. C. Bascapè, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti*, prefazione di A. Solmi, Roma 1931 (Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale. II Serie: Politica-Storia-Economia, 20), 91.

Eubulus (bunul consilier) și și-a desemnat interlocutorul cu numele de *Philodacus*, personaj sub care se ascundea principele său și rege, un susținător convins (spre deosebire de *Eubulus*) al descendenței romane directe a populației românești¹⁸.

Decizia în consistentului (și nemilosului) nepot Sigismund, de a-i acorda lui Mihai Viteazul, la 20 mai 1595, privilegiul pentru ca mitropolitul Țării Românești să fie arhiereul consacrat al vlădicului Transilvaniei¹⁹, a fost cu siguranță o alegere foarte departe de intențiile lui Ștefan. Pentru hirotonirea arhiereului de la Alba Iulia, Ștefan a făcut apel la patriarhul Makarije, care conducea renăscutul scaun patriarhal sârb de Peć²⁰ (procedură care un secol mai târziu va fi din nou propusă și în documentul românesc al sinodului de Unire din 1698, cu referire la patriarhul sârb care a migrat în teritoriul imperial²¹). Odată cu înființarea deja menționatului scaun episcopal la Somlyó (Șimleu Silvaniei) și reînființarea sediului de Vad, hirotonirea lui Eftimie în prestigiosul scaun de la Peć dezvăluie un plan care viza în mod clar să dea viață unei Biserici Ortodoxe Transilvane cu o ierarhie capabilă să funcționeze într-un mod complet autonom. Totuși, dincolo de contrastul vădit dintre planurile lui Ștefan și acțiunile lui Sigismund, includerea scaunului de la Alba Iulia într-un tratat între domnitorul Transilvaniei și voievodul Țării Românești a fost o decizie care a contribuit și ea la consolidarea stabilirii scaunului *Vlădicului* român din Transilvania în capitala Principatului, chiar dacă într-un cadru de evidentă condiționare. Centralitatea instituțională conferită de Ștefan Báthory Mitropoliei românești a fost, prin urmare, de așa natură încât să nu mai fie pusă în discuție de autoritățile politice transilvănene, care chiar și în secolul al XVII-lea au supus Biserica românească la o presiune extraordinară, impunând condiții tot mai grele

¹⁸ Cfr. C. Alzati, *La Transilvania tra eredità medioevale e interpretazione umanistica. Considerazioni in margine al «De administratione Transylvaniae» di Farkas Kovacsóczy*, în: I. M. Damian/ M. Fekete (coord.), *Convergenze culturali: umanesimo e spazio romeno (secoli XIV-XVI)*. Atti del Convegno di Studio. Cluj-Napoca, 24-25 maggio 2018, Cluj-Napoca 2020, 177-190.

¹⁹ *Omnes ecclesiae Valachicales in ditionibus Suae Serenitatis existentes erunt sub jurisdictione et dispositione archiepiscopi Tergovistiensis*: în G. Pray, *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Vindobonae 1774, 152-154.

²⁰ Hirotonirea a fost adusă la cunoștința tuturor demnitarilor Principatului, teritoriilor *Partium Regni Hungariae* și Maramureș, printr-o proclamație solemnă emisă pe 2 august 1572: Iorga, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului, doc. XIV, 31.

²¹ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris Coronae s. Stephani*, I, Oeniponte 1885, 204.

mitropoliților, supunându-i la supervizarea episcopului-superintendent calvin, sustrăgând de sub autoritatea lor un număr substanțial de biserici sătești²². În 1629, Principele Gabriel Bethlen a ajuns să-l ceară patriarhului ecumenic aprobarea pentru trecerea credincioșilor ortodocși români din Transilvania la calvinism. Chiar dacă patriarhul de atunci era Chiril Lúkaris (cel care în același an publica *Confessio fidei* de orientare reformată²³), răspunsul nu putea fi decât o drastică negare²⁴.

Capacitatea arhierilor, în acel secol dificil, de a-și păstra Biserica lor în credința dintotdeauna nu poate să nu trezească o admirație profundă; convertirile la calvinism au fost limitate la unele comunități restrânse și la câțiva preoți individuali: presiunile atât de mari au avut, prin urmare, rezultate total neglijabile²⁵. De fapt, însăși introducerea limbii române în cult – singurul rezultat consistent obținut de puterile protestante din timpul dinastiei Rákóczi, în special cu publicarea *Noului Testament* românesc în 1648 la Alba Iulia, în timpul mitropolitului Simion Ștefan²⁶ – dintr-o manifestare a principiului protestant al primatului credinței subiective și pentru valoarea sacramentelor, la Români s-a transformat într-o oportunitate pentru o însușire mai profundă a limbajului Bisericii lor, și a deschis pentru ei un

²² A se vedea, de exemplu, diploma de numire din 10 octombrie 1643, conferită de domnitorul ales Gheorghe al II-lea Rákóczi mitropolitului Simion Ștefan, textul latin original fiind deja publicat cu traducere în limba română în *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, editat de A. T. Laurianu și N. Bălcescu, București 1846, 231-249. Pentru o imagine de ansamblu, cfr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca 1992, 150-168.

²³ Cfr. É. Legrande, *Bibliographie Hellénique, ou Description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs au XVIIe siècle*, I, Paris 1894 [ried. an.: Bruxelles 1963], 237-242, 315-321, 376-380; ulterioare precizări în K. Rozemond, *De Eerste Uitgave van de Belijdenis van Cyrillus Lucaris*, *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 51, 1970, 199-208.

²⁴ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, Cluj 1940, 177-180. Referitor la argument se poate vedea și recentul volum *Trame controluce. Il patriarca 'protestante' Cirillo Loukaris*, a cura di V. Nosilia/M. Prandoni, Firenze University Press, 2015, îndeosebi contribuțiile lui B. Fonkitch/V. V. Kalugin, *Cirillo Loukaris e la Russia: sull'origine del testo greco dei documenti di Gábor Bethlen*; C. Luca, *Il patriarca di Alessandria Cirillo III Loukaris nei Principati romeni*; F. Ciure, *Cirillo Loukaris e la Transilvania*.

²⁵ Cfr. Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, coord. S. Hodiș, ed. a 3/a rev. I. Tîmbuș, Târgu-Lăpuș (Maramureș) 2006, 45-76.

²⁶ *Noul Testament. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan Mitropolitul Transilvaniei*. Reeditat după 340 de ani din inițiativa și purtarea de grijă a Prea Sfințitului Emilian Episcop al Alba Iuliei, Alba Iulia 1988. Cfr. E. Conțac, *Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Reforma. Studiu istorico-filologic*, Iași 2017.

parcurs cultural destinat să se transforme într-o mai deplină conștiință de sine.

Seria neîntreruptă și laudabilă a episcopilor care i-au condus pe Românii ardeleni în timpul hegemoniei puterilor protestante, a continuat cu Teofil și Atanasie, în noul context creat, la sfârșitul secolului, de prezența Sfântului Imperiu Roman. În cei doi arhieri nu există nici o atitudine de ruptură față de predecesorii lor, sau față de confracții lor din Bisericele de legea greacă de dincolo de Carpați și din teritoriile de la vest de Principat: în acest sens mi se pare că trebuie să interpretăm solicitarea de cărți de cult adresată lui Teodosie, în preajma Paștelui anului 1702²⁷, precum și declarația sinodală din 1698 care îl indica pe viitorul consacrat al mitropolitului Transilvaniei în persoana patriarhului sârb. Acesta își avea reședința în teritoriile Imperiului²⁸ (unde se bucura de deplina libertate acordată de *Privilegiile Ilirice*, inaugurate prin Diploma lui Leopold I din 21 august 1690²⁹). Din ceea ce s-a observat este clar că inițiativele Unirii întreprinse de Teofil și Atanasie nu au intenționat să dea viață unei noi Biserici. „Vladica, protopopii și popii besearicelor rumânesci”³⁰, adică păstorii Bisericii românești dintotdeauna, au declarat Unirea acelei Biserici cu „Besearica Romei cea catholicesca”³¹, văzând în Unire modalitatea de a păstra definitiv tradiția credinței Bisericii lor, de a obține eliberarea ei de presiunile protestante, precum și răscumpărarea instituțională în contextul societății transilvănene.

Ceea ce înțelegeau ei prin Unire este bine subliniat de textul sinodal din 1698, singurul pe care l-am redactat și adnotat în limba română: era prezentată o Biserică care a declarat că intră în comuniune cu Biserica Romei, dar cu clauza intangibilității proprii tradiției și a propriei vieți sacramentale (*darulu nostru se ste pre locu*)³² și cu sublinierea că în viitor arhieriei ei ar trebui

²⁷ Răspunsul indignat a lui Teodosie în Nilles, *Symbolae*, I 344-348.

²⁸ Vezi nota 20.

²⁹ În *Српске привилегије од 1690 до 1792*, edd. J. Radonić/ M. Kostić, Beograd 1954¹ (2011²), 26-27, 23-25. Cfr. *Српске Привилегије царског дома Хабсбуршког*, coord. D. Davidov, Матица српска, Novi Sad 1994, cu o sintetică recenzie istoriografică: 65-75. Referitor la argument cfr. S. Aličić, La “Grande migrazione dei Serbi” nel Sacro Romano Impero (1690) e le idee giuridiche, în: *Migrazioni, Impero, Città. Da Roma a Costantinopoli a Mosca. XXXVI Seminario Internazionale di Studi Storici «Da Roma alla Terza Roma»*. Campidoglio, 21-22 aprile 2016, coord. C. Trocini, «Diritto@Storia», n° 16 (2018).

³⁰ Nilles, *Symbolae*, I 203.

³¹ Nilles, *Symbolae*, I 203.

³² Nilles, *Symbolae*, I 207.

să fie hirotoniți de către patriarhul sârb cu reședința în Imperiu, adică de către un arhiereu ortodox. Nu cu mult diferit înțelesese unirea și Moldova lui Petru Șchiopul și a Movileștilor, care (fără interferențe eclesiastice occidentale și înaintea Bisericii Rutene) în 1588 a trimis la Roma declarația de Unire semnată de mitropolitul Gheorghe Movilă, dar nu a încetat în niciun fel să fie o componentă activă și deosebit de importantă a comuniunii ortodoxe³³. Oricum, aceasta a fost și atitudinea acelor arhieri și patriarhi antiohieni care, în secolul al XVII-lea (și până în 1724), au participat activ la viața comuniunii ortodoxe și s-au declarat personal în comuniune și cu scaunul roman³⁴.

La Viena, primatul Ungariei, card. Kollonics, și teologii săi – încălcând disciplina și prevederile Scaunului Apostolic³⁵ (dar și opinia episcopului Armenilor uniți din Transilvania, precum și a iezuiților care activau în Principat³⁶) – au pus sub semnul întrebării validitatea sacramentală a hirotonirii lui Atanasie, procedând la rehirotonirea sa preoțească și episcopală (*sub condicione*)³⁷: o mișelie, în plus prezentată la Roma ca fiind cererea lui

³³ Datat 15 octombrie 1588, textul poate fi consultat în A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, III, Romae 1863, 46. La 12 ianuarie 1589 Sixt al V-lea i-a răspuns mitropolitului Gheorghe, declarând că acceptă supunerea lui și a domnului său: Ch. Karalevskij, *Relațiunile dintre Domnii români și Sfântul Scaun în a două jumătate a veacului al XVI-lea*, *Revista Catolică* 2, 1913, 202. Referitor la argumen: C. Alzati, *L'Unione e la sua concezione orientale nel tardo Cinquecento: l'esempio moldavo*, în: *Tradizioni e istituzioni religiose nello spazio culturale italo-romeno tra Medioevo e prima età moderna*, Università Cattolica del Sacro Cuore - Milano, 24-25 Ottobre 2019. Giornate di studio «Rosa Del Conte» promosse da Istituto Giuseppe Toniolo - Università Cattolica del Sacro Cuore - Universitatea «Babeș-Bolyai», Cluj - Istituto Storico Italiano per il Medio Evo (Roma), ale căror Acte vor fi publicate în curând de către Istituto Storico Italiano per il Medio Evo.

³⁴ Cfr. E. Morini, *Il Patriarcato Melkita di Antiochia tra XVII e XVIII secolo: partecipazione alla comunione ortodossa e rapporti con la Chiesa di Roma*, în: *Dal Mediterraneo al Mar della Cina. L'irradiazione della tradizione cristiana di Antiochia nel continente asiatico e nel suo universo religioso*, dir. C. Alzati, coord. L. Vaccaro, Città del Vaticano - Milano 2015 (Storia religiosa Euro-Mediterranea, 2), 359-394; despre Macarie al III-lea al-Za'im, care în strânsă legătură cu colegii din celelalte scaune patriarhale, și îndeplinind funcția de delegat al patriarhului ecumenic, a fost o figură proeminentă la Moscova la conciliile din 1655 și 1666-1667, legate de reformele patriarhului rus Nikon și de conflictul său cu țarul Alexei: 381-388. Referitor la drumurile sale la Moscova, se poate consulta consistentul volum Y. Petrova/ I. Feodorov (coord.), *Europe in Arabic Sources: The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, Kyiv 2016.

³⁵ Nilles, *Symbolae*, I 107-110, 287-288.

³⁶ Nilles, *Symbolae*, I 263, 269.

³⁷ Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia ...*, ed. I. Chindriș, Cluj-Napoca 1996, 86 ss.

Atanasie însuși³⁸. Mai mult, așa cum se știe, mitropolitul a fost redus la rangul de episcop și supus arhiepiscopului primat de Esztergom³⁹; pe lângă aceasta, a fost flancat de figura teologului iezuit (care evoca atât de nefericit prezența episcopului-superintendent calvin care îl supraveghea pe mitropolitul român de-a lungul secolului al XVII-lea)⁴⁰.

Procedurile prin care a fost ratificată Unirea la Viena au arătat astfel cum, nu atât împăratul (care – în exercitarea autorității sale imperiale – garantase pe deplin sârbilor protecția specificității lor ecleziastice), cât mai cu seamă puterea ecleziastică responsabilă de problemele transilvănene (adică primatul maghiar și *legatus natus* Kollonics, împreună cu teologii săi) a avut o proprie viziune asupra Unirii. A fost o viziune pe care Românii au suportat-o, dar nu și-au asumat-o, așa cum arată bine istoria lor ulterioară și după cum putem verifica și în indicația prezentă în publicațiile secolului al XVIII-lea: în Blaj, *la Mitropolie*⁴¹.

Însă, scaunul lui Atanasie a continuat să fie, așa cum fusese stabilit de Ștefan Báthory, Alba Iulia. Și solemnitatea extraordinară a ceremoniei de înscăunare ca episcop primit în comuniunea catolică a reprezentat manifestarea completă a noului statut instituțional dobândit de *Vlădicul* român în cadrul Principatului⁴².

După cum s-a observat deja, problema alegerii succesorului său a fost precizată cu luciditate de mitropolitul însuși și de clericii români chiar în documentul din 1698, care prevedea: desemnarea de către sinod, confirmarea de către papă și împărat, hirotonirea prin impunerea mâinilor

³⁸ *Reversales episcopi Athanasii* (7 Aprilie 1701), Art. 3: Nilles, *Symbolae*, I 282-283.

³⁹ A se vedea diploma imperială de numire episcopală (19 martie 1701): Nilles, *Symbolae*, I 289-290; precum și, la aceeași dată, așa-numita *a Doua Diplomă Leopoldină*: Nilles, *Symbolae*, I 297 (art. V). Acceptarea de către Atanasie în *Reversales* (7 aprilie 1701): Nilles, *Symbolae*, I 281.

⁴⁰ În *a Doua Diplomă Leopoldină*: Nilles, *Symbolae*, I 296-297 (Art. V). Acceptarea lui Atanasie: Nilles, *Symbolae*, I 283-284 (*Reversales*, Art. V). *Instructio* a cardinalului primat Kollonics către viitorul teolog: Nilles, *Symbolae*, I 309-313. Prudente considerațiile ale autorităților iezuite cu privire la această neobișnuită sarcină: Nilles, *Symbolae*, I 314-315. Rezervele nete (*nec puto expedire, nec necessarium esse*) exprimate pe 14 martie de superiorul iezuiților transilvăneni, Kapi Gábor, cu privire la proiectul cardinalului primat: Nilles, *Symbolae*, I 264.

⁴¹ C. Ghișa, Cărțile de cult tiparite la Blaj în a doua jumătate a sec. XVIII, un mijloc de susținere a luptei de refacere a Mitropoliei românești ardelen?, în: C. Barta/ Z. Pinteș (coord.), *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: istorie și spiritualitate* 255-262.

⁴² Nilles, *Symbolae*, I 320-322.

patriarhului sârb⁴³. În această declarație, continuitatea Bisericii Românești, apartenența la lumea bisericească răsăriteană, participarea la comuniunea catolică și inserția în cadrul instituțional al Sfântului Imperiu Roman erau convergente. Cu toate acestea, unei astfel de perspective s-a opus drastic așa-numita *a Doua Diplomă Leopoldină* (19 martie 1701), care la art. VI a avut grijă să precizeze că orice contact cu patriarhul sau orice alt personaj non-catolic era interzis⁴⁴, iar la art. XII a definit noile norme pentru numirea arhierului român: alegerea de către corpul eclezial a unei terne de candidați care urmează să fie prezentați împăratului, căruia îi revenea prerogativa desemnării⁴⁵.

Când problema succesiunii a fost pusă în mod concret, a devenit imediat evident că și Roma avea, de asemenea, o proprie concepție, specifică, despre Unire. Era acea Romă, care în 1742, cu Benedict al XIV-lea, prin bula *Etsi pastoralis*, a ratificat principiul *praestantia ritus latini* (în sensul de: *ritus Romani*)⁴⁶. În interpretarea dicasterelor pontificale, reconstituirea scaunului episcopal latin de la Alba Iulia și instalarea episcopului acolo excludea, în virtutea *Constitutio* 9 a Sinodului IV Lateran (1215)⁴⁷, prezența în același oraș a unui alt scaun episcopal. Observația are caracteristicile unui sofism: o coerență formală, dar în realitate înșelătoare. Această dispoziție sinodală își avusese propria credibilitate în contextul vieții ecleziale determinate de expansiunea Bisericii Latine în Răsărit în epoca cruciadelor, când, indiferent de ritul episcopului, organismul eclezial s-a păstrat unitar; dar această situație a fost depășită în totalitate de evenimentele ulterioare. Deloc întâmplător, problema nu a fost ridicată pentru *Rzeczpospolita* polono-lituaniană, cu referire la orașele Lviv, Przemyśl (Peremyśl) și Luc'k, după „a doua” Unire de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (cu alte cuvinte, din aceeași perioadă)⁴⁸.

Cert este că, în cazul Transilvaniei, scaunul noului episcop desemnat, Ioan Giurgiu Pataki, a fost fixat la Făgăraș.

⁴³ Nilles, *Symbolae*, I 204.

⁴⁴ Nilles, *Symbolae*, I 297; cfr. anche 319.

⁴⁵ Nilles, *Symbolae*, I 299.

⁴⁶ Benedictus XIV: *Constitutio apostolica Etsi pastoralis* (26 Maggio 1742); *Encyclica Allatae sunt* (26 Giugno 1755).

⁴⁷ *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, ed. A. García y García, Città del Vaticano 1981 (Monumenta Iuris Canonici, Series A: Corpus Glossatorum, 2), 57-58, 143.

⁴⁸ A. M. Ammann, *Storia della Chiesa russa e dei Paesi limitrofi*, Torino 1948, 278-283 (edizione tedesca: *Abriss der Ostslawischen Kirchengeschichte*, Wien 1950).

Alții cu o competență mai mare decât subsemnatul, vor putea în acest simpozion să ilustreze itinerariul complex care a dus la această decizie. Personal, aș dori doar să subliniez faptul că în acest fel a fost ștearsă în Principat centralitatea scaunului *Vlădicului* român, pe care Ștefan Báthory și-a dorit-o cu tărie și care a fost păstrată chiar și sub stăpânirea puterilor protestante în secolul al XVII-lea.

Cu toate acestea, în conștiința eclezială a Românilor, conștientizarea continuității instituționale a Bisericii Unite în raport cu Biserica străveche din Transilvania și memoria vie a titlului său mitropolitan s-au păstrat intacte. O mărturie exemplară este oferită de Inochentie Micu, care, fiind în exil în anul 1747, referindu-se la propria Biserică, se adresa cu aceste cuvinte clerului său: „Ce rău a făcut această Biserică pentru ca împotriva canoanelor sacre, după ce a acceptat Unirea, să fie degradată la un scaun episcopal. Prin urmare, nu ar fi potrivit să-i cerem Suveranului Pontif să restaureze această Biserică la demnitatea arhiepiscopală care i se cuvine?”⁴⁹.

Pentru această restaurare a fost necesar să se aștepte decizia imperială din 12 decembrie 1850, precum și bula papală *Ecclesiam Christi* din 26 noiembrie 1853, care definea canonic autoritatea arhierelui român unit asupra provinciei rituale stabilită atunci. În acest context, o semnificație deosebită o are punctul 10 din documentul pontifical, în care Pius al IX-lea a recunoscut că arhitectul Unirii a fost mitropolitul de Alba Iulia și, prin urmare, pentru ca amintirea acestui eveniment să nu fie sortită uitării, a permis ca arhierelul român, dobândind din nou rangul de mitropolit, să adauge la titlul de Făgăraș și cel de Alba Iulia⁵⁰. În mod semnificativ, tocmai

⁴⁹ *Quid deliquit haec ecclesia quod recepta unione contra sacros canones sit degradata ad sedem episcopalem? An non expediat a Summo Pontifice exorare, ut competens archiepiscopalis dignitas ecclesiae huic restituatur et ecclesia haec metropolitae Greci ritus unitorum incorporetur?*: ed. F. Pall, Inochentie Micu-Klein. *Exilul la Roma. 1745-1768*, II, 1, Cluj-Napoca 1997, doc. XCVI, 295-296; se poate vedea și memoriul adresat lui Benedict al XIV-lea și prezentat în același an, prin intermediul Secretariatului de Stat: doc. XCI, 278.

⁵⁰ *Atque ut memoria non intercidat, quod postremus Albae-Iuliensis sive Albae-Carolinensis metropolita una cum suis dioecesanis a schismate ad veram fidem catholicam se converterit et in unitate ac subiectione Romanae apostolicae sedis vitam Deo reddiderit, prout monumenta testantur, hinc peculiariter concedimus atque indulgemus, ut quicumque in posterum fuerint graeci ritus catholici uniti Fogarasiensis antistites, nomen quoque et titulum archiepiscopi Fogarasiensis et Alba-Iuliensis etiam in omnibus et singulis eorum actis adhibere libere ac licite possint et valeant*: Pius IX, *Bulla Ecclesiam Christi* (26 Novembre 1853), în *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, ed. J. [G.] D. Mansi, 42: J.-B. Martin/ L. Petit, *Collectio Conciliorum recentiorum Ecclesiae universae*, 6: *Synodi Orientales*, Paris 1910 (ried. an.: Graz 1961), c. 623.

acest din urmă titlu a fost resimțit de Românii uniți ca titlu principal, deoarece era legat în mod tradițional de scaunul lor mitropolitan, așezat în capitala Principatului.

Dacă instituirea provinciei ecleziastice, la mijlocul secolului al XIX-lea, poate fi considerată realizarea proiectului deja conturat de Ștefan Báthory în reînființarea structurilor instituționale ale Bisericii Românilor din Transilvania, în recunoașterea Bisericii Române Unite ca Arhiepiscopie Majoră prin publicarea de către Benedict al XVI-lea la 16 decembrie 2005 a bulei *Ad totius Dominici gregis*, putem vedea încununarea instanțelor instituționale care au fost întotdeauna prezente în această Biserică, așa cum este clar documentat de textul său sinodal din 1698, în care a fost postulată alegerea directă a *Vlădicului* de către Sinod.

Rangul de Arhiepiscopie Majoră (versiune, în cadrul comuniunii catolice, a statutului de scaun autocefal, ratificat încă de la Conciliul din Efes din 431⁵¹), și în lumina *Codului Canoanelor Bisericilor Orientale*, plasează pe deplin în mâinile arhiepiscopului și episcopatului său responsabilitatea pentru viața instituțională a Bisericii încredințată lor. În special, can. 85 le atribuie un rol fundamental în suprimarea, întemeierea și schimbarea rangului ierarhic al sediilor episcopale⁵². Prin urmare, mi se pare că sunt realizate condițiile pentru ca arhiepiscopul major să reasume integral titlul de Alba Iulia⁵³. Făgăraș ar putea continua, dar ca sediu titular, situat pe teritoriul Arhiepiscopiei și atribuibil „episcopilor curiei”.

⁵¹ Can. 8. Textul grec: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I: *Concilium Vniuersale Ephesenum*, I, 1, 7, ed. E. Schwartz, Berolini-Lipsiae 1927, 122; textul latin: *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, I: *Concilium Vniuersale Ephesenum*, V, 2, ed. E. Schwartz, Berolini-Lipsiae 1924, 360 [și în *Discipline Générale Antique (IVe-IXe s.)*, I, 2: *Les Canons des Conciles Oecuméniques*, ed. P. P. Joannou, Grottaferrata 1962 (Pontificia Commissione per la redazione del Codice di Diritto Canonico Orientale. Fonti, 9), 63-65]. Cfr. C. Alzati, Autorità nella collegialità e libertà nella comunione. Premesse antiche a realtà ecclesiastiche recenti, în: S. Mitu/ R. Grăf/ A. Sima/ I. Cârja (coord.), *Biserică, Societate, Identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca 2007, 37-44.

⁵² Can. 152: „Ceea ce se spune în dreptul comun despre Bisericile Patriarhale sau despre Patriarh, se înțelege că se va aplica și Bisericilor arhiepiscopale majore și Arhiepiscopilor majori...”. Can. 85: „Patriarhul, pentru o cauză gravă, cu consimțământul Sinodului Episcopilor Bisericii patriarhale și după consultarea Scaunului Apostolic, poate întemeia, circumscrie diferit, uni, diviza, suprima provincii și eparhii, schimba gradul ierarhic și transfera sediul eparhial”. *Codul Canoanelor Bisericilor Orientale*, Pro manuscripto. Text paralel latin-român, Traducere și editare: I. V. Muntean, Cluj-Napoca 2001, 80, 44.

⁵³ Titlul ar putea (sau poate chiar ar trebui) să recunoască oficial realitatea extraordinară a Blajului, care reprezintă noua centralitate concretă – eclezială, culturală, națională – creată

În acest sens, trebuie remarcat faptul că există alte două sedii episcopale de odinioară în teritoriile Arhiepiscopiei, care ar putea fi folosite ca titulare pentru eventualii episcopi auxiliari: mă refer la scaunul „*in Terra Filiorum Bele kneze* (în Țara Fiilor cneazului Bela)”, sediu, din punct de vedere eclesiastic: răsăritean, menționat de Papa Inocențiu al III-lea în scrisoarea sa din 1205 adresată arhiepiscopului de Kalocsa⁵⁴, și cel – deja menționat – al Șimleului Silvaniei (feuda familiei Báthory) atestat în 1583 de Antonio Possevino⁵⁵.

Considerațiile mele referitoare la anul 1721 se încheie aici. Aceste cuvinte (pentru traducerea cărora îi mulțumesc călduros colegului, părintele William Bleiziffer) s-au dorit a fi un omagiu adus unor oameni din timpuri îndepărtate, care în epoca lor – în ceea ce privește poporul român din Transilvania și sistemele sale ecleziastice – au exprimat cu luciditate profetică stăruințe, a căror validitate a fost ratificată de istorie după secole, ducându-le la împlinire. În acest sens, activitatea lor și idealurile, care au susținut-o, prezintă aspecte de o actualitate extraordinară și care nu pot decât să suscite o analiză atentă, la nivel intelectual și nu numai.

Traducere din limba italiană

William A. Bleiziffer

de geniul profetic al lui Inochentie Micu Klein. Deși episcopii care locuiau acolo au continuat să poarte titlul de Făgăraș, Blajul nu a fost nici germenul, nici evoluția Făgărașului, ci s-a născut din conștientizarea lui Inochentie însuși, că scaunul de la Făgăraș făcea imposibilă pentru arhieriei Bisericii Române Unite o guvernare eficientă și o prezență semnificativă în contextul Principatului. Născut din nimic datorită voinței lui Inochentie și dezvoltat ulterior sub urmașii săi, între a doua parte a secolului al XVIII-lea și prima parte a secolului al XIX-lea Blajul s-a configurat, în contextul Principatului, ca centru focal pentru întreaga națiune română din Ardeal, după cum bine ne spune Câmpia Libertății la 1848. Denumirea de Mică Roma, legată tradițional de persoana lui Mihai Eminescu (G. Călinescu, *Istoria Literaturii Române de la origini până în prezent*, București 1982, 444), exprimă clar valoarea simbolică asumată de către magisteriul cultural care s-a revărsat de la Blaj, și care – deloc surprinzător – a putut fi considerat de toți Românii ca o componentă inalienabilă a patrimoniului cultural național. Mai mult decât atât, nu numai că Arhiepiscopul Major este cu siguranță arhierul depositar de o atare grandioasă tradiție, ci este moștenitorul și urmașul lui Eftimie, al lui Atanasie, al lui Inochentie, al lui Alexandru (Sterca Țuluțiu): și tocmai de aceea pe deplin el este Arhiepiscopul de *Alba Iulia și Blaj*.

⁵⁴ *Die Register Innocenz' III., VIII: 8. Pontifikatsjahr, 1205/1206*, edd. O. Hageneder/ A. Sommerlechner (Ch. Egger/ R. Muraier/ H. Weigl), Wien 2001, 79, n° 46.

⁵⁵ Cfr. nota 17.

Bula „Rationi congruit” și importanța ei

Horea Ovidiu Pop*

Abstract: The Bull of „Rationi congruit” and its importance¹. On the occasion of the 3rd century (1721-2021) since the publication of the papal bull „Rationi congruit”, the present article attempts to formulate some considerations on this important historical event. The bull would provide the means to create a royal instrument in Transylvania, through which the Viennese court would succeed in destructuring the edifice established for centuries on the basis of medieval principles and contribute to the repositioning of things in the context of Habsburg reformism.

Keywords: „Rationi congruit”, Romanian Greek Catholic Church, Papal Bull, Romanian nationalism, Austro-Hungarian Empire.

Introducere

La împlinirea a trei secole de la canonizarea Episcopiei Unite a Transilvaniei, prin publicarea, în 1721, a bulei pontificale „Rationi congruit”, încercăm să formulăm câteva considerații pe marginea acestui important eveniment istoric. Această bulă venea să instituționalizeze deciziile sinoadelor celebrate cu succes la Alba Iulia în anii 1697, 1698, 1699 și 1700 și recunoscute de Curtea imperială vieneză, în 19 martie 1701, prin publicarea celei de a doua Diplome leopoldine.

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Oradea; e-mail: ovidiu.pop@ubbcluj.ro

¹ Acest studiu a fost publicat în limba italiană: O. V. Pop, La Bolla „Rationi Congruit” e la sua importanza, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, vol. 66-67, 1-2/2021-2022, 79-93.

I. Răspândirea Reformei în Ungaria

Reforma protestantă din Ungaria a avut drept cauză imediată înfrângerea catastrofală a armatei regale maghiare, de sub conducerea regelui Ludovic al II-lea, la Mohács, în 29 august 1526. Acesta, murind pe câmpul de luptă și fără urmași direcți, tronul a fost revendicat de Ferdinand de Habsburg, fratele reginei văduve, Ana și de Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei și exponentul curentului național. Atunci, pe câmpul de luptă au mai murit doi arhiepiscopi, cinci episcopi și un număr impresionant de prelați. Fiindcă candidații la tronul Ungariei numeau câte doi episcopi pentru fiecare scaun episcopal, determinând un haos generalizat, s-a ajuns ca, în 1538, să existe doar trei episcopi consacrați canonic în tot regatul.

Înaintarea turcilor către centrul țării a cauzat prăbușirea ierarhiei catolice, întrucât episcopii diecezelor ocupate nu au putut să rămână în propriile reședințe, ci s-au retras în Ungaria superioară, aflată sub stăpânirea habsburgilor. Poziția turcilor s-a consolidat în 1541, când sultanul Soliman Magnificul (1520-1566) a ocupat Buda și a transformat centrul regatului în pașalâc turcesc. Principatul Transilvaniei s-a bucurat de o oarecare autonomie, garantată de turci, și aceasta în ciuda opoziției habsburgilor.

Prăbușirea ierarhiei catolice a favorizat răspândirea Reformei protestante. Ideile lui Luther au ajuns în Ungaria, chiar înainte de Mohács, și aceasta mai ales în orașele locuite de germani. S-au făcut numeroase supoziții privind cauzele mișcării reformate, și s-a căutat un răspuns adecvat pentru succesul avut. Înainte de toate să menționăm că interesul pentru înnoirea religioasă a pregătit calea Reformei și nu atât criza Bisericii sau decăderea ei. Iată, de exemplu, ce spune G. Martina, în volumul *La Chiesa nell'età della Riforma*, (Morcelliana, Brescia 1988). Vorbind despre cauzele *Revoluției* protestante, ne prezintă teza tradițională, după care, secole de-a rândul, catolici și protestanți, independenți unii față de ceilalți, au spus că Reforma a debutat datorită abuzurilor răspândite în Biserică și mai ales în Curia romană și au dat mărturii cu privire la culpele Bisericii, începând cu papa Adrian al VI-lea (+1523) și continuând cu Bossuet (+1704), în secolul al XVII-lea. Însă, începând din secolul al XX-lea, s-a menționat că și în alte epoci au existat abuzuri grave, fără ca acestea să genereze o revoltă împotriva Romei. De altfel și protestanții au început să nege faptul că Martin Luther ar fi produsul unui *convent* decăzut și ei se întrebau de ce Reforma n-a izbucnit

în Italia, unde condițiile religioase nu erau mai bune decât în Germania. În concluzie se poate afirma că azi, catolicii și protestanții, sunt de acord cu teza respectivă².

Reacția Bisericii catolice ungurești în fața Reformei a început cu arhiepiscopul de Strigoni, Nicolaus Olahus (+1568), un valoros erudit umanist. El a conștientizat că recurgerea la forță nu va duce la recâștigarea sufletelor în favoarea cauzei catolice. Decretele Conciliului din Trento nu fuseseră aprobate de către Papă, chiar dacă Olahus începuse să facă primii pași în vederea promulgării lor. În acest sens primele sale demersuri au constatat în convocarea de sinoade diecezane, cu scopul instruirii clerului și a îmbunătățirii conduitei lui morale. În 1562 s-a publicat în traducere în maghiară *Catehismul* lui Petru Canisiu, pentru ca apoi, în 1566, la Sâmbăta Mare, în Slovacia și aflată sub stăpânirea habsburgilor, să fie deschis un Seminar. Seminarul respectiv, deși diecezan, a fost încredințat călugărilor iezuiți.

Renașterea catolică din Ungaria a primit un nou sprijin, odată cu numirea, în 1607, a lui Francisc Forgách arhiepiscop de Strigoni. La început el a crezut în avantajele întrebuițării forței. S-a văzut că reacția protestanților la folosirea forței de către catolici a provocat insurecția lui Ștefan Bocskai. Arhiepiscopul a trebuit de aceea să recunoască că acest procedeu nu servește cauzei catolice. Prin urmare, din 1608, a început să favorizeze reforma internă a Bisericii catolice ungurești. În 1611 el a convocat un sinod provincial, pentru a promova hotărârile Conciliului din Trento și a discuta diferite probleme ale clerului, cum ar fi rezidența episcopilor, predicarea, căsătoriile clandestine sau cateheza. Cu acea ocazie a decretat și întemeierea unui Seminar.

Din 1616, după moartea lui Forgács, arhiepiscop de Strigoni a fost numit Pázmány Péter. El s-a convins, de la începutul arhipăstoririi sale, de sterilitatea folosirii forței și a preferat metoda convingerilor personale. A urmat o masivă întoarcere la Biserica catolică a familiilor nobile. Principiul *cuius regio, eius et religio* s-a demonstrat a fi o armă în serviciul catolicismului, după ce, în secolul precedent, a favorizat răspândirea protestantismului. În primii ani ai păstoririi sale Pázmány a trebuit să fugă din fața invaziei lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei³. A revenit la Strigoni numai în 1622.

² G. Martina, *La Chiesa nell'età della Riforma*, Brescia 1988, 37-39.

³ Bethlen Gabriel (1613-1629), principe al Transilvaniei a organizat Principatul aproape exclusiv pe baza articolelor de credință calvinistă și s-a erijat în protectorul protestantismului, în T. Veghse, «*Catholic Reformare*». Agoston Benkovich O.S.P.P.E. *missionario apostolico, vescovo di Vârad* (1631-1702), Budapest-Roma 2007, 26.

La întoarcere, Pázmány s-a dedicat reformei interne. În 1627 a deschis un Seminar la Viena, apoi, în 1630, a refondat Seminarul din Sâmbăta Mare, pentru ca în 1635 să deschidă, în același oraș, o universitate. Într-o scrisoare din 1627, a declarat că două treimi din veniturile sale au fost cheltuite pentru studenții teologi și pentru seminare. Apoi, între 1628 și 1633, a convocat trei sinoade diecezane, unul provincial și unul național. Aceste sinoade au încercat să lămurească, cu argumente specifice epocii post-tridentine, chestiuni legate de rezidența preoților parohi și a episcopilor, de obligația preoților de a participa la sinoadele diecezane, de vizitele pastorale, de educația clerului, de celibatul preoților, de uniformitatea liturgică și, în fine, de obligația de a predica, precum și de cateheză și seminarii.

Politica ecleziastică romană din timpul papei Urban al VIII-lea (1623-1644), fondatorul *Congregației de Propaganda Fide*, va duce la apariția unor tendințe noi în interiorul Bisericii, cum ar fi jansenismul, galicanismul și episcopatismul, lucru care va genera conflicte între Sfântul Scaun și Bisericile naționale. De abia sub pontificatul papei Inocențiu al XI-lea (1676-1689) s-a observat o modificare în politica europeană, care a devenit mai favorabilă războaielor cu turcii. Până atunci, însă, să notăm desfășurarea campaniei militare a principelui transilvănean Gheorghe Rákoczi I, începută în 1644 și înscrisă între cele aparținând războiului de treizeci de ani. În 1658 a urmat falimentul campaniei militare din Polonia, condusă de Gheorghe Rákoczi al II-lea. Pentru că ea a avut loc fără acordul turcilor, aceștia au ocupat cetatea Oradea, o fortăreață foarte importantă din linia defensivă a Transilvaniei, intensificându-și prezența în această țară, în detrimentul autonomiei ei. Schimbarea epocală în activitatea diplomatică a Sfântului Scaun s-a produs prin implicarea în politica europeană a papei Inocențiu al XI-lea. El a reușit să pacifice starea conflictuală dintre împăratul Leopold I și regele Franței Ludovic al XIV-lea. După 1679, odată cu pacea dintre Franța și Austria, a fost posibilă reorganizarea armatelor imperiale în vederea confruntării cu turcii. Inițiativa a venit totuși din partea turcilor, care au început o ofensivă uriașă în 1683 împotriva Imperiului Habsburgic. Asediul Vienei, condus de marele vizir Kara Mustafa, a fost însă un faliment total pentru turci, iar armatele imperiale, au declanșat o contraofensivă. Aceasta se va sfârși prin încheierea, în 1699, a păcii de la Karlovicz. Prin aceasta Transilvania a fost incorporată în Imperiu, împreună cu vaste teritorii din Ungaria. O măsură compensatoare a fost luată în 1694, când s-au restituit toate bunurile Bisericii catolice,

înstrăinate sub turci. În felul acesta episcopii vor deveni mari latifundiari, deși aceste zone erau devastate și depopulate. Atunci a început să se pună problema colonizării acestora cu catolici. Dar aspectele confesionale nu vor fi, în cele din urmă, decisive în activitatea de colonizare a feudelor de aici.

Cadrul religios al Ungariei se va îmbogăți, în 1646, când în castelul din Ujgorod, șaiszeci și trei de preoți ortodocși vor semna un document de unire cu Roma. Procesul de unire avea drept scop întărirea Bisericii catolice bizantine⁴.

Studii mai recente au scos în evidență activitatea misionară dusă de episcopul unit Iosif de Camillis, în Ungaria superioară și în Partium, în favoarea unirii religioase a creștinilor răsăriteni cu Biserica Romei⁵. Acesta, de abia sosit și instalat la Mukacevo, la 20 aprilie 1690, în 10 mai a aceluiași an s-a deplasat la Satu-Mare. În ziua următoare după sosirea sa aici, șaiszeci de preoți români l-au recunoscut ca ierarh legitim și s-au declarat uniți. Activitatea episcopului urmărea îmbunătățirea prestației preoțești și a imaginii și comportamentului preoților uniți în societate. Preocuparea aceasta se vede și din Catehismul tipărit în anii succesivi. După dezbaterile sinodale, în duminica următoare s-a sfințit biserica *greilor* din Satu Mare. Aceasta reprezenta triumful presiunii exercitate de Curtea din Viena și de armata imperială, care recucerise fortăreața Mukacevo în 1688. Unirea de la Ujgorod și Satu Mare va fi urmată de cea de la Alba Iulia, respectiv din Transilvania. De fapt, principii transilvăneni calvini s-au preocupat să câștige pentru ei, la Reformă, populația ortodoxă a Transilvaniei. În această încercare au avut, însă, rezultate modeste. În noul context și în urma unui proces prelungit în timp, s-a ajuns la unirea cu Biserica catolică.

Recuperarea spectaculoasă a unor vaste teritorii din Ungaria a determinat Curtea veneză și Imperiul habsburgic să promoveze o acțiune de unire în părțile smulse de la turci. Preoții catolici, mai ales iezuiții, care funcționau drept capelani militari în armata imperială, dar și cei pentru catolicii latini, au primit misiunea să activeze printre răsăritenii ortodocși în vederea unirii. Ei se foloseau de instrucțiunile date de *Congregația De Propaganda Fide* pentru misionarii din răsărit, în care se stipula că unirea avea să aibă loc după normele conciliului florentin, adică cu păstrarea ritualului

⁴ Veghseo, «*Catholic Reformare*» 30.

⁵ O. Ghitta, *Nașterea unei Biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca 2001, 117-149.

răsăritean⁶. Insistența în direcția recuperării creștinilor ortodocși reieșea cu pregnanță și din memoriul înaintat Curții vieneze de către cardinalul Kollonich. În acesta se delimita marele spațiu de misiune pentru anii următori⁷. Creștinismul ortodox era alcătuit din români, ruteni, sârbi, greci și români-macedonieni. O problemă de lungă durată în consolidarea unirii a rămas concepția diferită cu privire la aceasta. Astfel, clerul latin, dominat de mentalitatea tridentină, a interpretat unirea ca fiind un instrument de latinizare, în timp ce ierarhia unită a încercat să se folosească de sinoadele unioniste, ca o garanție în vederea respectării disciplinei răsăritene⁸. Procesul unirii trebuie văzut în cadrul disciplinării sociale, întrucât el avea drept țel integrarea în societate a unor categorii sociale rămase în urmă. În acesta se încadra, de exemplu, eliberarea clerului unit din starea de iobăgie și dezvoltarea Bisericii unite, sub supravegherea absolutismului catolic al Habsburgilor.

Presiunea calvină s-a exprimat tot mai intens către sfârșitul secolului al XVII-lea, fără a ține seama de condițiile schimbate după eșuarea asediului Vienei, care a dus la nașterea unui curent favorabil unirii, susținut de către iezuiți⁹. Unirea s-a făcut într-un sinod, cu participarea protopopilor și preoților, alăturându-se acestora câte 2-3 fruntași laici din fiecare parohie. Atașamentul față de unire era susținut desigur de comunitățile sătești, atrase mai ales de programul social anunțat¹⁰ odată cu realizarea ei. Pe lângă aceasta, total neinspirată, Dieta a decis creșterea obligațiilor Bisericii

⁶ O. Bârlea, *Unirea Românilor (1697-1701)*, *Îndreptar*, Anul XIII, Nr. 49-50, iulie-Decembrie 1990, 7-8.

⁷ Ghitta, *Nașterea unei Biserici* 29-30.

⁸ Este extrem de interesantă mențiunea pe care o face Gheorghe Șincai în *Hronica Românilor*, atunci când comentează despre unirea religioasă la românii din Ardeal: *Tyrănnia aceasta socotindu-o augastă Casa Austriei și fiindu-i milă de beții români, după ce au luat Ardealul de la turci, la sfârșitul veacului al șaptesprezecelea, au adus unirea între românii din Ardeal, numai ca se poată ajuta nobililor și preoților celor românești, care unire n-au stat nici stă din alta, fără numai se nu clevețim pre cei ce se țin de Biserica Romei, pentru obiceiurile lor, iară noi românii se ținem obiceiurile Bisericii Răsăritului și lătinii încă se nu ne clevețescă pre noi, căci cele patru puncturi, care sînt între uniți și neuniți (cu ertare să fie zis de mine), necum se le știe românii cei proști și neînvoțați, dară dintre cărturarii românești încă mulți nu le înțeleg, ci numai pleve vorbesc, neînțelegând unul pre altul.*, în Gheorghe Șincai, *Opere II, Hronica Românilor Tom II*, Ediție îngrijită de Florea Fugariu, București 1969, 184.

⁹ P. Teodor, *Sub semnul luminilor Samuil Micu*, Cluj-Napoca 2000, 34.

¹⁰ Teodor, *Sub semnul luminilor Samuil Micu* 36.

românești, determinând nașterea unei atitudini anticalvinești în sânul acesteia și susținând unirea.

În concluzie putem afirma că răspândirea Reformei protestante în partea de est a Ungariei a favorizat nașterea curentului unionist. Ulterior, Curtea din Viena a răspuns prin publicarea mai multor Diplome, cu scopul de a consfinți pasul făcut de către creștinii răsăriteni din Transilvania. Cea mai spectaculoasă dintre ele va fi Diploma a doua leopoldină, din 19 martie 1701, unde este menționată pentru prima dată *Nationem Valachicam*, care nu mai trebuia considerată tolerată, ci privilegiată ca și celelalte¹¹. La scurt timp va izbucni un război, adică o puternică mișcare de eliberare de sub imperiul¹², tocmai în părțile de est ale Ungariei, ocazie cu care tendința către unire va fi înfrânată. Desfășurarea și înfrângerea acestui război se va suprapune aproape în întregime cu episcopatul lui Atanasie Anghel (+1713). Deși au existat tentative de a lua legătura cu organele competente papale nu s-a reușit obținerea recunoașterii canonice a acestei episcopii, mai ales că, în contextul transformării edilitare a orașului Alba Iulia și în timpul construirii cetății de aici, catedrala românească unită fusese demolată. Între timp, episcopul romano-catolic, absent din reședință din 1556 și până în 1715, a revenit în scaunul episcopal. Acum se va implica foarte activ în favoarea românilor uniți împăratul Carol al VI-lea, pentru a obține canonizarea episcopiei unite. Bula privind canonizarea acesteia va fi datată succesiv de către doi papi: la 3 februarie 1721, de către Clement al XI-lea și la 15 iunie 1721, de către succesorul său Inocențiu al XIII-lea.

II. Bula „*Rationi congruit*”

Bula „*Rationi congruit*” a fost publicată în spațiul românesc, în limba latină, de către Samuil Micu, Petru Maior și Nicolao Nilles¹³. Recent, ea a fost publicată în latină și în traducere românească de către Ioan Chindriș (2001), în volumul *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*¹⁴.

¹¹ Această Diplomă a fost publicată de Nicolao Nilles S. J., *Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani*, I, Oeniponte 1885, 292-301.

¹² Este vorba de Răscoala curuților, încheiată prin Pacea de la Satu Mare, din anul 1711.

¹³ A fost publicată în latină de Nilles, *Symbolae*, I 431-436; Se mai găsește publicată în *Jus Pontificium de Propaganda Fide*, II, 345-348.

¹⁴ I. Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca 2001, 40-44.

Unirea religioasă a românilor n-a fost canonizată la Roma înainte de moartea primului episcop unit și artizan al unirii, Atanasie Anghel. Întăriți cu Diploma a II-a leopoldină, românii uniți au făcut presiuni asupra Dietei Transilvaniei, în vederea modificării constituției țării. S-a ajuns, astfel, la o opoziție între Stările istorice transilvane¹⁵, care nu puteau accepta modificarea raporturilor dintre ele și noua stare a românilor uniți. De fapt, după intrarea trupelor habsburgice în Transilvania, clasele superioare ale societății au fost preocupate să-și salveze situația instituită sub turci. Autonomia lor religioasă, administrativă și constituțională a fost recunoscută de Leopold I, cu Diploma din 4 decembrie 1691¹⁶. Vreme îndelungată s-au făcut presiuni pentru îndeplinirea acestei promisiuni, însă până la Revoluția de la 1848, s-a rămas în mentalitatea feudală a epocii și a spiritului legislativ al Principatului, cuprins în *Approbatæ*¹⁷ et *Compilatae* și în *Tripartitum*-ul lui Werbczy¹⁸.

La 1715, s-a pus problema readucerii pe scaunul episcopal de la Alba Iulia a episcopului romano-catolic, după o absență îndelungată, care data din 1556. În absența acestuia, biserica catedrală romano-catolică din Alba Iulia a trecut în folosința calvinilor. Paralel s-a încins atunci o grea confruntare cu privire la alegerea și numirea unui episcop român pe scaunul lui Atanasie, mort de curând, adică în 1713. S-au reunit mai multe sinoade electorale, însă doar la cel de-al patrulea, ținut în 9 ianuarie 1715, Ioan Giurgiu Patachi a obținut un vot. Pe baza votului respectiv, Carol al VI-lea l-a numit episcop.

Patachi a fost, însă, respins sistematic de către participanții la alegeri și aceasta pentru că îmbrățișase, în tinerețe, ritul latin, iar mulți din protopopii

¹⁵ Avem de-a face cu *Unio Trium Nationum*, reunind nobilimea maghiară, patricienii sași și secuii. Din punct de vedere religios avem patru religii recunoscute de către Dieta țării: catolicii, luteranii (1557), calvinii (1564) și unitarienii (1568).

¹⁶ Diploma aceasta din 4 decembrie 1691 a fost publicată de Carolus Szasz De Szemeria, *Sylloge tractatuum allorumque actorum publicorum historiam et argumenta benigni diplomatis Leopoldini, resolutionis item Alvincziana vocatur, illustrantium*, Claudiopoli 1833, 118-129. A mai fost publicată mai recent în O. H. Pop, *La Chiesa Rumena Unita 1830-1853*, Roma 2005, 269-273.

¹⁷ Publicate în colecția TESTIMONIA, sub numele *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei*, ediție îngrijită de L. Marcu, Cluj-Napoca 1997.

¹⁸ Principalele colecții sunt: *Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae* (sunt articole dietale dintre anii 1540-1653, adunate la cererea și cu acordul principelui Gheorghe Rakoczi al II-lea în anul 1653) și *Compilatae Constitutiones* (articole ce datau din 1669 din timpul principelui Mihai Apafi). În urma răscoalei de la Bobâlna (1437) a avut loc înțelegerea de la Căpâlna în 16 septembrie 1437, *Unio Trium Nationum*, legiferată de Werbczy, în 1514, cu codul *Opus tripartitum juris consuetudinarii incltyi regni Hungariae*.

electori îi făcuseră o propagandă negativă. De atunci s-a comentat mult asupra respingerii candidaturii sale și nu s-a înțeles preferința față de alți candidați, de altfel romano-catolici, cum ar fi Wenceslau Franz, secretarul ceh al lui Atanasie Anghel și Ferenc Szunyogh, un iezuit ungar. Istoricul Ioan Chindriș îi critică pe românii de la începutul secolului al XVIII-lea și-i consideră lipsiți de înțelegerea sensului istoric, întrucât s-au luptat cu catolicismul latin și cu iezuiții, după ei personificați de către Patachi, pe când preferații protopopilor erau chiar latini și iezuiți. După părerea noastră, deoarece Patachi a îmbrățișat de tânăr ritul latin, a fost format foarte superficial din punct de vedere liturgic și, de aceea, era străin de așteptările credincioșilor, iar ceremoniile cerute de ritul răsăritean erau complet neglijate. Dinamica formării celor doi romano-catolici a fost tocmai contrară față de parcursul urmat de Patachi. În timp ce cei doi latini deprinseseră ceremonialul răsăritean, trăind în mijlocul rânduielilor religioase ale Bisericii românești transilvănene, Patachi se obișnuise cu celebrările latine, crescuse cu ele și era trăitor al acestora. Chiar la Roma, interesul pentru viața liturgică, spirituală și canonică a răsăritenilor a crescut treptat. Este adevărat că aici a fost deschis un Colegiu pentru studenții greci (1576/77), de către papa Grigore al XIII-lea, dar despre o formare strict liturgică bizantină se poate vorbi doar la sfârșitul secolului al XIX-lea, atunci când papa Leon al XIII-lea i-a chemat pe călugării benedictini să se ocupe cu formarea alumnilor colegiului (1897). Nu trebuie să uităm că mulți dintre grecii care ajungeau în Italia proveneau din comunități latine. Așa era, de exemplu, episcopul Iosif de Camillis, care fusese botezat în rit latin în insula Chios. Alții proveneau din familiile negustorilor occidentali, ce desfășurau activități comerciale în răsărit. De Camillis, la fel ca cei din epoca sa, s-a inspirat din hotărârile conciliului din Trento și mai puțin din ale conciliul florentin. De altfel acest fapt a contribuit la o latinizare mai accentuată a parohiilor de sub arhipăstorirea sa¹⁹.

Importanța vieții liturgice bizantine și puritatea ei n-a fost apreciată la justa ei valoare de-a lungul perioadei de schismă dintre Bisericile principale creștine. Vedem cum, în Transilvania, după reformele introduse la școlile din Blaj, în timpul episcopatului lui Lemeni, profesorii de aici s-au trezit cu

¹⁹ O. Pop, *Il Catechismo del vescovo De Camillis*, în: T. Véghseő (ed.), *Da Roma in Hungaria, Atti del convegno nel terzo centenario della morte di Giovanni Giuseppe De Camillis, vescovo di Munkacs/Mukacevo (1689-1706)*, Nyiregyhaza, 29-30 settembre 2006, Nyiregyhaza 2009, 250-253.

școlari provenind dintr-o regiune de unde nu mai veniseră elevi până acum. Astfel, Oprea Țircă din Cernatu a fost cel dintâi care a îndrăznit să-și aducă copii la școlile uniților din Blaj. A urmat Ioan Bran de la Zărnești. Din 1833/34 au urmat de la Brașov trei studenți români: Dimitrie Leca, Ioan Jipa și Radu Tempeanu, fiul viceprotopopului și doi greci: Naslim și Panaiot Djanli, unicul fiu al curatorului de la biserica grecească. Pe ziua de Rusalii veni acel curator Djanli și un consângenean al său, Hagi Ghidru, ca să-și vadă fiul, să și afle mai de aproape că ce lege vor fi având acei uniști. Tare fu mirarea lor, când, după expresia lui Djanli, aflară sfânta liturghie întocmai precum se servește la patriarhia din Constantinopol. Din acei ani tinerețea română din Brașov și din districtul său nu a lipsit de la școlile din Blaj²⁰.

Deși alegerea imperială datează din 23 decembrie 1715, Împăratul a explicat că a instituit o fundație de 3000 florini pentru susținerea noii instituții, dar a și cerut ca Papa să-l dispenseze pe episcopul ales de celebrarea în ambele rituri²¹. Un an mai târziu, la 23 decembrie 1716, Împăratul a repetat cererea către Papă și a insistat ca Patachi să fie numit episcop²². Prin Diploma din 11 decembrie 1715, Carol al VI-lea a restituit catolicilor catedrala din Alba Iulia, permițându-se reînțoarcerea episcopului acestora la vechea reședință. Episcopul catolic Mártonffi va fi instalat la 16 februarie 1716, cu participarea românilor și tot atunci vor fi numiți canonicii capitlului catedralei.

Conform proiectului imperial s-au demarat lucrări la fortificațiile de la cetatea din Alba Iulia, iar catedrala românească, construită de Mihai Viteazu, la 1600, a fost demolată. Prin Diploma din 23 decembrie, Împăratul a prevăzut 3000 de florini pentru întreținerea episcopiei și a episcopului unit. Ulterior, tot Împăratul va concesiona domeniile de la Gherla și Sâmbăta de Jos în favoarea episcopiei unite. Curtea vieneză și Scaunul Apostolic al Romei își doreau o episcopie unită în Transilvania. Existența ei era combătută de către episcopul romano-catolic, Mártonffi, recent instalat la Alba Iulia. Până la urmă, la 8 octombrie 1718, acesta se va adresa *Congregației De Propaganda Fide*, încercând să blocheze noua episcopie, de pe pozițiile Conciliului Lateran al IV-lea, din 1215. Bazat pe canoanele acestui conciliu, el a cerut să nu se accepte o altă episcopie în teritoriul propriei dieceze. Soluția o vedea prin atribuirea de titluri fictive, existente în antichitate. În

²⁰ G. Bariț, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, I, Ediția a II-a, Brașov 1993, 567.

²¹ Nilles, *Symbolae*, I 409-411.

²² Nilles, *Symbolae*, I 413-415.

ședința din 28 noiembrie 1720, *Congregația De Propaganda Fide* a soluționat pozitiv dosarul, respectând dorința Împăratului. Formalitățile nu s-au încheiat până în 3 februarie 1721, când papa Clement al XI-lea a recunoscut Episcopia Făgărașului și l-a confirmat pe Patachi drept episcopul ei, prin bula „*Rationi congruit*”. Papa Clement a murit la 19 martie, iar bula va fi definitivată de succesorul său Inocențiu al XIII, la 15 iunie același an.

Dar să meditam mai îndeaproape asupra textului bulei. După o lungă introducere, în ea se afirmă că la *cucernicele și stăruitoarele rugăminți ale celui mai drag fiu al nostru întru Hristos Carol...* la data de 3 februarie 1721 al douăzeci și unulea an al pontificatului lui Clemente:

1. *s-a despărțit de orice altă oblăduire ierarhică bisericele și persoanele, atât mirene cât și de cin ale sus amintitului rit grecesc și le-a separat pe acestea, fie că sălășluiesc în târgul Făgărașului din amintita provincie, fie în alte locuri, cetăți, sate, teritorii distincte, în diferite părți anexate sau supuse ori în târgurile amintitei provincii și totodată pe toți aceștia, atât clerul cât și norodul de ritul amintit, i-a scos și i-a slobozit în privința supunerii diecezeane odată pentru totdeauna de sub ierarhia, jurisdicția, puterea, controlul, supunerea și dirijarea episcopului de rit latin al Transilvaniei.*

2. *Pomenitul târg al Făgărașului l-a ridicat la rangul de cetate iar locuitorii lui i-a distins cu numele, titlul și dreptul de cetățean, același târg dimpreună cu biserica ce poartă hramul Sfântului Nicolae, aflătoare într-însul, declarându-le drept reședință a unui episcopat de rit grecesc, numit al Făgărașului...*

3. *Pentru masa episcopală făgărășană și pentru înzestrarea ei a rânduit și destinat 3804 florini din veniturile anuale fiscale ale satului Sâmbăta de Jos și al domeniului Gherla dăruite de pomenitul Carol.*

4. *Se cerea înfățișarea unei persoane potrivite pentru a o numi de episcop de ritul grecesc al ecleziei Făgărașului și de păstor spre împlinirea unei atari slujbe.*

5. *Clement a voit ca să se cumpere îndată și fără întârziere casa episcopală cu aproximativ 4000 de florini, sumă care la acea dată era de pe acum existentă și destinată.*

6. *S-a cerut ca în aceeași biserică a Făgărașului să se consacre călugări și preoți după canoanele ritului grecesc, în cazul când aceștia ar fi de lipsă, care să țină locul canonicilor și capitlului. Se vede ca necesar să nu fie desemnați ca episcopi în amintita biserică a Făgărașului decât aceia care aparțineau și erau de rit grecesc și numai ei să poată exercita jurisdicțiunea asupra bisericii. În acest sens a declarat de repetate ori că trebuie să se respecte toate decretale Congregației De Propaganda Fide*

cu privire la grecii care conviețuiesc cu latinii, fără ca prin acest lucru, dacă ar fi apucat să-și redacteze diploma respectivă, să aducă prejudicii fratelui nostru – pe atunci al său – Gheorghe Martonffi, episcopul latin din Transilvania, ca și urmașilor acestuia după cum de fapt prevede și decretul pe care frații prepuși Congregației pentru treburile consistoriale le-au emis în acest sens.

III. Concluzii

După cum am văzut, prin bula „*Rationi congruit*”, Episcopia Română Unită a Transilvaniei a fost canonizată; acest gest a făcut ca populația românească transilvăneană să fie scoasă din uitarea istorică în care fusese cufundată de organizarea feudală a Transilvaniei prin formula *Unio Trium Nationum*. Reședința noii episcopii a fost fixată la Făgăraș, titlu care a rămas în uz până în zilele noastre, chiar după recuperarea instituției Mitropoliei, o instituție considerată pierdută în avatururile unirii. În baza cererilor insistente exprimate și la Adunarea de pe Câmpia Libertății (15 mai 1848), peste cinci ani, adică în 1853 s-a proclamat Mitropolia, canonizată în 26 noiembrie a aceluiași an, prin bula *Ecclesiam Christi* a papei Pius al IX-lea. În 1855 a fost instalat primul mitropolit la Blaj, în persoana lui Alexandru Sterca Șuluțiu.

Mai târziu, adică în 1737, împăratul Carol al VI-lea a mutat sediul episcopiei la Blaj, păstrând în continuare titlul de episcopia Făgărașului. Întemeierea orașului Blaj, ca reședință a episcopiei, la insistențele Curții vieneze, i-au permis celui de al treilea episcop, Inocențiu Micu Klein, să-și mute, în mai 1737, reședința în centrul Transilvaniei. Episcopia avea un venit anual de 6 000 de florini. Odată întemeiat, Blajul va deveni un centru al naționalismului românesc²³. Dorințele românilor vor prinde contur doar în cadrul general de reformă, prin crearea complexului școlar și mănăstiresc Sfânta Treime. Chiar dacă școlile din Blaj n-au fost singurele instituții școlare care s-au ocupat de instruirea tineretului român, treptat-treptat ele vor da tonul în mișcarea națională. Unirea cu Biserica Romei a încercat, pe baza unei teorii, să substituie un edificiu nou în locul celui așezat încet de-a lungul secolelor. Experiența aceasta părea falimentară, deși se realizaseră lucruri noi și revoluționare. Dar *puterile istorice* s-au arătat, cel puțin pentru moment, mai puternice. Ele au înfrânt lupta energetică a episcopului legendar

²³ I. T. Zoltan, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean (1696-1792)*, București 2001, 105.

Inochentie Micu Klein; l-au constrâns pe episcopul Grigore Maior să demisioneze; au respins cererile națiunii române, prezentate Curții din Viena, și cunoscute cu numele *Supplex Libellus Valachorum*. Pe de altă parte, în Biserica Unită au pătruns tendințe străine vieții eclesiastice românești. Împotriva lor s-au ridicat cei trei reprezentanți mai importanți ai Școlii Ardelene; ei au fost, însă, înfrânți de propriul episcop Ioan Bob (+1830).

Consecința naturală a fost stima pentru trecut, pentru tradiție și cultul pentru istoria națională. Din aceasta va rezulta ideea că numai odată cu dezvoltarea istoriei, instituțiile naționale vor câștiga în consistență. Istoria va deveni maestră generației următoare ca și cum ar poseda o superioară secretă înțelepciune. *Istoria este cea dintâi carte a unei nații. Într-înso ea își vede trecutul, prezentul și viitorul. O nație fără istorie este un popor încă barbar, și vai de acel popor care și-a pierdut religia suvenirilor*²⁴. În 1831 școala din Blaj și-a însușit statutul de liceu, având aproximativ 250 de elevi. Numeroși absolvenți ai acesteia se vor dispersa în spațiul românesc, în căutarea de condiții mai bune de trai, dezlegând impulsul patriotic în toate cele trei provincii locuite de români²⁵. Făcând referință la Petru Maior și la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*²⁶, Ion Heliade Rădulescu scria, în 1839, că această scriere a fost un fel de toiag al lui Moise prin care, despărțind o mare de întuneric ce ținea pe rumâni decindea pământul făgăduinței, îi face să treacă dincolo de Egiptul minciunii lor și să-și cunoască adevărul și slăvitul lor început²⁷. Mai târziu, respectiv în 1843, la deschiderea cursului de Istorie națională de la Academia Mihăileană din Iași, Mihail Kogălniceanu spunea: *În mine veți găsi un român, însă niciodată până acolo, ca să contribuez la sporirea romano-maniei, adică mania de a ne numi romani, o patimă care domnește astăzi mai ales în Transilvania și la unii din scriitorii din Valahia. Petru Maior, de fericită aducere aminte, prin cartea sa Despre începutul românilor, publicată pentru întâiași dată la anul 1812, ca un nou Moise, au deșteptat duhul național, mort de mai mult de un*

²⁴ George Bariț și contemporanii săi, I 104, n. 3.

²⁵ În jurul anului 1840 toate școlile din cele două Principate erau conduse de transilvăneni, cu excepția Colegiului Sfântul Sava, unde Petrache Poenaru împărțea conducerea cu Aron Florian, în O. H. Pop, *La Chiesa Rumena Unita 1830-1853* 25.

²⁶ Cartea lui Petru Maior a apărut la Buda la crăiasca tipografie a Universității ungurești din Pesta, 1812, în timp ce ediția a II-a a fost tipărită la Buda în 1834 cu cheltuiala lui Iordache Mălinescu.

²⁷ Bodea, 1848 *La Români*, I 60, n. 1.

veac; și lui îi suntem datori cu o mare parte a impulsului patriotic ce de atunci s-au pornit în tustrele provincii a vechii Dacii²⁸.

Un rol important în răspândirea sentimentului național l-a avut apariția ziarelor, care vor inaugura o formă nouă a dezbaterilor. Tipăriurile creează și structurează opinia publică, schițează temele preferate de către cititori și largesc spațiul experiențelor personale și profesionale. Dezvoltarea națională și viața culturală românească s-a îmbogățit, din 1838, cu apariția primului ziar românesc transilvănean, *Gazeta de Transilvania* și a suplimentului său *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, editate la Brașov, de către George Barițiu²⁹. Rolul lui Barițiu, de pionier al ziaristicii, a fost foarte important și gestul său va influența întregul teritoriu locuit de români.

Studiul limbii a devenit o activitate susținută în domeniul literaturii române. În acest moment amintim mențiunea lui Ion Heliade Rădulescu, care sublinia importanța dicționarelor: *pentru dictionere, trebuie a aduce înaintea nepregetătoarea osteneală a celor ce au început și au lucrat asupra aceştii materii. Mulți și mai demult s-au ostenit spre facerea unui dictioner rumânesc, dar cel dintâi ce s-au văzut la lumină este cel ce s-a dat în Cluș în două tomuri la anul 1821, cu cheltuiala Ecşelenţii sale Părintelui Episcopul Ioan Bob de la Blaj, și al doilea cel ce s-a dat la Buda*³⁰ într-un tom, la anul 1825³¹. Tot la Blaj, și cu înaltă binecuvântare ecleziastică, s-a poruncit ca, în Episcopia Făgăraşului, corespondența să se facă cu caractere latine³².

Atmosfera pacifică și prolifică din punct de vedere cultural a fost tulburată de decizia Dietei Transilvaniei, din 31 ianuarie 1842, prin care substituia latina cu limba maghiară. Însă proiectul dietal ținea mult mai sus, deoarece se dorea ca limba maghiară să devină limbă a administrației, a instrucțiunii publice și în cele din urmă limba națională. Acest proiect trebuia implementat în următorii zece ani. Împotriva acestei inițiative s-au ridicat

²⁸ Bodea, 1848 *La Români*, I 219.

²⁹ *Gazeta* apar la 12 martie 1838, iar *Foaia pentru minte* la 2 iulie 1838.

³⁰ Este vorba de lucrarea cunoscută sub denumirea *Lexiconul de la Buda*, operă care va sancționa sfârșitul perioadei clasice a Școlii Ardelene.

³¹ Este vorba de prima lucrare tipărită și publicată la Sibiu: *Gramatică Românească* de D. I. Eliad, în 1828. Aici găsim mențiunea citată mai sus, în I. Heliade Rădulescu, *Gramatică Românească*, București 1980, 57.

³² George Bariț și contemporanii săi, III 358.

intelectualii români, de la Blaj a plecat la Cluj, la Dietă, *Protestul consistoriului din Blaj contra limbei ungurești la anul 1842*³³.

În încheiere mai putem aminti faptul că la 15 mai 1848 la Blaj s-a ținut Adunarea Națională a românilor transilvăneni. Locul ales a reprezentat un efect și o recunoaștere a naționalismului blăjean: episcopul Lemeni a stabilit data adunării, iar teologii și elevii au mobilizat satele și au invitat românii la întâlnire. Acum se va evidenția plenar și Simion Bărnuțiu, rostind, în catedrala din Blaj, o *vorbire* celebră, considerată a fi cel mai mare discurs al nației române.

³³ Datat cu 15 februarie 1842 și semnat de Simion Crainic, vicar general și Ștefan Manfi, notar, era adresat episcopului Lemeni, prezent la Dieta din Cluj. Inițiativa aceasta demonstrează înaltul grad de conștiință publică la care ajunsese intelectualitatea românească din Transilvania în ajunul Revoluției de la 1848, în G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București 1924, 209-211. Iată expresia cea mai hotărâtă exprimată în acest memoriu: *Mărturisim însă sincer, că nu numai după zece ani, dar nici după zece veacuri, ba niciodată, în vecii vecilor, noi și națiunea noastră nu putem fi obligați printr-o lege care, pentru datinile și credința noastră, pregătește un pericol și un obstacol, iar pentru naționalitatea noastră ruină și peire.*

„Rationi congruit” – un pas din istoria construirii unui model ecleziologic

Alexandru Buzalic*

Abstract: „Rationi congruit” – a step in the history of construction an ecclesiological model. After the schism of 1054, the canonical evolution of the Eastern Churches remained anchored in the decisions of the ecumenical councils of the first Christian millennium, while the Roman Church followed the path of modernizing the canonical legislation body according to historical conditions and cultural evolution. The canonical provisions taken from the First Ecumenical Council from the Lateran to the Council of Florence were specifically related to the regulation of the situation within the Roman Church, with the Tridentine Council establishing the relationship of the Catholic Church with the other Churches in the context of the Counter-Reformation. The restoration of the unity of the Church began with the Union of Brest-Litovsk (1595-1596) which generated a process of gradual entry of the territories of the Eastern Churches into unity, in 1700 reaching Transylvania. But the provisions of the Florentine Synod, which formed the basis of the unionist synods, were surpassed by the historical-canonical evolution of the Modern Age. In this context, the Greek Catholic Churches fought a pioneering struggle in asserting their own traditions in restoring the unity of the Church, the promulgation of the Papal Bulle „Rationi Congruit” on May 18, 1721 being a stage in a process of maturation of the ecclesiology of unity that subsequently allowed the establishment of the metropolitan provinces as autonomous entities. What Greek Catholics have experienced and developed over the centuries of their existence have been confirmed by the Second Vatican Ecumenical Council, the promulgation of the new CCEO and the reorganization of synodality within the *sui iuris* Churches into the specific unity of the Catholic Church, being a last necessary step to restore the unity in the Church of Christ.

Keywords: *Church, catholicity, canon law, ecclesiology, orthodoxy, synodality, sui iuris.*

* Universitatea Babeş-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Oradea; e-mail: alexandru.buzalic@ubbcluj.ro

Introducere

De cele mai multe ori, literatura de specialitate contemporană se oprește asupra principalelor repere cronologice din istoria Bisericii prezentând evoluția conceptelor teologice ca un dat stabil și aflat într-o evoluție liniară între momentele clare ale promulgării magisteriale oficiale. Cu toate acestea, discernământul eclezial este un proces treptat de maturizare spirituală și de actualizare a esenței Cuvântului lui Dumnezeu unic, veșnic, imuabil, în limbajul istorico-cultural specific pluralismului cultural și religios al omenirii. Între reperele devenite stabile într-o sinteză elaborată ulterior din rațiuni didactice, momentele de clivaj, tranzițiile, tatonările, adaptările și dinamismul evenimentelor istorice edificatoare a acelor entități viabile pentru moment, contribuie la configurarea viitorului.

În ceea ce privește ecleziologia, teologia dogmatică este ancorată în definițiile magisteriale definite ca *sacra doctrina*, în promulgările făcute în virtutea autorității tezaurului credinței încredințat Bisericii, fiind o fundamentare teoretică. Cu toate acestea, în spatele normelor legislative se reflectă realitatea politică și culturală a societății civile și a orânduirii epocii respective. Acestea sunt precedate de experiența eclezială vie, de deschiderea unor drumuri prin momente care au consecințe majore pentru viitor¹.

Un astfel de moment este promulgarea Bulei papale „*Rationi congruit*” la data de 18 mai 1721, de către Papa Inocențiu al XIII-lea (1721-1724), care constituie o etapă de pasaj între pozițiile tradiționale ale creștinismului răsăritean, modificările în fața sciziunilor moderne induse de Reforma protestantă și mișcările de refacere a unității începute prin sinoadele unioniste inspirate de Conciliul florentin.

Pentru înțelegerea semnificațiilor ecleziologice în adevărata lor dimensiune, este nevoie de trecerea de la situația Bisericii din primul Mileniu, prin evoluția de după schisma din 1054 până la căderea Constantinopolului, la înțelegerea modificărilor impuse de evoluția societății moderne și de adaptarea corpului eclezial la cerințele coabitării în lume cu instituțiile puterii seculare ale timpului.

¹ C. Alzati, *În inima Europei*, Cluj-Napoca 1998, 160.

Schimbări de paradigmă eclezialogică

Primul Mileniu creștin a cunoscut mari frământări și schimbări radicale de paradigmă eclezialogică. După Rusalii, Biserica lui Hristos își începe activitatea misionară, trecând treptat de la o teologie kerygmatică la sistematizarea răspunsurilor necesare dialogului creștinismului cu civilizația greco-romană și inculturării valorilor *Evangheliei* în alte spații geo-culturale de misiune. Perioada apostolică trece prin cele mai importante momente identitare: creștinismul catolic se revelează în dimensiunea unui mesianism universal, punându-se capăt tendințelor iudeo-creștinismului de tip național-sectar; conștientizarea dimensiunii eshatologice și depășirea tendințelor milenariste; *martyria* și consolidarea edificiului spiritual al Bisericii în perioada persecuțiilor; apariția primelor structuri organizatorice ca proces firesc ce însoțește răspândirea creștinismului din principalele centre de difuziune, cu episcopii și preoții necesari administrării sacramentelor, a hirotonirilor și a mijloacelor de transmitere a apostolicității unei Biserici misionare, din generație în generație. Biserica primară și a perioadei prenice-niene conștientizează misterul care învăluie caracterul istoric și eshatologic specific comunității tuturor oamenilor în și prin Hristos: misterul comuniunii cu Dumnezeu prin Hristos în Spiritul Sfânt, viața sacramentală și semnul istoric al Împărăției lui Dumnezeu spre care evoluția Bisericii converge în virtutea tensiunii eshatologice².

Libertatea dobândită de Biserică prin Edictul de la Milano, semnat de Licinius și de Constantin cel Mare (313), transforma creștinismul dintr-o religie prohibită într-o religie tolerată, devenită ulterior religie oficială. Coabitarea ierarhiei în același spațiu cu puterea temporală conduce la imixtiuni ale politicului în viața Bisericii. Astfel apare cezaropapismul constantinian care se proiectează în modificarea treptată a concepției despre Biserică, construită de acum înainte după modelul Imperiului, apoi al regalității medievale. Odată cu convocarea primelor Concilii ecumenice se trasează reperele teologice ale ortodoxiei doctrinare, sunt stabilite structurile ierarhice și centrele de difuziune specifice creștinismului sub forma riturilor și familiilor liturgice aflate în uz și astăzi. Amintim, de asemenea, definirea Pentarhiei prin recunoașterea centrelor patriarhale și stabilirea raporturilor de precedentă într-o Biserică una, sfântă, catolică și apostolică.

² A. Buzalic, *Ekklesia. Din problematica eclezialogiei contemporane*, Blaj 2005, 44.

Biserica se manifestă de acum înainte și în alte teritorii care intră în *oikoumena* creștină. Creștinii aparțin mai multor neamuri, practica sacramentală evoluează, dacă ne gândim numai la botezul copiilor mici, la trecerea de la spovada publică la spovada individuală, tarifată etc. Apar primele probleme administrative ridicate de jurisdicția teritorială a Bisericilor de rituri diferite asupra comunităților locale etc. Toate acestea se reflectă în corpul legislativ canonic care normează viața Bisericii și cuantifică esența teologică a acțiunii ecleziale prin legătura dintre văzut și nevăzut, dintre spiritual și istorico-material, dintre istoria trăită și Providența divină care dirijează istoria spre plinirea ei eshatologică. Cât timp Biserica este unită, toate aceste aspecte sunt rezolvate pe calea sinodalității și a pârgghiilor legislative de care societatea dispune, fiecare Patriarhat fiind responsabil de problemele administrative „interne” Bisericii pe care o păstorește, dar exprimându-se în problemele comune, de doctrină sau care privesc relațiile dintre patriarhate, prin intermediul Conciliului Ecumenic, în prezența autoritară a Colegiului Episcopilor aflați în comuniune cu urmașul Sfântului Petru.

Începând cu sec. VII, a apărut islamul și a urmat expansiunea rapidă a Marelui Califat dinspre Orientul Apropiat spre India – la Est, și spre Oceanul Atlantic – la Vest, trecând prin teritoriile de Nord ale Africii. Din acest moment începe decăderea importanței politice și militare a Imperiului Bizantin, în timp ce noile state medievale europene, de națiune germanică, dar și de origine slavă, care se ridică pe fundamentele creștinismului roman, vor ocupa un loc geo-strategic din ce în ce mai important. Formarea Statului Papal (754-1870) adăuga Suveranului Pontif și responsabilitățile regalității. Dacă cezaropapismul bizantin, fondat de Constantin cel Mare, impunea influența politicului asupra conducerii Bisericii, cezaropapismul roman situa influența Bisericii peste interesele politicului, ambele tendințe fiind dăunătoare adevăratei naturi a Bisericii lui Hristos.³

Schisma din 1054 aducea cu sine destrămarea legăturilor canonice din Biserica Una, Sfântă, Catolică și Apostolică. Răsăritenii, atrași de jocurile politice ale Patriarhiei Constantinopolului se desprindeau de Scaunul Apostolic al Romei, care, fiind moștenitor al catedrei Sfântului Petru, rămânea centrul de gravitate pentru unitatea Colegiului Episcopilor. În plin proces de afirmare a relațiilor statale din perioada de culme a culturii medievale,

³ G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin*, Paris 1996, 220-230.

Conciliile Ecumenice Lateran I (1123), Lyon II (1274) și Vienne (1311-1312) priveau, în special, reglementarea situației din interiorul Bisericii Romane și raporturile diplomatice față de puterile timpului, așa cum observăm din simpla citare a titlurilor sesiunilor de lucru ale Conciliilor respective⁴.

În perioada Renașterii are loc Conciliul de la Basilea-Ferrara-Florența-Roma (1431-1445), care stabilește modelul refacerii unității Bisericii Romei cu Bisericile Răsăritene prin Decretul *Laetentur caeli* (Florența 5 iulie 1439), semnat de reprezentanții latini și bizantini ca o recunoaștere reciprocă conform ordinii de precedență a primului Mileniu creștin și ca o reconciliere prin lămurirea celor patru puncte de divergență dogmatică, din polemica care a condus la schisma din anul 1054⁵.

Urmează *Bulla unionis Armenorum* din 22 noiembrie 1439⁶, *Bulla unionis Coptorum* din 4 februarie 1440⁷, *Bulla unionis Syrorum* (30 noiembrie 1444)⁸ și *Bulla unionis Chaldeorum Maronitarumque Cypri* (7 august 1445)⁹ prin care o parte a comunităților creștinilor refăceau legătura cu Scaunul Apostolic, un pas spre refacerea unității depline din Biserica Catolică. Din păcate, în urma neînțelegerilor dintre diferitele grupuri partizane și a tensiunilor din interiorul lumii greco-bizantine, încă de la Sinodul de la Ierusalim din 1 aprilie 1443, Patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului au condamnat unirea de la Florența, perpetuând consecințele canonice ale marii schisme. Căderea Constantinopolului sub Imperiul Otoman în anul 1453, adâncea separarea dintre creștinismul apusean și cel răsăritean prin menținerea și promovarea polemicii anti-catolice după principiul *divide et impera*.

Schisma din cadrul creștinismului apusean declanșată de Reformă (1517) obliga Biserica Catolică Romană la o nouă schimbare de paradigmă eclezială dintr-o perspectivă proprie, în noul context al Epocii Moderne relațiile tradiționale după modelul primului mileniu fiind victime colaterale în ofensiva Contrareforme.

⁴ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, editat sub îngrijirea Institutului de Științe Religioase, Bologna 1996, 187-451.

⁵ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 524.

⁶ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 534-559.

⁷ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 576-583.

⁸ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 586-589.

⁹ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 589-591.

Între anii 1545-1563 s-au desfășurat lucrările Conciliului Tridentin, sesiunile de lucru făcând ordine prin reglementarea principalelor norme legate de credință și de Sfintele Taine. Relațiile dintre catolici și non-catolici erau reglementate cu autoritate prin criteriul apartenenței la o Biserică care are atributul „una”. Ecceziologia catolică post-tridentină este rezultatul unei reacții dialectice față de confesionalizarea și destrămarea unității creștinilor din Apusul Europei¹⁰. Indivizii și relaționarea între ei, concretă și vizibilă, sunt un semn al unității Bisericii, astfel încât instituția divino-umană subzistă în subordonarea față de ierarhia legitimă, care urcă gradual până la Papă ca urmaș al Sfântului Petru și semn istoric al lui Hristos, Capul Bisericii, care o călăuzește din planul transcendenței divine.

Biserica Catolică se diferențiază față de celelalte confesiuni prin unitatea administrativ-juridică exprimată de ierarhie. Cardinalul Robert Bellarmino (+1621) pune bazele teologiei exprimate prin intermediul catehismelor post-tridentine și a literaturii polemice (*Disputationes de controversiis Christianæ fidei, adversus hereticos* 1586-1593), răspândite în lumea catolică a secolelor XVII-XIX.

Acest nou tip de ecceziologie „romano-catolicizează” Biserica Catolică, îngreunând, mai întâi de toate, situația Bisericilor Răsăritene revenite la unitate, prin apariția contradicțiilor între tradițiile canonice și disciplinare proprii bazate pe o ecceziologie tradițională și corpul canonic specific Bisericii Romane. Pentru credincioșii uniți de alte rituri, care erau lipsiți de ierarhie proprie într-un teritoriu canonic al unei episcopii romano-catolice, se asigura prezența unor preoților încardinați în dieceză și capabili de a celebra oficiul liturgic, sacramentaliile și sacramentele în ritul respectiv și în limba liturgică în uz. *Ecclesia Catholica* se identifica cu *societas christiana*, o singură umanitate creată de Dumnezeu și condusă de Isus Hristos prin Sfântul Petru și urmașii săi pe Scaunul Apostolic, însă, conform noii ecceziologii, subordonarea canonică directă față de Papă devenea o condiție *sine qua non* pentru mântuire, Biserica Romano-Catolică arogându-și exclusivitatea mijloacelor de mântuire și jurisdicția directă asupra Bisericilor aflate în comuniune.

¹⁰ S. Wiedenhofer, *Ekklesiologie*, în: *Handbuch der Dogmatik*, tom. II, Düsseldorf 1992, 84.

Ecleziologia Unirii între fundamentare teologică și practica eclezială

Între tradiție și modernizare, cu o organizare eclezială ancorată în modelele medievale care au „înghețat” evolutiv după căderea Constantinopolului, lipsite de puterea unificatoare a unui Patriarh care să aibă libertatea de a călăuzi Bisericele sufragane aflate în teritorii sub influența Imperiului Otoman, Bisericele răsăritene au avut de luptat cu păstrarea identității lor în mijlocul diferitelor persecuții¹¹. De asemenea, nu trebuie să uităm că cele mai mari ingerințe în politica eclezială și în declanșarea mișcărilor anti-unire au venit din partea Moscovei, care și-a arogat treptat titlul de Patriarhie cu drepturi egale celor din Pentarhie, dorind să înlocuiască, pentru lumea Bisericilor răsăritene aflate în schismă, poziția de precedență a Romei ca o „a treia Romă”¹².

În teritoriile de contact cultural între creștinismul răsăritean și apusean – astăzi caracterizate de prezența greco-catolicismului – au apărut numeroase presiuni din partea protestantismului și ingerințe în materie de liturgică impuse de superintendenții calvini. Despre reminiscențele acestei perioade”, amintește Petru Maior în *Istoria Bisericii Românilor*, prin „Cina Domnului” devenită „Paști în Săptămâna Patimilor”¹³.

Pentru Bisericele desprinse din influența Înaltei Porți, refacerea unității cu Biserica Romei era o oportunitate de a-și consolida poziția prin emanciparea credincioșilor, de garantare a ortodoxiei doctrinare și de eliminare a influențelor heterodoxe impuse de protestantismul susținut de puterea politică a timpului. Fundamentele refacerii unității acceptate au fost cele stabilite la Conciliul Florentin. Modelul unirii florentine propune refacerea comuniunii între Biserici surori, egale prin sacramentalitatea și apostolicitatea care le legitimează în diversitatea riturilor, parte integrantă a Bisericii Una, Sfântă, Catolică și Apostolică¹⁴. Condițiile refacerii unității țin în primul

¹¹ A. Nădăban, *A Historical Analysis of the Origin and Early Development of the Greek-Catholic Church in Transylvania (1697-1761). The Influence of the Tension between Dogma and Practice within the Rural Communities of Transylvania*, Brunel University, Uxbridge London Bible College 2003, 88.

¹² J. Meyendorff, *The Orthodox Church. Its past and Its Role in World Today*, Crestwood, New York 1996, 52.

¹³ P. Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, București 1995, 118-119.

¹⁴ I. Baán, La pénétration de l'uniatisme en Ukraine subcarpatique au XVIIe siècle, *Dix-septième siècle*, 2003/3 (n° 220), 515-526. <https://www.cairn.info/revue-dix-septieme-siecle-2003-3-page-515.htm>, consultat la data de 20 septembrie 2021.

rând de reconcilierea în materie de divergențe dogmatice: recunoașterea primatului papal, validitatea pâinii nedospite ca materie validă pentru Sfânta Euharistie, recunoașterea conceptului de purgatoriu, prezent în teologia creștină însă explicitat în mod diferit în Apus și Răsărit și, purcederea Spiritului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul ca o afirmație complementară care traduce varianta biblică de origine.

Prima Biserică greco-catolică a apărut în ambientul răsăritean ucraineano-bielorus. În zilele de 6-10 octombrie 1596 (pe stil vechi), la Sinodul din Brest, Mitropolitul Mihail Rohoza, deținătorul titlului de Mitropolit al Kievului, împreună cu majoritatea episcopatului ucraineano-bielorus semnau documentul de Unire cu Roma. Din partea Papei Clement al VI-lea au participat episcopii latini ai L'vivului, Łuțkului și Chełmului, din partea lui Sigismund al III-lea trei delegați laici, lucrările sinodului fiind conduse de părintele iezuit Petru Skarga, care anunța oficial Varșovia și Roma despre rezultatul convorbirilor. Petru Skarga, în calitate de teolog, va impune treptat o serie de modificări conforme noului model ecleziologic post-tridentin ca o primă schimbare de nuanță între fundamentările ecleziologice florentine acceptate de răsăriteni și condițiile concrete de implementare a prevederilor canonice după evoluția corpului legislativ specifică timpului.¹⁵

În ceea ce privește teologia greco-catolică ca puncte de legătură între răsărit și apus, primele referiri la punctele florentine le găsim în documentele de unire. Acestea sunt simple, fără argumente teologice, având mai întâi de toate valoare juridică¹⁶. Teologia documentelor de unire ne revelează modul prin care sunt receptate punctele florentine, de exemplu, în ambientul românesc avem scrisoarea de unire semnată de Teofil Seremi: „[...] a) Cunoaștem cumcă Papa dela Roma este cap văzut a toată beserica lui Hristos, care peste toată lumea e lătită. b) Mărturisim, cumcă afară de ceriu scaunul celor fericiți, și afară de iad temnița celor osândiți, al treilea loc este, în care sufletele cele ce încă nu sânt curățite se țin și se curățesc. g) Cumcă pânea azimă este destulă materie a cinei Domnului și a jertfei liturghiei, nu ne îndoim. d) Credem, cumcă Duhul Sfânt, a treia față în Treime, dela Tatăl

¹⁵ M. M. Solovii/ A.H. Velykii, *Sviaty Iosafat Kunțevici* (lb. ucraineană: Соловій М.М, Великий А.Г., *Святий Йосафат Кунцевич його життя і доба*), Toronto 1967, 45.

¹⁶ A. Buzalic, The specificity of the Greek-Catholic ecclesiology in the thinking of the Romanian theological school, în: *Stolen Churches or Bridges to Orthodoxy? Vol.1: Historical and Theological Perspectives on the Orthodox and Eastern-Catholic Dialogue*, Cham 2021, 285.

și dela Fiul purcede. Și primim, mărturisim, și credem toate celelalte, care sânta maică beserică romano-catolică primește, mărturisește și crede”¹⁷.

„Cartea de mărturie” semnată sub Atanasie Anghel subliniază clar păstrarea nealterată a ritului așa cum îl definim astăzi, ca „patrimoniu liturgic, teologic, spiritual și disciplinar, diferențiat prin cultura și împrejurările istorice ale popoarelor, care se exprimă printr-un mod de trăire a credinței ce este specific fiecărei Biserici *sui iuris*”:¹⁸ „Și așa ne unim acești ce scrie mai sus cum toată legea noastră, Slujba Bisericii, leiturgia și posturile să stea pre locu, iar de n’ar sta pre locu acele, nici aceste peceti se n’aibă nici o tărie asupra noastră...”¹⁹

Ca și în cazul Unirii de la Brest, teologii iezuiți și Cardinalul Kollonich introduc treptat adaptările canonice specifice Conciliului Tridentin²⁰, „care se raporta la disputele teologice apusene interne dintre catolici și protestanți”.²¹

Principala dificultate în stabilirea unor relații administrativ-canonice adecvate modelului ecleziologic florentin a fost absența unui patriarhat istoric în unitate cu Biserica Romei, fapt care ar fi permis o organizare conformă practicii din primul Mileniu creștin sau adaptată respectării statutului de Biserică *sui iuris*, după actualul limbaj teologic. De aici rezultă diferența dintre prevederile Conciliului din Florența și adaptările canonice concrete necesare, care introduc structurile Bisericilor răsăritene într-o subordonare ierarhică specifică Bisericii Romane.

Dacă Unirea de la Brest este semnată de mitropolitul Mihail Rohoza, împreună cu mai mulți episcopi sufragani (episcopul de Volodimir Ipatie Potie, episcopul de Łuțk exarhul Chiril Terlețki, arhiepiscopul de Poloțk Herman Zahorski, episcopul de Pińsk Ionas Hohol și episcopul de Chełm Dionisie Zbirujski), din punct de vedere canonic, înainte de Unirea de la Alba Iulia, Atanasie Anghel este episcop sufragane Mitropoliei Ungrovlahiei cu sediul la București. În absența unui Patriarh unit, Episcopia Română Unită de Alba Iulia era introdusă sub jurisdicția Arhiepiscopului primat de Strigonium, credincioșii neuniți intrând sub jurisdicția episcopatului ortodox sârb, care avea structuri pe teritoriul Imperiului Habsburgic.

¹⁷ T. Cipariu, *Acte și fragmente latine romanesce pentru istoria bisericești romane mai alesu unite*, Blasiu 1855, 80.

¹⁸ CCEO can. 28 § 1.

¹⁹ O. Bârlea, Unirea Românilor și începuturile ei, *Perspective*, nr.73, anul XXIV, ianuarie 2000, 27.

²⁰ C. Barta, *Tradiție și dogmă*, Blaj 2003, 28.

²¹ E.C. Suttner, *Bisericile Răsăritului și Apusului de-a lungul istoriei bisericești*, Iași 1998, 88.

Vorbind despre discrepanța dintre modelul florentin aflat la baza semnării documentelor de unire și aplicarea lor după actualizările timpului, Octavian Bârlea (1913-2005) introducea teoria „celor două uniri”: „prima Unire”, cea semnată și acceptată de români în spiritul eclezilogiei Conciliului Florentin și „Unirea a doua” impusă de curtea Vienei odată cu ratificarea Unirii (1701), care a aplicat adaptările canonice prevăzute de Conciliul Tridentin²². Din păcate, excesele de zel din partea lui Kollonich și rehirotonirea *sub conditione* a lui Atanasie Anghel au generat discuțiile polemice legate de „schimbarea legii strămoșești” și despre „uniatism”, semnării Unirii dorind refacerea unității dintre Biserici surori, în timp ce ratificarea acestui document introducea o structură eclezială răsăriteană în subordonarea ierarhică a Bisericii Romane²³.

Bisericile Unite au avut de înfruntat opoziția „neuniților” manipulați de interesele politice ale nobilimii. În Statul Polono-Lituanian întâlnim ingerința Moscovei care numește o ierarhie paralelă în scaunele episcopilor semnatari ai Unirii. Acest fapt a generat tensiuni care au condus la martiriul Sfântului Arhiepiscop Iosafat Kunțevici (12 noiembrie 1623). Nici începuturile Bisericii Române Unite nu au fost lipsite de tensiuni, între 1703-1711 desfășurându-se răscoala curuților sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea, în anul 1707 instalându-se în scaunul episcopal de la Alba Iulia Ioan Țârca din Gâmbuț, într-o perioadă în care Atanasie, împreună cu guvernul Transilvaniei, erau la Sibiu, răsculații declanșând mișcări sociale împotriva habsburgilor dar, unii dintre aceștia, și împotriva românilor uniți²⁴.

Datorită prezenței trupelor rusești ale lui Petru cel Mare și a pericolului de a interveni partizan în Transilvania, în luna iunie a anului 1711 însuși Atanasie Anghel semnează actele unui sinod de renegare a Unirii, dar, după înfrângerea răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea la data de 18 noiembrie,

²² O. Bârlea, Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor renașterii culturale, *Perspective*, an. V, nr. 3-4 (19-20), 1983, 29-30.

²³ O. Bârlea, Din trecutul Bisericii Românești, de la unire până azi. Problema unirii în cei 300 de ani, *Perspective*, nr. 24, ianuarie 2000, 22.

²⁴ Maior, *Istoria Bisericii Românilor* 239; N. Iorga, *Studii și Documente*, XII, București 1905, 282; N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, tom I, Innsbruck 1885, 373; M. Someșan, *Începuturile Bisericii Române Unite cu Roma*, București 1999, 50; O. Bârlea, *Unirea Românilor și începuturile ei*, 42; Ș. Meteș, Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea, *Revista Teologică*, Anul XV, nr. 5-6, mai-iunie 1925, 146.

va reveni la Unire²⁵. La 19 august 1713, vlădicul Atanasie Anghel trecea la Domnul, scaunul episcopal rămânând vacant pentru zece ani. Mișcările de opoziție și apostazii de la unire au continuat până la stabilirea clară a apartenenței la una dintre structurile „unite” sau „neunite” și asumarea acestei identități religioase de către credincioși.

Primele structuri ecleziale interimare greco-catolice române

Pentru a înțelege complexitatea stabilirii în epocă a unor structuri ecleziale pentru uniți, este necesară trecerea în revistă a soluțiilor aplicate în alte teritorii care preced Unirea de la Alba Iulia. După Unirea de la Brest (1596), teritoriul *Zakarpattiei* aderă la Unire în anul 1646, sediul noii eparhii unite fiind la Mukacevo, cu catedra dedicată Sfântului Nicolae. Prezența bisericilor de rit greco-bizantin a populației ruthene, române, slovace, maghiare sau grecești este străveche, în general românii fiind numiți fără discriminare în documentele de epocă prin termenul de „vlahi”. Originile Eparhiei ortodoxe de Mukacevo, neclare conform documentelor ecleziale oficiale, coboară în sec. XV. Cu certitudine partea de Vest este sub influența Eparhiei de Przemyśl, sufragana față de Brest, în timp ce hirotonirile episcopilor vin din partea Mitropoliților Moldovei, care exercită o influență puternică asupra teritoriilor de Est²⁶.

O primă încercare de atragere la Unire a comunității ortodoxe este menționată în ziua de Rusalii a anului 1614, sub influența contelui György Drugeth III de Homonna (1583-1620), pro-catolic, și prin intermediul episcopului de Przemyśl Athanasie Krupeckyj (1610-1652), însă eșuează datorită unei sângeroase ambuscade organizată de opozanți în centrul de pelerinaj din Laborczerévi (Krásný Brod), de lângă Mezőlaborc (Medzilaborce)²⁷.

Spre deosebire de Unirea de la Brest, semnată de un Mitropolit, un Arhiepiscop, un Exarh și patru Episcopi sufragani, Unirea de la Ujhorod este semnată de un singur episcop și într-un context politic potrivit datorat poziției principelui calvin Rákóczi I. În plus, Unirea semnată după mai multe

²⁵ Nilles, Symbolae, I 373; Meteș, *Relațiile bisericii românești ortodoxe din Ardeal* 146-147.

²⁶ I. Baán, *La pénétration de l'unitarisme en Ukraine subcarpatique au XVIIe siècle* 517.

²⁷ Š. Lenčič, *Historical personality and contribution of George III Druget in Zemplén and Ung counties at the turn of the 16th and 17th Centuries*, în: *Науковий вісник Ужгородського університету*, серія «Історія», вип. 2 (43), 2020, 108.

episoade conflictuale, detenții și persecuții suferite de episcopul Tarasovici, este consfințită la data de 24 aprilie 1646 de către Arhiepiscopul romano-catolic György Lippay (episcop de Eger între 1637-1642, Arhiepiscop de Esztergom între 1642-1666). În loc să se integreze eparhia greco-catolică în structurile ecleziale subordonate Mitropolitului unit de atunci, Antoni Sielawa OSBM (1583-1655), în calitate de Mitropolit al Kievului, cea mai înaltă calitate deținută de un ierarh greco-catolic în acel timp, se alege izolarea noilor structuri ecleziale în granițele statale care separă statul Polono-Lituanian de Transilvania.

Episcopul unit de Mukacevo, Vasil Tarasovici (+1651), asemenea preoților din Eparhia sa, au fost supuși persecuțiilor venite din partea principelui György Rákóczi I (1593-1648), la rândul vasal Înaltei Porți care intervenea frecvent, diplomatic sau pe calea armelor, în schimbarea conducerii Principatului. György Rákóczi I a fost un personaj pro-calvin, anti-catolic și potrivnic Unirii, o constantă a politicii principilor calvini György Rákóczi II (1621-1660), Ferenc Rhédey (principe între 1657-1658), Ákos Barcsay (principe între 1658-1660), János Kemény (principe între 1660-1662), Mihály Apafi (principe între 1661-1690), Mihály Apafi II (1690-1699), poziție constantă până la înfrângerea rezistenței lui Francisc Rákóczi al II-lea. Această instabilitate se răsfrânge asupra Eparhiei de Mukacevo, pe tronul episcopal succedându-se o serie de unsprezece episcopi hirotoniți sau administratori, dintre aceștia fiind recunoscuți de Scaunul Apostolic numai Episcopul Partenie Petrovici (+1664) și Episcopul Iosif Voloșinski (+1680)²⁸, ultimul fiind obligat, prin presiunile politice ale principilor, să demisioneze în anul 1675²⁹.

În anul 1689, pe fondul eliberării teritoriilor de sub turci, este numit arhiepiscopul Iosif de Camillis OSBM Vicar Apostolic pentru toți creștinii de rit bizantin, sub jurisdicția sa intrând vastul teritoriu care cuprinde bisericile de rit bizantin din Prešov/Slovia, Ungaria, teritoriile Maramureșului, Sătmarului, Solnocului și Bihorului. De Camillis conduce de drept Eparhia de Mukacevo, îndeplinind și funcțiile de misiune ca Vicar Apostolic pentru celelalte protopopiate extrateritoriale³⁰.

Această soluție, de misiune, asigură din punct de vedere ecleziologic funcționarea unei Biserici atât ca un corp eclezial, în unitate, ca parte

²⁸ <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/dmuka.html>, consultat la data de 7.09.2021.

²⁹ <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bvolosy.html>, consultat la data de 7.09.2021.

³⁰ W. Bugel, *Wobawie o własną tożsamość: eklezjologia Unii Užhorodzkiej*, Lublin 2000, 140-157.

integrantă a Bisericii lui Hristos, cât mai ales reglementează viața spirituală și pastorația specifică a credincioșilor aparținând unui rit, organizați în comunități parohiale care există în mod stabil într-un teritoriu însă, datorită situației istorice, nu au un episcop eparhial propriu în recunoaștere canonică și în comuniune cu ierarhia de rit propriu. Astfel se asigură în primul rând subordonarea canonică a preoților și protopopiatelor în perspectiva păstrării ordinii și disciplinei sacramentale și se veghează asupra tuturor aspectelor legate de pastorație, dar cel mai important aspect este cel legat de hirotonirile clerului. În lipsa unui ierarh episcop, candidații la preoție își căutau un episcop de rit propriu în teritoriile învecinate, care – prin hirotonirea în ritul greco-bizantin – asigura încorporarea în Biserica de rit propriu (identificată în epocă prin „legea” strămoșească, „credința” rusă etc.). În ecleziologia primului Mileniu creștin, apartenența la un rit (astăzi am spune la o Biserică *sui iuris*) se face prin hirotonire, apartenența la o „lege strămoșească” fiind mult mai importantă decât nuanțările „unit”-„neunit”, așa cum dovedesc evenimentele istorice din epocă. Inclusiv hirotonirile episcopilor greco-catolici din Imperiu au fost făcute, cu mici excepții, la Mukacevo.

Asemenea oricărei misiuni, odată consolidate și organizate structurile teritoriale dintr-un teritoriu vast, acesta – păstrând filiația spirituală față de centrul episcopal originar – este „dezmembrat” pentru recunoașterea canonică a teritoriilor Eparhiilor care, prin mărimea teritoriului păstorit și caracteristicile specifice (etnie, limbă maternă, relațiile față de alte Eparhii „de același neam”) devin entități ecleziale de sine stătătoare, conduse de un Episcop Eparhial integrat în unitatea Bisericii prin structurile ierarhice legitime Bisericii sale *sui iuris*. Rezultatul misiunii Vicariatului Apostolic în vastul teritoriu păstorit s-a materializat de-a lungul timpului prin decuparea teritorială și înființarea canonică a Eparhiilor greco-catolice de Mukacevo (1771), Križevci (1777), Oradea Mare (1777), Eparhia de Prešov (1818, devenită Arhieparchie în 2008), Eparhia de Hajdúdorog (1912, devenită Arhieparchie în 2015), Arhieparchia de Pittsburgh (Exarhat 1924, Eparhie 1963, Arhieparchie 1969) și Eparhia Sfântul Nicolae din Ruski Krstur (Exarhat 2003, Eparhie 2018).

Un alt aspect important pentru înțelegerea operei misionare începută sub De Camillis este rangul de „Vicariat Apostolic” deținut de teritoriul de misiune păstorit. Canonic, chiar dacă are structuri pe teritoriul altei Dieceze/ Eparhii de alt rit, Vicariatul Apostolic este independent de episcopii locului,

subordonându-se direct Scaunului Apostolic, în practică prin instituțiile diplomatice care reprezintă interesele Vaticanului într-un teritoriu (Nunțiatu-
ra Apostolică). Simplificând lucrurile, putem spune că Vicarul Apostolic asigură pastorația bisericilor de rit greco-bizantin, în timp ce structurile ecleziale greco-catolice se subordonează administrativ conducerii diecezelor romano-catolice în al căror teritoriu se află.

În calitate de Vicar Apostolic pentru credincioșii de rit greco-bizantin, Iosif de Camillis a colaborat cu episcopul romano-catolic de Oradea, Ágoston Benkovics (1681-1702), călugăr paulin, care prelua conducerea după ce timp de peste un secol episcopii titulari nu au putut veni pe teritoriul propriei Dieceze. După perioada calvină instaurată după bătălia de la Mohács (1526), până în anul 1566 instituțiile catolice au fost obligate să părăsească teritoriile păstorite, la care s-au adăugat 32 de ani (1660-1692) de pašalâc turcesc, astfel încât Episcopia Romano-Catolică de Oradea practic nu mai avea credincioși. În acest context atenția acordată creștinilor de rit răsăritean venea de la sine³¹.

De Camillis a convocat două sinoade, în 1690 și în 1691, în Sătmar și în Crasna. Un mare număr de protopopi și de preoți români aderă la Unire, la 17 octombrie 1692 făcând aceleași demersuri ieromonahul grec Isaia, paroh de Debrecen *cum alio presbytero valacho*, pentru teritoriile Oradiei și de Dealul Mare. După aceste inițiative ale clerului local, în anul 1693 episcopul Ágoston Benkovics îl invita pe De Camillis „să viziteze Bihorul și să sprijine acțiunea de decalvinizare și de angrenare a ortodocșilor în spațiul catolic, în acel moment problema jurisdicției și a sferelor de influență nepunându-se sub nicio formă”³².

În anul 1689 sunt menționați deja „sacerdoți români uniți” sub conducerea unui arhidiacon sătmărean Demetrius Monastrelli.³³ Preoții români uniți din Bihor intră din 1693 sub jurisdicția lui Isaia din Debrecen, devenit din anul 1694 vicar de Mukacevo. În urma vizitei făcute de Iosif De Camillis la Oradea (1695), este numit cu acordul lui Benkovics un vicar pentru problemele românilor prin Ștefan Farkas (+1709).

Eforturi vin și din partea Episcopiei de Bălgrad. La data de 20 iulie 1701 Atanasie Anghel corespundează cu protopopul Dumitru din Velența în

³¹ I. Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea 2000, 32.

³² Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea* 36.

³³ O. Ghitta, *Biserica greco-catolică din Nord-Estul Ungariei la 1700, în: 300 de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca 2000, 109.

vederea aderării comunității neunite orădene la Unire. După moartea episcopului romano-catolic (1702), moartea lui Iosif De Camillis (22 august 1706) și răscoala lui Francisc Rákóczi al II-lea, catolicismul din teritoriile coroanei Ungariei aveau din nou de suferit. Cu toate acestea, în perioada vacanței practice a structurilor romano-catolice, protopopiatul unit al Oradei era subordonat Eparhiei de Mukacevo, având 50 de parohii în jurul orașului și în regiunea Beiușului³⁴.

După Pacea de la Satu Mare (1711) și încetarea războaielor curuților este menționată acțiunea favorabilă „unirii” a episcopului sârb din Arad, Ioanichie Martinovici (1710-1721), probabil făcând mărturisire de credință pentru unitatea Bisericii, iar după întoarcerea în Bihor a lui Imre Csáky (1702-1732), vicarul Mihai Kebell primește puterea de jurisdicție asupra greco-catolicilor români, care sunt trecuți din jurisdicția de misiune de la Mukacevo către episcopia romano-catolică de Oradea, pentru ca ulterior, în anul 1712, parohiile greco-catolice din Bihor să devină entități ecleziale conduse de preotul misionar Paul László, paroh de Beiuș, devenit în anul 1713 arhidiacon pentru greco-catolicii ucraineni și români – *praepositus de ruthenis, custos canonicus Varadiensis ac per diocesim ritus graeci arhidiaconus*. Celebrând în ritul bizantin în calitate de preot misionar, făcând vizitații în parohii, a fost acceptat de credincioși și a consolidat greco-catolicismul în teritoriul diecezei de Oradea. Este de menționat faptul că dieceza romano-catolică pe vremea lui Benkovich avea numai două parohii de rit latin, 11 parohii în anul 1732, 25 de parohii în anul 1747, numai 35 de parohii în anul 1776, în timp ce greco-catolicii erau organizați în 95 de parohii, arondate în 8 protopopiate³⁵.

Cu toate acestea, filiația spirituală față de Mukacevo se vede prin păstrarea hramului sediului central, ulterior a catedralei „Sfântul Nicolae”, identic hramului catedralei mamă, practică prezentă în misionarismul greco-bizantin. Hirotonirile clerului de rit bizantin erau asigurate de Vicarul apostolic Hennadiy Bizantsiy (1657-1733), numit în anul 1716 și hirotonit episcop un an mai târziu, care va prelua funcția de episcop de misiune a lui De Camillis în spațiul Ungariei.

³⁴ Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea* 39.

³⁵ S.A. Prunduș/ C. Plăianu, *Catolicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca 1994, 83.

Succesul separării pastorației pentru românii uniți față de romano-catolicii maghiari sau slovaci, îl conduce pe episcopul Miklós Csáky de Keres-Szeg (1737–1747) spre ideea numirii unui episcop unit, ceea ce se va realiza numai sub episcopatul lui Paul Forgách (1747–1757), prin numirea de către Papa Benedict al XIV-lea a unui episcop auxiliar pentru greco-catolici în persoana lui Meletie Kovacs (1748–1775) – *suffraganei graeci ritus episcopi*. Acesta a fost hirotonit în rit greco-bizantin în anul 1748, de către episcopul de Mukacevo Manuil Mykhaylo Olshavskyi (1700–1767), care primise la rândul său hirotonirea episcopală prin Inocențiu Micu-Klein, fapt care arată relațiile strânse dintre scaunele episcopale greco-catolice din Imperiul Habsburgic.

Prezența unui episcop unit conduce la tensiuni și discuții privind jurisdicția autonomă a protopopiatelor unite, conducerea romano-catolică apelând la canoanele Lateranului IV pentru reglementarea jurisdicției. Este menționată numirea lui Kovács ca Vicar apostolic în anul 1759, titulatură care arată o situație tranzitorie, de misiune, care urmează să fie reglementată prin instaurarea ierarhiei stabile, autonome, de rit bizantin³⁶. După moartea lui Kovács în anul 1775, canonicii romano-catolici Adam Faji și ulterior Antoniu Ganoczy, au preluat conducerea în calitate de arhidiaconi – *diocesim ritus graeci arhidiaconi*, pentru ca să se ajungă din nou la numirea unui episcop. Autonomia definitivă a greco-catolicilor va fi dobândită de către episcopul Moise Dragoș (1726–1786),³⁷ prin Bulla *Indefessum* (16 iunie 1777) Papa Pius al VI-lea înființând a doua episcopie greco-catolică românească sub titulatura *Episcopatus graeci ritus Magno Varadiensis*, arondată Arhiepiscopiei romano-catolice de Strigoniu.

În această perioadă se decide practic structura administrativă și modelul ecleziologic adecvat „unirii”, evident într-o formă adaptată timpului, însă net clară în direcția evitării unui „uniatism” hibrid dintr-o Biserică Romano-Catolică de rit greco-bizantin. Poziția Scaunului Apostolic și a autorităților civile prin Curtea veneză a fost clar în favoarea existenței structurilor teritoriale autonome, separate, în timp ce episcopiile romano-catolice istorice militează pentru un model ecleziologic tridentin.

³⁶ I. Horga, *Contribuții la cunoașterea jozeфинismului provincial*, Oradea 2000, 5.

³⁷ Buzalic, *Ekklesia* 102.

Moise Dragoș era prezent în Oradea încă din anul 1751 ca însoțitor al episcopului de Mukacevo Manuil Mykhaylo Olshavskiy, care făcea „vizitații” în comunitățile unite, ceea ce sugerează o continuitate a viziunii identitare a uniților, în ciuda structurilor canonice romano-catolice responsabile de pastorația credincioșilor greco-catolici. În paralel se duce și o luptă de culise la Curtea Mariei Tereza, de partea lui Moise Dragoș³⁸ fiind consilierul împărătesei, contele Franz Adam Kollar, șeful bibliotecii imperiale din Viena sau agentul Cancelariei aulice a Ungariei, Joseph Keresztury³⁹. Moise Dragoș va obține, la 17 noiembrie 1775, numirea ca episcop pentru românii uniți de pe teritoriul diecezei romano-catolice de Oradea. La 26 iulie 1776 s-a emis Diploma de denumire ca episcop, urmată în scurtă vreme de decretul de întemeiere și dotare cu bunuri materiale a unei Episcopii greco-catolice românești la Oradea, cuprinzând mai multe comitate sau județe, după cum urmează: Arad, Banat, Békés, Bihor, Szanád și Csongrad. În anul 1777 s-a întemeiat Episcopia greco-catolică de Oradea, ca Eparhie sufragănă a arhiepiscopiei de Esztergom (Strigoniu), iar la 23 iunie, prin Bulla *Apostolatus officium*, Moise Dragoș este confirmat de Scaunul Apostolic, fiind hirotonit la Oradea, în 11 noiembrie, de către episcopul Grigore Maior de la Blaj.

Separarea greco-catolicilor de romano-catolici nu a fost agrată de episcopul de origine croată Adam Aleksandar Patačić (1716-1784), care publica *Obiectiones contra canonisationem Episcopatus graeci ritus Magno Varadiensis*. Acestor obiecțiuni le răspunde episcopul Moise Dragoș, care contestă amalgamarea într-o singură Dieceză a două instituții ecleziale cu identități diferite tot prin argumentarea Lateranului IV „pentru că un corp cu mai multe capete este asemenea unui monstru”⁴⁰. Astfel, Oradea devine sediul a două episcopii catolice autonome, care reprezintă până azi interesele identitare specifice credincioșilor lor într-o unitate de acțiune pastoral-ecliezială și respect reciproc, reunite armonios în unica Biserică a lui Hristos prin legăturile ierarhice superioare, specifice.

Însă, forma de organizare a conducerii Eparhiei greco-catolice de Oradea Mare este stabilită încă de la început conform modelului dreptului

³⁸ I. Radu, *Consemnări din corespondența episcopului greco-catolic de Oradea, Moise Dragoș, Cultura Creștină*, 6/1918, 205.

³⁹ I. Radu, *Istoria diecezei Române-unite a Orăzii Mari*, Oradea 1932, 32.

⁴⁰ ...*tanquam unum corpus diversa capita, quasi monstrum*. Lateran IV, 9,15, în: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* 239.

canonic latin, prin numirea a cinci canonici într-un capitol eparhial, în timp ce pentru Eparhia de Alba-Iulia Soborul mare era convocat aproape anual, tradiție păstrată până la Grigore Maior (care l-a convocat în mod excepțional în anii 1773 și 1781), în timp ce Ioan Bob a optat pentru o conducere autoritară, introducând instituția capitolului eparhial abia în anul 1807⁴¹.

În sinteză, pornind de la conducerea asigurată de preoți misionari sub autoritatea unui Vicar apostolic pentru credincioșii de rit greco-bizantin de pe un teritoriu de misiune care cuprinde mai multe eparhii, apar ulterior „arhidiaconi” *graeci ritus* din diecezele romano-catolice preexistente, vicari, episcopi vicari sufragani, pentru a se stabili episcopii autonome. Oradea Mare a depins inițial de vicariatul apostolic de Mukacevo (1690-1711), apoi de Episcopia Romano-Catolică de Oradea până în anul 1777 sub formele intermediare de conducere mai sus amintite.

„Rationi congruit et convenit honestari” ... o altă soluție

Revenind la perioada de vacanță a scaunului episcopal al Bălgradului, în condițiile frământărilor politice ale timpului, restaurarea ordinii la nivelul instituțiilor ecleziale era o grijă secundară pentru autoritățile civile și militare. Conducerea interimară a Bisericii Române Unite a fost asigurată *de facto* de teologul iezuit, timp în care au existat mai multe încercări de alegere a unui succesor. Starea de tranziție se exprimă pe toate planurile, tergiversându-se consolidarea unei structuri greco-catolice stabile.

După anul 1711, casa de Habsburg prelua direct pârghiile de conducere ale Principatului Transilvaniei și diminuea autonomia existentă până la Francisc Rákóczi al II-lea prin numirea propriilor guvernatori, deschizându-se în același timp noi oportunități pentru populația română de a-și depăși condiția de națiune tolerată alături de evrei, greci și armeni. În planul relațiilor externe teritoriului Transilvaniei, în Moldova la 6 octombrie 1711 și în Țara Românească la 5 ianuarie 1716 se instalează regimul domniilor

⁴¹ A. Grama, *Instituțiile calvinice în Biserica românească din Ardealu, fazele lor în trecut și valoarea în prezente. Studiu istorico – canonicu*, Blaj 1895; I. Rațiu, *Instituțiile dreptului bisericescu (Eclesiasticu). Cu respectu la disciplina vigente in provincia Metropolitana greco-catolică de Alba Iulia – Făgărașu*, Blaj 1877; D. Dumitran, De la «Soborul Mare» la sinodul diecezan. Evoluția episcopiei Făgărașului sub semnul reformei catolice (1782 – 1821), în: 300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei, 149-168.

fanariote, docile politicii otomane, teritoriile române fiind la întretăierea intereselor Imperiului Rus și pentru mult timp un teatru de operațiuni în timpul războaielor ruso-turce care au urmat.

În Bălgrad, lucrările de fortificare făcute de garnizoana militară au afectat mănăstirea construită de Mihai Viteazul care adăpostea sediul episcopal, astfel încât din materialul demolat este construită Biserica din Maieri, care preia temporar funcția de biserică catedrală. După moartea lui Atanasie Anghel, la data de 9 noiembrie 1713, s-a convocat sinodul elector care propune pe primul loc pe iezuitul Francisc Szúnyog (care refuză funcția datorită prevederilor regulilor ordinului), și pe Venceslav Frantz, laic, fost secretar al episcopului defunct⁴².

Viena a impus alegerea lui Ioan Giurgiu de Patak, din familie românească, educat la școlile iezuite din Cluj, apoi la Győr și Viena, în cele din urmă absolvent al Colegiului Germanico-Ungaricum din Roma, primul român care a obținut titlul de doctor în teologie catolic⁴³. În 1710 fusese trimis de Congregația *De propaganda Fide* (*ad missiones apostolicas... per Transylvaniam et Valachiam*) preot romano-catolic misionar pentru „Transilvania și Valachia”⁴⁴, subordonat direct Arhiepiscopului de Esztergom/Strigonium. A activat mai întâi în Deva și apoi, din anul 1713, la Făgăraș⁴⁵.

Urmează un joc diplomatic de forță între Sinodul Bisericii Unite care îl susține cu vehemență pe Venceslav Frantz împotriva presiunilor politice ale curții vieneze, după cum revelează deciziile luate la data de 16 aprilie 1714, apoi la data de 24 noiembrie 1714. Sinodul elector convocat la Sibiu la data de 9 ianuarie 1715 optează în favoarea lui Pataki, sentință respinsă ulterior de Biserică din cauza lipsei majorității protopopilor. Tensiunile au încetat prin renunțarea la candidatură a lui Frantz în favoarea lui Pataki, la data de 18 ianuarie 1715⁴⁶, îndeplinind de acum înainte funcția de cancelar pentru

⁴² Z. Păclișanu, Din istoria bisericească a românilor ardeleni. „Teologul” vlădicilor uniți, în: *Academia Română memoriile secțiunii istorice*, s. III, tom I, București 1923, 149-150.

⁴³ E. C. Suttner, Înțelegere antagonică a conceptelor ecleziologice la pregătirea, încheierea și opoziția Unirii bisericești din Transilvania, în: J. Marte/ V. Ioniță/ W. N. Ruppert/ L. Stanciu (eds.), *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. II, de la 1700 până la 1761, București 2010-2015, 55-95.

⁴⁴ Z. Păclișanu, Mărunțișuri istorice, *Cultura Creștină*, anul XVI, nr. 9, septembrie 1936, Blaj, 181.

⁴⁵ A. Buzalic, Particularități în gândirea greco-catolică la jumătatea secolului al XVIII-lea, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, 80.

⁴⁶ I. Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca 2001, 55.

limba română la Sibiu până la moartea sa survenită în aprilie 1717. Împăratul Carol al VI-lea a acceptat alegerea lui Pataki și în anul 1715 l-a numit oficial în funcție. Însă până la hirotonirea sa episcopală a mai trecut ceva timp.

Pataki era preot (*latini ritus sacerdos ordinatus*) misionar dependent de Strigoniul și nu era încardinat în Dieceza de Alba-Iulia, o nuanță necesară interpretării raportului cu episcopatul romano-catolic local, sufragane și el Arhiepiscopiei de Esztergom. Susținerea lui de către Viena ne demonstrează faptul că inițial ne aflăm în fața aceleași soluții pe care autoritățile o îmbrățișează pentru Dieceza de Oradea prin preotul misionar Paul László, devenit arhidiacon pentru greco-catolici, o manieră de a separa pastorația și responsabilitățile printr-un vicariat specializat al unei singure episcopii romano-catolice sufragane față de Strigoniul, condusă de arhiepiscopul primat pentru Ungaria. Soluția este în spiritul Conciliului Lateran IV (1215) care prevede la punctul 9, *De diversis ritibus in eadem fides*, numirea unor preoți care să celebreze oficiile divine și sacramentele în ritul și limba respectivului popor⁴⁷.

Și în cazul Diecezei romano-catolice de Alba-Iulia răscoala curuților și mișcările revoluționare și-au pus amprenta asupra perioadei începuturilor restaurării instituțiilor catolice ale timpului. După un secol de absență în teritoriul păstorit de episcopii titulari, András József Illyés (1639-1712) era numit în anul 1696 și hirotonit episcop în anul 1697, însă din momentul în care insurgenții cuceresc Alba-Iulia, în anul 1703, ia din nou calea exilului, murind la Trnava în anul 1712. Fiind numit după încheierea războaielor lui Francisc Rákóczi al II-lea, noul episcop de Alba-Iulia, György Mártonffy (1713–1721) a reorganizat viața eclezială a comunităților romano-catolice. Vacanța scaunului episcopal greco-catolic ridică probleme și din perspectiva viziunii ecleziologice post-tridentine sau cea a Conciliului florentin pe care forurile decidente trebuiau să le accepte prin stabilirea ierarhiei.

Numirea lui Ioan Giurgiu Pataki ca Vicar apostolic pentru uniți după modelul adoptat la Mukacevo, fără să fie succesorul lui Atanasie, ar fi

⁴⁷ *Quoniam in plerisque partibus intra eadem civitatem atque diocesim permixti sunt populi diversarum linguarum, habentes sub una fide varios ritus et mores, districte praecipimus ut pontifices huiusmodi civitatum sive diocesanum, provideant viros idoneos, qui secundum diversitates rituum et linguam divina officia illis celebrent et ecclesiastica sacramenta ministrent, instruendo eos verbo pariter et exemplo. În Conciliorum Oecumenicorum Decreta 239.*

declasat autonomia *de facto* de care se bucura Biserica Română Unită. De asemenea, este sugestiv faptul că atât textul Liturghierelor, cât și ierarhii Bisericii Române Unite din primele opt decenii ale secolului al XVIII-lea vor păstra titlul de mitropolit, chiar dacă, la nivel oficial, Biserica Română Unită era parte integrantă a structurilor eclesiastice de rit latin de Strigoni. Vlădicii de la Blaj s-au considerat în relația cu turma păstorită și au fost recunoscuți în virtutea tradițiilor disciplinare proprii, mitropoliți. Grigore Maior (1773-1782) se semnează pe antimisele consacrate cu titlul de „mitropolit”, pe unul din clopotele de la Blaj fiind gravată mențiunea: „Excelenței sale Grigore Maior. Mitropolitul Făgărașului 1777,”⁴⁸ situație care durează până la păstoria lui Ioan Bob și renunțarea la structura de conducere sinodală și introducerea capitlului diecezan de către Ioan Bob (1807) prin numirea a șapte canonici, devenit ulterior (1854) – totuși în spiritul recunoașterii autonomiei Bisericii Române Unite – capitlu mitropolitan cu zece canonici.

Numirea directă a lui Pataki ca episcop, situație pe care o întâlnim mai târziu în Oradea prin hirotonirea de episcop a lui Meletie Kovacs (1748), era considerată de episcopul de Alba-Iulia, György Mártonffy, o amenințare, mai ales pentru că episcopul român nu era vicarul său direct. Mártonffy face apel la prevederile Conciliului Lateran IV care împiedică existența a două episcopii catolice cu același sediu, într-o viziune unilateral romano-catolică fără să țină cont de viziunea ecleziologică a Conciliului florentin. Aceeași prevedere va fi citată ulterior de Moise Dragoș, dar într-un sens diferit, când a cerut autonomia Eparhiei de Oradea Mare, ca entitate eclezială separată în spiritul ecleziologiei semnatarilor Unirii: pentru a evita „monstrul cu mai multe capete” al Lateranului IV este nevoie de două corpuri ecleziale diferite, separate și autonome în unitatea Bisericii lui Hristos.

Pentru a îmbrățișa ritul greco-bizantin, Pataki intră în noviciat pentru trei luni într-o mănăstire baziliană aflată sub jurisdicția episcopului unit Raphael Markowicz, primind Schima în ianuarie 1717⁴⁹. În acest context al ostilităților venite din toate părțile, la data de 15 iulie 1717 Ioan Giurgiu Pataki este numit Vicar Apostolic pentru români, greci, ruteni și sârbi, fără să fie hirotonit

⁴⁸ O. Bârlea, Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj, *Perspective*, nr. 37 – 38, iulie – decembrie, 1987, anul X. 12-13.

⁴⁹ O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die rumänische unierte Kirche zwischen 1713-1727*, München 1977, 65.

episcop. Pentru a compensa pierderile demolărilor din Alba-Iulia, Împăratul Carol al VI-lea a înzestrat Episcopia Română cu o moșie la Sâmbăta de Jos și o altă moșie la Gherla. În absența unui sediu episcopal adecvat în Alba-Iulia, Biserica Sfântul Nicolae din Sâmbăta de Jos/ Făgăraș, ctitorită de Constantin Brâncoveanu, este ridicată la rang de catedrală episcopală.

Baza canonică este asigurată de către Bula papală, promulgată la 18 mai 1721 de către Papa Inocențiu al XIII-lea (1721-1724) care continuă opera antecesorului său Clemente al XI-lea (1700-1721), decedat cu două luni înainte, cunoscută după cuvintele de început: „Rationi Congruit et convenit honestari”... „Se cuvine și se potrivește rațiunii, judecății sănătoase să onoreze”... După hirotonirea episcopală primită din mâinile lui Raphael Markowicz în Agria (Eger/Ungaria), în anul 1723, Ioan Giurgiu Pataki a fost instalat oficial la 17 august 1723 în catedrala Sfântul Nicolae din Făgăraș, Biserica Română Unită părăsind sediul istoric mitropolitan din Alba Iulia (Bălgrad). Devenea astfel o entitate eclezială de sine stătătoare, însă în continuitatea ontologică a Bisericii Unite care era deja recunoscută canonic după semnarea Unirii sub Atanasie Anghel.

Această mișcare abilă era o soluție de moment care rezolva pretențiile Episcopiei Romano-Catolice de Alba-Iulia de a se organiza prin aplicarea modelului arhidiaconatelor/ vicariatelor sufragane, și asigura Bisericii Române Unite mijloacele necesare prin acordarea Întâistătătorului dotările necesare și titlul de baron, precum și funcția de consilier imperial. Se confirma statutul demn de modelul ecleziologic florentin, în spiritul căruia a fost semnată Cartea de Mărturie de către Atanasie Anghel, însă prin artificii canonice al creării Episcopiei greco-catolice de Făgăraș. În calitate de Arhiepiscop primat pentru Ungaria, Arhiepiscopul de Esztergom asigura funcțional unitatea instituțiilor ecleziale catolice mai presus de eventualele pretenții teritoriale locale sau de natură eclezială, în spiritul Conciliului florentin.

„Rationi congruit” stipulează: *predecesorul nostru același Clemente al XI-lea, a voit ca atunci și cât mai curând să se cumpere reședința episcopală, pentru care se află destinată suma de 4.000 de florini. De asemenea, după rânduielile ritului grec, în aceeași Biserică a Făgărașului trebuie să fie așezați călugări și preoți, de cumva nu sunt de rit bizantin, așa cum s-a menționat, care să țină locul canonicilor și capitolului. Ba și mai mult, la numita Biserică a Făgărașului să fie promovați și aduși numai episcopi care țin ritul răsăritean și care să aibă și să poată exercita jurisdicție asupra acestora*⁵⁰.

⁵⁰ Prunduș/ Plăianu, *Catolicism și ortodoxie românească* 71.

În acest context, subordonarea canonică față de Strigoniu este formală, dar funcțională în sistemul ecleziologic al timpului, stipulându-se păstrarea neschimbată a organizării specifice răsăritului creștin, conform canoanelor și tradiției care impune alegerea episcopilor din rândul monahilor. Însă, formarea teologică a lui Pataki ca preot latin, fără cunoașterea aprofundată a tradiției bizantine, a făcut ca păstorirea lui să fie considerată ca o perioadă de „latinizare”. Este posibil să fie și o înclinare a lui Pataki spre soluțiile latinizante exprimate la Sinodul de la Zamość (1720) pentru Biserica Unită Kieviană de pe teritoriul statului Polono-Lituanian.⁵¹

Păstorirea lui Ioan Giurgiu Pataki a fost dificilă, pe de-o parte insubordonarea preoților hirotoniți în perioada de vacanță a scaunului episcopal, lupta de emancipare a clerului conform lumii civilizate a Epocii Moderne, dar și unele stângăcii în înțelegerea ritului răsăritean român, au condus la pierderea teritoriilor Brașovului și Făgărașului care se îndepărtează de la Unire.

Fiind format ca preot romano-catolic, *laurea theologiae* și erudit teolog, a încercat emanciparea preoților după specificul ritului latin, dar și a moralei lumii civilizate, însă a declanșat polemici prin promovarea unei liturgici bazate pe categoriile aristotelico-tomiste care se concentrează pe momentul *hic et nunc* al transsubstanțierii și nu pe interpretarea creștinismului răsăritean, care reține misterul participării la Liturghia cerească și acordă o atenție deosebită epiclezei. De asemenea, s-a concentrat pe reglementarea problemelor divorțului după dreptul canonic latin (cei recăsătoriți sunt numiți bigami) și, mai ales, caută să facă ordine în comportamentul clerului unit.

Ioan Giurgiu Pataki murea la data de 29 octombrie 1727, la Sâmbăta de Jos, la 47 de ani, după un episcopat de tranziție care pregătea următoarea etapă a istoriei Bisericii Unite. Aceasta începea prin mutarea sediului episcopal la Blaj și păstorirea lui Inochentie Micu-Klein.

Concluzii

Bisericile greco-catolice au dus o luptă de pionierat în afirmarea propriilor tradiții în unitatea Bisericii, promulgarea Bulei papale „*Rationi congruit*” din 18 mai 1721 fiind o etapă dintr-un proces de maturizare a ecleziologiei refacerii unității Bisericii lui Hristos. Emergența în secolele XVII-XVIII a celor două structuri ecleziale istorice a românilor uniți (Alba Iulia și Oradea) ne

⁵¹ *Statuty Synodu Zamojskiego 1720 roku. Nowe tłumaczenie z komentarzami*, red. P. Nowakowski, Kraków 2020, 142-143.

revelează greutățile implementării în practică a unor modele teoretice, pe fondul luptei pentru păstrarea identității și afirmarea propriei ființe în unicul trup al lui Hristos, o unitate în diversitate.

Lucrările Conciliului Ecumenic de la Florența stabileau modul în care divergențele dogmatice puteau fi stinse prin înțelegerea evoluției nuanțurilor liturgice și teologice în școli de gândire diferite, ancorate însă în tradiția patristică și în continuitate apostolică. Nu este vorba despre o schimbare a „patrimoniul liturgic, teologic, spiritual și disciplinar, diferențiat prin cultura și împrejurările istorice ale popoarelor, care se exprimă printr-un mod de trăire a credinței ce este specific fiecărei Biserici *sui iuris*”⁵², adică a ritului sau a „legii strămoșești” cum era definit în epocă, ci o revenire la modelul unității pe care creștinii au trăit-o în primul Mileniu creștin.

Absența unui Patriarhat istoric revenit la comuniunea exersată în Biserica Una, Sfântă, Catolică și Apostolică în prima mie de ani de existență, a făcut ca Bisericile unite să apară în urma unor mișcări de revenire la această unitate a unei părți dintr-o Biserică locală. Dar relațiile administrativ-canonice dintr-o Biserică intrată în Epoca Modernă erau într-un proces continuu de adaptare la o societate care evolua și se moderniza renunțând la privilegiile Evului Mediu apărute de puterea politică a unor principii calvini din teritoriile de Est ale Europei, sau de ultimul bastion al lumii medievale reprezentat de Imperiul Otoman.

În modernitatea europeană, exportată ulterior în întreaga lume, absolutismul era înlocuit de monarhii constituționale, raportul față de Biserica creștină făcându-se prin dialogul dintre puterea politică și diferitele confesiuni care materializează realitatea Trupului mistic a lui Isus Hristos⁵³.

Episcopii sau mitropoliții din fruntea unei Biserici locale care deține în mod plenar preoția lui Hristos și eclezialitatea completă, aveau nevoie de o legătură cu celelalte Biserici locale conform lanțului ierarhic dintre episcopii, un proces complex și îndelungat care se concretizează de-a lungul istoriei Bisericii. În contextul reconfigurărilor teritoriale și al geo-politicii, al coabitării Bisericilor de rituri diferite, aflate în unitate sau nu, stabilirea jurisdicției și decuparea teritorialității administrativ-canonice devine un proces care trezește rivalități, polemici și tensiuni. În Transilvania și în teritoriile unde

⁵² CCEO can. 28 § 1.

⁵³ Buzalic, *Ekklesia* 54-57.

apar comunitățile românilor uniți, acest proces de cristalizare a structurilor ecleziale este însoțit de conștientizarea fundamentelor ecleziologice, de afirmarea unui discurs identitar și de o adaptare instituțional-funcțională, care îi transformă pe greco-catolici în „înaintemergători” care au bătătorit calea spre refacerea unității dintre Bisericele Răsăritului și Biserica Catolică. Identificăm mai multe etape:

Prima etapă este cea a sinoadelor unioniste care stabilesc refacerea unității dintre Biserici pe baza modelului ecleziologic din perioada primului Mileniu creștin și a prevederilor concrete ale Conciliului Ecumenic de la Florența (1439). Pentru românii uniți avem două evenimente importante: unirea de la Ujhorod (24 aprilie 1646) și unirea de la Alba-Iulia (1700). În mod normal, conform evoluției relațiilor dintre centrele patriarhale din cadrul Pentarhiei, refacerea unității ar fi trebuit să înceapă „de sus”, prin reconcilierea Patriarhului cu urmașul Sfântului Petru în cadrul colegiului episcopilor. În absența acestui fapt, „o parte din Bisericele răsăritene reintrate în comuniune” erau puse în fața unor adaptări care să asigure comuniunea și reprezentativitatea dintre particular și universal. De aici „subordonarea” formală, dar ecleziologic necesară, față de un Arhiepiscop primat care prelua și Bisericele de alt rit intrate în comuniunea Bisericii Catolice.

A doua etapă este cea a confruntării dintre practica canonică tradițională răsăritenilor, neactualizată și neunitară după schisma din 1054 și după căderea Constantinopolului sub turci (1453), cu practica Bisericii Romano-Catolice angrenată în procesul actualizării și modernizării corpului canonic conform evoluției istorice a societății și a evenimentelor marcante din istoria Bisericii. Pentru Biserica Română Unită avem două căi care converg în cele din urmă spre recunoașterea entităților ecleziale autonome care o reprezintă.

Prima cale este specifică misionarismului lui Iosif de Camillis OSBM, preocupat de păstoria credincioșilor de rit greco-bizantin ucraineni, rusini (*rutheni*) sau români și de stabilirea unei ierarhii funcționale în vastul și heteroclitul teritoriu de misiune încredințat lui, fără să apară inițial probleme de jurisdicție sau tensiuni⁵⁴.

După anul 1711, încetarea războaielor lui Francisc Rákóczi al II-lea și revenirea episcopilor romano-catolici în teritoriile diecezelor păstorite, raportul față de uniți se schimbă din considerente practice (pierderea

⁵⁴ Ghitta, *Biserica greco-catolică din Nord-Estul Ungariei la 1700* 111.

majorității comunităților proprii trecute la reformă și dinamismul unei majorități greco-catolice fără un episcopat reprezentativ) și din considerente canonice (asigurarea funcționării instituțiilor ecleziale conform unei fundamentări ecleziologice romano-catolice). Este momentul în care ierarhia romano-catolică intervine prin numirea, conform punctului 9 de la Lateran IV (1215), a unor arhidiaconi, apoi vicari pentru credincioșii uniți de alt rit decât cel latin. Pentru români procesul evoluează natural spre numirea unui episcop greco-catolic sufragane prin Meletie Kovacs (1726-1786),⁵⁵ apoi prin înființarea Episcopiei Române Unite de Oradea Mare ca instituție autonomă față de episcopul romano-catolic, sub Moise Dragoș (1726-1786)⁵⁶.

A doua cale este cea promovată de „*Rationi congruit*”, care alege confirmarea modelului ecleziologic al semnatarilor Unirii, evident cu adaptările necesare, asigurând continuitatea succesiunii ierarhice a Bisericii Române Unite. Artificiile mutării provizorii a sediului episcopal la Sâmbăta au avut rațiuni practice. Decizia lui Clement al XI-lea (1700-1721), preluată și confirmată de Papa Inocențiu al XIII-lea (1721-1724) prin semnarea Bullei „*Rationi congruit*”, au impus respectarea unui model eclezial viabil. Decizia papală luată anticipa cu 56 de ani deznodământul modelului susținut de episcopatul romano-catolic transilvănean și din Ungaria prin înființarea arhidiaconatelor sau a vicariatelor sufragane, care se transformau în anul 1777 în episcopii unite autonome.

Faptul că Bulla papală este emisă după moartea lui György Mártonffy (1721) și că hirotonirea episcopală a lui Pataki se petrece abia în anul 1723, vine în favoarea demonstrării faptului că episcopatul romano-catolic s-a opus recunoașterii unui episcopat autonom greco-catolic, influențând diplomația timpului la curtea vieneză, chemată să-și dea acordul politic asupra deciziilor ecleziale pentru asigurarea păcii în teritoriul stăpânit.

„*Rationi congruit*” este o etapă din procesul consolidării unui proces de refacere a unității Bisericii lui Hristos, care trecea de la stabilirea reperelor doctrinare prin Conciliul Ecumenic de la Florența și hotărârile Sinoadelor de Unire din diferite teritorii, la construirea unor structuri ecleziale în unitatea Trupului mistic a lui Hristos.

⁵⁵ Buzalic, *Ekklesia* 102.

⁵⁶ Buzalic, *Ekklesia* 102.

Soluția separării administrative mergea pe linia unui model ecleziologic prezent în concepția legislativului civil și eclezial care acceptă ulterior înființarea canonică a episcopioilor greco-catolice de Mukacevo (1771), Križevci (1777) și Oradea Mare (1777), dar și a episcopioilor romano-catolice de Banskobystricka (1776), Brno (1777), Olmouc (1777), Spišské Podhradie (1776), Rožňava (1776) și Székesfehérvár (1777).⁵⁷

Dacă unii istorici subliniază numai interesele politice ale Curții vieneze prin dezmembrarea diecezelor tradiționale și recunoașterea eparhiilor greco-catolice în cadrul unui *Staatskirchensystem* și *Reformkatolizismus*⁵⁸, stabilirea unor entități ecleziale, romane sau greco-catolice, capabile de guvernare și de păstorire a teritoriilor canonice era o adaptare la noile cerințe pastorale. Noile structuri, adaptate Epocii Moderne, asigurau atât o pastorație conformă dezvoltării culturale din Europa secolului XVIII, cât și o integrare a Bisericilor unite într-o formă administrativă care să reflecte unitatea Bisericii Catolice pe fondul absenței unui Patriarhat istoric reintrat în comuniune.

„Rationi congruit” a creat un precedent și a fost o etapă tranzitorie, deoarece era urmată de recunoașterea Provinciilor Mitropolitane autonome la jumătatea secolului XIX. După ce și-au confirmat locul în istoria Bisericii lui Hristos prin teologia martiriului, Bisericile unite de astăzi se manifestă în unitatea firească a Bisericii Catolice ca Biserici *sui iuris* conduse conform sinodalității tradiției creștinismului răsăritean, chemate să-și joace rolul de pionierat în apostolatul refacerii unității prin împărtășirea experienței trăite și a propriilor reflecții teologice consemnate în publicații de-a lungul secolelor de existență.

⁵⁷ Horga, *Contribuții la cunoașterea jozeфинismului provincial* 6.

⁵⁸ Horga, *Contribuții la cunoașterea jozeфинismului provincial* 7-9.

Despre Bula „Rationi congruit” în istoriografia greco-catolică română. De la Samuil Micu la Octavian Bârlea

Ovidiu Ghitta*

Abstract: About the Pontifical Bull „Rationi congruit” in Romanian Greek-Catholic Historiography. From Samuil Micu to Octavian Bârlea. The analysis I propose here takes into account Romanian Greek-Catholic theologians who wrote about the circumstances of issuing and the meanings of the Pontifical Bull „Rationi congruit”, the act by which the Romanian bishopric of Făgăraș was canonically established. I follow what was written about that pontifical bull starting from the end of the 18th century, until the fall of the communist regime in Romania. During this period, the Romanian Greek Catholic Church went through great stages of institutional development, pastoral activity, cultural achievements, inter-denominational competition and identity clarifications. Towards the end of the period, it also went through the harsh experience of being outlawed, of persecution and resistance in clandestineness or exile. Such challenges and metamorphoses left traces in the works of clerics who wrote about the past of their own Church. The Greek-Catholic theologians who referred to the Bull „Rationi congruit” are: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Alexandru Grama, Augustin Bunea, Ioan Georgescu, Zenovie Păclișanu, Carol Capros and Octavian Bârlea. However, none of them devoted an independent study or volume, a separate research, to the document. They all touched on the subject in broader works, about the history of the Romanians, the history of the Romanian Church, the history of the United Romanian Church, the history of Transylvania. The interpretation of the case is thus subsumed by the theses and argumentative structures present in such reconstructions. If we consider how these theologians present the circumstances and the importance of issuing the bull of 1721, three stages can be distinguished. The approximate limit between the first two can be placed shortly after the establishment of the Archdiocese and Diocese of

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie;
e-mail: ovidiu.ghitta@ubbcluj.ro

Făgăraș and Alba Iulia, in 1853, and the one between the second and third stages, after 1948. The difference between these stages comes from the way in which the institutional effect of the union with the Roman Catholic Church is interpreted: as an involution or as a progress.

Keywords: *Historiography, Romanian Greek-Catholic Church, Pontifical Bull „Rationi congruit”, Romanian Greek-Catholic theologians.*

Bilanțul istoriografic pe care îl propun aici a fost stimulat de tricentenarul Bulei „Rationi congruit”, actul pontifical prin care s-a înființat canonic episcopia română unită de Făgăraș. După cum precizează titlul, nu este un inventar exhaustiv. Îi am în vedere doar pe unii dintre cei care au scris despre împrejurările emiterii documentului și despre conținutul său: teologii greco-catolici români. Eșantionul are însă relevanță. Cuprinde cel mai numeros contingent de autori interesați de problemă. E de văzut cum au prezentat ei acel demers fondator, unul de răscruce organizatorică pentru comunitatea lor confesională. Cadrul temporal asupra căruia se concentrează analiza e larg. Urmăresc referirile la bula din 1721 înșirate intermitent de-a lungul a două veacuri, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, până în momentul căderii regimului comunist din România. În acest interval de timp, Biserica greco-catolică română a traversat mari etape de dezvoltare instituțională, activitate pastorală, realizări culturale, competiție interconfesională și clarificări identitare. Spre finalul perioadei, a trecut și prin experiența dură a scoaterii sale în afara legii, a persecuției și a rezistenței în clandestinitate ori în exil. Asemenea provocări și metamorfoze nu aveau cum să nu lase urme în operele clericilor care s-au aplecat asupra trecutului propriei Biserici și au oferit variante de înțelegere a acestuia.

Teologii greco-catolici care au scris despre Bula „Rationi congruit” sunt: Samuil Micu¹, Gheorghe Șincai², Petru Maior³, Alexandru Grama⁴, Augustin

¹ S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, introducerea și îngrijirea ediției de Cornel Cîmpeanu, București 1963; S. Micu, *Istoria bisericească a episcopiei românești din Ardeal*, în: *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. II, București 1995.

² G. Șincai, *Chronica românilor și a mai multor neamuri*, tomul III, edițiunea a doua, Bucuresci 1886.

³ P. Maior, *Istoria Bisericii românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, București 1995.

⁴ A. Grama, *Istoria Bisericei Romanesci unite cu Roma*, Blasiu 1884.

Bunea⁵, Ioan Georgescu⁶, Zenovie Pâclișanu⁷, Carol Capros⁸ și Octavian Bârlea⁹. Niciunul dintre ei nu i-a dedicat însă documentului un studiu sau un volum de sine stătător, o cercetare aparte¹⁰. Cu toții au atins subiectul în lucrări mai ample ca problematică: istoria românilor, istoria Bisericii românești, istoria Bisericii române unite, istoria Transilvaniei. Interpretarea cazului e subsumată astfel marilor fluxuri de idei, tezelor care străbat atari reconstituiri.

Dacă ne concentrăm asupra bazei documentare și a categoriilor de informații utilizate de acești autori pentru a desluși împrejurările emiterii bulei din 1721, se poate constata o extindere progresivă a orizontului cunoașterii. E elocventă o simplă comparație între zestrea precară de surse folosită de deschizătorul de drum Samuil Micu și bogăția de date de arhivă și de referințe bibliografice la care recurge Octavian Bârlea, un veac și jumătate mai apoi. Au sporit între timp posibilitățile de informare sistematică în arhive și în biblioteci interne și externe. A crescut semnificativ numărul izvoarelor editate și al analizelor complementare, pe subiecte conexe, furnizoare de amănunte suplimentare și de elemente de context revelatoare. În contul primilor exploratori ai chestiunii, adică al reprezentanților Școlii Ardelene, rămâne totuși ceva ce-i particularizează și îi face de neocolit. Toți au folosit șansa de a consemna mărturiile unor oameni care fie au trăit respectivele evenimente, fie au cunoscut personaje contemporane cu acestea. Cel mai la îndemână rezervor de astfel de date au fost figurile

⁵ A. Bunea, *Șematismul veneratului cler al arhiepiscopiei metropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la Sfânta Unire 200*, Blaj 1900.

⁶ I. Georgescu, *Istoria bisericii creștine universale*, Blaj 1921.

⁷ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ediție îngrijită de Ioan Tîmbuș, Târgu-Lăpuș 2006.

⁸ C. Capros, Episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1713-1727), în: *Biserica Română Unită 250 de ani de istorie*, ed. II, Cluj-Napoca 1998.

⁹ O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und Westlicher Katholizismus. Die rumänische unierte Kirche zwischen 1713-1727*, München, 1966; O. Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale/Die Rumänische Unierte Kirche und der Ökumenismus der Koryphäen der kulturellen Renaissance*, *Perspective*, nr. anul V, 3-4 (19-20), ianuarie-iunie 1983; O. Bârlea, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, *Perspective*, an X/1987, iulie-decembrie, nr. 37-38

¹⁰ Primul text (și singurul, până acum) care anunță chiar din titlu o concentrare a analizei pe bula din 1721 și pe contextul emiterii ei a fost scris, după căderea regimului comunist, de Ioan Chindriș, filolog și istoric: Bula papală „Rationi congruit” de la 1721 și întemeierea Episcopiei Făgărașului, în: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XXXIII, 1994, 85-100.

venerabile din propriile lor familii. Au recurs așadar și la sedimente de memorie relativ recente, la ceea ce oralitatea putea vehicula încă despre vremea episcopului Ioan Giurgiu-Patachi. Așa ajung scrierile lor să aibă o trăsătură aparte, o notă subiectivă particulară, o ancorare mijlocită de amintiri în atmosfera și murmurul timpurilor evocate, nu foarte îndepărtate.

Prin urmare, compararea volumului de informații prelucrate și integrate în narațiunile istorice despre Bula „Rationi congruit” învederează ușor evoluția. Primele reconstituiri sunt inevitabil schematice, cu doar câteva repere istorice inserate în trama evocării. Conțin un amalgam subțire de date răzlețe culese cu precădere din relatări verbale și din arhiva vlădicească din Blaj, deoarece în opurile despre trecutul zonei aflate atunci în circulație nu prea găseai referiri la acest subiect.¹¹ Lucrările de la celălalt capăt al bilanțului încorporează o masă de informații incomparabil mai bogată, lărgită semnificativ chiar față de producțiile imediat anterioare (de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul celui următor), producții înrâurite îndeosebi de documentele publicate de Nicolaus Nilles¹². Au contribuit la aceasta cercetările întreprinse de autori precum Zenovie Pâclișanu și Octavian Bârlea în mari fonduri arhivistice din Viena și Roma, în prima jumătate a secolului al XX-lea. Povestea a căpătat astfel consistență, s-a ramificat, a dobândit tot mai multe personaje, amănunte și nuanțe. De la focalizarea inițială a atenției exclusiv pe calculele și proiectele episcopului Patachi (la Samuil Micu și Gheorghe Șincai), se ajunge (începând chiar cu Petru Maior) la o extindere treptată a cadrului de epocă, fiind introduse în ecuație interesele și acțiunile episcopiei romano-catolice de Transilvania, ale Curții de la Viena și ale Sfântului Scaun legate de existența uniților în Ardeal.

Dacă avem în vedere apoi eșafodajele argumentative și principalele enunțuri din istoriografia greco-catolică română referitoare la bula din 1721, se pot distinge trei etape. Hotarul aproximativ dintre primele două se poate plasa curând după înființarea arhiepiscopiei și mitropoliei de Făgăraș și Alba Iulia, în 1853, iar cel dintre a doua și a treia etapă, după 1948.

¹¹ A se vedea, de exemplu, A. Illia, *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac religionum cum principibus ejusdem*, Claudiopoli 1730; F. Fasching, *Nova Dacia ex probatis scriptoribus deprompta*, Claudiopoli 1743; J. Benkö, *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum cognitus*, Vindobonae 1778.

¹² N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, vol I-II, Oeniponte 1885.

În primul interval de timp intră contribuțiile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Au în comun împărtășirea ideii că cele petrecute între moartea lui Atanasie Anghel și promulgarea în 1721 a Bulei „Rationi congruit” echivalează, din punct de vedere formal, cu așezarea Bisericii românilor într-o nouă matrice organizatorică și, prin aceasta, cu o diminuare a statutului său ierarhic (prin mutarea la Făgăraș a sediului arhiereului ei, acordarea domeniului episcopal de către împărat și crearea episcopiei unite de către papalitate). Evenimentele căpătau un atare sens fiindcă erau raportate la durată lungă, la o evoluție ce începea tocmai cu „primirea credinței creștinești întră români”. „Așa Arhiepiscopia și Mitropolia Alba Iuliana a hramului Sfintei Troiță se feace episcopie a Făgărașului supt hramul Sfântului Nicolae. Cu carea mare scapet pătimi ierarhia românilor cea de multe veacuri în Ardeal întemeiată, că pre arhiereul acela al românilor în Ardeal, pre carele mai nainte și popistașii îl cunoșteau arhiepiscop și craii Țărei Ungurești în publică îl mărturisea arhiepiscop și mitropolit [...], după ce s-au unit cu Besearea Romei, Papa îl blagoslovi să fie episcop” – ține să sublinieze Petru Maior¹³. Samuil Micu, pe de altă parte, crede că deznodământul putea fi altul: „Mai bine ar fi făcut episcopul Ioan Potochi să fie cerut de la Papa ca mitropoliia cea mai dinainte să se fie întărit de la Papa și după ce s-au unit, decât să facă altă episcopie noao supt chemarea Sfântului Nicolae în Făgăraș”¹⁴. În fine, Șincai nu-și reprimă deloc impulsul de a critica tăios inclusiv felul în care a fost întocmit documentul papal: „bullă încâlcită și fără de înțeles ca aceasta n-am cetit, doară Dumnezeu au turburat mintea celui ce o au scris, pentru că n-au fost spre binele și folosul, ci spre reul și stricarea românilor din Ardeal. Eu am cercat se întorc bulla aceasta pe limba românească, dară pentru încâlcirea ei nu mi-au fost cu putință”¹⁵.

Adepti, precum se știe, ai unor idei reformiste din epocă – printre care și aceea de marcare și păstrare a specificității propriei biserici în cadrul universalismului catolic¹⁶ –, cei trei polihistori insistă pe pasivul bulei și al

¹³ Maior, *Istoria Bisericii românilor* 168.

¹⁴ Micu, *Istoria bisericească a episcopiei românești* 287.

¹⁵ Șincai, *Chronica românilor* 414.

¹⁶ P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca 1984, 83-98; P. Teodor, *Sub semnul Luminilor Samuil Micu*, Cluj-Napoca 2000, 270-284; C. Teodor, *Coridoare istoriografice O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj-Napoca 2003, 115.

deciziilor care au pregătit-o. Îi stimula într-o atare direcție și dorința de a găsi explicații pentru reculul teritorial și demografic înregistrat de Biserica lor în fața mișcării contestatare ortodoxe irupte la mijlocul veacului. Toți țin să releve abaterea produsă de la vechea rânduială instituțională și intrarea pe un alt făgaș. Tot ei remarcă însă și că schimbarea a fost evidentă doar din perspectivă oficială, canonică, căci românii au continuat să utilizeze cu dezinvoltură vechile denumiri de vâldică și de mitropolie, în pofida noutăților survenite. Partizani ai tradiției în accepțiunea sa largă (liturgică, devoțională, normativă, organizatorică), din care Biserica se impunea să-și tragă în continuare seva și să-și hrănească profilul identitar, acești autori nu sunt însă la unison când trebuie să atribuie responsabilitatea modificării apărute. Micu și, pe urmele sale, Șincai pun inovația pe seama zelului lui Patachi de a clarifica statutul eparhiei sale și de a o înzestra cu beneficiile necesare. Fiindcă fusese educat de romano-catolici și afirmat ca misionar de rit latin, episcopul unit este considerat direct răspunzător. Împăratului și papei le revine exclusiv rolul de autorități ce reacționează la cererile sale. Maior, în schimb, se dovedește a fi mai dispus la comparații cu ceea ce se întâmpla la alți greco-catolici din monarhie, dar și mai concentrat pe comentarea aspectelor de ordin canonic. Deschide astfel o linie interpretativă în care Patachi face figură de personaj pozitiv, de luptător preocupat să contracareze tentativele episcopului romano-catolic de la Alba Iulia de a-și subordona ierarhic uniții și de a le transforma arhiereul într-un simplu vicar ritual. Când aceste tentative s-au dovedit a fi zadarnice, prelatul „latin” din Ardeal, secondat de iezuiți, a lucrat ca nu cumva Biserica greco-catolicilor să ajungă să aibă un rang superior celei pe care el o conducea – consideră Maior. Respectiva urzeală stă, de fapt, la baza soluției adoptate în final de papalitate, care a lăsat însă loc și de echivoc, adaugă teologul unit: „Ba nici Papa, canonizând Episcopia Făgărașului, n-au lipsit pre românii din Ardeal anume de arhiepiscopia lor, ci numai au tăcut de aceia, nemica pomenind de arhiepiscopia lor. Și numai din tăcerea aceasta au luat prilej cei din afară a cunoaște pe arhiereul uniților din Ardeal episcop, iară nu și arhiepiscop. Pentru aceia cutez a zice că încă până astăzi Scaonul Romei n-au stricat arhiepiscopia românilor din Ardeal. Așadară și astăzi stă”¹⁷.

¹⁷ Maior, *Istoria Bisericii românilor* 169.

Când au scris aceste pagini pline de personalitate și de nerv discursiv, corifeii Școlii Ardelene nu făceau parte din anturajul curții episcopale de la Blaj. Nu erau deci constrânși de situație să dea glas interpretării oficiale, lipsită programatic de asperități la adresa părții „latine”. O astfel de abordare găsim, în schimb, la Dimitrie Vaida, personaj bine poziționat în proximitatea arhierelui de atunci¹⁸. Într-un lung encomion la adresa episcopului Ioan Bob – în care evocă și faptele vlădicilor precedenți în folosul clerului și al neamului –, canonicul blăjean a selectat ca ilustrativă pentru activitatea lui Patachi marea reușită a dobândirii domeniului episcopal. Apologet consecvent, Vaida își propusese de fapt să reliefeze privilegiile, scutirile, dotările și „facerile de bine” obținute de uniți de-a lungul timpului din partea suveranilor din Casa de Habsburg, lăsând astfel la o parte alte demersuri, precum Bula „Rationi congruit”¹⁹. Omite cu totul pomenirea documentului pontifical, parcă nedorind să complice cu detalii de ordin canonic un expozeu în crescendo despre beneficiile social-juridice, materiale și culturale aduse de unire.

Multiplă prin tipărire, această variantă entuziastă și foarte sintetică de lecturare a trecutului denominațiunii a avut, firește, șanse mai mari să circule în epocă decât pomenitele idei ale lui Micu, Șincai și Maior. Ele ajung să fie cunoscute mai larg de-abia din 1855, când începe editarea fragmentară a lucrărilor corifeilor²⁰. Or, tocmai atunci prindea contur și se afirma cea de-a doua etapă pe care o putem distinge în istoriografia greco-catolică românească, referitoare la contextul și semnificația emiterii Bulei „Rationi congruit”. Ambianța ideatică se schimbase semnificativ. Așa se explică de ce paginile scrise de tripleta iluministă vor fi folosite mai degrabă ca furnizoare de informații și mai puțin pentru interpretările conținute.

Această etapă are legătură cu înființarea arhiepiscopiei și mitropoliei greco-catolice de Făgăraș și Alba Iulia, în 1853. Satisfacerea de către Sfântul Scaun a marelui deziderat românesc a stins treptat suflul direcției

¹⁸ Despre el, a se vedea D. Dumitran, *Profilul unui cărturar iluminist: Dimitrie Vaida, Apulum*, vol. 46, 2009, 139-147.

¹⁹ D. Vaida, *Cuvântări în cinstea Exsealeanții Sale Ioann Bob*, Blaj 1813, 27-28. Evidențierea accentelor sale interpretative, la C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850) Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca 2006, 346-356.

²⁰ T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei romane mai ales unite*, Blasiu 1855. Tot fragmente vor fi publicate mai apoi de același Cipariu, în: *Arhivu pentru filologia și istoria*, Blasiu 1867-1870.

interpretative unite care ținuse să releve, cu vădită insatisfacție, dispariția vechii mitropolii a Bălgradului după unirea cu Biserica romană. Mai întâlnim acest mod de a pune problema la mireanul Alexandru Papiu-Ilarian, bunăoară, în sinteza sa de istorie a românilor ardeleni, din 1851²¹. El nu pomeneste deloc Bula „Rationi congruit” și crearea episcopiei de Făgăraș – ca și cum nu contau defel în poveste –, limitându-se la a sublinia, fără a oferi detalii, că „de la unire încoco se perdu dreptulu metropoliticu alu romaniloru din Transilvania; archi-episcopulu dela Strigoniu cu pretestu de proteptoratu 'si aroga dreptu de metropolitu peste romani’”²².

Reevaluarea istoriografică a actului pontifical din 1721 s-a aflat în relație, mai precis, cu încinsa polemică dintre teologii greco-catolici și cei ortodocși din Transilvania, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În acel răstimp, ambele confesiuni și-au văzut satisfăcută dorința de ridicare a propriei ierarhii bisericești la treapta metropolitană²³. Disputa s-a focalizat, în esență, pe continuitățile și discontinuitățile din istoria ecleziastică a românilor ardeleni. Fiecare parte a căutat să-și demonstreze legitimitatea, filiația cu precedenta structură organizatorică ce a funcționat în zonă. Atmosfera a fost înfierbântată și fiindcă era o perioadă de avânt a naționalismului românesc, ce presupunea selectări de accente și clarificări în schema identitară a națiunii române²⁴.

Teologii greco-catolici cu propensiuni de cercetători ai trecutului caută acum să aprofundeze anticamera unirii, să deslușească mai în detaliu cele petrecute cu mitropolia Bălgradului în timpul principatului calvin. Sunt interesați să afle cât a fost ea de afectată de controlul și presiunile superintendenților reformați. În această istorie rescrisă a genezei unirii cu Biserica romană, deprecierea statutului ierarhic al venerabilului edificiu ecleziastic românesc apare ca un fapt produs anterior începerii dialogului cu partea „latină”. Dintr-o asemenea perspectivă, reglementarea situației canonice a uniților din Ardeal, realizată prin înființarea episcopiei de Făgăraș, nu mai reprezenta, desigur, un regres, o retrogradare. Dimpotrivă, cele întâmplate între 1715 și 1721 sunt văzute ca un progres, ca un pas înainte. Se propagă de acum ideea că vechiul și zdruncinatul organism bisericesc românesc a

²¹ Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria romanilor din Dacia Superiore*, tomul I, Viena 1851.

²² Papiu-Ilarian, *Istoria romanilor din Dacia Superiore* 58.

²³ Detalii la C. Teodor, *Coridoare istoriografice* 134-351.

²⁴ S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București 1997, 288-394.

căpătat în acei ani recunoașterea oficială și toate marile beneficii aferente intrării într-o nouă ordine jurisdicțională, deschizându-i-se astfel calea progresului instituțional, material și spiritual.

Alexandru Grama e cel dintâi susținător al acestei linii de gândire. Chiar dacă se dovedește a fi foarte atașat de felul în care Petru Maior concepe istoria Bisericii unite („de la începutul creștinismului”) și evaluează faptele episcopului Patachi, profesorul de drept canonic de la Blaj nu face caz deloc de schimbarea de titulatură survenită după unire. Pur și simplu o trece cu vederea. Aidoma lui Vaida, Grama contabilizează în lucrarea sa din 1884 exclusiv plusurile, pe care le atribuie eliberării de „jugul cel insuportabil al calvinilor”. Vede deci un mare câștig în „redicarea episcopiei Făgărașului” prin bula papală din 1721, dar și în „izvorul de avere materială” obținut atunci de „poporul român” din partea împăratului Carol VI: „...câtiva ani după unire romanii uniți din Ardealu aveau deja episcopulu loru provediutu cu venite suficiente si corespundietorie, éra in scaunulu episcopescu un barbatu erudit, iubitoriu de poporulu seu, ce ca unu adevăratu parinte se silea a vindeca ranele infipte basericei romanesti in tempii cei vitregi ai desbinarei de baserica universala”²⁵. Patachi apare, prin urmare, ca un personaj luminos, vizionar, cu inițiative majore și înțelepte pentru biserica sa. Bilanțul păstoririi sale e pozitiv. Solicitățile i-au fost satisfăcute atât de către „bunul pontifice” Inocențiu XIII (prin canonizarea episcopiei), cât și de suveranul de la Viena (prin acordarea domeniului de la Gherla și Sâmbăta de Jos). Din paginile care prezintă acele demersuri nu răzbate nicio undă de regret față de structura de autoritate ierarhică existentă înainte de unire. Opțiunea de a înfățișa astfel trecutul propriei denominațiuni e explicabilă, căci autorul avea o carieră profesională strâns legată de ambianța și sensibilitățile centrului mitropolitan de la confluența Târnavelor. Era un teolog implicat direct în munca de instruire și educare a viitorilor preoți greco-catolici, dar și în promovarea pe scară largă, prin cărți și periodice, a punctelor de vedere și a mesajelor cu încărcătură ideologică agreate de ierarhia bisericească unită.

În epocă, dinspre greco-catolici nu s-au făcut auzite doar voci de teologi. Există chiar un exemplu notabil de laic care s-a pronunțat în chestiunea ce ne interesează aici. În sinteza sa de istorie a Transilvaniei, din 1893²⁶, George

²⁵ Grama, *Istoria Bisericei Romanesci* 109.

²⁶ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, ediția a II-a, vol. I, Brașov 1993.

Barițiu a oferit cea mai amplă narațiune de până atunci despre înființarea episcopiei unite de Făgăraș. Pe lângă întindere, reconstituirea are și alte calități. Variatul suport documentar și bibliografic folosit i-a permis autorului să abordeze dezinvolt numeroase registre – politic, demografic, instituțional, juridic, canonic –, lărgind astfel și mai mult unghiul de analiză decât o făcuse odinioară Petru Maior. Inspirat evident de acesta, Barițiu recurge și la o galerie extinsă de protagoniști (Curtea de la Viena, guvernul Transilvaniei, episcopia romano-catolică, papalitatea), care ajung, inevitabil, să-l eclipseze pe Patachi și să-i reducă proporțiile de personaj decisiv. Redimensionarea scenei, a cadrului de epocă era firească, din moment ce în obiectiv se afla acum Transilvania habsburgică, nu doar Biserica românească din principat. Textul se remarcă și prin scriitura captivantă, de gazetar cu har, capabil de formulări memorabile și spumoase, ce te duc și ele cu gândul la marele antecesor iluminist luat ca model. Impetuos și plin de personalitate în demonstrație, Barițiu s-a ținut totuși aproape de noua direcție interpretativă deschisă de Alexandru Grama. Aderă vizibil la ea și îi propagă ideile. Mai mult, introduce una nouă, devenind astfel deschizător de drum. Este primul autor greco-catolic care-și exprimă foarte răspicat îndoiala că organismul ecleziastic românesc din Transilvania era la sfârșitul secolului la XVII-lea o mitropolie: „La cărturarii românilor istorici și neistorici a prins de mult rădăcina părerea că numai unirea religioasă cu Roma cauzase pierderea dreptului de a avea ierarhia bisericească cu arhiepiscop și mitropolit în frunte. Credem că e timpul ca să ne mai uităm la chestiunea aceasta drept în față. Arhiepiscopia și mitropolia românilor din țările acestea a fost casată [desființată] prin potestatea politică a principilor și a dietelor protestante cel puțin cu nouăzeci de ani înainte de a păși Athanasie la unire cu biserica Romei”²⁷.

La foarte scurt timp după apariția cărții lui Barițiu, demolatoarea sa idee va fi preluată de tandemul de teologi blăjeni Alexandru Grama – Augustin Bunea, autorii unui răspuns polemic la criticile care-l vizau pe mitropolitul Ioan Vancea, formulate de Nicolae Densușianu²⁸. Printre altele, analizând meticulos, „de facto” și „de iure”, situația Bisericii românești din Transilvania

²⁷ Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei* 260-261.

²⁸ A. Grama/ A. Bunea, *Cestiuni din dreptulu și istoria bisericei românesce unite, studiu apologeticu din incidentulu invectiveloru Gazetei Transilvaniei și a dlui Nicolau Densușanu asupra Mitropolitulu Vancea și a bisericei unite*, vol. I-II, Blaș 1893. Pentru context, a se vedea C. Teodor, *Coridoare istoriografice* 331-335.

în secolul al XVII-lea, cei doi vor conchide: „Mitropolia Belgradului a fost îngropată înainte de sfânta unire”²⁹; titlul de mitropolit „a fostu deja adeseori suprimatu înainte de unire, atât în documente emanate dela principii Ardealului, câtu și în documente emanate dela români și chiar și dela vlădicii Belgradului, încă neuniți cu Biserica Romei ”³⁰. Alexandru Grama a reiterat concluzia în 1895, în *Instituțiuni calvinesci*. Unul dintre capitolele ultimei sale cărți se intitulează, sugestiv, „nimicirea deplină a puterii arhieresci a mitropolitului nostru prin supunerea la superintendentele calvin și la sinodul general calvinesc”³¹.

Plasat așadar fără echivoc de partea curentului de gândire influențat de canonizarea mitropoliei de Făgăraș și Alba Iulia, Augustin Bunea face în Șematismul aniversar din anul 1900 o „istorie scurtă a Bisericei unite cu Roma”, care pornește tot din antichitate, de la primele raporturi cu scaunul apostolic³². Sugerează, la rândul-i, că înființarea episcopiei de Făgăraș nu reprezintă o abatere de la tradiție, un recul ce afectează un parcurs instituțional secular. Întregul demers e prezentat ca o soluție justificată, dictată de context. Împrejurările care au condus la aceasta au fost, pe de o parte, demolarea vechii reședințe din Bălgrad a vlădicilor români (atunci când s-a construit noua fortificație de acolo), iar pe de alta, revenirea unui ierarh roman-catolic la Alba-Iulia. Personajul evidențiat de astă dată este împăratul. Lui Carol VI i se subliniază meritul de a-i fi acordat provinciei ecleziastice românești (ce își continua, de fapt, existența) bunuri imobile cum nu mai avusese ea vreodată. Suveranul e remarcat și pentru că a lucrat, în conivență cu Roma, ca uniții din Ardeal să nu intre sub jurisdicția episcopului „latin” de Alba-Iulia sau a arhiepiscopului de Esztergom. Bunea nu insistă aici prea mult pe ceea ce se întâmplase din punct de vedere instituțional de-a lungul secolului al XVII-lea. Se rezumă la a strecura ideea că „titlul de mitropolit al arhierilor din Belgrad a fost suprimat în unele acte încă înainte de sfânta unire”³³. Își baza afirmația pe ceea ce publicase Timotei Cipariu în anul 1855, în *Acte și fragmente*: documentul încheiat la

²⁹ Grama/ Bunea, *Cestiuni*, vol. II 185

³⁰ Grama/ Bunea, *Cestiuni*, vol. II 120.

³¹ A. Grama, *Instituțiunile calvinesci în biserica românească din Ardeal, fazele lor în trecutu și valoarea în prezente*, Blașiu 1895.

³² Bunea, *Șematismul* 3-63.

³³ Bunea, *Șematismul* 15.

București cu ocazia hirotonirii lui Atanasie Anghel, act în care apar formulări ca „episcopia Ardealului” sau „Sfânta episcopie a Ardealului”³⁴. Canonicele a revenit curând asupra detaliului, aprofundând chestiunea pe care o tatonase deja alături de Grama. În trei dintre următoarele sale cărți, dezvoltă o teorie radical diferită de aceea susținută în epocă de teologii ortodocși, dar și în raport cu enunțurile de până atunci ale clericilor-istorici greco-catolici³⁵. A argumentat cu tenacitate că nu a existat, de fapt, o mitropolie românească în Transilvania înainte de sfârșitul secolului al XVI-lea, dar și că aceea afirmată începând cu vremea lui Mihai Viteazul nu a fost una adevărată, instituită canonic. Dintr-o asemenea perspectivă istorică, total revizuită, Bula „Rationi congruit” căpăta, desigur, o și mai mare importanță. Bunea nu a ținut însă să revină și asupra acelui moment (pe care, oricum, îl pusese într-o lumină favorabilă), oprindu-și demonstrația la unirea cu Biserica Romei.

În șirul teologilor uniți interesați de subiect e de notat apoi numele lui Ioan Georgescu³⁶. Manualul său destinat „școalelor secundare, normale și marelui public cetitor” (reeditat în perioada interbelică) relua, de fapt, conștiințios, fără diferențe semnificative, structura paragrafului scris de Bunea despre Patachi în *Șematismul* de la 1900. Profesorul de istorie bisericească de la Oradea a contribuit astfel la menținerea în circulație și la popularizarea variantei mai moderate a punctului de vedere greco-catolic conturat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Asta înseamnă că, fără să intre în multe detalii privind mitropolia de odinioară, argumentația conduce și aici la concluzia că „noua episcopie” a românilor uniți – înzestrată cum se cuvine de suveran – reprezenta un pas înainte comparativ cu precedenta ei ipostază, subrezită și afectată în străfunduri de tutela protestantă sub care intrase. La finalul subcapitolului, Georgescu a ținut să introducă totuși o glosă. Inserează acolo câteva considerații personale, menite să combată criticile formulate de unii autori (nenumiți însă) la adresa episcopului Patachi. Se acceptă un singur reproș, ce nu-l viza însă pe arhiereu. E considerată întemeiată raportarea acidă a lui Șincai la conținutul și stilul Bulei „Rationi congruit”. Pentru scăderile acelui text fondator, Georgescu propune și o

³⁴ Cipariu, *Acte și fragmente* 210.

³⁵ A. Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagului, Silvașului și Belgradului*, Blaș 1902; A. Bunea, *Discursuri, Autonomia bisericească, Diverse*, Blaș 1903; A. Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaș 1904.

³⁶ Georgescu, *Istoria bisericii creștine universale*.

explicație: înapoierea lumii românești și lipsa de contacte a acesteia în sferele de decizie. „Că bulla n-a fost redactată așa, cum am fi dorit noi, aceasta se explică din lipsa de oameni învățați și de legături, pe cari mai ales atunci nu i-am avut și nu le-am avut cu Roma. Pe atunci alții puneau trebile la cale; și ale noastre de multe ori fără știrea și învoirea noastră”³⁷. Vina nu-i aparținea așadar Romei – consideră autorul. Era de pus pe seama foarte împovăratului lest istoric cu care românii transilvăneni intraseră sub noua stăpânire, la sfârșitul veacului al XVII-lea. Semnificativ, paragraful dispăre cu totul în ediția din 1931 a cărții. Nicio umbră nu mai rămâne astfel în secțiunea referitoare la cele întâmplate în timpul primului episcop unit de Făgăraș.

Cea mai importantă contribuție din această etapă istoriografică poartă semnătura lui Zenovie Pâclișanu. Ea se remarcă atât prin întindere (ca număr de pagini depășește ceea ce a scris Barițiu), cât și prin soliditatea documentării și calitatea analizei. Ampla secțiune face parte din *Istoria Bisericii Unite*³⁸, carte finalizată anevoie de autor, în primii ani ai prigoanei dezlănțuite de statul comunist român împotriva membrilor denominațiunii. Volumul a fost publicat mult mai târziu, în Occident, la ani buni după moartea lui Pâclișanu în beciurile Securității din București, petrecută în 1957³⁹. Capitolul despre numirea lui Ioan Patachi și înființarea diecezei de Făgăraș denotă plasarea istoricului-teolog pe linia interpretativă greco-catolică încetățenită de aproape un veac. Bula „Rationi congruit” e considerată și de această dată o consecință firească a procesului de instituționalizare a unirii, de clarificare a statutului respectivei Biserici în cadrul familiei catolice, în relația sa cu Roma. Autorul se dovedește deci a fi străin de nostalgiile și regretele iluminiștilor față de mitropolia de altădată, dar și distanțat de tezele categorice ale lui Bunea. Ca dovadă, ocolește prudent discuția despre rangul vechii ierarhii ecleziastice românești ardeleni. De altminteri, reconstituirea sa nu mai pornește „din cele mai vechi timpuri”, ci doar din epoca în care ideile Reformei pătrund în Transilvania. Rămâne astfel puțin loc pentru etalarea antecedentelor organizatorice. Textul, în ansamblu, e dens și captivant. Bogăția de amănunte se întrețese cu observații ce vădesc subtilitate de erudit capabil să întoarcă povestea pe toate fețele. Meritul secțiunii ce ne

³⁷ Georgescu, *Istoria bisericeii creștine universale* 206.

³⁸ Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 165-200.

³⁹ I. Mârza, *Zenovie Pâclișanu Contribuții la o monografie*, ediție de Radu Mârza, Cluj-Napoca 2017, 56.

interesează constă în faptul că integrează masa semnificativă de informații inedite găsite de Pâclișanu în arhiva Cancelariei Aulice a Transilvaniei și în colecția de documente a contelui Kemény. Prin ele, devin mult mai bine cunoscute părți importante din acea istorie: împrejurările alegerii și numirii episcopului Patachi, demersurile sale pe lângă guvernii și Curtea de la Viena din anii premergători emiterii bulei, dar și cele întreprinse de arhieru mai apoi, când s-a zbatut să-și consolideze autoritatea în eparhie și să și-o extindă în Maramureș, Bihor și Banat. Atari detalii relevau îndeosebi implicarea factorilor de decizie seculari (regionali și centrali) în susținerea încă fragilei Biserici unite. Rămânea de deslușit evoluția complicatului dialog purtat între 1715 și 1721 de autoritățile romane cu nunțiatul și Curtea de la Viena, dar și cu episcopul romano-catolic din Transilvania. Pâclișanu nu reușise să întreprindă până în 1948 cercetări în arhivele Sfântului Scaun. După instaurarea noului regim la București, speranțele de a o face vreodată i s-au năruit cu totul.

În deceniile următoare, dată fiind persecuția dură la care au fost supuși în țară clericii greco-catolici din rezistență, doar confrății lor aflați în exil au putut să mai scrie despre trecutul propriei confesiuni. Prima dovadă a activării acelui front istoriografic extern e volumul aniversar publicat la Madrid în 1952⁴⁰. L-au alcătuit șapte teologi rămași în Occident, ale căror texte se încheagă într-o prezentare sintetică a întregului parcurs istoric al Bisericii unite. Era o carte-manifest, plămădită în împrejurări vitrege, sub presiunea evenimentelor petrecute în ultimii patru ani în România. Cum o monografie despre acea Biserică nu apucase să fie întocmită, se oferea o mărturie despre ce a însemnat instituția în istoria românilor, dar și despre calvarul prin care trecea. Partea referitoare la înființarea canonică a episcopiei de Făgăraș i-a revenit lui Carol Capros, al cărui palmares profesional consta în doar câteva lucrări de mai mică întindere, toate manuscrise. Subcapitolul său despre vremea episcopului Ioan Patachi rezumă, de fapt, ceea ce scriseseră Augustin Bunea (în *Șematism*) și Ioan Georgescu. Istoricul de circumstanță se simțea într-un totuș afîn cu ei. Aici s-a și oprit, de fapt, acea direcție de interpretare a Bulei „*Rationi congruit*” de către teologii greco-catolici români, afirmată după crearea mitropoliei de Făgăraș și Alba Iulia (1853). Biserica a intrat într-o fază foarte complicată a existenței sale, s-a

⁴⁰ *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie*, Madrid 1952.

fărămițat în nuclee de supraviețuire și rezistență, și-a pierdut capacitatea de a funcționa ca o mare comunitate, bine sudată atât organizatoric, cât și prin discurs. Preoții care au mai putut să scrie despre istoria ei au fost, de fapt, voci autonome, insularizate, neintegrate într-o rețea producătoare de mesaje oficiale, cu funcție ideologică.

A treia etapă istoriografică se leagă de numele lui Octavian Bârlea, nimeni altul decât inițiatorul și animatorul tocmai menționatului volum din 1952⁴¹. După cercetări în arhive pontificale și vieneze, foarte activul membru al emigrației clericale greco-catolice publică în 1966 o carte despre anii când s-a creionat soluția înființării episcopiei de Făgăraș și a început să-și intre în rol Ioan Patachi⁴². Studiul introductiv de mari dimensiuni și întinsa anexă documentară ce-l talonează erau menite să rezolve necunoscuta semnalată de Pâclișanu. (Bârlea apucase să citească ultima lucrare a acestuia, căci a avut acces la manuscrisul *Istoriei Bisericii Române Unite*, ajuns, cu peripeții, la Roma.) Au ieșit astfel la iveală, în sfârșit, toate meandrele pertractărilor romano-vieneze privind titulatura noului ierarh unit din Ardeal și înzestrarea eparhiei sale cu un domeniu. Cele petrecute în anticamera emiterii Bulei „Rationi congruit” sunt clarificate cu minuțiozitate, fără să se efectueze însă și analiza conținutului documentului fondator și a semnificațiilor lui mai largi. Aportul cărții rezidă, de fapt, în informații și nuanțări, mai puțin în reinterpretări de fond. Bârlea nu schimbă major accentul hermeneutic. Nu a conferit alte valențe acelui moment istoric, pe care-l considera, la rândul-i, esențial în devenirea Bisericii unite. Textul oferă totuși și dovada că o nouă perspectivă interpretativă începuse să se contureze în mintea lui. Ea nu se închegase încă într-o cheie de recitare a primilor o sută cincizeci de ani din istoria acelei Biserici. O găsim însă prezentă de-a lungul cărții, prin reiterarea ideii că și în vremea lui Patachi au coabitat două modalități concurente de a înțelege unirea: una înrădăcinată în spiritul Conciliului Lateran IV (1215), alta în cel al Conciliului de la Ferrara-Florența (1438-1439). Bârlea menționase deja această pereche antinomică, în 1963, într-un capitol despre unirea românilor din Transilvania cu Biserica romană (1697-1701): „În procesul Unirii au apărut două concepții. Românii au înțeles unirea ca o hotărâre sinodală, în sensul Conciliului Florentin. Curtea de la Viena însă a

⁴¹ I. I. Fărcaș, *Omul tuturor Monseniorul Octavian Bârlea și pătimirile exilului românesc 1946-1978*, București 2017, 146-162.

⁴² O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und Westlicher Katholizismus*.

insistat asupra unei individuale înglobări în sensul Conciliului Tridentin. Ambele concepții au acționat reciproc”⁴³. Munca de documentare pentru teza de doctorat despre episcopul Ioan Bob, publicată în 1948, îl familiarizase pe teologul unit cu discursul membrilor Școlii Ardelene. Tonalitățile critice ale acestor personalități puternice, efervescente – cu care se simțea în mod evident înrudit spiritual –, l-au stimulat pe Bârlea în conturarea treptată a tezei sale despre „cele două uniri”⁴⁴.

Ea a fost utilizată ca grilă explicativă în cartea din 1983, „Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale”⁴⁵, și reluată, patru ani mai târziu, în cea despre „Mitropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj”⁴⁶. În ambele, primul veac și jumătate din istoria acestei Biserici e înfățișat ca un răstimp de dispută între adepții „unirii celei dintâi” (unire care, „mărturisind unitatea credinței, cerea egalitatea ritului oriental cu ritul latin și pretindea atât autonomia Bisericii orientale cât și tratament egal în viața socială cu cel al Bisericii Romano-Catolice”) și partizanii „unirii celei de-a doua” („care voia depășirea dispozițiilor Pravilei și a tradiției canonice orientale și adaptarea la disciplina canonică romano-catolică”⁴⁷, dar și „latinizarea ritului”⁴⁸). Pentru fiecare tabără, miza o reprezenta controlul asupra felului în care se definea acea Biserică. Urmărind confruntarea acestor curente încă din momentul unirii, Bârlea prezintă anii premergători emiterii Bulei „Rationi congruit” drept un exemplu de ofensivă a „unirii celei de-a doua”. Sprijinită atunci de Curtea de la Viena, de conducerea guvernului și de ierarhia romano-catolică din Transilvania, acțiunea integratoare a fost temperată și mult limitată prin deciziile Romei – conchide autorul. O astfel de relatare a celor întâmplate indica o schimbare radicală de perspectivă. Interpretarea momentului revenea practic pe aliniamentul trasat de Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior.

⁴³ O. Bârlea, *Unirea Românilor (1697-1701) / Die Union der Rumänen (1697-1701)*, *Îndreptar* (corect: *Perspective*), nr. 49-50, iulie-decembrie 1990, anul XIII, 57-58. Inițial, lucrarea a constituit un capitol al volumului coordonat de Wilhelm de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Orbis Academicus III/4, Freiburg-München 1963, 132-180, 393-424.

⁴⁴ O. Bârlea, *Ex historia romena. Ioannes Bob, Episcopus Fogarasiensis (1783-1830)*, Frankfurt am Main 1948.

⁴⁵ Publicată în *Perspective*, nr. 3-4 (19-20), ianuarie-iunie 1983, 1-242.

⁴⁶ Publicată în *Perspective*, nr. 37-38, iulie-decembrie 1987, 1-419.

⁴⁷ Bârlea, *Mitropolia Bisericii Române Unite* 11.

⁴⁸ Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul corifeilor Renașterii culturale* 40.

Ajunseseră iarăși în prim-plan abaterile de la tradiție, pierderea statutului mitropolitan, amenințările la adresa unor elemente instituționale și devoționale definitorii. Nouă era doar armătura terminologică și argumentativă creată de Octavian Bârlea pentru a-și susține punctul de vedere. Dintre cele „două uniri”, el o prefera deschis pe prima. Și contextul încuraja, de altfel, o poziționare atât de clară și de partizană. Direcția eclezială și de conduită pe care Conciliul Vatican II a imprimat-o în epocă se distanța de aceea intransigentă specifică „spiritului tridentin”, ce îi animase – în opinia lui Bârlea – și pe promotorii curentului „unirii celei de-a doua”. Era deci un moment prielnic condamnării exceselor de altădată. Și relansarea mișcării ecumenice l-a impulsionat pe militantul teolog român să critice atari atitudini din trecut, dar și să pună în valoare exemplul considerat de el sănătos și util dialogului: fidelitatea pe termen lung a Bisericii unite față de moștenirea sa de sorginte bizantină și, implicit, față de unirea de tip florentin, consensuală (unire în care Bârlea, entuziast, vedea un posibil model de urmat atunci). Influențat profund de frământările, speranțele și proiectele din vremea Războiului Rece, acest tip tranșant, manihesist, de relectură a trecutului confesiunii greco-catolice pierde teren odată cu schimbarea de context general produsă în 1989, fiind azi un vestigiu istoriografic.

O altă etapă nu se deschide în povestea noastră. În deceniile scurse de la căderea regimului comunist și ieșirea Bisericii române unite din catacombe, subiectul „*Rationi congruit*” a fost mai degrabă ocolit de către teologii greco-catolici cu înclinații de istorici. Aceasta, chiar dacă, în noua situație, confesiunea lor a putut iarăși să se manifeste și să se auto-definească în spațiul public (inclusiv prin raportare la elemente din propriul trecut). Primul impuls, sesizabil la începutul anilor '90, a fost de reconectare fidelă la vechea linie de interpretare. Reiese asta din manualele de istorie bisericească încropite atunci pentru uzul redeschiselor institute teologice ale uniților. Autorul unuia dintre ele, Ioan M. Bota, scriind despre Ioan Giurgiu-Patachi, s-a cantonat în ceea ce se strânsese până în 1948, înainte de contribuția lui Pâclișanu (pe care nu o cunoaște)⁴⁹. Prin urmare, în subcapitolul cu pricina găsești ideile direcției Grama-Bunea, combinate cu concluzii de-ale lui Nicolae Iorga. Revenirea la suprafață a Bisericii unite s-a făcut deci și prin recuperarea felului în care trecutul acesteia ajunsese să fie prezentat înainte

⁴⁹ I. M. Bota, *Istoria Bisericii Universale și a Bisericii Românești*, Cluj-Napoca 1994, 168-169.

de scoaterea ei în afara legii. Dar elanul de a încadra astfel în epocă actul din 1721 și de a-l considera generator de progres s-a risipit mai apoi. E posibil să fi contribuit la aceasta și contraponderea apărută pe piață în scurt timp. Prin edițiile complete din anul 1995, au fost puse în circulație în sfârșit lucrările de istorie bisericească ale lui Samuil Micu și Petru Maior. Dar nici acestea, cu accentele lor corozive și tradiționaliste, n-au ajuns să dea tonul, să impună linia. Pur și simplu, subiectul avea să nu mai fie atins de teologi⁵⁰. Nu au mai scris despre el nici de rău, nici de bine și nici neutru. Perspectivele divergente din care fusese analizat de-a lungul vremii par să fi cântărit mult în inhibarea unui nou elan hermeneutic, a unei noi poziționări. Nici efortul post-decembrist al Bisericii române unite de a-și restabiliza accentele din profilul identitar nu a prea încurajat relectura aceluia moment de răscruce, mai greu de metabolizat într-un discurs oficial concentrat cu precădere pe relevarea continuităților, pe preservarea tradiției răsăritene. Faptul că acest volum, ce adună actele unei conferințe aniversare, conține și reflecții ale unor teologi greco-catolici pe marginea Bulei „Rationi congruit” semnifică, cred, sfârșitul răstimpului de tăcere și începutul unei noi etape în interpretarea documentului. Înaltul patronaj spiritual sub care s-a desfășurat reuniunea arată că Biserica unită își asumă azi, fără rețineri, întreaga sa istorie.

⁵⁰ De altminteri, de la Ioan Chindriș încoace, nici istoriografia laică nu s-a dovedit mai dornică să zăbovească asupra semnificațiilor și implicațiilor multiple ale aceluia moment istoric fondator, nici chiar atunci când în centrul atenției s-a aflat formarea identității confesionale a Bisericii unite în secolul al XVIII-lea (vezi, de exemplu, R. Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în Transilvania veacului al XVIII-lea Biserică și comunitate*, București 2013).

Episcopia de Făgăraș: statut canonic și semnificații eclesiologice

Cristian Barta*

Abstract: The Episcopate of Făgăraș: its canonical status and ecclesiological significance. The foundation of the Episcopate of Făgăraș through the Imperial Decree of Emperor Charles the VI in 1717 and its canonical institution through the Papal Bull „Rationi congruit” of Pope Innocent the XIII in 1721, conferred upon the Romanian Greek Catholic Church in Transylvania the status of an Episcopate: a circumscribed episcopacy, framed and acknowledged as such within the canonical structure of the Catholic Church and within the institutional-religious configuration of Transylvania. The present article seeks to reveal and deepen the canonical and ecclesiological significance of the foundation of the Episcopate of Făgăraș within the historical and religious context of the time.

Keywords: *Romanian Greek Catholic Church, Transylvania, ecclesiology, canonical status, local Church, identity.*

Biserica românilor uniți din Ardeal, după moartea arhiereului Atanasie Anghel, cel care între anii 1698-1701 a înfăptuit unitatea cu Biserica Romei, va trece printr-o lungă perioadă de instabilitate, scaunul episcopal rămânând vacant din 19 august 1713 până în 18 mai 1721¹. Înființarea Episcopiei de Făgăraș prin Decretul Împăratului Carol al VI-lea în anul 1717 și instituirea ei canonică prin Bula „Rationi congruit” a Papei Inocențiu al XIII-lea din anul 1721, conferea Bisericii românilor uniți din Transilvania statutul de Episcopie: o Episcopie circumscripă, încadrată și recunoscută ca atare în orânduirea

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică;
e-mail: cristian.barta@ubbcluj.ro

¹ Vezi Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite, Partea I-a, 1697-1751, Perspective*, an. XVII, nr. 65-68/iulie 1994 - iunie 1995, 181-190.

canonică a Bisericii Catolice și în configurarea instituțional-religioasă a Transilvaniei.

Care sunt însă semnificațiile și implicațiile canonice și ecleziologice ale acestui eveniment? Ce noutăți aducea Bisericii românești în comparație cu statutul deținut anterior?

Analizând istoriografia dedicată acestui subiect în literatura greco-catolică² și în cea ortodoxă³, remarcăm imediat prevalența interpretărilor negative, care identifică în Bula „Rationi congruit” cauza nemijlocită sau momentul decisiv al degradării Mitropoliei Bălgradului la statutul de Episcopie. Complexitatea temei pretinde contextualizarea reflecțiilor de ordin canonic și ecleziologic în cadrul istoric din finalul secolului al XVII-lea și primele decenii ale secolului al XVIII-lea.

I. Contextul istoric

Instituția mitropolitană a românilor este atestată la Alba Iulia în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Principele catolic Ștefan Báthory, care l-a numit episcop pe Eftimie în 1572 și a solicitat Patriarhului sârb Macarie, de Peč, să îl hirotonească, este considerat „adevăratul reîntemeietor al instituțiilor ecleziastice ortodoxe din Transilvania, mai bine zis primul care le-a stabilit o structură organică și unitară”⁴. Iezuitul Antonio Possevino, care vizitase Transilvania în anii 1583-1584, afirmă existența unui mitropolit român în Alba Iulia, care avea alți doi episcopi sufragani⁵. Dieta întrunită la

² Primele poziții critice au fost asumate de istorici și teologi greco-catolici în perioada Iluminismului: I. Chindriș/ N. Iacob (eds.), *Samuil Micu. Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, vol. II, Cluj-Napoca 2018, 259; G. Șincai, *Chronica Românilor și a mai multor nemuri*, tom. III: Anii 1614-1739, București 1886, 413; I. Chindriș (ed.), *Petru Maior. Istoria Bisericii Românilor*, vol. I, București 1995, 168.

³ Istoriografia ortodoxă a considerat Unirea de la Bălgrad (1697-1700) ca factorul determinant al anulării autonomiei Bisericii Românești din Transilvania, prin pierderea demnității mitropolitane și prin procesul de încadrare în sistemul canonic catolic care a culminat în înființarea noii Episcopii de Făgăraș. Vezi, în această privință: Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu 1900, 18.

⁴ C. Alzati, *În inima Europei*, Cluj-Napoca 2008, 151-152.

⁵ Antonio Possevino a dedicat lucrarea *Transilvania* Papei Grigore al XIII-lea în anul 1584. Manuscrisul a fost publicat de: A. Veress (ed.), *Antonii Possevini, Societas Jesu, Transilvania (1584)*, Budapest 1913, 64. Mitropolitul din Alba Iulia era Ghenadie I (1579-1583). Vezi N. Iorga, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului, *Analele Academiei Române. Seria II. Tom XXVII. Memoriile Secțiunii Istorice*, București 1904, 8-9.

Turda, în 1579, a stabilit procedura cu privire la instituirea ierarhului român: acesta urma să fie ales de sinodul Bisericii românești și să fie confirmat de Principele Transilvaniei⁶. Tratatul din 20 mai 1595, încheiat între Mihai Viteazul și Principele Sigismund Báthory, a stabilit ca Bisericile⁷ românilor transilvăneni să fie subordonate Arhiepiscopiei Țării Românești⁸, adică Mitropoliei Ungrovlahiei, al cărui mitropolit deținea și funcția de Exarh al Plaiurilor și al Ungariei⁹. Prin urmare, ierarhii aleși de sinod primeau hirotonirea episcopală de la Mitropolitul Țării Românești iar apoi erau confirmați de către principele sau de către guvernatorul Transilvaniei. În ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea, persoana aleasă de sinodul din Transilvania era aleasă în mod formal și în sinodul Mitropoliei Țării Românești, din rațiuni canonice răsăritene și probabil pentru a revendica jurisdicția asupra Mitropoliei Bălgradului¹⁰.

Biserica românilor transilvăneni se afla într-un raport canonic cu Patriarhia de Constantinopol prin intermediul Mitropolitului Exarh din Țara Românească, dar acesta nu a exercitat o jurisdicție efectivă asupra ierarhiei, clerului și credincioșilor din Transilvania, fiind mai degrabă reprezentantul

⁶ C. Alzati, În Blaj la Mitropolie: continuitatea istorică și conștiința instituțională în Biserica Română din Transilvania, în: C. Barta/ Z. Pinte (eds.), *Biserica Română Unită cu Roma: istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma*, Blaj 2003, 225.

⁷ Pompiliu Teodor a remarcat pluralul, „Bisericile”, în tratatul din 1595, relevând faptul că Mihai Viteazul a urmărit să anuleze efectele politicii de calvinizare a românilor, așezând sub autoritatea Arhiepiscopiei din Târgoviște inclusiv acele comunități românești care fuseseră subordonate episcopatului româno-calvin. P. Teodor, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, *Revista de Istorie*, tom. IV, nr. 5-6/1993, 473-489.

⁸ A. Dumitran, Ierarhia ecleziastică ortodoxă sub impactul Reformei, în: A. Dumitran/ G. Botond/ N. Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII)*. Román-magyar felekezeti közötti kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. század első évtizedei között), *Seria Bibliotheca Musei Apulensis*, XIII, Alba Iulia 2000, 49.

⁹ Primul document care atestă autoritatea Mitropolitului Ungrovlahiei din Țara Românească asupra ortodocșilor din Transilvania este din 9 mai 1401, în care Patriarhul Constantinopolului Matei I îi scrie mitropolitului Antim, adresându-i-se cu titulatura: mitropolit al Ungrovlahiei, exarh al întregii Ungarii și al Plaiurilor. Cf. I. M. Mălinaș, *Pentarchia – ΠΕΝΤΑΡΧΙΑΣ. Vol. II/5. Tronul Ecumenic, Ohrida și Biserica Românească până în 1453. Documente patriarhale și imperiale, de la Constantinopol, până în anul 1453, traduceri și comentarii*, Cluj-Napoca 2006, 54-55.

¹⁰ P. Brusanowski, Statutul canonic al Ortodoxiei din spațiul intracarpatic până în 1864, *Studii Teologice*, nr. 1/2010, 104-106.

Patriarhului¹¹. Chiar și după tratatul din 1595, Biserica din Transilvania nu a fost supusă jurisdicțional Bisericii din Țara Românească, având în raport cu aceasta o autonomie *de facto*¹². O limită clară a acestei autonomii provenea din faptul că Mitropolia de la Bălgrad, neavând episcopii sufragane în secolul al XVII-lea, nu putea să rezolve singură problema hirotonirii noilor ierarhi.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, Biserica românilor ardeleni avea conștiința demnității sale mitropolitane, vlădicul din Bălgrad fiind considerat arhiepiscop și mitropolit. Dacă aceeași percepție exista la nivelul ierarhiei ortodoxe și al autorităților civile din Țara Românească și din Moldova, nu putem afirma același lucru în cazul autorităților din Transilvania. În acest Principat, unde românii nu erau recunoscuți ca națiune și religia lor era doar tolerată, Biserica lor a fost supusă unui proces de calvinizare. După scurta existență a ierarhiei româno-calvine (1566-1582), va urma strategia subordonării ierarhului român superintendentului calvin¹³. Diploma prin care Principele Gheorghe Rákoczi I l-a confirmat episcop pe Simeon Ștefan, la 10 octombrie 1643, includea 15 condiții care limitau drastic autoritatea noului ierarh și îl subordonau superintendentului. Aceste condiții, la care Principele Mihai Apafi va mai adăuga încă patru, în Diploma

¹¹ Pentru o privire de ansamblu asupra relațiilor dintre Patriarhia de Constantinopol și Biserica românilor ardeleni, vezi I. A. Pop, *La frontiera dintre ortodoxie, catolicism și protestantism: biserica românilor din Transilvania și Patriarhia ecumenică (sec. XIV-XVII)*, în: S. Șipoș/ M. Brie/ Fl. Sfrengu/ I. Gumenâi (eds.), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea 2010², 35-44.

¹² Brusanowski, *Statutul canonic al Ortodoxiei* 104.

¹³ Vezi Pâclisanu, *Istoria Bisericii Române Unite, Partea I-a*, 31-37; A. Mârza/ I. Mârza (eds.), *Zenovie Pâclisanu. Relatio Rumenorum e terris coronae Sancti Stephani ad Reformationem saec[ul]is XVI et XVII / Legătura românilor de pe pământurile coroanei Sfântului Ștefan cu Reforma în secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, Viena, 1912, Sibiu 2010, 242-278; A. Dumitran, *Religie ortodoxă – Religie reformată. Ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca 2004; A. Dumitran, *Contribuții la istoria raporturilor etno-confesionale româno-maghiare: Episcopatul românesc reformat din secolul XVI*, *Studii și Articole de Istorie*, LXVIII, 2003, 39-50; A. Dumitran, *Episcopatul românesc reformat din secolul al XVI-lea*, în: N. Bocșan/ D. Brandes/ O. Lukács (eds.), *Evoluția instituțiilor episcopale în Bisericele din Transilvania. Partea I. De la începuturi până la 1740*, Cluj-Napoca 2010, 121-151; B. Ivanov, *Episcopatul ortodox din Transilvania de la Reformă la Pacea de la Karloviț*, în: N. Bocșan/ D. Brandes/ O. Lukács (eds.), *Evoluția instituțiilor episcopale în Bisericele din Transilvania. Partea I. De la începuturi până la 1740*, 25-32.

emisă în 20 februarie 1669¹⁴, se regăsesc și în Diploma de confirmare a lui Teofil Szeremi, ultimul episcop român numit de autoritățile transilvănene¹⁵. Acesta, la fel ca antecesorii săi¹⁶, era considerat episcop. Confirmarea lui Teofil a avut loc la scurt timp după intrarea Principatului Transilvaniei sub autoritatea imperială și după aprobarea, de către Împăratul Leopold I, a realităților sale constituționale, prin Diploma din 4 decembrie 1691. Teofil Szeremi, care în februarie 1697 prezidase sinodul de la Alba Iulia și declarase unirea cu Biserica Romei, a murit în iulie 1697.

Următorul ierarh, Atanasie Anghel, în urma alegerii în Soborul Mare și având sprijinul autorităților ardeleni, a primit hirotonirea episcopală de la Teodosie, Mitropolitul Ungrovlahiei, în 22 ianuarie 1698¹⁷. *Condica Mitropoliei Ungrovlahiei*, care începând cu anul 1668 cuprinde actele alegerilor și hirotonirilor episcopale ale ierarhilor pentru Biserica românilor ardeleni, îi menționează pe aceștia cu titulatura de mitropoliți ai Mitropoliei Ardealului (sau a Bălgradului, a Alba Iuliei). Atanasie, însă, apare ca episcop rânduit pentru Episcopia Ardealului. Ghenadie Gheorghe Enăceanu, care în 1884 a publicat textele cu privire la acest subiect din *Condica Mitropoliei Ungrovlahiei*, a interpretat schimbarea titulaturii lui Atanasie și a Bisericii din Transilvania ca o măsură strategică a Mitropoliei Ungrovlahiei: reducând Mitropolia Ardealului la rangul de episcopie, se limita autoritatea ierarhului de la Alba Iulia în situația în care acesta ar decide să se unească cu Biserica Romei sau cu Biserica Calvină¹⁸. Această idee a fost reluată de Vasile Mangra¹⁹ și, mai recent, de Mircea Birtz: „Mitropolia Ardealului a fost retrogradată la București, în 1698, de instanța canonică superioară (Mitropolia Ungrovlahiei)”²⁰. La nivel de ipoteză este semnalată și de Paul Brusanowschi²¹. Această posibilitate nu poate fi negată, însă este discutabilă competența Mitropolitului Ungrovlahiei

¹⁴ Pentru textul celor două Diplome, vezi A. Mârza/ I. Mârza (eds.), *Zenovie Pâclișanu* 280-286.

¹⁵ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesie Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. I, Oeniponte 1885, 153-160.

¹⁶ A. Dumitran, Vlădicia Bălgradului – episcopie sau mitropolie?, în: C. Barta/ Z. Pinteș (eds.), *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate*, 252-253.

¹⁷ Pâclișanu, „Istoria Bisericii Române Unite, Partea I-a, 1697-1751” 103-104.

¹⁸ Am consultat textele preluate și publicate de: M. R. Birtz/ M. Kierein, *Câteva succesiuni apostolice din România*, Cluj-Napoca 2011, 20-50.

¹⁹ V. Mangra, *Ierarhia și Mitropolia bisericii române din Transilvania și Ungaria*, Sibiu 1908, 100.

²⁰ Birtz/ Kierein, *Câteva succesiuni apostolice din România* 18-19.

²¹ Brusanowski, *Statutul canonic al Ortodoxiei* 109.

de a lua o asemenea decizie deoarece titlul de Exarh, adică de reprezentant și împuternicit al Patriarhului de Constantinopol, îi acorda o întâietate în raport cu Mitropolitul Bălgradului, dar nu îi conferea o putere de jurisdicție asupra acestuia. De asemenea, este greu de crezut că Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, în instrucțiunea dată lui Atanasie cu prilejul hirotonirii, i s-ar fi adresat folosind titulatura de mitropolit²² în condițiile în care Mitropolia Bălgradului ar fi fost redusă la statutul de Episcopie. Mai mult, la punctul 20 din instrucțiune, Patriarhul Dosoftei îi solicită lui Atanasie să discute problemele bisericești în Sinodul propriei eparhii, de două ori pe an, așa cum fusese stabilit în can. 19 de la Calcedon (acolo unde termenul eparhie trebuie înțeles ca mitropolie²³) iar în situația în care nu se ajunge la o soluție, trebuie să fie respectată procedura fixată de can. 9 de la Calcedon: chestiunea să fie prezentată și discutată în Sinodul Exarhului, adică în Sinodul Mitropoliei Ungrovlahiei și, dacă va fi necesar, în Sinodul Patriarhului de Constantinopol²⁴.

Indiferent, însă, de demnitatea mitropolitană sau episcopală a Bisericii Românești din Transilvania în momentul hirotonirii lui Atanasie Anghel la București, din perspectiva autorităților Principatului Transilvaniei aceasta era considerată o episcopie. Preluând această situație, Împăratul Leopold I, în calitate de moștenitor al Coroanei Sfântului Ștefan, rege apostolic, l-a numit episcop pe Atanasie prin Diploma imperială din 19 martie 1700²⁵: „... Episcopum nationis Valachicae, in Transilvania partibusque eidem annexis, summumque Praelatum ac pastorem antelati populi Valachici ...”. Diploma mai precizează faptul că Episcopul Atanasie datorează ascultare Patriarhului Sfintei Biserici Romane și Arhiepiscopului de Strigoni: „... ita tamen ut idem Summo Sanctae Ecclesiae Romanae Pontifici, nobis ac moderno ac pariter futuris Archiepiscopis Strigoniensibus obediens ac in omnibus justis et licitis rebus, et negotiis fidelis esse debeat ac teneatur ...”. Această prevedere este expresia ecleziologiei catolice post-tridentine, care urmărea integrarea Bisericii românilor ardeleni în orânduirea juridică a Bisericii Catolice. Dacă Atanasie și Sinodul de la Alba Iulia din 1698 și-au declarat voința de refacere a unității cu Biserica Romei având în vedere modelul ecleziologic al

²² T. Cipariu, *Acte și Fragmente*, Blasiu, 1855 240.

²³ I. N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu 1992, 88-89.

²⁴ Cipariu, *Acte și Fragmente* 249-250.

²⁵ Nilles, *Symbolae*, I 153-160.

Sinodului Ecumenic din Florența, care însemna refacerea comuniunii între două Biserici care își recunoșteau reciproc deplina eclezialitate, demnitatea egală și legitimitatea propriilor tradiții, în schimb Diploma imperială, inspirată desigur de Cardinalul Kollonich, viza includerea Bisericii răsăritene românești în structura Bisericii Romano-Catolice.

Relația de subordonare a episcopului Atanasie în raport cu Arhiepiscopul de Estergom va fi întărită prin Diploma a doua leopoldină, din 19 martie 1701²⁶: „... idem Episcopus ritus graeci directe ab antelato Archiepiscopo Strigoniensi, tamquam singulari patrono eorundem cum tot clero principalem habebit dependentiam” (art. 5). Același Arhiepiscop este prezentat ca for superior de judecată pentru procesele canonice disciplinare ale preoților (art. 9). Diploma a doua leopoldină pune așadar Biserica românilor uniți sub autoritatea Arhiepiscopului latin, Primatul Ungariei și le interzice legăturile cu Domnul Țării Românești, cu patriarhul și, în general, cu acatolicii (art. 6). Instituirea teologului iezuit (art. 5), limita considerabil autoritatea episcopului și a sinodului. De asemenea, condiția pusă de Sinodul din 1698 cu privire la modalitatea instituirii noului ierarh în cazul vacanței scaunului episcopal, și anume alegerea candidatului de către Sinod, numirea de către Împărat și confirmarea de către Pontiful Roman, va fi respectată doar parțial: Împăratul urma să numească o persoană din cele trei propuse de Sinod (art. 12).

II. Înființarea Episcopiei de Făgăraș

La scurt timp după moartea lui Atanasie Anghel, în noiembrie 1713, Sinodul electiv l-a ales pe teologul iezuit Szunyogh, însă, în urma refuzului acestuia, Sinodul îl va alege pe Wenceslaw Frantz, fostul secretar episcopal, laic ceh de rit latin. Numai în urma unor îndelungate tratative și a renunțării lui Wenceslaw Frantz, protopopii îl vor accepta pe Ioan Giurgiu Nemeș-Patachi, ales deja într-un sinod din decembrie 1714, care era dorit de Curtea din Viena și se bucura de sprijinul unor nobili români și al autorităților catolice²⁷. Poziția intransigentă a protopopilor în fața presiunilor autorităților evidențiază cât de important era în viziunea lor dreptul de alegere al

²⁶ Textul este publicat de Nilles, *Symbolae*, I 292-301.

²⁷ Vezi Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Partea I-a 184-190.

ierarhului pentru individualitatea Bisericii Unite, chiar dacă acest drept se rezuma la propunerea a trei candidați.

Conferința ministerială din 24 martie 1715²⁸ a înaintat propunerea numirii lui Patachi. Împăratul Carol al VI-lea a agreeat-o iar la 23 decembrie a solicitat Sfântului Scaun confirmarea canonică a lui Patachi²⁹. Scrisoarea va deschide un capitol important din viața Bisericii Unite din Transilvania, care îi va modifica statutul canonic și îi va influența evoluția.

Ca urmare a Unirii religioase, Biserica românilor ardeleni aparținea Bisericii Catolice iar Atanasie a avut statutul de episcop, numit de Împărat. Din perspectiva Sfântului Scaun, această situație reprezenta doar debutul procesului de integrare a Episcopiei românilor uniți în Biserica Catolică în conformitate cu strategia post-tridentină aplicată deja în alte cazuri similare.

Din punct de vedere procedural, instituirea unui nou episcop era articulată în patru pași esențiali: numirea episcopală din partea Împăratului; preconizarea canonică de către Pontiful Roman, act prin care se confirma canonic numirea episcopală și, în situația în care persoana în cauză nu era episcop, se exprima acordul în privința hirotonirii sale; hirotonirea episcopală; instalarea și înscăunarea noului episcop în catedrala episcopală. În timp ce numirea și preconizarea îi confereau misiunea și puterea administrativ-judecătorească, prin hirotonire noul episcop dobânda misiunea sacramentală, de sfințire, dar și cea de învățător al credinței³⁰. Misiunea episcopală putea fi exercitată deplin după instalare, adică în urma luării în posesie a episcopiei. Întrucât în Transilvania responsabilitatea dotării materiale a episcopilor revenea Împăratului, Sfântul Scaun verifica acest aspect înainte de a preconiza noul episcop și, desigur, cu atât mai mult în situația în care i se solicita preconizarea unei noi episcopii înființate de Împărat.

În privința lui Patachi, discuțiile dintre autoritățile imperiale și cele pontificale³¹ s-au dovedit a fi complexe și anevoioase din rațiuni canonice și practice.

²⁸ Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Partea I-a 190.

²⁹ Documentul la Nilles, *Symbolae*, I, 409-411.

³⁰ Vezi Birtz/ Kierein, *Câteva succesiuni apostolice din România* 8-9.

³¹ Dosarul corespondenței dintre Curtea din Viena și Sfântul Scaun a fost publicat de: O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus: die rumänische unierte*

a) Principalele motivele canonice priveau numirea primită de Patachi, statutul episcopiei și identitatea rituală a candidatului.

Cardinalul Albani, în întrunirea Congregației de Propaganda Fide din 6 iulie 1716, sublinia caracterul neobișnuit al numirii, care nu respecta regulile numirilor episcopale din Biserica Catolică: Ioan Giurgiu Patachi era numit episcop al „Valachorum, Graecorum, Ruthenorum et Rasciorum” de rit grec din Principatul Transilvaniei, adică episcop al unui „neam”, fără nici o referire la titulatura diecezei, la locul sediului episcopal și la catedrala episcopală³². Chiar dacă Împăratul, în Diploma de numire, instituise și o nouă fundație de 3.000 de florini, sumă anuală ce provenea din domeniile fiscale de la Sâmbăta de Jos (Făgăraș) și de la Gherla, pentru asigurarea nevoilor episcopiei, rămânea problematic tocmai statutul episcopiei pe care urma să o păstorească Patachi.

De fapt, așa cum a remarcat Zenovie Pâclișanu, pentru Sfântul Scaun „[...] în Transilvania [...] nu exista decât o singură episcopie de Alba Iulia, aceea de rit latin. Episcopia nouă catolică de ritul grecesc trebuia deci creată”³³. Preconizarea lui Patachi pretindea existența unei episcopii recunoscute canonic de Sfântul Scaun. Autoritățile romane erau neîndoielnic conștiente de faptul că în Transilvania exista o Biserică Greacă, al cărei scaun episcopal rămăsese vacant în urma morții episcopului Atanasie³⁴, însă era necesară reglementarea statului său canonic în Biserica Catolică: înființarea unei noi episcopii sau a unui vicariat. Numirea imperială a lui Patachi a fost interpretată de Sfântul Scaun ca parte a planului de a crea o nouă episcopie pentru uniții de rit grec din Transilvania.

Al doilea aspect relevant privea competența Împăratului de a-l numi episcop pe Patachi într-o „nouă episcopie”. Cardinalul Albani recunoștea dreptul de patronat al Împăratului, fiind moștenitorul Coroanei Regelui Apostolic Ștefan, dar considera că acest drept se referă la vechile episcopii și nu la cele noi. Or, în acest caz, nu se putea vorbi despre o veche episcopie catolică, ci despre numirea unui episcop pentru o episcopie care trebuia să fie fondată. În mod surprinzător, se ignora faptul că și predecesorul lui

Kirche zwischen 1713-1727, *Societas Academica Dacoromana, Acta Historica*, tom. VI, Monachii 1966, 97-203.

³² Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IV, 102.

³³ Vezi Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Partea I-a 183.

³⁴ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IV, 107.

Patachi, Atanasie Anghel, fusese numit episcop de Împăratul Leopold I, dar punctul de vedere al Cardinalului Albani este indicativ pentru poziția Sfântului Scaun. De fapt, inclusiv în *Dataria Apostolica* din Curia Romană, s-a exprimat îndoiala că patronatul Regilor Ungariei ar fi universal și că s-ar extinde asupra episcopiilor nou înființate sau care urmau să fie create³⁵.

A treia dificultate provenea din faptul că exista deja Episcopia *Trasyvaniensis in Alba Iulia*, de rit latin și, potrivit can. IX al Conciliului Lateran al IV-lea³⁶, nu puteau rezida doi episcopi în același oraș, soluția indicată fiind aceea ca episcopul latin să își numească un vicar pentru clerul și credincioșii de alt rit. În acest spirit, au fost numiți chiar episcopi rituali vicari ai episcopului latin sau vicari apostolici. Cardinalul Albani sugera instituirea unui vicar apostolic în persoana lui Ioan Giurgiu Patachi³⁷.

Nu în ultimul rând, cererea cu privire la dispensa pontificală necesară lui Patachi, care era de rit latin, pentru a putea celebra atât în ritul latin, cât și în ritul grec, era considerată problematică: de regulă, dispensa nu se acorda pentru a trece de la ritul latin la cel grec, ci invers, cu condiția ca persoana să nu se mai întoarcă la ritul grec³⁸. Acest mod de abordare a subiectului reflectă principiul *prestantia ritus latini*, care va fi afirmat fără echivoc, câteva decenii mai târziu, de Papa Benedict al XIV-lea³⁹. Dar, dincolo de acest aspect, autoritățile pontificale nu agreau ideea ca o persoană să celebreze în ambele rituri, fapt interzis de Papa Pius al V-lea⁴⁰. Împăratul Carol al VI-lea va înțelege și va accepta faptul că soluția canonică putea fi dispensa de a celebra doar în ritul grec⁴¹. Patachi va accepta trecerea la ritul grec în septembrie 1716 iar în luna octombrie, cu binecuvântarea episcopului unit din Croația, Rafael Marković, va intra în noviciat și, în prima duminică a Postului mare din 1717, devine călugăr cu Schima Sfântului Vasile cel Mare⁴². Cu toate acestea, prin formarea teologică și sensibilitatea spiritual-

³⁵ Nilles, *Symbolae*, I 422.

³⁶ Vezi G. Alberigo/ G.L. Dossetti/ P.P. Joannou/ C. Leonardi/ P. Prodi (eds.), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna 1996, 239.

³⁷ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IV, 103.

³⁸ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IV, 104.

³⁹ Vezi Constituția *Etsi pastoralis* (26 mai 1742) și Bula *Allatae sunt* din (26 iulie 1755).

⁴⁰ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IV, 105.

⁴¹ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. V, 110.

⁴² Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XI, 119. O. Bârlea, Spre Înălțimi, *Perspective*, an. XXIV, nr. 73, ianuarie 2000, 51-52.

liturgică rămânea romano-catolic, motiv pentru care a solicitat Sfântului Oficiu și Papei Clement al XI-lea permisiunea de a rosti *Breviarul* latin și de a celebra *Sancta Missa* în privat, însă răspunsurile autorităților pontificale au fost negative⁴³.

b) Dificultățile de ordin practic derivau din modul în care era abordată problematica de ordin canonic, dar și din situația concretă a Bisericii românilor uniți.

Cu toate că Sfântul Scaun obișnuia să reglementeze statutul canonic al greco-catolicilor aflați pe teritoriul Imperiului numind episcopi de rit grec cu demnitatea de vicari apostolici⁴⁴, soluția cristalizată în discuțiile cu autoritățile imperiale a fost crearea unei noi episcopii. În ședința Congregației de Propaganda Fide, din 11 mai 1717, s-a analizat „erectioni novi Episcopatus Graeci Ritus Albae Iuliae in Transilvania ad nominationem Maiestatis Suae”⁴⁵. Totuși, în spiritul can. IX al Conciliului Lateran al IV-lea și din cauza faptului că era deja decisă dărâmarea sediului episcopal și a catedralei Bisericii românești din Alba Iulia în vederea construirii noii fortărețe, s-a ajuns la concluzia că noul sediu episcopal urma să fie la Făgăraș.

Sfântul Scaun considera, însă, insuficientă fundația de 3.000 de florini și dorea să se asigure că noua episcopie va avea în Făgăraș o catedrală și un sediu pentru reședința episcopului, dar și resursele necesare funcționării Capitlului⁴⁶. Procesul lămuririi acestor chestiuni pretindea timp. Situația Unirii religioase în Transilvania era precară, așa cum rezultă și din scrisoarea lui Ioan Giurgiu Patachi, care îl ruga pe Pontiful Roman să îi trimită Bulele de preconizare cât mai curând⁴⁷. Autoritățile pontificale au decis, însă, că până la finalizarea demersului de creare a episcopiei, Patachi să fie numit vicar apostolic⁴⁸.

⁴³ R. Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în Transilvania veacului al XVIII-lea. Biserica și comunitate*, București 2013, 276-277.

⁴⁴ O. Ghitta, *Nașterea unei Biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca 2001, 95-96.

⁴⁵ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IX, 116.

⁴⁶ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. X, 118.

⁴⁷ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XI, 119-120.

⁴⁸ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XIV-XV, 123-125. Decretul de numire, din 15 iulie 1717, la: Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XVI, 126-127. Rămâne, însă, neclar dacă Patachi a primit acest decret și dacă și-a exercitat misiunea de vicar apostolic, deoarece în corespon-

Curtea imperială va soluționa aceste doleanțe până în 16 decembrie 1717⁴⁹, astfel încât, în Conferința consistorială de la Roma, din 6 septembrie 1718, se constata că dotarea episcopiei este clară, că Biserica „Sfântul Nicolae” din Făgăraș corespunde cerințelor unei catedrale, că s-a stabilit o sumă pentru construirea reședinței și un loc unde episcopul poate deja locui⁵⁰. Totuși, în aceeași întrunire se sublinia că nu este lămurită problema resurselor pentru susținerea Capitlului catedral⁵¹. În final se va renunța la ideea constituirii Capitlului, însă noului episcop trebuia să îi revină obligația de a constitui un consiliu alcătuit din călugări și preoți care să îl ajute în conducerea episcopiei⁵².

Georgius Martonffi, episcopul romano-catolic de Alba Iulia, a ridicat noi dificultăți. În scrisoarea trimisă Cardinalului Josephus Sacripantes, Prefect al Congregației de Propaganda Fide, în 8 octombrie 1718, Martonffi considera că numirea lui Pataki ca episcop de Făgăraș pentru valahii de rit grec în Transilvania îi aduce prejudicii și solicita ca Pataki să primească o numire de episcop titular în părțile Italiei, cu rolul de vicar apostolic asemenea episcopului unit de Muncaci și să fie sub jurisdicția sa⁵³. Totuși, în urma discuțiilor cu Nunțiul vienez Spinola, Martonffi se va conforma liniei imperiale și pontificale⁵⁴.

Instituirea canonică a Episcopiei Făgărașului, înființată prin Diploma Împăratului Carol al VI-lea în 1717⁵⁵, va fi decisă de Papa Clement al XI-lea în 3 februarie 1721⁵⁶. Survenind, însă, decesul Pontifului Roman în 19 martie, procesul de emitere și de expediere a Bulelor pontificale nu a fost finalizat. Procedura se va încheia numai cu noul Papă Inocențiu al XIII-lea, prin Bula „Rationi congruit”⁵⁷ la 18 mai 1721.

dența cu autoritățile imperiale, pontificale sau transilvane, el a continuat să se intituleze „episcopus nominatus”.

⁴⁹ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XX, 133-135.

⁵⁰ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XXIII, 139-140.

⁵¹ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XXIII. A, 140-141.

⁵² Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XXIII. E, 143-144; Bârlea, *Spre Înălțimi* 55.

⁵³ Nilles, *Symbolae*, I 421-422.

⁵⁴ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. XXVII, 152. Bârlea, *Spre Înălțimi* 56-57.

⁵⁵ Cf. Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene* 29, nota 29.

⁵⁶ Nilles, *Symbolae*, I 441; O. Bârlea, *Spre Înălțimi* 55; Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene* 36.

⁵⁷ Textul în limba latină al Bulei *Rationi congruit* la: Nilles, *Symbolae*, I 431-436. Pentru traducerea în limba română, vezi Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene* 40-44.

III. Statutul canonic al Episcopiei Făgărașului

Statutul canonic de episcopie, pentru o Biserică Răsăriteană care se unise cu Biserica Romei, era o realizare considerabilă în contextul religios și politic al epocii. Trebuie subliniată singularitatea acestui caz pe teritoriul Imperiului Habsburgic deoarece celelalte Biserici Unite aveau mai degrabă statutul unor vicariate, ai căror episcopi erau fie vicari rituali ai episcopilor latini, fie vicari apostolici subordonați teoretic Congregației de Propaganda Fide, dar și aceștia din urmă depindeau practic de ordinarii romano-catolici⁵⁸, neavând o putere de jurisdicție episcopală deplină. Se poate de asemenea observa că practica numirii vicarilor apostolici pentru răsăritenii uniți din Imperiu s-a afirmat în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea⁵⁹, Sfântul Scaun revenind în secolul al XVIII-lea la numirea vicarilor rituali dependenți de ierarhii de rit latin.

Faptul înființării Episcopiei de Făgăraș a adus lui Pataki și succesorilor săi demnitatea de episcopi eparhiali *pleno iure*, inaugurând o nouă etapă în privința jurisdicției episcopale din Bisericile Răsăritene Catolice situate în Monarhia Habsburgică⁶⁰. Acest model va inspira strategia ecleziastică a Curții vieneze și a Sfântului Scaun, dar vor trece mai multe decenii până la înființarea Episcopiiilor Unite de Muncaci (1771)⁶¹, de Oradea Mare (1777)⁶² și de Križevci (1777)⁶³. Totuși, comparată cu aceste Episcopii Unite, Episcopia de Făgăraș prezintă o caracteristică cu totul specială: în timp ce acestea erau

⁵⁸ Vezi I. M. Mălinaș, *Bizanț, Roma, Viena și fenomenul uniastist*, Oradea, Viena 1997, 28-35.

⁵⁹ Referindu-se la strategia Sfântului Scaun de a numi vicari apostolici, începând cu cazul lui Pavel Zorčić, în 1671, pentru uniții din Croația-Slavonia, Ovidiu Ghitta remarca următoarele: „Rezolvarea dată [...] dovedea că autoritățile romane înțeleseseră deja un lucru esențial: numai un episcop unit independent de ierarhia latină locală putea fi capabil să-i determine pe cei de un rit cu el să vină «più facilmente all'unione». O. Ghitta, *Nașterea unei Biserici. Biserica Greco-Catolică din Sătmar în primul ei secol de existență*, Cluj-Napoca 2001, 96.

⁶⁰ W. Ploechl, Church laws for Orientals of the Austrian Monarchy in the Age of Enlightenment, *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, Vol. 2, No. 3 (April, 1944), 733-756.

⁶¹ Bula *Eximia regalium*, în: *Bullarium pontificium Sacrae congregationis de propaganda fide*, Tomo IV, Romae 1841, 136-137.

⁶² Bula *Indeffesum*, în: *Schematismus historicus venerabilis cleri Diocesis Magno-Varadinensis Graeci Ritus Catholicorum pro anno jubilarum 1900*, Magno-Varadini 1900, 29-32.

⁶³ Bula *Charitas illa*, în: Raphaelis de Martinis (ed.), *Iuris Pontificii de Propaganda Fide*, Pars prima, Tomo IV, Romae 1892, 224-227.

sufragane Mitropoliei de Esztergom, Bula „Rationi congruit” nu specifică dependența canonică a Episcopiei de Făgăraș.

În mod surprinzător, „Rationi congruit” și Bula de preconizare a episcopului Patachi⁶⁴ nu amintesc nimic despre subordonarea față de Arhiepiscopul Mitropolit de Esztergom. Faptul, în sine, poate părea neobișnuit deoarece înființarea unei episcopii presupunea încadrarea acesteia în sistemul canonic-juridic al Bisericii Catolice, adică într-o provincie mitropolitană sau arhiepiscopală. Omiterea subordonării canonice lasă impresia că Sfântul Scaun ar fi dorit ca Episcopia de Făgăraș să fie supusă direct Pontifului Roman. Într-adevăr, potrivit sistemului juridic piramidal al Bisericii Catolice post-tridentine, neprecizarea subordonării ierarhice imediat superioare situa noua episcopie sub jurisdicția directă a Pontifului Roman.

Un raport canonic asemănător exista în Polonia-Lituania, acolo unde, în urma Unirii de la Brest, Biserica unită era subordonată Sfântului Scaun. O comparație între Bula „Rationi congruit” și Bula *Magnus Dominus et laudabilis* (23 decembrie 1595)⁶⁵ nu este relevantă deoarece primul document pontifical institua canonic o nouă episcopie, în timp ce al doilea aproba Unirea de la Brest în spiritul ecleziologiei post-tridentine⁶⁶. Totuși, trebuie remarcat că Papa Clement al VIII-lea, în Bula *Magnus Dominus et laudabilis*, recunoscuse lui *Mychajlo Rohoza* demnitatea de „Archiepiscopus, et Metropolita Kiovensis, Halicensisque, ac totius Russiae”, precum și demnitatea episcopală deplină a celorlalți episcopi eparhiali. Ulterior, tot Papa Clement al VIII-lea, prin Bula *Decet Romanum Pontificem* (23 februarie 1596)⁶⁷, invocând motive practice, dar și tradiția Bisericii Rutene de alegere a episcopilor, îi conferea Arhiepiscopului Mitropolit de Kyiv și Halič puterea de a confirma și de a institui canonic episcopii aleși și numiți, precum și de a-i consacra. Potrivit dreptului de patronat al regelui polonez, Arhiepiscopul Mitropolit împreună cu ceilalți episcopi prezentau patru candidați, regele numea o persoană care apoi primea din partea Arhiepiscopului instituirea canonică și hirotonirea

⁶⁴ Vezi Nilles, *Symbolae*, I 438-442.

⁶⁵ Clement al VIII-lea, Bula *Magnus Dominus et laudabilis* (23 decembrie 1595), în: *Bullarium Pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, Tomus I, Romae 1839, 15-23.

⁶⁶ Despre spiritul și conținutul post-tridentin al Bulei, vezi Ghitta, *Nașterea unei Biserici* 54-55; B. A. Gudziak, *Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest*, Cambridge, Massachusetts 2001, 231-232.

⁶⁷ Clement al VIII-lea, Bula *Decet Romanum Pontificem* (23 februarie 1596), în: *Bullarium Pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, Tomus I, Romae 1839, 24-26.

arhierescă⁶⁸. Observăm că Bula *Decet Romanum Pontificem* nu afirma subordonarea canonică directă a Mitropoliei unite în raport cu Sfântul Scaun. Nici nu era necesar deoarece conferirea unor drepturi de anvergură aproape patriarhală⁶⁹ Arhiepiscopului Mitropolit, care urma să le exercite în numele autorității apostolice, făcea de prisos declararea supunerii canonice directe față de Papă. Acest mod de a proceda poate fi întâlnit și mai târziu, în secolul al XIX-lea, când Papa Pius al IX-lea va institui canonic Mitropolia de Făgăraș și Alba Iulia prin Bula *Ecclesiam Christi*⁷⁰.

Pe de altă parte, atunci când Sfântul Scaun preconiza o episcopie și o insera canonic într-o structură mitropolitană, Bulele pontificale defineau atent statutul episcopiei sufragane, așa cum se poate constata în cazul Episcopiilor de Muncaci, Oradea Mare și Križevci.

Bula „*Rationi congruit*” a precizat că clerul și credincioșii de rit grec sunt scoși de sub orice altă jurisdicție ordinară, inclusiv de sub autoritatea episcopului latin al Transilvaniei. Jurisdicția deplină asupra acestora revenea episcopului de Făgăraș, ale cărui drepturi, inerente investiturii și demnității episcopale, dar și garantate de autoritatea pontificală, erau specifice episcopilor de rit grec⁷¹. Fondul documentar existent este însă insuficient pentru a avea o viziune de ansamblu asupra rațiunilor care au stat la baza redactării Bulei „*Rationi congruit*”. Proiectul întemeierii unei noi episcopii pentru românii transilvăneni a fost dorit de Curtea Vieneză iar la Roma a fost susținut de Congregația de Propaganda Fide⁷², însă ideea separării Episcopiei de Făgăraș de orice altă jurisdicție a fost susținută de Congregația Consistorială a Cardinalilor, acest aspect fiind menționat chiar în Bula „*Rationi congruit*”⁷³.

Considerată din perspectiva dreptului canonic, soluția la care s-a ajuns avea un caracter inedit pentru că, spre deosebire de organizarea mitropolitană clară a Bisericii rutenilor uniți, Biserica românilor din Transilvania era constituită într-o unică eparhie.

⁶⁸ Cf. M. Dymyd, *La figura giuridica del vescovo della Chiesa Unita di Kyiv sulla base dei suoi sinodi (1589-1891)*, Lviv 1999, pp. 126-127.

⁶⁹ Cf. Dymyd, *La figura giuridica del vescovo* 108-109.

⁷⁰ Nilles, *Symbolae*, II 682-684.

⁷¹ Nilles, *Symbolae*, I 432-433.

⁷² Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IX, 116; doc. XXIII. A, 139.

⁷³ Nilles, *Symbolae*, I 432.

Din punct de vedere al legislației civile, rămânea însă în vigoare prevederea articolului V din Diploma a doua leopoldină, care îi așezase pe episcopul român unit, împreună cu clerul și credincioșii săi, sub autoritatea Arhiepiscopului de Esztergom, Primatul Ungariei și al regiunilor anexe⁷⁴. Decizia Împăratului Leopold I, nefiind confirmată de Sfântul Scaun, nu a avut canonicitate nici în cazul episcopului Atanasie și nici după emiterea Bulei „Rationi congruit”. Subordonarea lui Atanasie și ulterior a ierarhilor Episcopiei de Făgăraș în raport cu arhiepiscopul de Esztergom avea mai degrabă un caracter diplomatic, cum l-a definit Nicolao Nilles⁷⁵. Diploma a doua leopoldină nici un folosise o terminologie specifică dreptului canonic, optând pentru expresia „singulari patrono”, indicând un patronaj special, de oblăduire și de susținere, pe care urma să-l exercite Arhiepiscopul de Esztergom⁷⁶, nu în calitate de Mitropolit, ci de Primat.

Toate aceste considerații ne conduc la concluzia că prin statutul canonic fixat de „Rationi congruit”, Episcopia de Făgăraș era autonomă în raport cu provinciile mitropolitane din Ungaria, fiind subordonată direct Sfântului Scaun. Autoritatea episcopală a lui Pataki îi cuprindea pe toți uniții din Transilvania și, spre deosebire de Atanasie Anghel, pe care Leopold I îl numise episcop al neamului românesc în Ardeal și în părțile lui împreunate, Papa Inocențiu al XIII-lea l-a instituit canonic pe Pataki ca episcop al Bisericii Făgărașului de rit grec⁷⁷.

⁷⁴ În privința primatului Arhiepiscopului de Esztergom și a numeroaselor sale prerogative și drepturi, vezi: T. Lados, The origins of the primatial authority of the archbishops of Esztergom in Hungary (eleventh–fourteenth centuries), *Medieval Studies - Studia z Dziejów Średniowiecza*, 22 (2018), 136-152.

⁷⁵ „Diplomatica haec episcopatus Fogarasiensis dependentia ab Archiepiscopo Strigoniensi etiam in causa erat, cur nova sedes cathedralis non sit declarata exempta Sedisque Apostolicae immediate subjecta, ut in erigendis aliis ecclesiis episcopalibus, quae nulli sedi metropolitanae tanquam suffraganeae attribuuntur, fieri solet. Quamvis enim Papa diplomaticam Archiepiscopi Strigoniensis superioritatem non creavit, ordinem statutorum tamen admittendo tacite compribavit”. Nilles, *Symbolae*, I 437.

⁷⁶ „prin articolul acesta episcopul unit se subordonează Mitropolitului latin din Strigon, însă nu ca la Mitropolit, ceea ce nici nu se putea face fără învoirea Romei, ci ca la un patron special [...]. Din această dispoziție se vede că subordonarea Bisericii Unite la Mitropolitul de Strigon într-un început nu a fost o subordonare ierarhică și canonică, ci mai mult o subordonare diplomatică, care impunea acelui Mitropolit datoria de a ocroti Biserica Unită”. A. Bunea, *Discursuri. Autonomia bisericească. Diverse*, Blaj 1903, 360.

⁷⁷ Nilles, *Symbolae*, I 438-442.

Bula „*Rationi congruit*” mai include două precizări importante referitoare la modalitatea desemnării viitorilor ierarhi ai Episcopiei de Făgăraș. Prima privea recunoașterea dreptului de patronat și de prezentare care îi revenea Împăratului⁷⁸, adică numirea persoanei în funcția de episcop și solicitarea confirmării canonice, subînțelegându-se, desigur, că preconizarea revenea Pontifului Roman. Nu erau enunțate procedurile care trebuiau să fie urmate de autoritățile imperiale și de cele pontificale deoarece acestea erau deja precizate: potrivit art. XII din Diploma a doua leopoldină, clerul unit propunea trei persoane, dintre care Împăratul îl alegea și îl numea pe noul episcop. În ceea ce privește procedura pontificală, preconizarea nu era conferită episcopului numit de Împărat decât în urma desfășurării procesului canonic, care era instrumentat de Nunțiul din Viena și analizat în Curia Romană⁷⁹.

A doua precizare stabilea o calitate care trebuia să fie deținută în mod obligatoriu de viitorii Episcopi de Făgăraș: să aparțină ritului grec⁸⁰. Această condiție ținea seama de sensibilitatea clerului și a credincioșilor români, urmărind consolidarea unirii cu Biserica Romei. Pe de altă parte, era inspirată, în epocă, de preocuparea Sfântului Scaun în privința evitării sincretismului liturgic și totodată de principiul superiorității ritului latin în raport cu riturile orientale, în virtutea căruia, așa cum se întâmplase în cazul lui Pataki, era de evitat trecerea unui cleric de la ritul latin la ritul grec⁸¹. Importanța acestei chestiuni pentru evoluția identității Bisericii Române Unite este evidentă: ierarhii care i-au urmat lui Pataki în scaunul episcopal s-au străduit să păstreze, să apere și să promoveze identitatea răsăriteană a Bisericii lor.

Încercând să facem un bilanț al drumului parcurs de Biserica Românilor din Ardeal, din anii înfăptuirii Unirii cu Biserica Romei până la înființarea Episcopiei de Făgăraș, observăm că, în condițiile politice și religioase ale timpului, Bula „*Rationi congruit*” a însemnat dobândirea unui statut canonic deplin episcopal în Biserica Catolică, recunoscut în Imperiu și în Principatul

⁷⁸ Nilles, *Symbolae*, I 434.

⁷⁹ P. Tusor, L'Ungheria e il Papato tra riforma Tridentina e guerre Turche (1600-1700), în: G. Platano / M. Sanfilippo / P. Tusor (eds.), *Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15-20). Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor, archivista ungherese dell'Archivio Segreto Vaticano*, Budapest - Roma 2008, 54.

⁸⁰ Nilles, *Symbolae*, I 435.

⁸¹ Vezi Bârlea, *Ostkirchliche Tradition*, doc. IV, 104.

Transilvaniei. Prin aceasta nu dorim să afirmăm că statutul canonic de episcopie era soluția ideală, deoarece Biserica avusese o demnitate supra-episcopală, adică mitropolitană. Cu toate acestea, statutul canonic de mitropolie în comuniunea ortodoxă era practic redus la dimensiunea unui titlu istoric din moment ce, la cumpăna secolelor XVII-XVIII, autoritățile Transilvaniei o considerau episcopie subordonată superintendentului calvin. Înainte de Unirea cu Biserica Romei, Biserica românilor avea doar un statut de religie tolerată în sistemul juridic și constituțional al Transilvaniei, ceea ce nu însemna o existență ilegală sau clandestină, ci o stare instituțională precară și fragilă. Decizia imperială de înființare a Episcopiei de Făgăraș și Bula „*Rationi congruit*” au conferit Bisericii românilor uniți un statut canonic și o recunoaștere juridică clare. În condițiile date și comparând situația acestei Biserici cu situația celorlalte Biserici Unite din Imperiu, care aveau statutul canonic de vicariate, Episcopia de Făgăraș reprezenta efectiv o soluție echilibrată, care oferea stabilitate și, prin subordonarea directă Sfântului Scaun, punea premisele unei dezvoltări ecleziale și a păstrării identității.

IV. Semnificații ecleziologice: între continuitate și discontinuitate

Considerațiile de ordin canonic trebuie să fie integrate într-un cadru ecleziologic deoarece statutul canonic nu epuizează toate semnificațiile teologice ale unei Biserici locale. Principial vorbind, este de dorit ca statutul canonic să fie în armonie cu realitatea eclezială, dar istoria a înregistrat situații în care „veșmântul canonic” al unei Biserici era fie prea mic, fie prea larg, în funcție de evoluția sau de involuția vieții bisericești. Altfel spus, o Biserică locală are un statut canonic, conferit sau recunoscut de autoritatea superioară, dar este mai mult decât acest statut. Prin această afirmație nu dorim să minimalizăm valoarea și rolul statutului canonic pentru că, din punct de vedere practic, acesta înseamnă o recunoaștere eclezială, aduce legitimitate și poate contribui la dezvoltarea ulterioară a Bisericii locale. Avem, însă, în vedere, ființa eclezială, definită mistic și sacramental prin apartenența la Trupul lui Hristos, dar și istoric prin prezența Bisericii lui Hristos într-un loc concret, într-o cultură și într-o tradiție rituală. Primirea unui nou statut canonic nu anulează continuitatea ființială a Bisericii locale, dar îi poate aduce discontinuități la nivel instituțional și chiar identitar.

Episcopia de Făgăraș era, înainte de toate, o Biserică locală. Bula „*Rationi congruit*” o desemnează prin expresia „*Ecclesia Fogarasiensi*” de rit grec, care cuprindea întregul cler și pe toți credincioșii uniți de rit grec din Transilvania, sub conducerea unui arhieru numit de Împărat și preconizat de Pontiful Roman. Înțelegerea teologică a acestei Biserici locale ni se dezvăluie în măsura în care o analizăm în contextul ecleziologic sau, mai precis, în contextul întâlnirii modelului ecleziologic romano-catolic cu modelul ecleziologic răsăritean.

Ecleziologia catolică din acea perioadă îmbrăca forma unui model juridic și piramidal, concentrat în jurul Pontifului Roman și al Bisericii Romane, accentuând universalitatea, uniformitatea și apartenența guvernată de principiul autorității pontificale în detrimentul dimensiunii locale, al diversității și al dimensiunii comunionale. Acest model ecleziologic, în epoca post-tridentină, a favorizat identificarea Bisericilor Răsăritene, care refăceau unitatea cu Biserica Catolică, cu riturile orientale. De fapt, concepția post-tridentină de refacere a unității bisericești era axată pe readucerea creștinilor dintr-un rit oriental în Biserica Catolică⁸² și nu pe refacerea comuniunii dintre Biserica Romană și alte Biserici Răsăritene.

Episcopia de Făgăraș se configura astfel, în accepția ecleziologiei catolice, ca o nouă Biserică, și nu ca o recunoaștere a eclezialității și a canonicității unei vechi Biserici aflate până nu demult în schismă. Bula „*Rationi congruit*” evidențiază acest aspect și precizează că pentru „noua turmă a Domnului”, alcătuită din miile de creștini transilvăneni de rit grec (desemnați ca greci, ruteni, valahi și sârbi) primiți în sânul Bisericii Catolice, precum și pentru fortificarea și creșterea acesteia, s-a considerat oportună înființarea unui scaun episcopal și rânduirea unui propriu păstor⁸³. Bula „*Rationi congruit*” reprezenta actul de naștere al unei noi Biserici locale în Biserica Catolică. *Ecclesia Fogarasiensi* era menită să fie o Biserică Catolică de rit grec, subordonată canonic și spiritual Succesorului Sfântului Petru, adică o

⁸² Acest aspect este evocat chiar în partea introductivă a Bulei *Rationi congruit*: „[...] propterea quod attendens, quod gratia benedictente Domini nonnulla milia Graecorum, Ruthenorum, Valachorum, Rascianorum, aliorumque, qui graecum ritum sequebantur et per universam Transilvaniae Provinciam commorabantur, ad Sanctae Romanae Ecclesiae gremium advolavissent [...]”. Nilles, *Symbolae*, I 431-432.

⁸³ „[...] et ut novus grex dominicus hujusmodi eorum propriam Sedem, propriumque haberent pastorem, qui oves huc illuc dispersas in caulam Domini congregaret, easque in viam veritatis dirigendo at coelestia pasqua revocaret [...]”. Nilles, *Symbolae*, I 432.

Episcopie care se diferenția de cele romano-catolice prin ritul grec. Ritul, însă, era înțeles într-o manieră reductivă, tipiconal-liturgică și parțial disciplinară. Mai mult, se considera că riturile orientale, privite în orizontul superiorității ritului latin, aveau nevoie de alinierea la credința catolică și la disciplina latină.

Cu totul diferită era interpretarea acestui act pontifical în Biserica Unită din Transilvania. Concepția ecleziologică a mitropoliților Teofil și Atanasie, care declaraseră unirea Mitropoliei Bălgradului cu Biserica Romei, era răsăriteană, comunională, fiind înrădăcinată în ecleziologia primului mileniu creștin și inspirată de Unirea florentină. Ei aveau o clară conștiință identitară și instituțională, vorbind nu în nume propriu, ci în numele Bisericii Românești și într-un cadru sinodal, având în vedere o unire intereclezială și nu un act propriu de intrare în Biserica Catolică. Mitropolitul și Sinodul Mare constituiau forul superior de conducere al acestei Biserici Răsăritene, care avea rădăcini adânci în istoria Transilvaniei și care, deși era subordonată, prin puterea principilor, superintendentului calvin, era parte a comuniunii Bisericilor Ortodoxe.

Sinodul din 1698 a enunțat și condițiile privind unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei, prin care urmăreau garantarea individualității, identității și autonomiei Bisericii lor Răsăritene⁸⁴. Prima pretindea păstrarea slujbelor, sărbătorilor, posturilor și a calendarului vechi, vizând dimensiunea spirituală și liturgică a identității, în timp ce a doua viza un principiu care, din perspectivă răsăriteană, garanta autonomia disciplinară a Bisericii lor: dreptul Sinodului, în cazul vacantării scaunului episcopal, de a alege ierarhul, care urma să fie „întărit” (adică, numit și preconizat) de Împărat și de Papă, și hirotonit de Patriarhul aflat sub autoritatea imperială. Este ușor de remarcat că ritul reprezenta un patrimoniu spiritual, liturgic și disciplinar. Acesta definea modul de a fi al Bisericii Românești, care intra în comuniune cu Biserica Catolică, acceptând în spiritului Sinodului de la Florența cele patru puncte doctrinare și anunțându-și voința de a rămâne ea însăși. Mai mult decât atât, prin instaurarea raporturilor de comuniune deplină cu Biserica Romei, ierarhia Bisericii Românești nu intenționa să se desprindă din comuniunea Bisericilor Ortodoxe, din moment de Patriarhul la care se

⁸⁴ Nilles, *Symbolae*, I 204, 207.

refereau era Patriarhul ortodox sârb⁸⁵. Dubla comuniune dorită nu a putut fi păstrată în condițiile în care Mitropolitului Atanasie i s-au interzis legăturile cu Bisericele Ortodoxe⁸⁶ iar Patriarhul de Constantinopol l-a anatemizat⁸⁷. În condițiile în care refacerea comuniunii dintre Biserica Catolică și toate Bisericele Ortodoxe nu era posibilă, cercetările au relevat existența unui model de unire, tot de inspirație florentină⁸⁸, care nu se identifică cu modelul uniaticismului inspirat de exclusivismul ecleziocentric și menționat recent în documentul de la Balamand⁸⁹. Modelul dublei comuniuni, atestat în cazul Unirii de la Alba Iulia, poate fi întâlnit și în cazul Mitropolitului Gheorghe Movilă din Moldova (1588)⁹⁰, în situația Unirii de la Marča⁹¹ și în Biserica Ortodoxă Melchită din Antiohia (sec. XVI-XVII)⁹².

Privind Unirea de la Alba Iulia în această optică, condițiile fixate de Sinodul din 1698 dezvăluie conștiința de sine a Bisericii Românești: o Biserică

⁸⁵ Alzati, În Blaj la Mitropolie 227.

⁸⁶ Nilles, *Symbolae*, I, 297.

⁸⁷ Nilles, *Symbolae*, I, 344-348.

⁸⁸ Cesare Alzati subliniază că ideea unei Unirii, potrivit căreia respectiva Biserică Răsăriteană își păstra deplin *status*-ul de Biserică, nu s-a născut în ambianța ecleziologică catolică post-tridentină, ci în interiorul Bisericii Ortodoxe care și-au declarat comuniunea cu Biserica Romei: „Tale dato storico comporta implicazioni non irrilevanti nell'indagine sulle Unioni ecclesiastiche posttridentine. Ne consegue, infatti, che si è di fronte a tre soggetti ben distinti, tutti e tre portatori di una specifica interpretazione dell'Unione: quanti in Oriente tale Unione hanno concepito e perseguito; i Latini che, accogliendo gli orientali Uniti, hanno cercato di inquadrarli progressivamente nei propri schemi ecclesiologici e canonici posttridentini; gli Ortodossi, che hanno letto quanto accadeva come una riproposizione della secolare aggressione latina nei loro confronti, realizzata in questo caso attraverso i nuovi «latinofroni», agenti dell'Occidente nella lotta contro la tradizione di fede e di vita della Chiesa orientale”. C. Alzati, *L'unione e la sua concezione orientale nel tardo Cinquecento; l'esempio moldavo*, în: A. Andreose/ M. Miglio/ I. Damian/ A. Dejure/ C. Grasso (eds.), *Tradizioni e istituzioni religiose nello spazio culturale italo-romeno tra medioevo e prima età moderna*. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Milano, 24-25 ottobre 2019), Roma 2022, 141-173.

⁸⁹ <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/it/dialoghi/sezione-orientale/chiese-ortodosse-di-tradizione-bizantina/commissione-mista-internazionale-per-il-dialogo-teologico-tra-la/documenti-di-dialogo/1993-documento-di-balamand---luniatismo--metodo-dunione-del-pass.html>

⁹⁰ Alzati, *L'unione e la sua concezione orientale* 157-160.

⁹¹ I. M. Mălinaș, *Bizanț, Roma, Viena și fenomenul uniastist*, Oradea, Viena 1997, 28-29.

⁹² E. Morini, *Il Patriarcato Melchita di Antiochia tra XVI e XVIII secolo: partecipazione alla comunione ortodossa e rapporti con la Chiesa di Roma*, în: L. Vaccaro (ed.), *Storia Religiosa Euro-Mediterranea 2. Dal Mediterraneo al Mar della Cina. L'irradiazione della tradizione cristiana di Antiochia nel continente asiatico e nel suo universo religioso*, Città del Vaticano 2015, 359-394.

Răsăriteană, subiect al comuniunii inter-ortodoxe, care, acceptând în sensul Sinodului florentin cele patru puncte doctrinare (primat papal, Filioque, materia celebrării Sfintei Euharistii – pâine dospită la greci, pâine azimă la latini, Purgatoriul), decidea să refacă unitatea canonică și de credință cu Biserica Romei, dar fără a se integra în Patriarhatul Occidental⁹³. În *Bucoavna* care va fi tipărită la Alba Iulia în 1699, apartenența Bisericii Românești la comuniunea Bisericilor Răsăritene este presupusă din moment ce își propune să prezinte credința (catolică și deopotrivă pravoslavnică), poruncile și Tainele mântuitoare ale Bisericii Răsăritului⁹⁴.

În consecință, nici Unirea cu Biserica Romei și nici primirea unui statut canonic de episcopie prin „*Rationi congruit*” nu reprezentau pentru ierarhul și preoții uniți actul fondator al propriei Biserici. Aceasta, însă, își continua existența în noile coordonate definite de autoritatea imperială și de cea pontificală. Statutul de Episcopie a Făgărașului era asumat ca o soluție convenabilă în situația dată, dar care nu anula identitatea și tradiția Bisericii, ci dimpotrivă, constituia baza legală și canonică pentru a-și desfășura misiunea în mod coerent cu propria identitate.

Conștiința continuității se remarcă în epocă sub multe aspecte. De pildă, în modul în care ierarhii și teologii uniți desemnau propria lor Biserică: Biserica Românilor din Ardeal, Biserica noastră a Răsăritului, Pravoslavnica noastră Biserică a Răsăritului, Biserica Răsăritului de lege grecească sau Catoliceasca Biserică a Răsăritului⁹⁵. Relevantă în această privință este și obișnuința ierarhilor de a-și asuma în interiorul Bisericii lor titlul de arhiepiscop sau mitropolit, inclusiv în cărțile de cult care vor fi tipărite la Blaj după anul 1750⁹⁶, sau de a-și manifesta dorința, în forurile externe, bisericești sau statale, ca Biserica Unită să-și redobândească demnitatea mitropolitană

⁹³ „În mod vădit, pentru mitropolit, protopopii și preoții români care au subscriș textului din 1698, declarația de a fi *„madularile cestei Biserici Sante Catolicésca a Romei*” nu anulează distincția tradiției bisericești (*„tota legea nostra se ste pre locu’ / „nime se nu se mestece”*) și nu integra Biserica românească în Patriarhatul occidental (*„Patriarchulu de sub biruinti’a Inaltiei Sale se-lu chirotonésca”*). Alzati, În Blaj la Mitropolie 227.

⁹⁴ T. Bodogae/ D. Călugăr/ M. Gherman/ A. Gotia/ E. Mârza/ I. Mârza (eds.), *Bucoavna de la Bălgrad 1699*, ediție critică tipărită din inițiativa și cu binecuvântarea P. S. Emilian, Episcop al Alba-Iuliei, Alba-Iulia 1989, 22 și 133.

⁹⁵ Vezi C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca 2006, 76-79.

⁹⁶ Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850)* 367-370.

avută odinioară⁹⁷. Nu în ultimul rând, trebuie amintit faptul că după mutarea sediului Episcopiei de la Făgăraș la Blaj, în 1737, noua catedrală construită va primi același hram, al „Preasfintei Treimi”, pe care îl avusese și vechea catedrală mitropolitană de la Alba Iulia.

Alături de aceste elemente, poate o importanță mai mare o are continuarea concretă a vieții bisericești și literatura teologică. Viața bisericească va continua în specificul ei răsăritean, atât în sens liturgic, cât și sinodal. Sinodalitatea, care în secolele XVII-XVIII nu era încurajată de Sfântul Scaun în Biserica Latină din rațiuni eclesiologice și politice⁹⁸, rămâne intensă în Episcopia de Făgăraș în secolul de după Unire, exprimându-se într-o varietate de forme instituționale: Soborul sau Sinodul Mare (*Synodus generalis*), sinoade elective, sinoade protopopiale. Acestea nu erau structuri sinodale create după Unire sau după înființarea Episcopiei de Făgăraș, unele instituții fiind prezente de mult timp în existența Bisericii Românești din Transilvania. Primul Sinod Mare al Episcopiei de Făgăraș s-a întrunit în anul 1725, sub prezidiul episcopului Patachi, formulând o serie de canoane și reglementări cu specific pastoral, administrativ și disciplinar pe temeiul propriei legislații canonice, răsăritene, cunoscute sub numele de *Pravilă*⁹⁹.

O semnificativă relevanță eclesiologică o au sinoadele elective din Episcopia de Făgăraș deoarece în Bisericile Răsăritene dreptul de alegere a ierarhului reprezintă un element esențial al autonomiei bisericești. Acest drept va rămâne în Episcopia de Făgăraș și, cu toate că era semnificativ diminuat de Diploma a doua leopoldină, va marca în mod pozitiv evoluția Bisericii românilor uniți, fiind unul dintre elementele care vor conta în dezvoltarea sa instituțională.

Literatura teologică, mai cu seamă începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, va argumenta continuitatea Bisericii românilor uniți și nu va explica Unirea ca o noutate, ci ca o reconstituire a unității Bisericii din primul mileniu creștin. Unirea în credință, dar cu păstrarea integrală a ritului, exprima de fapt conceptul de unitate în diversitate și o concepție

⁹⁷ Vezi P. Teodor, *Samuil Micu. Sub semnul luminilor*, Cluj-Napoca, 2000, 124-127, 133.

⁹⁸ Motivele eclesiologice privesc criza constituțională internă a Bisericii Latine, provocată de galicanism, frebronianism și iosefinism, iar cele politice se referă mai ales la controlul instituțiilor bisericești de puterea statală. Vezi E. Corecco, *Sinodalità*, în: G. Barbaglio/ S. Dianich, *Nuovo dizionario di teologia*, Cinisello Balsamo 1994⁷, 1438-1439.

⁹⁹ Nilles, *Symbolae*, I 465-475.

ecleziologică în care universalitatea se manifestă în și prin varietatea Bisericilor locale. Cele patru puncte doctrinare florentine acceptate în Sinoadele de Unire erau prezentate ca parte dintotdeauna a credinței, fiind atestate în *Sfânta Scriptură*, în lucrările Sfinților Părinți și în cărțile liturgice folosite de Bisericele Ortodoxe¹⁰⁰. În discursul identitar care va fi cristalizat și promovat de ierarhia greco-catolică, Biserica Unită nu mărturisea o nouă credință, ci credința Bisericii lui Hristos iar unirea cu Biserica Romei avea sensul unei reîntoarceri la unitatea creștină a primului mileniu. Dar, dincolo de evoluția discursului oficial identitar, care de-a lungul timpului va include noi elemente teologice și numeroase nuanțe, se întrevede convingerea în privința continuității instituționale, în noi forme canonice și juridice, între Mitropolia Bălgradului și Biserica românilor uniți.

Concluzii

Reparcurearea dosarului istoric al înființării Episcopiei de Făgăraș, încă incomplet din punct de vedere al documentelor, și rediscutarea statului acesteia din punct de vedere teologic, mai ales canonic și ecleziologic, a evidențiat o serie de aspecte care atestă complexitatea subiectului și consecințele profunde asupra evoluției Bisericii Române Unite.

Reconstituirea istorică a evenimentelor, în care se întrepătrund strategii imperiale și pontificale, viziunea locală a clerului român unit și concepția post-tridentină a ierarhiei romano-catolice, mult mai puternică și mai influentă în Ungaria decât în Transilvania, a relevat faptul că Bula „*Rationi congruit*” a reprezentat un moment esențial în privința deplinei integrări a Bisericii Române Unite în structura canonică a Bisericii Catolice și a recunoașterii sale de către autoritățile statale. În măsura în care abordăm *sine ira et studio* acest subiect incomod pentru Biserica Română Unită, detașându-l critic de evaluările preponderent negative din istoriografia greco-catolică a Școlii Ardelene și din cea ortodoxă, ambele inspirate de finalități diferite sub aspect auto-legitimant și ideologic, înțelegem că Episcopia de Făgăraș constituia în epocă o realizare remarcabilă. Raportându-ne la circumstanțele politico-religioase ale timpului, înființarea noii Episcopii era un *maximum* ce

¹⁰⁰ M. Hotea (ed.), *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învățătură a Bisericii Răsăritului*, glosar și indice de Meda Hotea, Studiu istorico-teologic de C. Barta, Cluj-Napoca 2004.

putea fi dobândit. Această soluție canonică se va dovedi eficientă și va inspira, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, politica religioasă a Împărătesei Maria Tereza și viziunea Sfântului Scaun în redefinirea statutului canonic pentru greco-catolicii din Imperiul Habsburgic.

Din punct de vedere canonic, „*Rationi congruit*” despărțea Episcopia Făgărașului de orice altă oblăduire ierarhică, inclusiv de cea a episcopului romano-catolic din Transilvania, fapt ce echivalează cu subordonarea directă Sfântului Scaun. Chiar dacă rămânea în vigoare, în virtutea Diplomei a doua leopoldine, patronajul arhiepiscopului de Esztergom în calitatea sa de Primat, Episcopia de Făgăraș nu devenea o dieceză sufragana Arhiepiscopiei de Esztergom. Această subordonare canonică directă Sfântului Scaun nu a putut avea un conținut până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când, în urma Concordatului dintre Sfântul Scaun și Imperiu, autoritățile pontificale vor putea interveni și relaționa direct cu Biserica Română Unită. În același timp, nici patronajul special al arhiepiscopului de Esztergom nu va dobândi pregnanță decât episodic.

Cu limitele de rigoare, dictate de diferențele istorice și legislativ-canonic, putem afirma că Episcopia Făgărașului prefigura noțiunea de Biserică *sui iuris* care va defini statutul Bisericilor Răsăritene Catolice prin promulgarea noului *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*.

„*Rationi congruit*” înființa o nouă Episcopie de rit grec, dar din perspectiva românilor uniți, Biserica lor Răsăriteană, acum unită cu Roma, primea o nouă configurare canonică în sistemul instituțional al Bisericii Catolice. Conduasă de un episcop *pleno iure*, obligatoriu de rit grec, Biserica Românilor Uniți își va păstra conștiința continuității instituționale și va încerca să redobândească demnitatea mitropolitană.

Revoltele religioase împotriva Unirii, care vor debuta în 1744 și vor atinge apogeul în anii 1760-1761, vor accelera procesul de confesionalizare, care a fost observat în evoluția discursului identitar greco-catolic¹⁰¹. Drumul pe care, însă, Biserica Română Unită îl va parcurge în comuniunea catolică îi va accentua conștiința ecleziologică și identitatea răsăriteană, pe care le va afirma și le va apăra cu fermitate. Episcopia de Făgăraș, tocmai în virtutea statutului său și a tradiției care o lega de Mitropolia Bălgradului, va constitui nucleul înființării Mitropoliei de Făgăraș și Alba Iulia în anul 1853.

¹⁰¹ Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice* 425-429.

Considerații canonice asupra primului Sinod celebrat în Episcopia de Făgăraș (1725)

William A. Bleiziffer*

Abstract: *Canonical Considerations on the First Celebrated Synod in the Făgăraș Eparchy.* Publication of the Papal Bull by Pope Innocent XIII „*Rationi congruit*”, on 18 May 1721, by which the Făgăraș Eparchy was established, is a start and crucial point in the evolution of the Romanian Catholic Church United with Rome. This Bull, through the content and effects it created, - first of all by creating institutional stability, but also by connecting to European and modern culture - is the legal-canonical foundation of the Făgăraș Eparchy and the subsequent development of a Church that played a special role in the history of the Romanian people. The celebration of 300 years of that moment gives us the opportunity of a new review on this event and distributing some historical circumstances related to this pontifical approach, and a new analysis, even summary of the first Synod held in the new Eparchy of Făgăraș.

Keywords: „*Rationi congruit*”, Ioan Giurgiu Patachi, Canonical Constitution, Catholic Oriental Church, Synod, Synodality, Canon Discipline.

Într-un studiu realizat cu ani în urmă, preocupat fiind de realitatea disciplinar canonică conținută în actele sinodale ale Bisericii Române Unite cu Roma, am sintetizat o listă a sinoadelor celebrate în perioada 1700-1946. Au fost identificate astfel un număr de 60 de sinoade, care au tratat fie chestiuni disciplinare și canonice, fie au fost elective¹. Cei doi ani de referință au o motivație cât se poate de simplă: 1700 reprezintă anul în care se

* William A. Bleiziffer (1972-2025), a fost preot și conferențiar la Universitatea Babeș-Bolyai Cluj Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Blaj.

¹ W. Bleiziffer, *Disciplina dei sacramenti e culto divino*, Alba Iulia 2002, 19-49. Ulterioare studii au demonstrat că numărul sinoadelor este, de fapt, mai mare; vezi G. M. Miron, „... poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește...” *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca 2004, 110-112, n. 192.

consideră finalizat procesul de unire și intrarea Bisericii din Transilvania în comuniunea catolică, an în care a avut loc ultimul Sinod de unire², iar 1946 este anul în care a avut loc la Blaj ultimul sinod electoral înainte de persecuția Bisericii începută în 1948. Printre aceste sinoade, Sinodul din 1725³ ocupă un loc important în evoluția istorică a Bisericii Greco-Catolice din România.

Ca urmare a publicării bulei „Rationi congruit”⁴, la 18 mai 1721, Papa Inocențiu al XIII-lea a constituit canonic Eparhia Făgărașului. Existența acestei Biserici este astfel oficializată canonic în orânduirea instituțională a Bisericii Catolice, permițând ulterior, ca în urma evoluției și dezvoltării ei firești, să avem azi, în configurarea ierarhiei ecleziastice catolice, o Biserică *sui iuris* Arhiepiscopală Majoră⁵. Momentele esențiale care au marcat evoluția acestei Biserici au fost: constituirea Eparhiei de Oradea la 16 iunie 1777, când Papa Pius al VI-lea a publicat bula *Indefessum*⁶; restaurarea Mitropoliei

² Este vorba de Sinodul desfășurat între 4-5 septembrie 1700. Acte publicate în J. M. Moldovanu, *Acte Sinodali ale baserecei romane de Alb'a Julia și Fagarasiu*, tomul II, Blaj 1872, 115-123; C. De Clercq, *Decreta viginti synodorum eparchialium orientalium catholicorum*, Officium Libri Catholici, Roma 1970, 20-24; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Tomus Trigesimus sextus-ter, 1610-1719, Arnheim/Leipzig, 1924, 857-868. N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historia Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stefanis*, Volumen I, Oeniponte 1885, 245-255.

³ Acte publicate în M. J. Moldovanu, *Acte sinodali ale baserecei romane de Alb'a Julia și Fagarasiu*, Tomul II, Blasiu, 1872, 108-114; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Tomus Trigesimus septimus, 1720-1735, Parisiis, 1905, 253-264; N. Nilles, *Symbolae*, I 465-475; C. De Clercq, *Decreta viginti synodorum eparchialium orientalium catholicorum*, Officium Libri Catholici, Roma, 1970, 25-29; P. Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, vol. I, Ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Chindriș, București, 1995, 240-243.

⁴ Textul bulei a fost publicat în Nilles, *Symbolae, De confirmatione pontificia*, 431-436. În românește, conform traducătorului însuși, publicată pentru prima dată în I. Chindriș, „Bula papală ‘Rationi Congruit’ de la 1721” și întemeierea Episcopiei Făgărașului, *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj-Napoca, XXIII, 1994, 85-105, 103-105. Textul este republicat ulterior de același autor în volumele: *Naționalism modern*, Clusium 1996, 24-49; *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca 2001, 23-44.

⁵ *Ad totius Dominici gregis*, Bula Papei Benedict XVI de ridicare a Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, la demnitatea de Biserică Arhiepiscopală Majoră *sui iuris*, 14 decembrie 2005; <http://www.bru.ro/documente/bula-papei-benedict-xvi-ad-totius-dominici-gregis/> (consultat 23 noiembrie 2021 2015); *Magna cum animi affectionem*, Bula Papei Benedict XVI de numire a Mitropolitului de Alba Iulia și Făgăraș în funcția de Arhiepiscop Major, 14 decembrie 2005; <http://www.bru.ro/documente/bula-papei-benedict-xvi-magna-cum-animi-affectionem/> (consultat 23 noiembrie 2021).

⁶ *Erectio diocesis Varadinensis*, 16 iunie 1777, Pius VI, *Indefessum*, în: I. Bălan, *Fontes Iuris Canonici Ecclesiae Rumanae*, Tipis Polyglotae Vaticanis, 1932, 12.

de Alba-Iulia și Făgăraș la 26 noiembrie 1853, prin publicarea de către Papa Pius al IX-lea a bulei *Ecclesiam Christi*⁷ și ulterioara înființare, de-a lungul unui îndelungat proces de cristalizare și consolidare internă a Bisericii, a cinci noi Eparhii (de Lugoj⁸, de Gherla⁹, de Maramureș¹⁰, de Canton-Ohio în SUA¹¹, și de București¹²). Aceste eparhii au fost constituite în diverse perioade istorice iar diferitele autorități competente au procedat canonic la îndeplinirea propriilor prerogative oferite de cadrul legislativ atunci în vigoare. O analiză, chiar și sumară, a diferitelor forme de constituire a acestora ne oferă posibilitatea de a observa atât evoluția, cât și diferențele majore existente între un caz sau altul. Dacă în urmă cu 300 de ani Eparhia de Făgăraș a fost constituită canonic prin publicarea unei bule papale, actualmente cea mai tânără eparhie a Bisericii Române Unite, Eparhia *Sfântul Vasile cel Mare* de București, ca urmare a unui parcurs sinodal și după consultarea Scaunului Apostolic, a fost întemeiată de însuși Arhiepiscopul Major al Bisericii Unite, în luna mai 2014.

Acest parcurs instituțional nu ar fi putut avea loc în afara momentului de acum 300 de ani iar evoluția dimensiunii sinodale nu s-ar fi putut concretiza – cu toate încercările interpretative ale diferitelor forme de manifestare sinodală din cadrul Bisericii Unite – în ceea ce azi această Biserică deține ca formă de manifestare a comuniunii și autorității ecleziastice superioare, Sinodul Episcopilor Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică.

⁷ *Erectio Provinciae ecclesiasticae Alba-Iuliensis e Fagarasensis*, 26 novembris 1853, Pius IX, *Ecclesiam Christi ex omnia lingua*, în: I. Bălan, *Fontes Iuris Canonici* 12.

⁸ *Erectio diocesis Lugosiensis*, 26 novembris 1853, Pius IX, *Apostolicum ministerium*, în: I. Bălan, *Fontes Iuris Canonici* 12.

⁹ *Erectio diocesis Armenopolitanae seu Gherlensis*, 26 novembris 1853, Pius IX, *Ad Apostolicam Sedem*.

¹⁰ Eparhia de Maramureș înființată de Papa Pius XI la 5 iunie 1930 prin bula *Solemnii Conventione*, în: AAS, XXII (1930), 381-386.

¹¹ Înființată inițial ca Exarhat Apostolic de către Papa Ioan Paul II, la 4 decembrie 1982, această circumscripție ecleziastică este ridicată de către același Papă la rang de Episcopie la data de 26 mai 1987. Ulterior, la data de 20 iulie 2010, jurisdicția Eparhiei este extinsă și asupra celor două parohii românești din Canada, respectiv Toronto și Montreal.

¹² Cf. <http://www.bru.ro/blaj/comunicat-de-presa-infiintarea-eparhiei-greco-catolice-sfantul-vasile-cel-mare-de-bucuresti-si-alegerea-primului-sau-episcop-eparhial-preasfintitul-mihai-fratila/> (consultat 28 oct. 2022).

Constituirea canonică a Eparhiei de Făgăraș

Valențele disciplinare, atât canonice cât și administrativ-organizatorice, legate de evoluția instituției sinodale și a percepției pe care aceasta o are la nivelul diferiților autori, istorici sau teologi, nu poate face abstracție de circumstanțele socio-politice în care diferitele Sinoade s-au desfășurat¹³. Transilvania începutului de secol XVIII era marcată de o situație politică incertă iar lipsa unei identități distincte pentru clerul și Biserica Unită a creat o stare de instabilitate și nesiguranță. Curtea de la Viena a sprijinit încă de la începutul unirii, ca pe o chestiune de principiu, Biserica nou Unită cu Roma, dar implicarea sa a ținut cont în primul rând de interesele și preocupările mai largi ale Imperiului. Starea precară în care se găsea în primele decenii de la unire Biserica românilor a fost cauzată în principal de eșecul Curții de la Viena și a clerului latin maghiar de a respecta, în favoarea uniților, dispozițiile celor două Diplome leopoldine¹⁴. Promotorii Unirii, conduși de Arhiepiscopul de Esztergom și primat al Ungariei Leopold Kolonich, au susținut însă eforturile românilor transilvăneni într-o perioadă de fragilitate a Unirii, insistând pe stabilirea unor solide baze culturale și intelectuale în care să fie formați viitorii preoți devotați Romei. În această perspectivă trebuie interpretată și deschiderea porților colegiilor iezuite din Transilvania pentru un număr tot mai mare de viitori clerici români, printre ei numărându-se și viitorul episcop Patachi, care a beneficiat de o formare teologică temeinică.

Născut la 1682 într-o familie românească de nobili din Chioar, Patachi a trecut la Unire, și-a asumat ritul latin și a devenit cleric al diecezei primatului Ungariei, formându-se teologic în școlile iezuiților din Cluj, Győr, Viena și Roma, unde obține, în 1710, la Colegiul *Germanicum et Hungaricum*, titlul de doctor în teologie¹⁵. Se remarcă printr-o asiduă activitate misionară

¹³ Pentru o amplă bibliografia asupra realității sinodale în Biserica Greco-Catolică Română vezi W. A. Bleiziffer, Sinodo e sinodalità. Aspetti canonici riguardanti la superiore autorità ecclesiastica della Chiesa Greco-Cattolica Romana, în: W. A. Bleiziffer (coord.), *Justitia et misericordia coambulant, Omagiu Părintelui Profesor Maximilian Pal, OFMConv. XXV de ani de învățământ universitar la catedra de drept canonic. (1995-2020)*, Cluj-Napoca 2020, 195-218, aici 202-203. <http://www.editura.ubbcluj.ro/php/download.php?f=2859&ex=pdf> (consultat 14. 03. 2022)

¹⁴ K. Hitchins, Curtea de la Viena și cele două Biserici Românești din Transilvania, 1701-1761, în: J. Marte/ V. Ioniță/ W. N. Rappert/ L. Stanciu/ E. C. Suttner, *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei, vol. 2: de la 1701 până în anul 1761*, București 2015, 529-553, 259-533.

¹⁵ După George Buitul, Patachi este cel de-al doilea român pe care istoria îl amintește ca deținător al unui atât de prestigios titlu acordat de Roma; I. M. Mălinaș, *Bizanț, Roma, Viena și fenomenul uniatic*, Oradea – Viena 1997, 41.

îndeosebi în zonă Făgărașului, lucru care îl va avantaja în cadru proceselor electorale de numire a titularului viitorului sediu episcopal de Făgăraș. De asemenea, solida sa formare intelectuală și preoțească l-au ancorat profund în realitățile politice și ecleziastice ale celor doi poli de influență, Curtea de la Viena și Roma, bucurându-se, în ciuda diferitelor dificultăți cauzate de opozanți, de o susținere constantă atât din partea împăratului, cât și a Sfântului Scaun. Cunoscător al mecanismelor Curiei Romane, dar și a mentalității Curții vieneze, Patachi a dobândit o suficientă experiență pentru a acționa în favoarea propriei Biserici¹⁶, fiind sprijinit în cadrul proceselor electorale de alegere și de Guvernul transilvănean, de mai multe comunități de credincioși uniți și de unele familii boierești din Țara Făgărașului¹⁷.

După decesul episcopului Atanasie (19 august 1713), Biserica Unită din Transilvania a traversat o perioadă de 10 ani sedisvacanță în care diferite instanțe politice și ecleziastice au contribuit, atât la cristalizarea numirii lui Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727) ca episcop în 1715, cât și la constituirea canonică a Episcopiei de Făgăraș și la înscăunarea noului Episcop în 17 august 1723. Procesul electoral, care se va încheia în cele din urmă cu alegerea și numirea lui Patachi, și întârzierea ocupării scaunului episcopal unit au fost cauzate pe de o parte de personalitățile angrenate în procesul electoral, iar, pe de altă parte, s-au datorat complexelor aspecte politico-ecleziastice într-o Transilvanie trecută sub autoritate habsburgică, dar ecleziastic guvernată de Roma. Preocupată mai degrabă de problemele politice urgente, Curtea de la Viena nu s-a grăbit să întărească administrativ și organizațional Biserica din Transilvania, dar a ales cu grijă succesorii lui Atanasie, urmărind desemnarea unor episcopi de naționalitate română, care

¹⁶ Faptul că nu a acceptat să fie Vicar apostolic și Episcop Auxiliar de Alba Iulia, sub jurisdicția lui Mártonffy „l-au costat însă aproape zece ani ‘de’ sau ‘din’ Episcopatul său, multe drumuri, multe intervenții și mult consum inutil de energie”; Mălinaș, *Bizanț, Roma, Viena și fenomenul uniatic* 41.

¹⁷ O scurtă biografie a lui Patachi, redactată la puțin timp după moartea episcopului și aparținând lui David Maxai „curatorul clerului unit din Transilvania”, este reprodușă în Z. Pâclișanu, O scurtă biografie a episcopului Pataki, *Cultura Creștină*, Blaj, XVI, 1936, 522-523. Maxai îl prezintă pe episcop în termeni laudativi, subliniind printre altele și o serie de calități ale acestuia „Vir sane maximis dignis laudibus, ut pote in qua castimonia viate cum ingenii diodoctrina et abundantia certare videbantur; humanus praetera et affabilis (nisi illum aliquatenus verbo factore offendisses), et, ut brevior omnia comprehendam, theologus, filosofus, jurista, conciator, politicus, oekonomus et ecclesiasticus insignis et caetera maximus conferendus praesulibus si unicum praefervidae eis natuae vitium, quod erat repente irasciri, exceperis”.

să continue așteptările privind Unirea și care să fie percepuți ca fii ai neamului, chiar dacă anumite tensiuni dintre *cutumele austriece și legea strămoșească* au cauzat și ele întârzieri mari în cazul lui Patachi¹⁸. În aceste circumstanțe identificarea unui candidat la scaunul episcopal al uniților a fost o chestiune care trebuia să corespundă mai multor exigențe și în care expectativele clerului, ale Vienei și ale Romei trebuiau armonizate, ținând cont de autoritatea pe care fiecare dintre părțile implicate în procesul electoral o deținea.

Ca urmare a desfășurării celor 4 Sinoade electorale¹⁹, care au prezentat vicii de procedură, cum ar fi nerespectarea dispozițiilor Diplomelor leopoldine referitoare la disciplina electorală de prezentare a trei candidați, unul sau altul dintre candidați, din cauza unor diferite motive mai mult sau mai puțin plauzibile, s-au retras; Patachi a fost considerat candidatul ideal pentru Curtea de la Viena, Împăratul numindu-l la 23 decembrie 1715 episcop al românilor transilvăneni. În scrisoarea pe care o adresează Papei la aceeași dată, Împăratul solicită confirmarea lui Patachi și concomitent autorizarea ca acesta să poată sluji în ambele rituri, grec și latin. Perioada coincide cu numirea episcopului latin de Alba Iulia, György Mártonffy²⁰, la 11 decembrie

¹⁸ E. C. Suttner, Episcopul Ioan Giurgiu Nemeș – Patachi, în: Marte/ Ioniță/ Rappert/ Stanciu/ Suttner, *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei 187-195*. I. Mârza, Biserică, politică și cultură la Episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727), *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, 48-67.

¹⁹ Aceste sinoade au avut loc la 9 noiembrie 1713, la 16 aprilie 1714, la 24 noiembrie 1714 și sfârșitul lui 1714; vezi Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Editie îngrijită de Pr. Ioan Țimbus, Târgu Lăpuș 2006, 167-173; Suttner, *Episcopul Ioan Giurgiu Nemeș – Patachi* 191-192; Cf. Miron, „... poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește...” 112, n. 196; R. Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în Transilvania veacului al XVIII-lea, Biserică și comunitate*, București 2013, 169-171.

²⁰ În paralel cu dificultatea pe care o demonstrează protopopii în alegerea propriului episcop, un alt fapt istoric evidențiază coeziunea și prestanța acestui grup. În cadrul ceremoniei de instalare a noului Episcop latin în scaunul de la Alba Iulia, „trebuia să fie liturgia arhierească, obligatorie. Ei bine, această liturgie din noua catedrală romano-catolică este celebrată de ‘protopopa Valachus’, cel care deținea vicariatul în timpul sedivacanței dintre Atanasie și Ioan Giurgiu Patachi, nimeni altul decât ‘notareșul clerului’, Petru Pop din Daia. Secondat de ‘preoții din neamul său’ acesta a prestat o liturgie solemnă după ritul oriental. Reiese limpede ca Mártonffy a fost instalat la Alba Iulia prin preoții uniți și după ritul oriental, deci prin ierarhia românească de acolo [...]. La acea dată el semnifica egalitatea dintre cele două structuri catolice de rit diferit, căci scenariul era stabilit de sus, de la Viena și Strigoniu”. Cf. Chindriș, Bula papală „Rationi Congruit” de la 1721 92. Momentul evidențiază, așadar, consistența și stima de care se bucurau protopopii uniți la momentul respectiv.

1715, lucru care va crea unele contraste în interpretarea și aplicarea hotărârii Conciliului de la Lateran din 1215 referitor la prezența a doi episcopi catolici în aceeași localitate, dar va oferi și posibilitatea clarificărilor tipurilor de raporturi instituționale și ierarhice dintre cei doi episcopi catolici²¹.

Cursa electorală de alegere a noului episcop, desfășurată între 1713 și 1714, a gravitat în jurul a trei candidați: mai întâi iezuitul Francisc Szunyogh, fostul teolog al lui Atanasie, cleric maghiar de rit latin, apreciat de clerul transilvănean, dar care în final a abandonat cursa pentru episcopat deoarece, fiind informat de faptul că la Curtea vieneză este preferat Patachi, a decis să justifice renunțarea la cursa electorală motivând că statutul monahal îi interzic asumarea funcției episcopale. Al doilea candidat, Wenceslaw Frantz, era un laic latin din Boemia, bun cunoscător al realităților Bisericii Unite în calitate de secretar al episcopului Atanasie; acesta era agreeat de unele cercuri ale clerului unit în momentul retragerii iezuitului Szunyogh, deoarece era considerat, în ciuda apartenenței sale la ritul latin, ca fiind de preferat deoarece era favorabil obiceiurilor răsăritene. Al treilea candidat, numit în cele din urmă de Împărat datorită pregătirii sale, dar și ca urmare intervențiilor unor personaje ecleziastice, politice și sociale influente în epocă, era Patachi, care, fără a avea multe legături cu clerul român din Transilvania, activa cu mult zel misionar în zona Făgărașului²².

²¹ La 23 decembrie 1716 Împăratul solicită Romei confirmarea numirii lui Patachi pe care îl caracterizează în termeni laudativi: „fidelem nostrum honorabilem Joannem Pataki, intuitu virtutum, morumque illius laudatorum, et acceptarum singularis insuper doctrinae et honestate conversationis, aliarumque excellentium animi dotum...; Nilles, *Simbolae*, I 409-411. O a doua scrisoare imperială prin care candidatul este prezentat Papei nu amintește de transferul scaunului episcopului român, sau de stabilirea reședinței sale în alt loc decât Alba Iulia, ci solicită permisiunea ca cel ales să poată exercita, în paralel cu ritul latin, și ritul oriental, solicitându-se din nou confirmarea sa; Nilles, *Simbolae*, I 413-415. Răspunsul Congregației De Propaganda Fide prin care se permite trecerea lui Patachi, - pe care îl numește *Eppum Valachorum* - la ritul oriental în Nilles, *Simbolae*, I 426. Reacția lui Patachi, semnată *n. Eppus*, adresată Cardinalului primat prin care aduce contraargumente, invocând chiar art. 5 din a Doua diplomă Leopoldină referitoare la dependența clerului unit de *Archiepiscopo Strigonensi*, în Nilles, *Simbolae*, I 418. Această paranteză ne ajută să înțelegem cel puțin două ipoteze care ar putea circumscrie perioada în care Sinodul nostru se desfășoară: pe de o parte conștiința lui Patachi că nu poate deveni auxiliar al unui episcop latin, în linia respectării clauzelor Sinoadelor de unire, deci implicit a păstrării ritului oriental de către români; și intenția imperială de a consolida unirea românilor chiar prin dotarea unui nou sediu, diferit de Alba Iulia, în sensul respectării dispoziției Conciliului IV ecumenic de la Lateran, 1215, conform căruia în același oraș nu ar putea exista doi episcopi catolici.

²² Mârza, *Biserică, politică și cultură la Episcopul Ioan Giurgiu Patachi (1681-1727)* 51-52; Z. Pâclișanu, Contribuțiuni la biografia episcopului Ioan Patachi, *Cultura Creștină*, Blaj, nr. 2-

În ceea ce-l privește pe candidatul român putem presupune că electorii considerau preocupantă ideea numirii unui episcop cu formare latină și care, chiar în ciuda laborioasei sale activități misionare și a unei solide pregătiri teologice, era considerat nepotrivit, deoarece nu a păstrat „legea strămoșească” și a abandonat tradițiile Bisericii românești. Opoziția față de un candidat, care, deși era de un neam cu ei, a adoptat ritul latin și care în cele din urmă va ocupa totuși scaunul vlădicesc, evidențiază profundul atașament al clerului unit față de propria tradiție, dar și o bună cunoaștere – așa cum vom avea posibilitatea să observăm din analiza canoanelor Sinodului din 1725 – a Pravilei²³ și a rânduielilor disciplinare ale lumii orientale. Dintr-o altă perspectivă, alături de multe alte valențe, procesul electoral evidențiază și unele chestiuni de ordin național-politice: opoziția dintre taberele de susținători a candidaților a ridicat o idee surprinzătoare pentru acea vreme, *ideea națională românească*, cu evidente accente identitare²⁴.

Pe fondul acestor îndelungate și dificile tratative dintre Curtea de la Viena și Curia Romană – trecerea lui Patachi la ritul oriental, demersurile episcopului latin Mártonffy de boicotare a înființării Scaunului de Făgăraș și pretențiile de subordonare canonică a lui Patachi ca episcop auxiliar al său, chestiuni legate de stabilirea sediului și a dreptului de patronat asupra noului sediu episcopal²⁵ –, prin actul pontifical de publicare a Bulei „Rationi congruit” a fost constituită ierarhic Episcopia de Făgăraș pentru românii

3, 1937, 128-137; Z. Pâclișanu, Alegerea și denumirea episcopului unit Ioan Pataki. Îndreptări și întregiri la articolul d-lui Silviu Dragomir din nr. 16-18/1915 al ‘Revistei teologice’ din Sibiu, *Cultura Creștină*, Blaj, an VI, 1916/1917, nr. 2, 36-43; nr. 3, 68-75.

²³ I. M. Bujoreanu, *Pravila Bisericească (numită cea mică) tipărită în Monastirea de la Govora la anul 1640 și Pravila lui Mateiu Basarab cu canoanele Sântilor Apostoli intitulată (îndreptarea legii) tipărită la Târgoviște în anul 1652*, București 1884. Textul acestei lucrări în format electronic <https://remusmirceabirtz.wordpress.com/>

²⁴ C. Barta, Românii din Transilvania secolului al XVII-lea care au simpatizat cu Unirea. Când și cum și-au declarat simpatizanții conștiința de sine, în: Marte/ Ioniță/ Rappert/ Stanciu/ Suttner, *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei* 110-132; Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 170; Miron, „... poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește...” 170-171.

²⁵ „Este de remarcat că noua episcopie nu e supusă ca sufragănă nici unei mitropolii, deci nici Mitropoliei din Estergom, al cărei titular a continuat să exercite jurisdicție asupra ei în baza art. 5 a Diplomei a doua leopoldine care prevedea că ‘*episcopus ritus graeci directe ab archiepiscopo Strigonensis, tamquam singulari patrono eorundem cum toto clero principalem habebit dependentiam*’. Bulla de numire a lui Patachi dă acestuia autorizația de a trece la ritul grecesc...”. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 175. Vezi, de asemenea, alte aspecte în Miron, „... poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește...” 65-67.

uniți. Acest demers pontifical a creat premisele unei noi perspective de dezvoltare instituțională a Bisericii din Transilvania în epocă, primul pas concret în parcursul sinodal al acesteia fiind tocmai Sinodul de la 1725.

Sinodul de la 1725: teme dezbătute și decizii sinodale

„Sinodul eparhial de la Făgăraș, 1725. – Publică 14 canoane. Printre acestea, cann. 6-8 tratează despre disciplina sacramentală, în special despre sfânta Euharistie. Alte canoane iau în discuție sacramentul penitenței și perioadele de post și abstenență (cann. 6, 11 și 14). Sinodul, cu un pregnant caracter disciplinar, încearcă să întărească disciplina ecleziastică în materie de administrare sacramentală stabilind pedepse grave împotriva credincioșilor care primesc sacramentele administrate de monahi a căror apartenență nu se cunoaște, sau asupra cărora planează dubiu în ceea ce privește validitatea hirotonirii sacerdotale (can. 3)”²⁶.

Dacă la vremea când scriam aceste rânduri eram mai degrabă preocupat de tema cultului divin și a disciplinei sacramentale conținute în diferitele sinoade care s-au desfășurat în Biserica Greco-Catolică Română, împlinirea tricentenarului de la publicarea Bulei „Rationi congruit” de constituire a Eparhiei de Făgăraș, ne oferă posibilitatea reparcurgerii diferitelor circumstanțe referitoare la constituirea canonică a acestei Eparhii, dar și analizarea mai aprofundată a documentelor primului sinod desfășurat în noua configurație canonică a acesteia.

După vizitarea unei bune părți a teritoriilor locuite de români, realizând o radiografie a realității ecleziale și sociale a Bisericii din Transilvania, Patachi convoacă un Sinod care, așa cum am văzut, publică 14 canoane. Dintre acestea, o serie de canoane reînnoiesc și dezvoltă unele dispoziții sinodale stabilite de Sinodul de la Alba Iulia din 1700 (canoanele 3, 4, 8 și 21 sunt reluate, cu respectivele teme, - hirotonirile clandestine, interdicția adresată protopopilor de a acorda separarea soților, disciplina posturilor și comportamentul social al preoților - în canoanele 2, 5, 12, 13 care sunt mai ample și mai clarificatoare).

Textele canoanelor sunt însoțite de o scrisoare de informare prin care Episcopul se adresează unui protopop absent la lucrări - protopopul Miclăuș

²⁶ Bleiziffer, *Disciplina dei sacramenti e culto divino* 28.

din Voila –, căruia i se solicită să disemineze *poruncile soborului* în rândul preoților care trebuie să le înțeleagă amănunțit pentru a le putea ulterior prezenta și mirenilor. Dacă scrisoarea are, din acest punct de vedere, un pregnant caracter exortativ, ea se distinge și printr-o componentă de ordin pecuniar în care sunt evidențiate, în coerență cu obiceiul în vigoare, obligația achitării *dajdiilor Vlădicești*²⁷, *strângerea talerului logofătului și a venitului frății tale*. Acest aspect sugerează, pe de o parte, starea financiară precară în care se găsea eparhia în acea perioadă, iar, pe de altă parte, subliniază, necesitatea aplicării dispozițiilor sinodale²⁸ inclusiv referitor la identificarea preoților care trebuie să contribuie la acest *fond*, concomitent cu realizarea unui „*catastifu cu toți popii cari s-au chirotonitu prin tralte țări și care până acum nu au venit la noi să ia blagoslovenie*”²⁹. Anticipată în această introducere, tema preoților care activează canonic sau nu în Transilvania³⁰ și necesitatea existenței unor informații certe referitoare la statutul lor canonic, va fi tratată punctual în cadrul canonului 2, care reia tema dezbătută și reglementată în can. 3 al Sinodului din 1700³¹. Caracterul organizatoric și disciplinar al acestei teme, *clandestinitatea și acefalia* preoților care nu pot prezenta *carte de la Vlădica sau de la protopop*, subliniază normativă canonică referitoare la strânsa legătură teologică ce trebuie să existe între Episcop și propriul cler³²,

²⁷ Episcopul face referință la dreptul pe care îl are, conform art. VII al celei de-a Doua Diplome Leopoldine, de a primi anual din partea fiecărui preot suma de un florin; Nilles, *Simbolae*, I 297.

²⁸ „Cum vei primi frăția ta această scrisoare imediat să strângi Soborul deplin, și poruncile astea foarte pe de amănuntul să le areți și să le dai a înțelege preoților, iar popii în toate satele la toți oamenii, ca de acum înainte să se ție să se plinească acestea toate sub sancțiune și pedeapsă, câte se află scrise aici”; Moldovanu, *Acte sinodali II* 108.

²⁹ O statistică anterioară anului 1716, care cu siguranță nu era cunoscută de Patachi, vorbește de existența unui număr de 2260 preoți uniți și de 44 de protopopiate; Z. Pâclișanu, Cea mai veche statistică bisericească a românilor ardeleni, *Cultura Creștină*, 3, 1920, 113.

³⁰ Solicitarea de a realiza un *catastifu*/listă/catalog cu preoții hirotoniți în altă părți (țări) nu poate fi legată exclusiv de tema referitoare la strângerea diferitelor taxe bisericești, ci are, mai degrabă, o puternică valență organizatorică de coordonare a activităților pastorale în manieră centralizată. Protopopului îi sunt comunicate indicații care vin să întrească înțelegerea și interpretarea conținutul canonului 2, în condițiile în care textul canoanelor este rezultatul unor dezbateri și analize la care protopopul nu a putut participa.

³¹ Moldovanu, *Acte sinodali II* 120.

³² Actuala normativă canonică prezentă în Pontificium Consilium de Legum Textibus Interpretandis, *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*, Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, *Fontium annotatione auctus*, Libreria editrice Vaticana, 1995. AAS 82/1990, 1061-1353; EV 12/1990, 695-887; I. Muntean (trad.), *Codul canoanelor Bisericilor Orientale*, ediție pro

nu doar la nivelul unei comune activități pastorale coordonate de către episcop, ci mai ales la nivel dogmatic, de profesare a aceleiași credințe care de fapt justifică și alimentează activitatea pastorală³³.

Deciziile Sinodului se prezintă astfel.

Can. 1 decide constituirea de către Sinod, prin directa numire a acestuia de către Episcop³⁴, a unui Procurator a cărui misiune consta în apărarea

manuscripto, Cluj-Napoca 2001, (CCEO) tratează disciplinar tema: *despre înscrierea clericilor într-o eparhie* (can. 357-365); *Interdicția de a admite la concelebrarea Divinei Liturghii pe preoții străini care nu prezintă din partea propriului Ierarh o scrisoare de recomandare* (can. 703); *Despre timpul, locul, înregistrarea și certificatul sacrei hirotoniri* (cann. 773-775). Încardinarea/ înscrierea unui cleric în propria eparhie este obligatorie și reprezintă una dintre cele mai vechi instituții privind organizarea ecleziastică. Apărută încă din epoca apostolică, îndeosebi Conciliile de la Niceea I (can. 15, 16 can. 325), Calcedon (cann. 5, 6, 10, 20), și Niceea II (cann. 10, 15) au reglementat această disciplină interzicând hirotonirile „sine titulo”, iar clericilor acefali, exercitarea ordinelor sacre. Finalitatea încardinării are o triplă dimensiune: pastorală, subliniază ministerul sacru al preoților, minister exercitat în favoarea credincioșilor bisericii păstorite de propriul Episcop; disciplinară, prin evidențierea strânsei legături cu propriul Episcop care în evitarea abuzurilor și a dezordinilor reglementează viața clericilor și limitele de exercitare a misiunii acestora; personală, prin garantarea și tutelarea drepturilor pe care le au preoții.

³³ Rehirotonirea episcopului Atanasie și mărturisirea de credință pe care acesta a făcut-o în cadrul procesului canonic de la Viena din anul 1701, la 7 aprilie, (în Nilles, *Symbolae*, I, 282, art. 1), prin care se angajează prin jurământ să ceară clerului de sub jurisdicția sa să depună profesiune de credință tridentină, reprezintă elementul central care stă la baza disciplinării aspectelor canonice legate de comuniunea aceleiași credințe, împărtășită deopotrivă de către Episcop, dar și, în mod evident, de clerul în comuniune cu el: din această perspectivă *blagoslovenia* sau *cartea de la Vlădică* despre care vorbește atât scrisoarea introductivă a documentelor sinodale, cât și canonul 2 al sinodului, nu reprezintă altceva decât continuarea și întărirea jurământului lui Atanasie, care este îndeplinit și de succesorul său în spiritul întăririi conștiinței de apartenență la o Biserică română care s-a unit cu scaunul Romei și care continuă să consolideze această unire. În acest demers, dar și în multe altele, Patachi și succesorii să vor fi flancați de figura teologului iezuit, nouă instituție ce reglementează raporturile de putere în conducerea Bisericii unite. V. Bărbat, *Instituirea funcției «Teologului» în Biserica Română Unită*, Institutul Pontifical de Studii Orientale, Roma, 1963; V. Bărbat, „Il «teologo» del vescovo e della Chiesa romana unita nel 1701-1731”, *Acta historica* 8 (1968), 213-245.

³⁴ Doar unul din cele cinci izvoare pe care le-am utilizat pentru acces la Actele Sinodului lasă să se înțeleagă că procuratorul ar fi numit de către Împărat: De Clercq, prezentând o traducere a textelor sinodale în limba italiană precizează că „abbiamo deciso di nominare ... un Procuratore, ...”, e per la sua nomina il Sinodo ha pregato S(ua) M(aestà) l'Imperatore di designarlo”, De Clercq, *Decreta viginti synodorum eparchialium orientalium catholicorum* 26. Eroarea de traducere este cu atât mai greu de înțeles cu cât același autor, în urmă cu mai bine de două decenii, prezentând o sinteză a actelor aceluiași Sinod susținea că: „Un

intereselor clerului în fața judecătorilor civili³⁵; motivul constituirii unei astfel de funcții este mai degrabă justificat de ineficiența activității procuratorilor externi (*officiales exteriores*³⁶) în fața marilor nevoi și supărări ale clericilor români, dar și de o poziționare a acestor clerici în revendicarea și apărarea drepturilor acordate de noul lor statut. Procuratorul³⁷ va acționa în baza unui acord cu episcopul, acest lucru fiind mai apoi comunicat, spre știință, tuturor protopopilor.

Can. 2. Canonul ia în considerare cazul hirotonirilor clandestine și limitarea activităților acelor preoți a căror hirotonire validă nu este certă. Făcând apel la disciplina antică a Bisericii – Sinodul citează aici can. 35 al Sfinților

procureur du clergé sera nommé par l'évêque...". C. De Clercq, *Histoire des Conciles d'après les document Originaux*, Tome XI, Paris 1949 192. În schimb, ceilalți patru autori consultați nu lasă spațiu de interpretare: procuratorul va fi numit de către „Magnificum Dominum (Eppum)” ..., Nilles, *Simbolae*, I 467; de către „Magnificentiam Suam, Dominum”, Mansi 258, care și precizează că „Dominum scilicet episcopum”. În ciuda existenței unor diferite variante de text, atât în limba română (Moldovanu și Nilles folosesc același text, în timp ce Mansi și Maior folosesc o variantă de text cu o limbă română mai actuală, care folosește chiar semnele diacritice), cât și în varianta latină (Nilles și Mansi folosesc texte latine diferite; textul propus de Mansi este mai îngrijit prin folosirea caracterelor italice pentru indicarea diferitelor canoane antice, sau citate biblice, precum și prin prezența unui mare număr de note de explicative de subsol), este evident că Episcopul este cel care numește procuratorul și, după ce-i va stabili misiunea și retribuirea, același episcop va comunica informația și protopopilor. Diferențele prezente la nivelul diferitelor colecții de canoane reprezintă fără îndoială o provocare, iar ulterioare studii asupra acestora vor aduce un noi informații utile.

³⁵ O inițiativă asemănătoare o găsim și în cadrul Sinodului eparhial ucrainean de la Przemyśl din 1693, care detaliază unele aspecte legate de misiunea, retribuirea și susținerea financiară a activităților Procuratorului la can. 26; C. De Clercq, *Decreta viginti synodorum eparchialium orientalium catholicorum*, Roma 1970, 17-18.

³⁶ În traducerea documentelor, Mansi folosește expresia *officiales exteriores* justificând cu o notă de subsol faptul că aceștia trebuie înțeleși ca fiind oficiali imperiali diferiți de cei locali, transilvăneni; J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Tomus Trigesimus septimus, 1720-1735, Parisii 1905, 258, n. 3.

³⁷ În Transilvania secolului XVI, Procuratorul, ca apărător al interesului public, deținea ample cunoștințe în problemele practice de drept și ale mecanismelor judiciare. Asigura intervenția și asistența legală în interesul privat în problemele publice ale justiției, atât în for laic, cât și ecleziastic. Putea fi o funcție exercitată temporar în slujba comunității, fiind uneori recompensată social cu ridicarea la rangul de nobil; L. Pakó, Cancelaria Princiară și cariera de procurator în Transilvania la sfârșitul secolului XVI, *Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»*. Series Historica, Supplement 1, 2015, “Literacy Experiences concerning Medieval and Early Modern Transylvania”, 295-315.

apostoli care interzice hirotonirile în afara propriei eparhii³⁸ –, sunt considerați lipsiți de calitatea sacerdotală toți acei preoți care au fost hirotoniți *peste hotare*, sau fără știrea *episcopului a cui este eparhia*. În mod asemănător, acei preoți care nu s-au prezentat în fața noului episcop pentru a primi *blagoslovenie*, sunt considerați ca nefăcând parte di clerul eparhiei – am spune cu un limbaj canonic actualizat, nu se găsesc în comuniune cu propriu Ierarh –, și în consecință pasibili de a fi considerați preoți iregulari, vagabonzi (*vagus*), fără nicio legătură cu *Soborul mare care se leapădă de aceștia*³⁹.

Can. 3. Reia chestiunile disciplinare referitoare la validitatea hirotonirilor preoțești administrate în afara eparhiei și la comuniunea ierarhică cu propriul episcop, tratată în canonul anterior, și o aplică în cazul acelor călugări care se substituie preoților legitimi de la sate. Statutul acestor

³⁸ Citarea se face după colecția canonică română publicată în 1652 și cunoscută sub numele de *Îndreptarea legii* sau *Pravila*, 1884, 314. Colecția a constituit o sursă de inspirație și de justificare a formulărilor diferitelor texte sinodale până la desfășurarea Primului Conciliu Provincial (1872), când Congregația De Propaganda Fide, după o atentă revizuire a documentelor Conciliului, a solicitat îndepărtarea referințelor la această colecție, subliniind caracterul „erroneo” și „sospetto” al acesteia: „trebuie să se excludă toate trimiterile la Pidalion sau Pravilă”, cf. W. Bleiziffer, *Disciplina dei sacramenti e culto divino* 17.

³⁹ Tema pare recurentă și face subiectul unei tratări aparte în I. P. Szilagyi, *Enchiridion Juris Ecclesiae Orientalis Catholicae, pro usu auditorum theologiae, et eruditione cleri graeco-catholici*, ediția a II-a, Magno-Varadini 1880, 37-38; „Episcopi sub sunt presbyteri, seu Sacerdo simplices, qui ab Episcopis obtinet jurisdictionem et facultatem, sine qua nihil Sacerdotalis agere possunt”. De altfel, în îndelungata vacanță a scaunului episcopal, deci a absenței unui episcop unit care să hirotonească, noii preoți erau hirotoniți de episcopi ortodocși, contrari unirii: „Candidații la preoție treceau munții în principate ori în Maramureș unde erau hirotoniți. I-a fost foarte greu episcopului să lucreze cu cei peste 400 de preoți hirotoniți în afară. Aceștia erau răspândiți în toate părțile eparhiei și nu țineau nicio legătură cu vladica”, S. A. Prunduș/ C. Plăianu, *Catholicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca 1994, 71. Vezi și Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 177; E. C. Suttner, Wahl, Weihe und Einsetzung des Bischofs Johannes Giurgiu Nemes-Pataki und die damaligen spannungen zwischen rumänen, Wiener behörden und Römischer Kurie, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 11/II, 2007, 37-47, 43. Pe de altă parte, în perioada de cristalizare a ideilor legate de conștiința asumării unirii, a comuniunii ierarhice cu propriul episcop și a noului statut ecleziastic și social rezultat ca urmare a aplicării diplomelor imperiale, „integrarea acestor sacerdoți în rândurile clerului greco-catolic printr-o simpla confirmare episcopală, lasă nerezolvata problema dotării lor cu mijloacele de subzistență necesare. Aceasta chestiune va constitui unul dintre leit-motivele acțiunii revendicative a episcopului Inochentie Micu, care va susține privilegierea întregului cler greco-catolic, în conformitate cu diplomele imperiale...”. D. Dumitran, Contribuții privitoare la statutul clerului greco-catolic în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Cazul districtului Făgăraș, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 6/II, 2002, 141-165, 145.

călugări este incert și, de aceea, Sinodul pune la îndoială hirotonirea sacramentală a acestora și implicit autoritatea pe care aceștia o au în celebrarea sfintelor taine bisericești; această autoritate trebuie să fie strâns legată de validitatea hirotonirii preoțești precum și de permisiunea acordată de propriul Ierarh. Sinodul îi cataloghează pe acești călugări cu apelative puternice – *nici nu se știe de sunt preoți adevărați, călugări fără de ispravă, care umblă celuinđ (amăgind) oamenii, călugări amăgitori* –, semn că fenomenul era frecvent întâlnit și crea preocupări în ceea ce privește organizarea activităților pastorale concrete. Credincioșilor, sub amenințarea refuzului de a mai fi serviți spiritual și sacramental de către preoții legitimi, li se impune să evite astfel de călugări rătăcitori. Sinodul le interzice acestor călugări să mai locuiască în respectivele mănăstiri și le impune chiar să părăsească țara. Se subliniază relația pastorală mai strânsă dintre preot și proprii mireni, consolidarea activităților pastorale în parohie prin evitarea ingerințelor din partea celor care nu sunt păstori legitimi.

Can. 4. Condamnă și interzice tuturor deținerea sau folosirea unei cărți apărute la Râmnic, *Invetiatura besereceasca de cele 7 taine*⁴⁰, carte care în opinia sinodului conține învățături contrare doctrinei creștine și sfintelor concilii referitor la formula de consacrare euharistică și la momentul transubstanțierii⁴¹. Această formulă, fundamentată pe însăși cuvintele Mântuitorului

⁴⁰ Chestiunea legată de momentul prefacerii, al consacrării Sfintei Euharistii în momentul rostirii cuvintelor de consacrare „*Luați, mâncați...*”, și al prefacerii Sângelui Domnului în momentul rostirii cuvintelor „*Beți dintru acesta ...*” are nu doar un caracter dogmatic, susținut scripturistic, ci și unul disciplinar-liturgic inspirat din „liturgia și alte cărți ale legii pravoslavnice grecești”. Contrar erorilor susținute de *Invetiatura besereceasca de cele 7 taine*, Nilles adnotează varianta latină a canonului cu o serie de trimiteri la autori deja consacrați în drept, istorie sau dogmatică. În mod punctual Sinodul se referă la capitolul *Pentru Taina Sfintei Cuminecături, care se săvârșește la Sfânta Liturghie* nr. 34, în care se susține că momentul prefacerii agnețului este la epicleză, în timp ce celelalte părțile, cf. nr. 40, nu sunt transubstanțiate. Textul transliterat al cărții aici:

<https://ia600501.us.archive.org/1/items/BibliotecaTpavol.1-54/45.PsDamaschinDascalulInvataturiPentru7Taine.pdf>

⁴¹ Referindu-se la această învățătură așa cum era ea prezentată în epocă de *Bucoavna*, carte de învățătură pentru instruirea poporului, tipărită la Alba Iulia în 1699 la câteva luni după desfășurarea sinodului de unire din 7 octombrie 1698, teologul Barta subliniază „Forma Sfintei Euharistii este epicleza, adică rugăciunea de invocare a Spiritului Sfânt asupra darurilor puse pe altar. Altfel spus momentul consacrării euharistice în care darurile sunt transubstanțiate în Trupul și Sângele Domnului nu coincide cu rostirea cuvintelor Mântuitorului de la Cina cea de Taină, ci cu rostirea epiclezei. Acesta este un punct de

rostitute la Cina de pe urmă, și pe care textul canonului le citează: „Luați, mâncați; acesta este trupul Meu; Beți dintru acesta toți”, (cf. Mt. 26, 16-17; 1 Cor. 11, 24-25)”, sunt conținute nu doar în Sfântă Scriptură, Cluciul⁴², ci și în „liturgia și alte cărți pravoslavnice grecești”. Așadar, în învățătura sinodului acesta este momentul transsubstanțierii pâinii și vinului în Trupul și Sângele lui Cristos și nu cel imediat succesiv, al epiclezei, „unde se zice că se sfințește agnețul cu aceste cuvinte: fă adică pâinea aceasta cinstit trupul Cristosului tău...”. Canonul nu se prezintă ca un text exclusiv disciplinar, ci include și o dimensiune teologico-dogmatică ce subliniază, în coerență cu doctrina Bisericii, adevăratul moment al transsubstanțierii, învățătură care ulterior se va regăsi întărită și în succesivele opere teologice din spațiul greco-catolic.

Can. 5. Canonul, cu un puternic caracter disciplinar, este focalizat asupra diferitelor comportamente care nu sunt potrivite stării preoțești și tratează despre moralitatea și buna purtare a clerului, reluând tema tratată anterior de can. 8 de la Sinodul din 1700. Îndreptarea unor atitudini morale neadecvate statului preoțesc are loc gradual, plecând de la interzicerea

vedere teologic răspândit în Răsăritul creștin, susținut de autorul *Bucoavnei* în 1699, dar și de numeroși teologi ortodocși din vremea noastră. Această concepție va fi combătută de episcopul Ioan Giurgiu Pataki în sinodul ținut la Făgăraș în 1725, canonul 4°. C. Barta, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVII-XIX)*, Cluj-Napoca 2014², 38-39. În ciuda interdicției Sinodului de a folosi această carte în Transilvania, îi regăsim, totuși, predoslovie ca „Adaogere” la primul volum al lucrării lui Samuil Micu, *Theologie dogmatică și moralicească despre taine preste tot*. D. Dumitran, *Despre geneza și semnificațiile unei cărți „netrebnice”, atribuită lui Samuil Micu: Theologia Dogmatică și moralicească despre taine, Annales Universitatis Apulensis. Series Historica, 12/II, 2008, 213, 220-223.*

⁴² Adnotând canonul, Mansi, pentru a sublinia justețea învățăturii acestui canon trimite la Pravilă glava 56, p. 160, care îl citează pe Sf. Ioan Gură de Aur; dar în același timp sugerează și faptul că lucrarea *Cluciu* (*Cheia înțelesului sau Clavis intelligentiae*) publicată la București în 1678 a inspirat la rândul ei opera viitorului episcop Petru Pavel Aron, *Floarea adevărului*, publicată în limba română la Blaj în 1750, și ulterior tradusă în limba latină și publicată la Roma în 1862 de către Card. Pitra. Într-adevăr, citându-l pe același sfânt părinte Ioan Gură de Aur, *Floarea adevărului* reproduce textul din Pravilă: „Înșă agnețul se face Trupul Domnului și din potir se face cinstitul Sânge al Domnului după glasul Mântuitorului; «luați și mâncați că acesta este trupul meu și beți dintr-însul toți că acesta este sângele meu al legii celei noi»”; C. Barta, „Floarea adevărului” și „Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învățătură a Beseareicii Răsăritului”. Studiu istorico-teologic”, în: *Floarea adevărului pentru pacea și dragostea de obște. Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învățătură a Beseareicii Răsăritului*, ed. îngrijită de M.-D. Hotea, Cluj-Napoca 2004, 152 (vezi și 12-13).

acestora până la aplicarea unor sancțiuni pecuniare; sub sancțiunea unor penalități aplicate de *protopopulu cum va socoti sufletește dupa greutatea păcatului*, preoților li se învederează porunca de a *nu face unile ca acelea* și a evita *hula, mergerea la crâșmă, sudalma sau blestemul*. Protopopii neglijenți, care nu sancționează pe bună dreptate preoții vinovați de aceste comportamente, vor fi ei înșiși amendați cu 66 florini. Tot referitor la deosebirea preoților de alte clase sociale, Sinodul impune purtarea unor articole vestimentare specifice: *potcapul, iara nu cu căciulă sau comănacul*, și hainele *lungi popești*⁴³. Ca și în cazul altor canoane rolul de garant al păstrării disciplinei bisericești în materie de moralitatea publică este încredințat vigilenței protopopilor.

Can. 6. Statornicește datoria preoților de a celebra *Sfânta slujbă*, adică *Liturghia*, în fiecare duminică și în zilele marilor sărbători *pe la toate bisericile*, preoții alternându-se în cazul în care sunt mai mulți într-un sat⁴⁴. Aceiași obligație de a *merge totdeauna la sfânta liturghie în tote Duminicile si sarbatori mari* o trasează canonul și credincioșilor, sub amenințarea unor sancțiuni pecuniare aplicate gradual⁴⁵. Trăirea vieții spirituale, alimentată de frecventarea slujbelor bisericii, este dublată și de obligația pe care canonul o trasează mirenilor, care începând chiar de la vârsta priceperii – canonul indica vârsta de 7 ani⁴⁶ – au obligația de a se spovedi și cumineca în perioada

⁴³ Pentru o radiografie a condiției preoților în epocă, vezi T. Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca 2001, 84-90.

⁴⁴ Conform unui memoriu al Comitatelor ardelene înaintat Dietei în 1717, în care preoții uniți sunt acuzați, se amintește că „în unele sate sunt 2-3 și chiar mai mulți preoți, dintre care numai unul face slujbe preoțești...”. În alt memoriu, din 4 martie 1722, reprezentanții celor trei națiuni „se plâng că în unele sate sunt câte 6-12 preoți...”. Cf. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 192-193. E evident că în aceste circumstanțe Sinodul prezintă și un caracter profund disciplinar la nivelul celebrării liturgice și organizării acestora.

⁴⁵ Împotriva absenteismului de la slujbele bisericii se poziționează și canonul 15 al Sinodului anterior de la Alba-Iulia (1700). Reconsiderarea de către actualul canon a acestor măsuri de corecție, considerabile atât din punct de vedere material cât și spiritual, trebuie interpretate prin prisma necesității unei reale și ferme evanghelizări, cu scopul promovării și susținerii unei discipline care să crească nivelul de catehizare al mirenilor, dar care să cristalizeze și conștiința atașamentului credincioșilor la propria biserică.

⁴⁶ Referitor la vârsta indicată de Pravilă pentru spovadă, Mansi identifică dispoziția conținută în Glava 321 [Ioan Chitru], *Sfântul Ioan Chitru poruncește că copiii de parte bărbătească după 14 să se ispovedescă la Părinți Duhovnici de păcatele lor, iară partea muerescă după 12*; [Pravila 262] și clarifică unele aspecte legate de interpretarea acestei vârste, care este mai degrabă vârsta minimă necesară pentru încheierea logodnei și, după o răspândită părere printre orientali, inclusiv vârsta la care se începe practica sacramentului spovedii. În schimb, Sinodul indică vârsta de 7 ani ca vârstă de la care credincioșii sunt chemați să practice sacramentul

Sărbătorii Sfințelor Paști. Neîndeplinirea acestei din urmă *porunci* este condiționată de refuzul administrării slujbei de înmormântare și a înmormântării însăși (*preotul nice se-lu provedească, nice se-lu îngrope în cintirimu*). Și în cazul acestui canon Sinodul își justifică poziția prin trimiterea la rânduiala Pravilei⁴⁷.

Can. 7. Interzice preoților păstrarea în propria casă a Sfintei Euharistii destinată împărtășirii bolnavilor sau muribunzilor. Interdicția este întărită de o sancțiune pecuniară (12 florini), a cărei sumă poate fi folosită pentru remedierea abuzurilor: protopopul se va îngriji de procurarea celor necesare pentru realizarea unei racle care să fie confecționată din materiale atent alese pentru păstrarea Sacramentului în biserică, în loc *iscusit și vrednic*; scoaterea și reintroducerea Sfintei Cuminecături în biserică trebuie să fie însoțite de gesturi de profundă reverență – *înapoi de unde o a luat cu cinste se o pue* – față de Trupul Domnului.

Can. 8. Trasează indicații pastorale și de practică sacramentală clare în ceea ce privește situația particulară a bolnavilor. Canonul evidențiază un profund caracter pedagogic pe care protopopii trebuie să îl asume în educarea preoților în cazul administrării viaticului: bolnavilor sau muribunzilor nu li se va acorda Cuminecătura dacă nu vor putea vorbi, și în consecință nu vor putea face o spovadă prealabilă. Pentru cazurile excepționale *se invetie protopopii pe preoti cumu sa faca cu unii ca aceia, sî cumu se dezlege au se nu-i deslege*. Ca și în cazul canoanelor 6 și 9, canonul întărește din punct de vedere teologic și pastoral, chiar dacă în manieră implicită și nu atât de evidentă ca

spovezii și să se cuminece introducând astfel o limită de vârstă mult inferioară disciplinei comune a orientalilor; „Locus hic adductus non reperitur, si bene legimus, in *Responsis Joannis Cytri* (Patr. Gr. CXIX, 960-986), apud quem aetas tantum definitur ad sponsalia contrahenda requisita. Sed haec per errorem forte dicta sunt ex opinione quadam in Orientalium vulgus satis evagata, qua obligatio peccata confitendi exstare non videtur ante initum matrimonium. Synodus igitur decernens, missam singulis dominicis et festis diebus celebrandam eique assistendum esse, necnon quemvis a septimo anno expleto ad confessionem et communionem teneri, iterum salutarem effectum theologiae latinae prodit”. Mansi 261, n. 1.

⁴⁷ Moldovanu și Nilles indică *Listu 629 capu 807*; Maior, *Listu 629 capu DCXXIX (629)*; în Schimb Mansi indică trimiterea exactă la Pravilă, *Listu 629 capu 77*. Pravila, în acest caz, precizează: *Gl. 77, Carele fără de nevoie se va lipsi de beserică trei săptămâni acela să fie nepriceștuit*. Pravila, prezentând sintetic conținutul Sinodului Quinisext/Trullan (691), fără a păstra însă enumerarea corectă a canoanelor, face referință la can. 80 al acestui Sinod; vezi R. Perșa, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, vol. 1, ed. II revizuită, București 2022, 321.

în celelalte cazuri, succesiunea administrării sacramentelor: spovada, este condiție esențială pentru accederea la Sfânta Cuminecătură.

Can. 9. Credincioșii care nu s-au spovedit și nu s-au împărtășit la Paști *nici cum se nu i se diia pasca*⁴⁸. Obiceiul împământenit de a primi *pasca/paștile* la sărbătoarea Învierii Mântuitorului este direct condiționat de practica acelor sacramente care sunt intim legate de caracterul strict al sărbătorii, celebrarea prin excelență a învierii lui Cristos. De aceea, exigența primirii împărtășaniei în sărbătoarea Învierii, cu prealabila mărturisire a păcatelor în sacramentul spovezii, ca formă de trăire concretă a credinței nu este rezervată doar preoților (pentru care can. 11, cum vom vedea, stabilește o normă aparte) ci tuturor credincioșilor. Din această perspectivă, refuzul administrării *paștilor* și condiționarea primirii acestora ca urmare a practicării celor două sacramente poate fi interpretat, în prezentul canon, ca o formă de catehizare și de promovare a trăirii credinței, cu insistență pe dimensiunea sacramentală a celor două sacramente conexe, spovada și împărtășania.

Can 10. Canonul tratează indirect despre materia din care sunt pregătire *paștile*; distribuirea lor sub forma nesacramentală, a pâinii și vinului, contemplată în cazul canonului anterior, nu poate fi substituită de alte forme care exced rânduiala bisericii⁴⁹: *cu muguru, sau alte ierbi si se lapedă de obiceiul*

⁴⁸ Chiar dacă ne aflăm în fața unei formulări simple și categorice, cu un caracter prohibitiv, rezultă cu claritate caracterul educativ și catehetic al unei astfel de interdicții. Nilles, *Symbolae* I 471, într-o lungă notă de subsol, referindu-se și la unii autori români, evidențiază caracterul particular al acestui obicei „Solis Rumenis Transilvanis proprium est ejusque originem ex fonte heretico..”, și care constă în distribuirea de către preot la finalul celebrării euharistice din prima zi de Paști, a pâinii tăiate în mici părți, și a vinului, binecuvântate, rămase după celebrarea ritului, și pe care credincioșii le primesc pentru consum după Sfânta Liturghie. Subiectul a creat multe dispute datorită faptului că, în mod eronat, urmare a unei insuficiente pregătiri catehetice, aceste *paști* erau deseori confundate cu Sfânta Euharistie, cuminecătura. Ritualul binecuvântării pâinilor și a vinului din care se pregătește *paștile*, și binecuvântarea particulară pe care le primesc acestea în joia din săptămâna paștilor, este amintit de V. Bojor/ Ș. Roșianu, *Tipic Bisericesc*, Blaj, 1931, 207, n. 1.

⁴⁹ În contextul procesului de consolidare a unirii Bisericii românești din Ardeal cu Biserica Romei, apar în epocă o serie de lucrări cu caracter dogmatic și catehetic, redactate într-o formă simplă și accesibilă și care urmăreau conturarea și fundamentarea credinței și identității catolice a noii Bisericii; un reper esențial în ceea ce privește educația și viața creștină a uniților în combaterea și eliminarea derapajelor provocate de superstiții este oferit de Catehismul teologului iezuit Baranyi: *Pâinea pruncilor sau învățătura credinții creștinești strânsă în mică sumă*, ediție îngrijită și studiu filologic realizate de F. Ilis, studiu istoric O. Ghitta, Cluj Napoca 2008, în care autorul analizând superstițiile și excesele populare – tratate deopotrivă în cadrul prezentării poruncii întâi (*Pâinea pruncilor* 61-63),

și de porunca bisericii. Abandonarea sau îndepărtarea de învățătura bisericii, încercarea de a schimba semnificația unui gest liturgic, dar nesacramental, și substituirea materiei din care aceste *paști* sunt pregătite – și care trimit la o simbolică liturgică clară –, intră în atenția sinodului cu scopul combaterii acestor practici străine învățaturii bisericii. Credincioșii care practică o astfel de superstiție vor fi excluși din biserică și nu vor fi readmiși decât după ce se voru pocai si se vor intorce cu umilintia și ascultare către Besereca.

Can. 11. Un profund caracter formativ și catehetic, de pregătire adecvată pentru celebrarea demnă a Sărbătorii Paștilor, îl regăsim și în cazul acestui canon care impune preoților obligația de a fi, în fiecare an în Săptămâna Mare, pregătiți spiritual prin spovadă; protopopii vor verifica îndeplinirea acestei dispoziții aplicând, ca și în cazul canonului 6, pedepse graduale care pot culmina cu lipsirea din *deregătorie*. Evidențiind diferențierea funcțională care există între preoți și protopopi, care la rândul lor fac și ei subiectul acestei disciplinări, canonul aplică acestora din urmă amenzi mai mari decât în cazul preoților.

Can. 12. Canonul se prezintă sub o formă foarte sintetică, în coerența cu disciplina constantă a bisericii, în mod repetat afirmată ca fiind proprie⁵⁰. Referitor la cele patru posturi mari de peste an, Sinodul solicită ca *dupa obiceiulu sfintei Besericii nostre se se fie cu socoteală buna ca si pana acumu, de toti omenii*. Excepțiile de la disciplina postului, pe care canonul nu le detaliază, semn că ne aflăm în fața unei practici comune, cunoscută, sunt permise doar cu îndeplinirea a două condiții legate de situația precară în care se găsește respectivul credincios și după ce a fost consultat propriului duhovnic.

Can. 13. Sinodul interzice despărțirea soților⁵¹, indiferent de motiv, sancționând cu *pierderea dregătoriei pe oricine ar îndrăzni să facă acest lucru* și

dar și în partea care tratează despre sacramentalii și diferitele sfințiri de obiecte (*Pâinea pruncilor* 121-136) pledează pentru sublinierea autorității parohului în parohie, ca unic deținător al autorității spirituale și ca unic oficiant al ritualurilor ecleziastice legitime. Din perspectiva autorității spirituale de care se bucură parohul, care având *blagoslovenia* (impusă de can. 2 al prezentului Sinod) se găsește în comuniune ierarhică cu propriul episcop, rezultă cu claritate intenția uniformizării disciplinare a practicii liturgice în limite canonice, sacramentale sau nu, cu scopul înlăturării diferitelor practici străine de învățătura bisericii.

⁵⁰ Tema postului în biserică a făcut și obiectul can. 21 a Sinodului de la Alba Iulia din 1700.

⁵¹ În plan dogmatic și al vieții cotidiene, căsătoria și divorțul erau realități atent considerate în epocă. Acest lucru se datora îndeosebi ușurinței cu care, sub influența Reformei, dar și a altor motive – cum ar fi incapacitatea ierarhiei de a controla această situație, neștiința și abuzurile unor clerici, viața morală deficitară sau chiar violența domestică –, divorțul era

susținând acest punct de vedere cu trimiterea la un amplu text din Pravilă⁵². Chiar dacă formularea canonului este interpretabilă din punctul de vedere al subiectului sancționabil, este limpede că ne aflăm în fața unei posibile sancțiuni aplicate preoților care ar nesocoti dispoziția sinodală și care, admitând separarea soților ca prim pas în realizarea ulterioară a unei noi căsătorii iregulare, ar perpetua o învățătură greșită asupra sfințeniei căsătoriei în Domnul și astfel ar încuraja divorțul. Sinodul își justifică așadar punctul de vedere „după a Evanghelii și a Apostolului învățătură [...] după cuvântul Domnului” decretând indisolubilitatea căsătoriei: „toate despărțirile le opresce și alu nostru Seboru”.

Can. 14. Canonul dispune ca dezlegarea sacramentală la spovadă să fie acordată fără întârziere, imediat după administrarea acesteia, fără a aștepta ca penitentul să îndeplinească canonul de pocăință care, în unele cazuri, poate fi greu de îndeplinit și necesită o perioadă îndelungată de timp. Canonul justifică această dispoziție atrăgând atenția din punct de vedere pastoral asupra pericolului pe care îl riscă cei care, amânați fiind, nu pot avea

acordat îndeosebi pentru părăsirea domiciliului conjugal. Transferul acordării divorțului din forul civil în cel ecleziastic a început să se concretizeze odată cu cristalizarea instituției protopopiatului în Biserica românilor din Transilvania după modelul Bisericii maghiare calvine, obligând astfel ierarhia la adoptarea unor măsuri care să reglementeze această disciplină. A. Dumitran / G. Botond / N. Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania*, Alba Iulia 2000, 111-117. Forul protopopial, care în Biserica Unită va exercita atribuții legate de declararea nulității căsătoriilor, va face de-a lungul timpului obiectul unor dezbateri referitoare la această competență, până când aceasta va fi într-un tot exclusă. Privit din perspectiva disciplinei canonice matrimoniale, canonul 13 al Sinodului din 1725 poate fi văzut, alături de can. 4 al Sinodului din 1700 de la Alba Iulia, ca prim pas al ierarhiei Bisericii Unite de a se racorda disciplinar și dogmatic la regimul juridic al căsătoriei bazat pe principiul indisolubilității absolute, afirmat de can. 7 al Conciliului din Trento. Vezi G. Alberigo / P. P. Ioannou / C. Leonardi / P. Prodi. (a cura di), *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Edizioni Dehoniane Bologna 1991, 754-755.

⁵² Canonul reproduce în întregime tâlcuirea canonului 102 de la conciliul local din Cartagina, *Pravila*, glava 100, 366. Interpretarea pe care o dă autorul Pravilei, inspirat de Evanghelii și învățătura Apostolului Pavel, este lipsită de echivoc; bărbatul să nu-și lase femeia pentru orice pretext; cel care se desparte de propriul soț/soție, și după tentative de împăcare nu dorește să refacă unitatea căsătoriei, să rămână despărțit fiindu-i interzisă o a doua nuntă; iar cei care se unesc în altă legătura să fie considerați preacurvari și să li se impună canon de pocăință rezervat acestora. În susținerea tâlcuirii sale, autorul Pravilei face trimitere la o serie de canoane vechi: can. 84 al Conciliului Trullan, can. 9, 31, 35, 48 și 76 a Sf. Vasile. În practică, colecțiile canonice moderne indică alte canoane, respectiv can. 87 Trullan, can. 9, 35, 37, 77 Sf. Vasile; vezi Perșa, *Canoanele Bisericii Ortodoxe* 324-325.

acces la Sfânta Cuminecătură, iar amânarea dezlegării sacramentale, care atrage după sine imposibilitatea cuminecării, poate crea condițiile pentru repetarea și comiterea altor păcate. Tocmai de aceea, *ca nu cumva să piară vreun suflet nedelegat*, duhovnicii trebuie să ofere dezlegarea imediat și să îi împărtășească pe toți, considerând mai ales *durerea de păcate și inima înfrântă a păcătosului* ca una dintre condițiile care sunt cerute pentru celebrarea sacramentului. În consecință, canonul impune ca dezlegarea la spovadă să fie acordată imediat, fără întârziere.

În sinteză, Sinodul, reunit sub conducerea episcopului Patachi ca titular al noului sediu de Făgăraș, evidențiază în toate cele 14 canoane publicate un evident caracter administrativ-organizatoric, disciplinar, dogmatic și, nu în ultimul rând, pastoral.

Stabilirea legăturii comunionale dintre episcop și clerul său; comportamentul social adecvat stării proprii preoților; combaterea superstițiilor; fixarea și întărirea disciplinei sacramentale în cazuri pastorale deosebite (*periculo mortis*); disciplina postului și ajunului; administrarea sacramentelor, îndeosebi a Sfintei Euharistii și a spovezii; sublinierea adevăratei învățături dogmatice prin interzicerea acelor scrieri care nu corespund adevărate învățături a bisericii; chestiuni de disciplină matrimonială, sunt teme care se regăsesc în atenția Sinodului.

Canoanele sinodului răspund provocărilor unei epoci marcate de necesitatea întăririi legăturii dogmatice și comunionale cu Biserica Romei și, chiar în ciuda tratării temelor într-o manieră lipsită de o clară linie tematică⁵³, își reliefează propriul caracter pastoral. Dimensiunea catehetică și pedagogică asumată de canoane, care îi prezintă pe protopopi ca principali colaboratori ai episcopului și care asumă o dimensiune de coordonare, control și chiar de instruire în cadrul activităților pastorale sau disciplinare, au ca prim scop grija pentru mântuirea sufletelor printr-o practică sacramentală care să se încadreze în limitele disciplinei ecleziastice fundamentată pe credință. Intenția sinodului de a răspunde efortului de educare a credinței credincioșilor este materializată de o serie de măsuri penale gradual aplicate, dar care pot duce, în cazuri extreme, chiar la refuzul asistenței spirituale sau a

⁵³ Observăm spre exemplu în cazul sacramentului Euharistiei o serie de 6 canoane (cann. 4, 6-9, 14), care nu sunt succesive, dar care răspund acelor exigențe pastorale care întăresc și definesc de fapt dogmatic disciplina sacramentală. În mod similar și în cazul sacramentului spovezii (cann. 6, 8, 11, 14).

administrării unor sacramente sau sacramentalii și care pot culmina chiar cu excluderea din Biserică.

Dimensiunea organizatorică gestionată prin clarificarea și întărirea legăturilor de comuniune ierarhică ce se realizează bidirecțional între Episcop și proprii clerici, subliniază nu doar necesitatea unei activități ecleziale coordonate ci și nevoia întăriri legăturilor dintre păstorul Bisericii, Episcopul și colaboratorii săi, preoții în comuniune cu el.

Concluzii

Alegerea celui de-al doilea Ierarh al Bisericii Unite și publicarea bulei „*Rationi congruit*” – ca rezultat al operei comune a doi Papi, Clement XI și Inocențiu XIII – a constituit fundamentul juridic decisiv în reșezarea organizatorică a acestei Biserici în raport cu Scaunul Roman, cu Curtea de la Viena, dar și cu celelalte structuri ecleziastice prezente în Transilvania sau în afara granițelor ei. Instituționalizarea acestei Biserici în raport cu structura ierarhică a Bisericii Catolice a reprezentat un episod istoric de politică ecleziastică și imperială, în care părțile implicate într-un proces de vacanță îndelungată a scaunului episcopal, s-au întâlnit într-un raport de complementaritate, și uneori de contrast, care au creat în cele din urmă condițiile pentru fixarea și stabilitatea noului scaun episcopal: Făgăraș. Dacă evenimentele istorice construiesc uneori anumite realități pe care specialiștii le pot interpreta chiar și partizan, momentul constituirii canonice a Scaunului de la Făgăraș rămâne, totuși, punctul central al fixării unei realități instituționale care va ancora Biserica Unită în lumea ecleziastică și politică europeană și modernă sub o nouă înfățișare: aceea a unei realități juridice recunoscute la nivel eclezial și civil.

Întreaga activitate și constanta convingere a lui Patachi că este fiu al unei Biserici a românilor, care fiind păstrătoare a propriei identități liturgice și disciplinare a recompus unitatea cu Biserica Romei, subliniază suficient conștiința apartenenței la o Biserică coagulată în jurul ideii de nație și rit. Pe aceste premise se desfășoară și primul sinod al noii constituite canonic Eparhii de Făgăraș. Sinodul de la 1725, văzut ca Sobor mare⁵⁴, nu este doar

⁵⁴ C. Barta, Sinodalitatea Bisericii Române Unite cu Roma între anii 1697-1742: aspecte ecleziologice-identitare, *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 11/II, 2007, 9-25; C. Barta, *Autoritate, comuniune și sinodalitate*, Cluj-Napoca / Gatineau 2015, 127-160.

un răspuns la necesitățile impuse de o reorganizare instituțională și pastorală solidă; este și mijlocul de promovare a unei discipline canonice pentru o Biserică ce trebuia să se racordeze la exigențe legate de noul său statut, adică a unei Biserici deja conectată la valorile fundamentale ale lumii catolice, dar cu tradiția neschimbată. Având în considerare structura ierarhică în interiorul căreia acest sinod s-a desfășurat – o Biserică formată dintr-o singură eparhie –, sinodul a reprezentat forma cea mai înaltă de exercitarea a sinodalității în cadrul unei Biserici românești de tradiție orientală, păstrătoare a propriei discipline sinodale care se exercită în deplină comuniune cu Roma.

Chiar dacă nu putem aplica aposteriori concepte canonice noi, care însă reflectă realități juridice corespondente existente în diferite epoci istorice, putem totuși afirma că în cadrul noilor circumstanțe canonice create de bula „*Rationi congruit*”, Sinodului de la 1725 a fost un sinod al unei Biserici Orientale Catolice care azi ar corespunde pe deplin titulaturii de Biserică *sui iuris* în sensul canonului 27 al CCEO și, în consecință, forma cea mai înaltă de manifestare a autorității sinodale în cadrul aceleiași Biserici⁵⁵.

⁵⁵ Can. 27 - În acest Cod, se numește Biserică *sui iuris* o grupare de credincioși creștini legată de ierarhie conform normelor de drept, pe care autoritatea supremă a Bisericii o recunoaște în mod expres sau tacit *sui iuris*.

Portretul lui Ioan Patachi și tipologia marilor ierarhi ai Bisericii Române Unite cu Roma – aspecte ale discursului identitar, de la Corifeii Școlii Ardelene la perioada interbelică

Ciprian Ghișa*

Abstract: *The Portrait of Bishop Ioan Patachi and the Typology of the Great Hierarchs of the Romanian Uniate Church – Aspects of the Discourse of Identity, from the Coryphaei of the Transylvanian School to the Interwar Period.* The present study aims to recreate the image of the Uniate bishop Ioan Patachi as depicted in the official discourse of identity elaborated by the intellectual elite of the Romanian Greek-Catholic Church from the second half of the 18th century to the Inter-War period. A controversial figure in the Church history, with rather few information and documents available for the general public, bishop Patachi's figure evolved over time, from a rather negative overall picture in the writings of Samuil Micu or Petru Maior, to a more positive one, built around his description as one of the Founders of the Uniate Church in Transylvania and a predecessor of bishop Inochentie Micu Klein, the symbol of the struggle for national, social and economic emancipation of the Romanians.

Keywords: *Ioan Patachi, discourse of identity, Greek-Catholic, official portret, hierarh typology.*

În discursul oficial al Bisericii Greco-Catolice din România, imaginea ierarhilor transmisă peste timp este un instrument esențial și eficace pentru construirea și întărirea identității confesionale. Originea sa se găsește în scrierile Corifeilor Școlii Ardelene de la finalul secolului al XVIII-lea și

* Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Departamentul Blaj, e-mail: ciprian.ghisa@ubbcluj.ro.

începutul secolului al XIX-lea, având prima formă asumată în introducerea cu caracter istoric a *Șematismului* de la Blaj, din 1835. Aceasta creiona mici portrete fiecărui ierarh unit, de la Teofil, la episcopul de atunci în funcție, Ioan Lemeni. Practica și tematica este reluată în timp, consolidând liniile generale. Un exemplu elocvent este scrisoarea pastorală a ierarhiei unite din 1900, care celebra 200 de ani de la realizarea Unirii. Aceasta dezvoltă câteva teme principale: contextul realizării Unirii, care a urmat modelul Conciliului de la Florența; Unirea cu Biserica Romei s-a realizat în credință, cu păstrarea caracterului și tradiției răsăritene (ambele teme datează de la mijlocul secolului al XVIII-lea, fiind dezvoltate de cercul intelectual din jurul episcopului Petru Pavel Aron); evoluția istorică a Bisericii Unite, punctând realizările importante și personalitățile care le-au marcat; lupta pentru emanciparea națională și culturală a românilor; respectiv beneficiile pe care Unirea le-a adus poporului român – ca o concluzie a întregului mesaj (tema beneficiilor Unirii este evidentă încă de la mijlocul secolului XIX, în lucrarea lui Iosif Pop Sălăjean, de la 1845¹).

Se realizează practic un discurs schematizat și standardizat, care transmite un mesaj repetabil, ușor de înțeles și cu impact la nivelul clerului și credincioșilor. Iar în cadrul acestuia, portretele episcopilor sau apoi ale mitropoliților greco-catolici se dezvoltă în interiorul unor tipare care, puse împreună, conturează portretul ierarhului „ideal”. Se pot deosebi cinci modele importante:

- Ierarhul implicat în activitatea pastorală, promovarea Unirii, ridicarea spirituală a credincioșilor și ajutorul social pentru cei nevoiași (bolnavi, orfani, văduve);
- Ierarhul fondator de instituții, de structuri administrative, instituționale, economice solide, care au permis dezvoltarea organică a Bisericii și au dat consistență activității din toate celelalte domenii de acțiune;
- Ierarhul implicat în lupta pentru emanciparea națională a românilor, pentru primirea drepturilor politice, sociale, economice, culturale, pentru împlinirea idealurilor naționale;

¹ I. Pop Sălăjean, *Scurtă istorie a credinței românilor*, Blaj 1845, 64-72.

- Ierarhul implicat în procesul de dezvoltare a școlilor, la toate nivelurile, de susținere a elevilor și studenților, cu un impact extraordinar pentru Biserică, dar și pentru națiune în general;
- Ierarhul implicat în activitatea culturală, preocupat de teologie, istorie, filozofie, filologie etc.

Toate aceste elemente, împreună, descriu, de fapt, direcțiile de dezvoltare strategică ale Bisericii Greco-Catolice, cu principalele sale zone de acțiune. Ele reprezintă un adevărat plan cu obiective de durată lungă, de îndeplinirea cărora a depins evoluția pozitivă a românilor în general, nu doar a celor greco-catolici. Așadar, toate aceste elemente, împreună, vorbesc despre rolul asumat de Biserica Unită în istoria românilor. Ele ilustrează și un model de lider, dar și de leadership.

Felul în care diferiți ierarhi au fost prezentați în discursul oficial al Bisericii Unite a reprezentat încercarea de a-i încadra pe fiecare în cât mai multe din aceste categorii. Dintre toate figurile marcante ale acestei istorii, pentru perioada interbelică, ilustrative sunt portretele create celor doi „întemeietori” ai Blajului: Inchenție Micu Klein, respectiv Ioan Vancea.

Inochentie Micu Klein a fost menționat mereu pentru rolul în întemeierea și dezvoltarea Blajului, pentru ridicarea mănăstirii și a școlilor, construirea catedralei, promovarea Unirii, lupta pentru drepturi naționale, sociale și economice pentru români. Este imaginea luptătorului, a vizionarului, a celui care a depășit greutăți extraordinare și nu a renunțat nici un moment la țelurile sale. Cu ocazia celebrării a 250 de ani de la nașterea lui Inochentie, Corneliu Coposu, scria despre episcopul blăjean: „A fost cel mai mare arhieru al neamului nostru. Prin puternica lui personalitate de luptător neînfricat, Inocențiu, cel dintâi episcop al Blajului, s-a înscris în istorie ca cea mai de seamă figură politică a veacului său”; „strălucit conducător de iobagi treziți la viață, Inocențiu Micu rămâne pentru sbuciumul nostru milenar, energia creatoare din care s-a plămădit conștiința și lupta națională și dorul de libertate al poporului nostru asupra”. Acest articol este reprezentativ și din alt punct de vedere. Autorul a prezentat și marile realizări ale lui Micu referitoare la punerea bazelor catedralei și întemeierii școlilor, dar ele au fost folosite tot ca argumente în sprijinul imaginii lui Inochentie ca lider național².

² *Ardealul*, 1942, f. 317.

Acest tipar i se aplică și lui Ioan Vancea. În articolul dedicat lui după moartea sa, se scria: „Blajul cel nou este opera lui. Fieștecare piatră vestește numele lui”³. Și apoi continuă: „Cine a dat mai multe subvenții tinerilor noștri care s-au pregătit sau se pregătesc pre cariera științifică? Cine a crescut mai mulți tineri studenți dela toate institutele de învățământ din Blasiu? [...]. Cine a ocrotit mai mulți orfani, a mângâiat mai multe văduve întristate și a șters mai multe lacrimi vărsate decât regretatul nostru Arhiereu?”. Grijă pentru școli, pentru tradiția Bisericii Unite, activitatea în Conciliul Vatican I, deciziile conciliilor arhidiecezane și provinciale pentru clarificarea sistemelor disciplinare, pentru îmbunătățirea activității pastorale și reglementarea activității spirituale a parohilor, toate aceste elemente sunt menționate în șirul lung al realizărilor sale⁴.

Așadar, cuvintele cheie sunt: biserica, națiune, neam, școală, studenți, sprijin pentru cei nevoiași – fie ei identificați ca iobagii de pe vremea lui Inochentie, fie văduvele sau orfanii de pe vremea lui Vancea. Luptă, străduință neîncetată, perseverență, reziliență, curaj, toate acestea se adaugă acestui portret.

În plus, trebuie menționată atenția acordată Blajului, aflat în centrul acestei narațiuni. Un adevărat blajo-centrism. Blajul, ca simbol al dezvoltării întregii Biserici Unite și ca izvor de lumină și inspirație pentru români, ridicat de figurile cu adevărat extraordinare ale marilor lideri, identificați în persoanele celor trei fondatori: Inochentie Micu Klein – secolul al XVIII-lea, Ioan Vancea – secolul al XIX-lea, respectiv Vasile Suciul – secolul al XX-lea.

Dar mai e ceva, poate chiar mai important: ideea de suferință, de martiraj, de eroism. O suferință continuă, profundă, care îi apropie pe acești ierarhi de imaginea sfinților. Trecerea lor în neființă i-a înscris în cartea sfinților. Comparația cu martirii aduce în discuție și ideea că Biserica Unită s-a construit și a rezistat în fața vicisitudinilor istoriei bazându-se pe această suferință, așa cum și Biserica primară s-a clădit pe sângele martirilor din primele secole de după nașterea lui Isus Cristos, după cum, inspirat, scrisese Tertulian.

Alexandru Rusu îl descria pe Inochentie Micu într-un articol din 1921, ca „primul episcop al bisericii noastre cu reședința în Blajul întemeiat de

³ *Unirea*, 1892, an II, nr. extraordinar din 31 iulie 1892, 2.

⁴ *Unirea* 1892, an II, nr. 32, 250-254.

dânsul, acest întâiu apostol martir, cu graiu de arhanghel binevestitor al libertății noastre depline”⁵. Iar în 1935, se scria despre mitropolitul Vasile Suci: „Biserica și neamul au fost în sufletul lui mare. Deodată și neconținut le-a slujit pe amândouă, până la ultima suflare, cu eroism fără seamăn. [...] Pentru dânsul numai renunțarea, privațiunea, sbuciumul și durerea. Mitropolitul Suci a fost om mare. A fost un mare Ierarh. A fost un mare Român. Un mucenic”.⁶ „O figură de sfânt și de ostaș”, așa cum îl descria Nicolae Iorga pe mitropolitul Vasile Suci, numit de istoricul român „Vasile Vodă”.

Peste timp, până în deceniile interbelice, fiecărui ierarh i se alătură o etichetă care se transmite către credincioși și cler, ca o imagine care are menirea să rămână permanentă în mentalul colectiv al comunității greco-catolice: Inochentie Micu Klein – întemeietor al Blajului și luptătorul pentru drepturi; Petru Pavel Aron – creator de școală, sfânt; Atanasie Rednic – ascet; Grigore Maior – luptător, promotor al Unirii; Ioan Bob – administrator, organizator; Ioan Lemenyi – distincție, exil asociat cu ideea de nedreptate; Șuluțiu – luptător pentru națiune; Vancea – al doilea întemeietor al Blajului; Mihalyi – milostiv, păstor; Vasile Suci – al treilea întemeietor al Blajului.

Aceste etichete primesc o valoare simbolică deosebită atunci când ele se regăsesc în prezentări care aveau menirea să descrie succesiunea episcopala, ierarhică, pe scaunul Blajului. Un exemplu grăitor este oferit de articolul care arăta că Ioan Vancea urma să fie înmormântat în cripta episcopilor, alături de „nemuritorii săi înaintași Petru Paulu Aronu, Atanasie Rednic, Grigore Maior și Ioan Bobu”. Calitățile principale ale lui Vancea au fost apoi enumerate prin comparație cu cele ale acestor înaintași: „și-a iubit clerul ca Aron [...] a iubit ordinea și disciplina ca Rednic [...] și-a iubit poporul său credincios și întreg poporul român ca și Grigore Maior. Pentru poporul său a luptat pururea, pentru poporul său a suferit [...] el a fost cruțătoriu ca Bobu. Fundațiunile, instituțiunile, binefacerile dânsului rivalizează cu cele alui Bobu”⁷.

Iar câțiva ani mai târziu, într-un articol amintind momentul consacrării lui Vasile Suci pe scaunul mitropolitan, în 1919, se spunea: „Și desigur că prin gândul său s-au perindat într-o înșiruire lungă, icoanele marilor săi antecesorii pe scaunul de Episcop și Mitropolit al Blajului: icoana lui

⁵ *Unirea*, 1921, an XXXI, nr. 20, 1.

⁶ *Unirea*, 1935, an XLV, nr. 5, 1.

⁷ *Unirea*, 1892, an II, nr. 32, 249.

Inocenție Clain, făuritorul programului de revendicări pentru neamul românesc din Ardeal, Icoana lui Petru Pavel Aron, aschetul încins cu ciliciu de sârmă peste mijlocul său gol, deschizătorul de școli înalte și românești aici la Blaj, Icoana postelnicului Rednic, care se hrănea numai cu legume, Icoana popularului și neobositului vestitor al Unirii, Grigore Maior, cel care fusese în temnițele Muncaciului, Icoana chivernisitorului și organizatorului Bobb, a distinsului Lemenyi, icoana Mitropolitului Șuluțiu, pe a cărui mormânt străjuiesc veșnic cuvintele săpate în marmoră neagră: *numai moartea mă desparte de Națiune*; la sfârșit, Icoana lui Vancea, al doilea întemeietor al Blajului, Icoana milostivului Mihalyi, toți pe o potrivă de mari și corecți, în viața lor particulară și în activitatea lor bisericească și națională”⁸.

Așa cum aminteam la începutul acestui articol, la baza acestor imagini a stat felul în care acești ierarhi au fost prezentați de către Samuil Micu, Petru Maior, Dimitrie Vaida sau de primele Șematisme ale Bisericii Unite – 1835 și 1842. Perioada cuprinsă între 1750 și 1850 reprezintă prima etapă din construirea discursului identitar greco-catolic, cea a stabilirii principalelor teme și direcții de viitor. Așadar, cum e prezentat episcopul Ioan Patachi în aceste scrieri fundamentale?

Samuil Micu îl prezenta ca pe ierarhul, care s-a luptat pentru întemeierea oficială a episcopiei prin obținerea recunoașterii canonice de la papă. Unul din scopurile urmărite ar fi fost acela de a putea îmbunătăți situația materială a Bisericii. Micu nu uita însă să comenteze: „mai bine cerea ca Papa să întărească mitropolia!” Și cu toate acestea, portretul de ansamblu este favorabil lui Ioan Patachi: „acest Ioan Potochi au fost foarte bun episcop și milostiv, om veasel și neamului românesc bun părinte și bisericii apărătoriu și iubitoriu de oameni”. A sfârșit însă tragic: „la anul 1725, fiind chemat la un prânz într-un loc și fiind el iubitoriu de beutura vinarsului, acolo, în beutura vinarsului să zice să l-ar fi otrăvit, din carea au și murit”⁹.

Petru Maior a insistat și el asupra mutării scaunului vlădicesc la Făgăraș și a înființării episcopiei prin bula papală din 1721. Deși mutarea scaunului a fost prezentată ca o acțiune negativă pentru Biserica românilor din Ardeal, Maior nu îl consideră, totuși, pe Patachi a fi principalul vinovat pentru această schimbare. De vină au fost, în special, iezuiții și existența în

⁸ *Unirea*, 1935, an LXV, nr. 5, 3.

⁹ S. Micu, *Istoria românilor*, vol. 2, București 1995, 286-287.

Transilvania a unui episcop romano-catolic. Maior arată că latinii nu doreau ca uniții să aibă un ierarh de rang superior în aceeași provincie. În rest, a fost destul de critic la adresa lui Ioan Patachi, menționând formația sa intelectuală și spirituală de factură latină, iezuită, considerându-l vinovat pentru felul în care au evoluat evenimentele și pentru răul făcut clerului și poporului român. A vrut să introducă obiceiuri „popistășești”, „întorcând”, astfel, lumea de la Unire. Specifică și faptul că în anul 1717 au fost primite domeniile de la Gherla și Sâmbăta de Jos¹⁰.

În lucrarea sa de la începutul secolului al XIX-lea, canonicul Dimitrie Vaida a folosit un ton cu totul diferit. Ioan Patachi a fost un bărbat foarte învățat, alumn al iezuiților. A avut ca merite conservarea Unirii, păstrarea păcii în biserică și apărarea privilegiilor dobândite pentru cler. Spunea apoi că „a obținut” titlul de episcop de Făgăraș, luând pentru înzestrarea episcopiei domeniile Gherla și Sâmbăta de Jos¹¹. Atitudinea critică lipsește, păstoria sa fiind caracterizată pozitiv, chiar dacă în realitate, ierarhul unit a condus într-o perioadă plină de conflicte și nesiguranță.

Canonicul Teodor Pop a continuat aceeași linie. Ioan Patachi, cu râvnă „dumnezească” a „primit” rezidența la Făgăraș și cele două domenii¹².

Șematismele arată că a fost numit în 1716, fiind apoi înnobilit de împăratul Carol VI. Sediul episcopal s-a mutat la Făgăraș, iar în anul 1721, papa Inocențiu XIII a dat bula de întemeiere a episcopiei de Făgăraș. A murit în 1727¹³. Și în acest caz, bilanțul este pozitiv.

Se poate observa cu ușurință faptul că imaginea lui Ioan Patachi este foarte diferită în aceste texte cu caracter oficial de cea creionată de Petru Maior și, parțial, de Samuil Micu. În definitiv, pentru discursul identitar realizat de elita clericală, evenimentele din timpul păstoririi sale se numără printre actele fundamentale pe care era construită unirea. De aceea, nu aveau cum să fie prezentate în mod negativ, critic. Care va fi însă direcția care va rămâne peste timp?

¹⁰ P. Maior, *Istoria Bisericii*, vol. 1, București 1995, 123, 168-170, 239, 244-246.

¹¹ D. Vaida, *Cuvântări ținute în numele clerului greco-catolic*, Sibiu 1809, 14; D. Vaida, *Cuvântări în cinstea excelenței sale Ioan Bob*, Blaj 1813, 27-28.

¹² T. Pop, *Tristă predică care la îngroparea excelenței sale prealuminatului și preamăritului Domn Ioan Bobb de Kaplnok Monostor*, Sibiu 1830, 15.

¹³ *Schematismus*, Blaj, 1835, IX; *Schematismus*, Blaj, 1842, XII.

După o perioadă de aparentă liniște, firul narativ a fost reluat de scrisoarea pastorală pe care ierarhii greco-catolici au redactat-o în 1900, cu ocazia Jubileului Unirii. Epistola s-a oprit și asupra activității episcopilor uniți. O atenție deosebită a fost acordată lui Ioan Patachi și lui Inochentie Micu Klein, care apar astfel integrați în categoria fondatorilor Bisericii Unite. Patachi este prezentat ca un personaj erudit, care a sprijinit clerul și nația, obținând domeniile Gherla și Sâmbăta de Jos. Inochentie Micu a preluat domeniul Blajului, a înființat mănăstirea și școlile, a construit catedrala, a luptat pentru drepturile preoțimii și ale poporului¹⁴.

Iar de aici se poate dezvolta o discuție interesantă legată de momentele de început ale Unirii. Șematismele din 1835 și 1842 plasau începutul Unirii la 1697, începând istoria Bisericii cu mențiunea mitropolitului Teofil, care deschide succesiunea episcopală; Atanasie Anghel este „secundus autem ab initia Unione Episcopus”, în vreme ce Petru Pavel Aron, spre exemplu, este „ab Unione quintus episcopus”¹⁵. Epistola de la 1900, însă, celebrează un Jubileu de 200 de ani de la întemeierea Bisericii Unite, ceea ce îl exclude pe Teofil și începe șirul succesiunii ierarhilor uniți odată cu Atanasie Anghel, o sugestie pe care o făcuse la 1845 și Iosif Pop Sălăjean atunci când afirma că Unirea a fost refăcută de mitropolitul Atanasie, care avea sub păstorirea sa eparhiile Vadului, Maramureșului și Sălăgiului¹⁶.

Această ordine în succesiunea episcopilor a lăsat urme și în perioada interbelică. Să spunem de la bun început că mențiunile lui Ioan Patachi în presa oficială a Bisericii Unite din perioada interbelică au fost foarte puține. În 1925 însă, într-un articol menit să fie un răspuns la o controversă legată de întemeierea episcopiei de Gherla, Gheorghe Mânzat îi răspundea istoricului ortodox Silviu Dragomir, amintindu-l în mai multe rânduri pe Patachi, pe care îl prezintă ca pe „al doilea episcop român unit care ar fi trebuit să locuiască în Făgăraș, dar fiindcă nu avea aici locuință corespunzătoare adeseori petrecea la domeniul din Sâmbăta de Jos și Gherla”¹⁷. Iar dacă e al doilea ierarh, atunci Patachi își merită includerea în rândul Fondatorilor Bisericii Române Unite cu Roma.

¹⁴ *Epistola Pastorală pentru jubileul Sântei Uniri dată de Episcopatul Provinciei metropolitane gr.-cat. române de Alba-Iulia și Făgăraș anul Domnului 1900, de la Sânta Unire anul 200*, Blaj 1900.

¹⁵ *Schematismus*, Blaj, 1835, VIII, X.

¹⁶ Vezi C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700-1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca 2006, 347.

¹⁷ *Unirea*, 1925, an XXXV, nr. 42, 2.

Se poate face următorul comentariu pornind de la criteriul strict canonic: Patachi ar putea fi considerat al doilea „episcop”, de vreme ce Atanasie Anghel a fost primul care a avut acest titlu în mod oficial. Teofil nu ar intra în această logică, deoarece el a avut titlul de mitropolit. Așa cum arătasem însă, Șematismele din prima jumătate a secolului al XIX-lea îl includ pe Teofil în enumerare, ignorând titlul propriu-zis. Teofil e primul ierarh, în vremea căruia s-a făcut primul pas spre Unirea cu Biserica Romei. În acest sens, Patachi este al treilea. Dacă însă, momentul de realizare efectivă a Unirii este considerat Sinodul din 1700, atunci Atanasie Anghel e adevăratul întemeietor, iar Patachi este al doilea. Argumentul este valid dacă se consideră cele 3 sinoade ale Unirii, de la 1697, 1698 și 1700 ca un proces început pe vremea lui Teofil și care are ca și finalitate adunarea clerului și a reprezentanților mirenilor, din septembrie 1700.

Marea realizare a lui Ioan Patachi, obținerea bulei „Rationi congruit” din partea papei Inocențiu XIII, în 1721, ca o recunoaștere oficială a întemeierii episcopiei de Făgăraș, este menționată și ea foarte puțin, sau doar colateral în presa greco-catolică din perioada interbelică. În *Cultura Creștină* din 1911, Nicolae Brânzeu publica un articol despre relația dintre Biserica Unită și mitropolitul primat al Ungariei, în care vorbește despre bula „Rationi congruit” care nu făcea referire la subordonarea dintre episcopia de Făgăraș și primatul Ungariei, dar nu spune nimic despre Patachi¹⁸.

De altfel, lui Patachi, sau bulei papale din 1721, nu le-au fost acordată o atenție specială nici măcar în anii aniversari. *Cultura Creștină* nu face nici o referire la episcop sau la evenimentele din viața lui nici în 1921, nici în 1941, de exemplu. Aceeași constatare o putem face și pentru *Unirea*, ziarul de la Blaj, cu o apariție regulată, frecventă, cu accent atât pe chestiunile foarte contemporane, dar și cu un ochi atent spre trecut. Trecerea în revistă a paginilor *Unirii* ajută cititorul să rememoreze un număr foarte mare de evenimente sau personalități din trecut, mai ales în ani jubiliari sau cu valoare simbolică. Istoria Bisericii Greco-Catolice a fost o temă foarte des abordată, iar personalități ca Inochentie Micu, Grigore Maior, sau evenimentele de la 1848 sunt prezente constante, așa cum ne-am și aștepta de altfel. Tăcere însă în ceea ce-l privește pe Patachi, chiar și în 1927, anul în care s-ar

¹⁸ N. Brânzeu, Biserica Română Unită și primatele Ungariei, *Cultura Creștină*, 1911, an I, nr. 5, 129-134.

fi comemorat 200 de ani de la moartea „celui de-al doilea episcop” al Bisericii Unite. În ziarul *Unirea* din 1927, se comemora, de exemplu, jubileul de 150 de ani a episcopiei de Oradea, jubileul de 300 de ani de la înființarea Colegiului Urban de Propaganda Fide¹⁹, 100 de ani de la moartea lui Beethoven, sau 100 de ani de la moartea lui J. Pestalozzi, „întemeietorul pedagogiei moderne”²⁰. A fost neglijat Patachi? A fost uitat?

Așa cum am văzut însă, Patachi nu lipsește cu desăvârșire, totuși. Seria de articole ale lui Gheorghe Mânzat, pomenite ceva mai sus, aduc cu sine cele mai dese mențiuni despre Patachi. Păstrând focusul pe prezența lui Patachi la Gherla, Gh. Mânzat amintește bula „Rationi congruit” din 1721, arătând însă că „întărirea împărătească” a fost primită încă din 1715, ceea ce însemna că domeniul Gherlei s-a putut primi înainte de 1721. Mânzat argumenta prezența lui Patachi la Gherla încă din 1717. Dezbaterea i-a dat ocazia autorului să-i facă și un mic portret lui Patachi: a avut zel pentru Biserica lui Cristos, lucru pe care Mânzat îl presupune, spunând că această afirmație „e un motiv cu care nimerești de 99 ori din 100 de cazuri, când e vorba de un episcop și mai ales de unul cum a fost și Patachi: om cu totul rar” ... „om rar prin cultura și moravurile sale a fost prezentat încă în anul 1714 cu multă stăruință de străini ca Sigismund Kornis”²¹.

Așadar, o descriere bazată pe o remarcă a unui „străin” din vremurile contemporane lui Patachi, restul fiind o prezumție de bun simț, care se putea aplica oricărui alt „mare arhiereu român”. Mânzat se simte obligat să spună și lucruri pozitive despre caracterul și activitatea lui Patachi, care era „tratată atât de mașter și de nedemn de către unii din istorici noștri orbiți de patima confesională sau conduși de idei preconcepute” – nota de subsol făcea trimitere la istoricul ortodox Silviu Dragomir și la comentariile sale despre Patachi din *Istoria Desrobirii religioase*²². Dar, observația sa se potrivea și dacă îi citea pe Micu sau Maior.

Un alt aspect menționat despre Patachi a fost faptul că a studiat la Roma, primul din șirul ierarhilor greco-catolici care au realizat acest lucru. Intenția era de a arăta legăturile profunde și constante dintre ierarhii greco-catolici și Roma, oferind și ocazia de a face din nou referiri la o succesiune episcopală

¹⁹ *Unirea*, 1927, an XXXVII, nr. 25.

²⁰ *Unirea*, 1927, an XXXVII, nr. 9, nr. 11.

²¹ *Unirea*, 1925, an XXXV, nr. 46, 3.

²² *Unirea*, 1925, an XXXV, nr. 50, 3.

extraordinară din interiorul Bisericii Greco-Catolice. Un articol al lui Victor Macaveiu, intitulat „Glasuri de sirenă”, în care răspundea unei luări de poziție din presa ortodoxă care se folosea de *Procanonul* lui Petru Maior pentru a arăta că marele Corifeu al Școlii Ardelene ar fi avut atitudini împotriva unirii cu Roma, argumentează legătura permanentă cu Roma pornind tocmai de la aceste observații. Enumerarea episcopilor cu studii la Roma²³ începe astfel: „noi ne gândim la șirul celor care au șezut pe scaunul vlădicesc al bisericii unite, care cei mai mulți au învățat la Roma: la Ioan Patachi alias Giurgiu, care a fost nației românești bun părinte și milostiv (S. Clain în *Acte și fragm.* pag. 92) și care cu drept cuvânt a putut zice despre sine: *caeterum ego paratus sum pro salute charae meae nationis valachicae sanguinem ... fundere* (Nilles, *Symb.* II. P. 408)”²⁴. Iar apoi îi amintește pe Inochentie Micu, pe Petru Pavel Aron, Atanasie Rednic și Grigore Maior. Alăturarea aceasta îl descrie pe Patachi ca pe unul din marii intelectuali ai Bisericii Unite. Iar citatul oferit din lucrarea lui N. Nilles face legătura dintre Patachi și cuvintele rostite 150 de ani mai târziu de Alexandru Șterca-Șuluțiu, primul ierarh de după restaurarea mitropoliei greco-catolice, la 1853: „sunt gata să-mi vărs sângele pentru mântuirea națiunii mele!”. Așadar, un intelectual important, dar și un luptător dedicat națiunii!

Și apoi, din nou tăcere până în 1937, anul în care se comemorau 210 ani de la moartea episcopului. A fost readus în atenție de Zenovie Pâclișanu. Acesta publica în 1937, în *Cultura Creștină*²⁵, o serie de memorii din perioada lui Patachi, două din anul 1715 și unul din 1723, pe care le-a identificat în arhiva Cancelariei Aulice ardelene din Budapesta. Despre Patachi spune că se știu foarte puține lucruri. Îi numește „al doilea vlădică al Bisericii Române Unite”. Arată că a fost numit episcop de împăratul Carol VI, în 13 decembrie 1715, dar și-a putut ocupa scaunul abia în vara anului 1721, la Făgăraș, și nu în „vechiul Bălgrad, unde rezida acum un episcop catolic de ritul latin”.

Documentele alese spre publicare se încadrează în seria celor care ilustrează acțiuni ale ierarhilor români uniți de sprijinire a intereselor naționale. Al doilea memoriu menționat, adresat de episcopul Patachi împăratului, cerea scutirea preoțimii române de contribuția de 2000 cubuli de grâu „pe

²³ Studiile lui Patachi la Roma au fost menționate și de articolul lui Gh. Mânzat, în *Unirea*, 1925, nr. 42, 3.

²⁴ *Unirea*, 1921, an XXXI, nr. 13, 1.

²⁵ *Cultura Creștină*, 1937, nr. 2-3, 129-137.

seama împărăției”, întemeindu-și cererea pe faptul că preoțimea română nu avea nici un beneficiu din partea statului. El arăta că diploma leopoldină care pune clerul român pe picior de egalitate cu preoțimea cultelor recunoscute nu se respecta, astfel încât preoții trăiau ca și țăranii de rând din munca cu brațele. Prin urmare, nu puteau contribui la nevoile împărăției în aceeași măsură în care contribuia preoțimea celorlalte culte.

Pâclișanu amintea și o scrisoare a lui Patachi din 20 decembrie 1713, adresată Primatului Ungariei, în care spunea că „pentru mântuirea scumpei lui națiuni românești este gata să-și verse sângele și să asude ziua și noaptea”. Și continuă: „Samuil Micu scrie că a fost nației românești bun părinte și într-adevăr pare a fi luptat mult pentru drepturile clerului și ale poporului românesc”. Pe această linie, Pâclișanu menționează și cele cinci scrisori ale lui Patachi din 1724 și 1725, adresate comisului săsesc Ioan Teutsch, în care intervenea pentru scutirile preoților români din Sad, Săcădatele și Cârța.

Așadar, îl plasează pe Ioan Patachi în seria luptătorilor pentru drepturile națiunii, dar și în beneficiul celor asupriți și în nevoi. Îi întărește această imagine care îl prezintă pe episcopul Patachi ca un predecesor demn al lui Inochentie Micu și Grigore Maior. Iar din toate mențiunile inițiale cu caracter negativ ale Corifeilor Școlii Ardelene, Pâclișanu păstrează doar remarca lui Samuil Micu care trasează aceste linii de cadru pentru biografia lui Patachi.

Faptul că elita intelectuală greco-catolică a încercat să facă în 1937 un efort de recuperare a memoriei lui Ioan Patachi este susținut și de un alt articol din acel an²⁶, publicat de părintele Augustin Pop de la mănăstirea Bixad, care făcea referire la călugării din Blaj și la rolul lor în viața culturală a neamului. Se spune: „cei dintâi doi episcopi ai românilor uniți, mitropolitul Atanasie Anghel și episcopul Ioan Patachi, avură un rol pregătitor, unul înfăptui Unirea, celălalt izbuti să-i fixeze situația juridică prin înființarea episcopiei de Făgăraș și să creeze acestei episcopii o bază materială prin înzestrarea ei cu domeniul de la Sâmbăta de Jos de lângă Făgăraș și cu domeniul de la Gherla”. „Biserica și poporul unit începe a trăi cu adevărat numai sub cel deal treilea episcop unit, mucenicul național și întemeietor al Blajului, Ioan Inochentie Micu Clain. De acest episcop și de acest Blaj se leagă începutul viguros al acțiunii de redeșteptare națională a românilor de pretutindeni”.

²⁶ *Cultura Creștină*, 1937, nr. 2-3, 108.

Iar aceste cuvinte ale lui Augustin Pop concluzionează cel mai bine locul pe care Ioan Patachi trebuia să îl aibă în cadrul discursului identitar greco-catolic: acela de Fondator, de predecesor al lui Inochentie Micu. Este considerat „al doilea” episcop, creator al Unirii alături de Atanasie Anghel. A primit recunoașterea papală. A înzestrat Biserica cu două domenii, asigurând posibilitatea de dezvoltare, așa cum a făcut apoi și Inochentie odată cu mutarea la Blaj. A luptat pentru drepturile națiunii, așa cum o va face și Inochentie. S-a străduit să apere interesele celor nevoiași ... oare nu așa trebuie să facă „un mare arhiereu”?

Se poate observa această tranziție de la „puținele” lucruri care se știau despre el și de la comentariile destul de negative ale lui Samuil Micu și Petru Maior, la construirea unui cadru cu cuvinte și acțiuni cheie – simbolice, care îl aduc pe Patachi în seria ierarhilor importanți ai Bisericii Greco-Catolice. Iar dacă ar fi să alegem și etichetele care reies din aceste luări de poziție, acelea ar fi: Ioan Patachi – Fondator al Unirii și luptător pentru drepturile națiunii.

Un episcop unit și biblioteca sa: Ioan Giurgiu Pataki*

Greta Monica Miron*

Abstract: The purpose of the study is to outline the bookish universe of the Uniate bishop Ioan Giurgiu Pataki as evinced by his library, the very first Uniate ecclesiastical library that we know of. It was a private-public one, founded at the time when the bishop was carrying out his studies, enriched during his episcopate and forming the core collection of the Episcopal library. Its structure reveals that it was a traditional library comprising mainly theological books, published in Latin and written by professors who belonged to the Orders of the Catholic Church. It was a library of textbooks, mostly Jesuit, which may be explained by the widely spread type of such genre in that period and because of the practical needs in the diocese- for establishing a book fund for the envisaged schools. The particularity of the library is given by the large number of works of canon law illustrating its functionality for a bishop who had to organise a diocese that was at the outset of its existence.

Keywords: *Transylvania, 18th century, Uniate church, Ioan Giurgiu Pataki, episcopal library.*

Am încercat să stabilesc în studiul de față universul livresc al ierarhului unit Ioan Giurgiu Pataki pe baza bibliotecii sale, prima bibliotecă ecleziastică unită cunoscută. Sursele folosite sunt două inventare. Primul este inedit și a fost efectuat în contextul înregistrării bunurilor episcopiei unite după moartea episcopului Pataki din ordinul consilierului Camerei Aulice, Friedrich Diettrich, din 19 februarie 1731, de către mandatarul legitim al

* Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie;
e-mail: greta.miron@ubbcluj.ro.

episcopului, Paulus Pater din Făgăraș. E datat 19 martie 1731¹. Al doilea inventar, alcătuit în urma părăsirii episcopiei de către Inochentie Micu Klein, cuprinzând cărțile din reședința episcopală², defalcate pe trei categorii: cărțile episcopiei, cele care i-au aparținut episcopului Pataki și cele ale lui Inochentie Micu, a fost publicat de Magdalena Tampa și mai apoi într-o ediție cuprinzând biblioteci ecleziastice, coordonată de Biró Gyöngy, Monok István și Verók Attila³. Ioan Chindriș a avut la rândul-i în vedere inventarul în studiul despre biblioteca episcopului Inochentie Micu Klein, ca și Iacob Mârza, care a spicuit din lista cărților pentru a creiona personalitatea vlădicului Pataki⁴.

Cifre și cuvinte – neajunsurile listelor

Modul de redactare a listelor cu cărți este adesea puțin lămuritor. Să începem cu cifrele. Inventarul din 1731 înregistrează între bunurile din reședința episcopală (mobilier, veșminte, bijuterii și podoabe bisericești) o listă a cărților, numerotate, și o alta cu câteva cărți aflate într-o ladă din prima încăpere a locuinței vlădicești. Prima listă cuprinde 146 de poziții, dar de la nr. 80 se sare la nr. 82, iar la numărul 68 sunt menționate 14 cărți românești („Libri wallachici ex parte una et altera 13, inferius secundum ordinem positi”), deci ar fi 159. În cea de-a doua listă sunt 11 cărți, în total deci, 170. În inventarul din 1747 sunt 176 de poziții, cărțile fiind înregistrate pe formate (in folio, in quarto- cele mai multe-, in octavo și in duodecimo). Cifrele nu

* Textul de față este o variantă revizuită a studiului „Books and Confessional Identity: The Library of the Uniate Bishop Ioan Giurgiu Pataki”, publicat în D. Dumitran/ Valer Moga (ed.), *Economy and Society in Central and Eastern Europe*, Berlin 2013, 159-170. Anexa am publicat-o pentru prima dată.

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL), F234. Erdélyi Fiscalis Levéltár 1527-1870, fasc. 9, XXI sz., rola 32439, f. 90-92 v.

² Originalul inventarului este la Biblioteca Academiei Filiala Cluj-Napoca (B.A.F.C.N.), Ms. Lat. 550.

³ M. Tampa, Din începuturile Bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747, *Biblioteca și cercetarea*, III, 1979, 126-145; *Erdélyi Könyveshazak V. 1541-1782. Vegyes forrasók*, Sajtó alá rendezte Biró Gyöngy, Monok István, Verók Attila, Budapest 2018, 227-237.

⁴ I. Chindriș, Biblioteca lui Inochentie Micu Klein, în: *Cultură și Societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca 2001, 45-76; I. Mîrza, Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Pataki (1681-1727), *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 11/2007, 48-67 (referirile la bibliotecă la 60-64).

reprezintă însă nici numărul titlurilor, nici pe cel al volumelor. Unele titluri se repetă, fie pentru că indică volume distincte ale unei opere (de exemplu, *Del mappamondo storico*, o lucrare în patru volume, este menționată de trei ori)⁵, fie din greșeală sau pentru că, probabil, erau mai multe exemplare ale aceleiași cărți, ori erau lucrări de autori diferiți al căror titlu s-a întâmplat să înceapă cu aceleași cuvinte⁶. Alteori se menționează că o lucrare este în două sau mai multe tomuri, însă nu e sigur că toate se regăsesc în bibliotecă. Cu toate aceste scăpări, sumele celor două inventare alcătuite la 16 ani distanță, sunt apropiate. Am fi tentați să credem că biblioteca patakiană număra în jur de 170 de volume. Conținutul indică însă cu totul altceva. 24 de titluri menționate în catalogul din 1731 nu mai apar în cel din 1747⁷, ceea ce nu este surprinzător: unele se vor fi pierdut sau deteriorat (cu atât mai mult cu cât biblioteca a fost mutată din reședința de la Făgăraș în cea nouă de la Blaj) sau vor fi fost împrumutate. Mult mai mare este diferența cărților care apar în inventarul din 1747 ca provenind din biblioteca episcopului Pataki, fără să fi fost menționate în cel din 1731, și anume 98, între ele manuscrise și multe *in duodecimo*. Cum de le-au scăpat primilor conscriptori? E posibil să fi fost într-o altă locație decât reședința episcopală. Apoi, există și greșeli, două dintre cărți apărând, din câte știm, după moartea lui Pataki. Prin urmare, dacă adunăm volumele din primul inventar cu cele care apar în plus în cel de-al doilea rezultă un total de aproximativ 258 de volume (cu o marjă de eroare dată de modul de înregistrare mai jos detaliat)⁸. Ce înseamnă această cifră, cât de mare a fost biblioteca? Depinde, firesc, de termenul de comparație. Dacă privim spre Europa occidentală, spre Franța, de pildă, bibliotecile unor abați sau canonici capitulari parizieni au atins în medie de-a lungul secolului 1.500 de cărți; posesorii lor erau bogați și educați, mulți dintre ei cu titlul de doctor la Sorbona, „elita unei elite” cum îi numea Christianne

⁵ Vezi Anexa, pozițiile 7, 10 și 121 din catalogul din 1731; se precizează că este vorba de volumele doi și patru ale operei; la o poziție nu se mai menționează numărul volumului.

⁶ La pozițiile 88 și 89 din catalogul din 1733 se înregistrează, cu titlu ușor diferit, aceeași carte. Titluri identice regăsim la pozițiile 118 și 126; 117 și 127, 65 și 140. *Calendarium veritatis* este menționat de trei ori în listele anului 1731.

⁷ Vezi Anexa, titlurile marcate cu steluță. Am exclus de la numărătoare cărțile fără titlu, gen „Liber Wallachicus” sau „Liber Hungaricus”.

⁸ Estimarea mea din studiul anterior, de aproximativ 200 de volume, nu s-a bazat pe comparația titlurilor din cele două inventare.

Thomassery, pentru care cartea era un obiect familiar⁹. În spațiul românesc transilvănean un termen de comparație la dispoziție este biblioteca succesorului lui Pataki, Inochentie Micu Klein, care număra aproximativ 71 de titluri¹⁰. Dacă ne referim la ambientul catolic, inventarul bibliotecii canonicului orădean Luby István din 1743, număra 215 poziții¹¹. Deci, în ambientul confesional românesc transilvănean al primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, biblioteca patakiană era una remarcabilă.

Dacă trecem dincolo de cifre spre identificarea autorilor și titlurilor, modalitatea de înregistrare lasă loc multor necunoscute. În ambele inventare cărțile sunt consemnate adesea după parte din titlu (fără a se menționa autorul) sau, mai rar, după autor. De puține ori s-a notat deopotrivă autorul și titlul operei. De aici dificultatea identificării lor. Mai mult, autorii inventarelor nu s-au mai complicat cu redarea titlurilor în alte limbi decât latina, astfel că volumele în română, greacă sau maghiară apar simplu „Liber Wallachicus”, „Liber Graecus”, „Liber Hungaricus” sau sunt date părți din titlu în latină, arătându-se apoi că sunt traduceri în germană sau în maghiară. Cum, foarte posibil, autorii inventarelor au scris după dictare, unele cuvinte și/sau ordinea lor, sunt greșite. Însă sunt și cazuri fericite în care cele două inventare se completează (dacă într-unul găsim titlul, în celălalt e posibil să se fi consemnat și autorul sau invers; inventarul din 1747 e mai complet și mai corect). Cu toate deci că adesea autorul nu este indicat, și niciodată ediția și anul de apariție, am încercat identificarea cărților din biblioteca episcopală pe baza celor câteva cuvinte din titluri (chiar dacă e posibil să se fi strecurat erori), de mare ajutor fiind bazele de date ale bibliotecilor de pe internet ca și faptul că multe lucrări sunt digitizate (disponibile fie pe Google Books, fie în secțiunile digitalizate ale unor mari biblioteci) (vezi Anexa).

Glasul cărților

Format la Colegiul iezuit din Cluj, la Colegiul Pazmanium din Viena și la Collegium Germanicum-Hungaricum din Roma, doctor în teologie, preot catolic misionar în Transilvania între 1711-1713 și episcop unit (greco-catolic)

⁹ C. Thomassery, Livres et culture cléricale à Paris au XVIIIe siècle: quarante bibliothèques d'ecclésiastiques parisiens, *Revue française d'histoire du livre*, 6/1973, 281-300.

¹⁰ Chindriș, Biblioteca 48.

¹¹ <https://mek.oszk.hu/03100/03175/html/varad16.htm>, consultat în 25.08. 2022.

între 1715-1727, Ioan Giurgiu Pataki a fost o figură distinctă în societatea românească¹². Instruit în școli catolice, trecut de la ritul catolic la cel ortodox, petrecându-și cea mai mare parte a episcopatului în afara diecezei, la Viena, a avut de păstorit o Biserică unită aflată în primele decenii ale organizării ei, cu o elită în formare și o lume de preoți și credincioși covârșitor rurală, ignorantă în probleme de credință, atașată ritului răsăritean. Prin educația lui, deci, ierarhul se diferențiasse de contemporanii din Biserica unită. Apropo de profilul său intelectual ne-am întrebat ce „glăsuiesc” cărțile despre el, chiar dacă răspunsul nu e ușor de desprins din niște liste care indică doar intențiile de lectură ale posesorului, nu și lecturile sale propriu-zise.

Traseul cronologic și geografic al constituirii bibliotecii este dificil de reconstituit în lipsa unor alte tipuri de documente; este posibil ca alcătuirea ei să fi fost parte a unui efort colectiv care să-i fi implicat și pe predecesorii episcopului Pataki. Unul din artizanii unirii, cardinalul Kollonich a fost interesat în 1701 de procurarea de cărți „ale grecilor catolici” („libri di greci cattolici”), greu de găsit în opinia lui Nicolae Comnen Papadopoli, căruia i se adresase, altundeva decât la Congregația de Propaganda Fide din Roma. În 7 decembrie 1702 îl informa pe cardinal despre cărțile recomandabile pentru uniți: în primul rând *Euhologhionul* lui Goar, editat la Paris, „liber rarissimus”, cărți liturgice răsăritene („grecești”) disponibile pe piața de carte venețiană, dar scumpe (*Minei, Octoih, Liturghier, Triod, Penticostar, Horologhion*), și care trebuiau „adnotate”, prin eliminarea a ceea ce nu era în conformitate cu „credința sănătoasă” („multa etiam in iisdem libris adnotabo, quae erunt expungenda quia in fide non sana...”). Luase în considerare și un *Breviarum Graecorum* tipărit în Valahia, carte „foarte frumoasă și sănătoasă” („pulcherrimum et sanissimum”) dacă, scria el, se elimină vecernia lui Grigorie Palamas¹³. Chiar dacă nu are o legătură directă cu biblioteca Bisericii unite, corespondența arată posibile filiere de procurare a cărților – piața de carte din spațiul italian. Preocuparea promotorilor catolici ai unirii pentru „armonizarea” cărților liturgice răsăritene cu exigențele lor, tendința

¹² Pentru parcursul formativ al lui Pataki vezi V. E. Cristea, *Neam, tradiție și cultură la începutul secolului XVIII în Transilvania*, Cluj-Napoca 2012 (teză de doctorat, manuscris), 10-84; referiri la activitatea episcopului și la biblioteca sa și la Mîrza, Biserică, politică și cultură la episcopul Ioan Giurgiu Pataki (1681-1727), 48-67 (referirile la bibliotecă la 60-64).

¹³ N. Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, Oeniponte 1885, vol. I, 13-14, 26.

lor de a achiziționa cărți ale „grecilor catolici”, se remarcă și la episcopul Pataki.

Revenind la căile constituirii bibliotecii, faptul că în inventarul din 1747 cărțile sunt împărțite în trei categorii: cele ale episcopiei și cele aparținând episcopilor Pataki și succesorului său Inochentie Micu, poate indica, cred, că va fi existat deja un fond de carte anterior urcării în scaunul episcopal al lui Pataki, trecut în fondul episcopal. Fie că a achiziționat el însuși toate cărțile, din banii proprii și din veniturile episcopiei, fie că va fi moștenit o parte din ea, a fost o bibliotecă aflată în permanență la dispoziția sa în reședința episcopală, care deci, se poate confunda, din punct de vedere al accesibilității, cu o bibliotecă privată. Rămân deschise întrebările: Când?, De unde?, Cu ce prețuri a achiziționat cărțile?, dacă și câte va fi primit sub formă de donație. Neîndoielnic, a început să cumpere cărți în timpul studiilor, dovadă unii autori și anii de apariție. Ce fel de cărți a preferat sau, altfel spus, structura bibliotecii, este relevantă pentru formația și activitatea sa.

A fost în proporție covârșitoare una teologică, o bibliotecă a Contrare-formei care reflectă dezvoltarea erudiției religioase în anii de după Trento, mai ales în domeniul patrologiei și al studiilor conciliare¹⁴. Se regăsesc în această bibliotecă cele câteva direcții majore în jurul cărora „s-au omogenizat” bibliotecile clerului catolic francez începând cu mijlocul secolului al XVII-lea¹⁵: Biblia, catehismul roman, comentarii, discursuri ale părinților Bisericii despre Sfânta Scriptură și lucrări de teologie morală și omiletică necesare în practica religioasă.

Literatura teologică din biblioteca episcopală a fost diversă prin autori, genuri și scopuri. A cuprins operele unor teologi de referință în spațiul Europei catolice, începând cu cei medievali ca Ioan Duns Scotus și Petre Lombardus ale cărui *Sententiae* au fost considerate manualul standard de introducere în teologia sistematică, folosit în universitățile medievale începând cu secolul al XIII-lea. Remarcabilă este prezența operei Sfântului Toma d'Aquino¹⁶, în ton cu evoluțiile din plan european, a sa *Summa Theologica* fiind considerată în secolul al XVII-lea drept baza întregii culturi teologice.

¹⁴ H. J. Martin, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle. 1598-1701*, vol. I, Genève, Droz 1998, 12.

¹⁵ R. Chartier, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, București 1997, 188.

¹⁶ Este înregistrată doar în inventarul din 1731 cu titlul *Theologia Divi Tomae*.

A fost, prin urmare, o lucrare des întâlnită în bibliotecile ecleziastice¹⁷. Autorul s-a bucurat de apreciere și în cercurile clerului unit pe tot parcursul secolului al XVIII-lea. O dovadă este faptul că episcopul unit Atanasie Rednic a ales în 1766 să-l reprezinte pe Toma d'Aquino iconografic într-o imagine menită să explice semnificația unirii cu Biserica Romei. I-a făcut loc între sfinții catolici alături de Sf. Bonaventura, prezent și el în biblioteca patakiană cu o lucrare dedicată noviciatului¹⁸. Teologia tomistă, reinterpretată, a fost prezentă și prin voluminoasa lucrare *Theologia Scolastica* (13 vol., Einsiedeln, 1687), a benedictinului Augustin Reding, profesor de teologie la Universitatea din Salzburg.

Literatura teologică a fost dominată de autori ai secolului al XVII-lea, alături de care și-au făcut loc și alții contemporani precum Pierre Annat¹⁹ sau Baldassare Francolini, ale căror lucrări au apărut în anii studenției lui Pataki la Roma. Cel din urmă a publicat o lucrare introductivă în teologia scripturală, scolastică, polemică, morală și mistică, cu caracter general, *Tyrocinium theologicum* (Roma, 1706).

Un segment important din secțiunea teologică a bibliotecii patakiane l-a reprezentat literatura polemică și cea de controversă dintre catolici și protestanți. Era o literatură utilă episcopului unit în poziționarea propriei biserici în raport cu celelalte biserici din Principat, în discuțiile cu membri ai elitei ecleziastice și laice catolice și protestante. Astfel, se află în bibliotecă doi dintre cei mai importanți controversiști ai Contrareformei, Robert Bellarmin cu a sa *De Controversiis* și Martin Beccanus, un teolog iezuit renumit în spațiul de limbă germană. Critica teologică protestantă a fost reprezentată prin Zacharias Ursinus, profesor la Universitatea din Heidelberg, apropiat de Filip Melancton, principalul autor și interpret al Catehismului de la

¹⁷ *Summa Theologica* a fost o lucrare nelipsită din bibliotecile clerului catolic francez. În dieceza de Reims și nu numai, a fost în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cartea cea mai prezentă în bibliotecile preoților-paroahi, Dominique Julia, *Les confrères de Jean Meslier. Culture et spiritualité du clergé champenois au XVIIe siècle*, *Revue d'histoire de l'Église de France*, 1983, 75. În dieceza de Făgăraș, regăsim această lucrare în biblioteca preotului unit Ștefan Salcivai, constituită în ultima treime a secolului.

¹⁸ Bonaventura, *Speculum disciplinae ad novitios; De institutione novitiorum; Regula novitiorum*, Roma 1726.

¹⁹ A fost profesor de teologie la Toulouse și prepozit general al Congregației pentru Doctrina Credinței. Se află în biblioteca episcopală *Apparatus ad Positivam Theologiam Methodicus*, 2 vol., Paris 1705.

Heidelberg. Ursinus și-a adunat prelegerile catehetice într-un manual teologic care a devenit foarte răspândit în secolul al XVII-lea printre reformați, îndeosebi printre cei olandezi.

Însă ceea ce particularizează, cred, această bibliotecă între alte biblioteci catolice ale vremii este prezența lucrărilor dedicate relațiilor dintre Biserica catolică și cea ortodoxă. Era, în fapt și lectura cea mai utilă lui Pataki atât în calitatea sa de preot misionar cât și, mai apoi, de episcop unit. Autorii care au stat în atenția lui au provenit din spațiul răsăritean dar s-au format în Apus, în școli catolice, au fost buni cunoscători ai literaturii teologice grecești pe care au interpretat-o însă din perspectivă catolică. Autorul cel mai prezent ca număr de lucrări (patru) a fost Petre Arcudius, un grec originar din insula Corfu, format la Colegiul grec Sf. Atanasie din Roma²⁰. Trimis de papa Grigorie al XIV-lea în regatul polono-lituanian pentru a predica unirea ecleziastică cu Biserica Romei, a fost unul din artizanii unirii de la Brest (1596). A contribuit, de asemenea, la înființarea seminarului catolic de la Vilna unde a și predat până în 1603. Activitatea sa de misionar l-a stimulat în redactarea de lucrări de controversă, distingându-se ca polemist și traducător al autorilor clasici, ca un bun cunoscător al Sfinților Părinți. Se află în biblioteca episcopală cea mai importantă lucrare a sa *Libri VII de Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in septem sacramentorum administratione* (Paris, 1619) în care a dat o expunere completă a doctrinei sacramentale a Bisericii orientale, a descris ritul administrării sacramentelor și a supus unei severe cenzuri, deviațiile, reale sau aparente, de la învățăturile Sfinților Părinți. Se mai aflau în bibliotecă două lucrări dedicate Purgatoriului și purcederii Duhului Sfânt²¹ ca și *Opuscula Aurea Theologica* (1630), o colecție a celor mai bune lucrări despre purcederea Spiritului Sfânt, pe care le-a tradus, editat și interpretat²². Lucrările lui Arcudius îi ofereau cititorului opiniile

²⁰ A obținut la Colegiul grec titlul de dr. în teologie și filosofie în fața unei audiențe celebre între care s-au numărat Cesare Baronius și Robert Bellarmin.

²¹ În inventarul din 1747 se înregistrează *De Spiritus Sanctus et Purgatorio in duobus tomis*. Trebuie deci să fie vorba de două dintre lucrările sale dedicate acestor problematici: *De Purgatorio igne*, Roma 1637 sau *Utrum detur Purgatorium et an illud sit per ignem* (Roma 1622) și *Opuscula de processione Spiritus Sancti* (Roma 1630).

²² *Opuscula aurea theologica quorundam clariss. virorum posteriorum Graecorum...circa processionem Spiritus Sancti* (Roma 1630). Între autorii pe care i-a cuprins în colecție se află: Ioannes Vecchi, patriarhul Constantinopolului, cardinalul Visarion, Demetrii Cydonis și Maximi Planudis.

unor autori răsăriteni asupra a două dintre cele patru puncte florentine acceptate de români prin unirea cu Biserica Romei.

Pentru cunoașterea unor teologi greci episcopul avea la îndemână și opera unui alt autor grec educat la Roma, Leo Allatius (1586-1669)²³. Anticar pasionat, s-a mișcat în cercurile umaniste italiene, intrând în contact cu Jacques Goar, Jean Morin și Gabriel Naudé, dar și în cele ale oamenilor de știință și medicilor vremii, grație formației sale medicale. Interesul său pentru relațiile dintre Biserica Catolică și cea Ortodoxă este relevat atât de activitatea în cadrul Academiei Basiliene, fondată de cardinalul Barberini în 1631, cu scopul de a reconcilia cele două biserici, cât și de scrisul său²⁴. Tema relațiilor dintre Biserica catolică și cea ortodoxă a fost una de actualitate în condițiile în care, pe fundalul controversei cu protestanții, papalitatea a fost interesată de unirea cu Biserica ortodoxă. Nu se află în biblioteca episcopală lucrările sale cele mai renumite pe această temă²⁵, ci cea dintâi dedicată ei, *De aetate et interstitiis Graecorum*, scrisă pentru protectorul său, episcopul

²³ Grec din insula Chios, a studiat la Colegiul grec Sf. Atanasie din Roma, apoi după o ședere de mai puțin de un an la Chios s-a reîntors la Roma unde a studiat medicina la Sapienza (pe care însă nu a practicat-o). În 1618 este angajat la Biblioteca Vaticană cu sarcina de a ordona colecția de manuscrise ale codicelor grecești și de asemenea a contribuit la integrarea altor colecții sau manuscrise distincte în Biblioteca Vaticană. După ani de muncă în bibliotecă, în 1661 a ajuns la funcția de curator șef. A frecventat cercul umaniștilor constituit în jurul lui Francesco Barberini, nepotul papei Urban al VIII-lea care și-a deschis bogata bibliotecă intelectualilor interesați, creând astfel o rețea de umaniști răspândită în întreaga Europă și în Imperiul otoman. Și-a propus să convingă Biserica Catolică asupra rădăcinilor comune ale riturilor ortodox și catolic. A abordat în scrisul său trei direcții principale: cercetări anticărești, apropierea dintre Biserica Ortodoxă și cea Catolică, în cheie istorică, inclusiv unirea ortodocșilor cu Biserica Romei, și istorie naturală. Alături de alți membri ai Academiei Basiliene a subliniat originile comune și dezvoltarea istorică a celor două biserici; chiar dacă existau diferențe între ele, acestea erau, în opinia lui, ca și a altor ecumeniști, doar la nivelul obiceiurilor și nu țineau de fundamentele doctrinare. Leo Allatius: *His Life and Influences*, în: K. Hartnup (ed.), „On the beliefs of the Greeks”: *Leo Allatius and Popular Orthodoxy*, Leiden- Boston 2004, 53-75.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Este vorba de lucrările *De consensione*, în care arată similaritățile dintre doctrina ortodoxă și cea catolică, prezintă relația istorică dintre cele două biserici citând exhaustiv din texte bizantine, considerând că în esență nu a existat schismă între Răsărit și Apus și adevărații ortodocși erau în comuniune cu Biserica catolică, *Ibidem*, 61; și *De opinionibus*, o comparație între credințele și practicile populare ortodoxe și catolice, *Ibidem*, 73; vezi pentru Allatius și T. Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani. Semnificația unui manuscris*, Sibiu 1944, XLV-XLVI.

devenit apoi cardinal, Lelio Biscia, care l-a numit custode al bibliotecii sale și l-a considerat teologul său personal²⁶. Pataki a mai fost interesat și de *Graecia orthodoxa* (Roma, 2 vol., 1652-1659), o culegere de autori greci care au fost favorabili Romei²⁷, o lucrare de referință deci, care furniza opiniile părții răsăritene în relația cu Roma. Biblioteca mai cuprinde și o altă lucrare a lui Allatios de apărare a papalității, bazată tot pe autori greci (*Confutatio Fabulae de Ioanna Papissa ex monumentis Graecis*, Roma, 1640). Papalitatea a fost foarte sensibilă în acest timp la credințele populare și la povestirile invocate în timpul disputelor dintre biserici precum legenda papei Ioana, potrivit căreia, o femeie îmbrăcată în haine bărbătești a ajuns papă; povestea a fost exploatată deopotrivă de ortodocși și de protestanți pentru a ironiza Biserica catolică. Rugat de papa Urban al VIII-lea să investigheze originile acestei legende, Allatius a arătat că ea nu se fundamentează istoric²⁸. Analizând credințele populare ortodoxe, consideră că acestea cuprind elemente care pot fi folosite pentru a-i aduce pe catolici și ortodocși mai aproape unul de celălalt, că anumite credințe populare erau mai compatibile cu dogma Bisericii catolice decât cu ortodoxia oficială²⁹.

O perspectivă contemporană asupra relațiilor catolicism-ortodoxie a furnizat Kristóf Peichich (1666-1730), reprezentant al inteligenței catolice bulgare, cu studii la Colegiul Urban de Propaganda Fide. Misionar în Transilvania și Valahia pentru câțiva ani începând cu 1698, s-a reîntors în zonă în 1709³⁰ ca preot-paroh și canonic în Transilvania, Ungaria, Valahia și Croația. A fost deci un contemporan al episcopului unit, format ca și el în spirit misionar, un cunoscător al spațiului central-răsăritean. Scrierile sale sunt o oglindă a experienței acumulate, scopul lor declarat fiind unul practic. Din cele patru lucrări ale sale biblioteca episcopală a găzduit două: *Speculum veritatis* (Veneția, 1725), lucrare integrabilă în genul teologiei de controversă

²⁶ Titlul complet este *De aetate et interstitiis on Collatione ordinum etiam apud graecos servandis*, Roma 1638. Hartnup, *On the Beliefs of the Greeks* 60.

²⁷ În bibliotecă se află doar un volum din lucrare. Între autorii editați de Allatius se numără Veccus, cartophilax al Marii Biserici din Constantinopol, un opozant înverșunat al latinilor la început, devenit prieten și avocat zelos al lor, George Metochita, diacon la Marea Biserică din Constantinopol, Constantin Meliteniota autorul unui tratat despre unirea bisericii grecești cu cea latină și a unuia despre purcederea Spiritului Sfânt.

²⁸ Hartnup, *On the Beliefs of the Greeks* 73.

²⁹ *Ibidem*, 74.

³⁰ Între anii 1704-1709 s-a aflat la Veneția în calitate de prefect la Pia Casa dei Catecumeni.

în care a promovat reunificarea bisericii ortodoxe cu cea catolică și *Mahometanus dogmatice et catehetice in lege Christi*, un soi de catehism pentru misionarii catolici activi printre musulmani. I-a dedicat această din urmă lucrare lui Carol al VI-lea, exprimându-și speranța că pe urmele succesului politic și militar împotriva turcilor împăratul va dobândi și un succes religios, va reuși să înlăture „superstiția mahomedană”. Lucrările sale reflectă expansiunea catolicismului posttridentin înspre răsăritul Europei și politica Imperiului Habsburgic de integrare religioasă a supușilor săi³¹.

Alături de o literatură care exprima viziunea integratoare a Bisericii catolice în relația cu Biserica ortodoxă, semnificativă pentru interesul cunoașterii celuilalt este și exegeza catolică asupra ritului și liturghiei răsăritene. Episcopul a avut în bibliotecă lucrări de referință în domeniu. Una dintre ele este *Euhologhionul* lui Jacques Goar, cel pe care îl recomanda Nicolae Comnen Papadopoli la început de veac. Autorul a fost un teolog născut la Paris care a studiat limba greacă, trimis în Orient de superiorii săi pentru a cunoaște sursele și teologia grecilor. A fost deci misionar apostolic rezident la Chios, folosind răstimpul petrecut în insula greacă pentru a stabili relații cu învățați ortodocși și pentru a studia problemele contradictorii dintre învățăturile catolicilor și cele ale ortodocșilor. A dat în *Euhologion sive rituale Graecorum* (Paris, 1667) o lucrare clasică în liturghia greacă, semnificativă prin comentariile docte și apelul la textele originale. Erudiția catolică în orientalistă a fost ilustrată și de Eusèbe Renaudot (Paris, 1646-1720), teolog și orientalist francez. Și-a petrecut bună parte din viață la Curtea regelui Ludovic al XIV-lea și a fost un apropiat al lui Colbert. A fost un erudit care a învățat limbile arabă, coptă și siriană cu scopul de a studia bisericile din Orient, un pasionat de carte, posesor al unei biblioteci de 8-9.000 de volume. Este prezent în biblioteca episcopală cu *Liturgiarum Orientalium Collectio* (Paris, 2 vol., 1715-1716) considerată cea mai amplă colecție de până atunci de liturghii orientale pentru uzul coptilor, iacobiților, melchiților și nestorienilor. Cartea este însă ilustrativă și pentru disputele vremii din cadrul Bisericii catolice ca și pentru divergențele dintre catolici și protestanți. Astfel, Renaudot a abordat în această lucrare o problemă-cheie a scrierilor lui teologice, aceea a continuității credinței bisericii în problema

³¹ I. Manova, *Historico-Philosophical Studies on Krastyo Peykich of Chiprovtsi (1666-1730): An Overview of the Literature and Some Critical Remarks*, *Philosophia, e-Journal of Philosophy and Culture*, 12 februarie, 2013.

sacramentelor, chestiune aflată în centrul disputelor vremii dintre catolici și protestanți. Pe de altă parte, fiind unul din cei mai proeminenți susținători ai lui Jacques Bossuet în controversele cu Richard Simon și François Fénelon, a apărut în această lucrare ideile janseniste ale lui Bossuet³². Prezența cărții în biblioteca episcopală, alături de un text al lui Bossuet însuși³³, arată contactele elitei ecleziastice unite cu ideile janseniste încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea³⁴.

Episcopul putea cunoaște disputele vremii din cadrul Bisericii catolice și din lucrările de teologie morală aflate în biblioteca sa. Cele ale lui Baldassare Francolini despre penitență³⁵ l-au introdus pe Pataki în dezbaterile dintre rigoriști și probabilști. Profesor foarte apreciat și influent la Colegiul Roman, Francolini a fost un oponent influent al rigorismului moral și disciplinar. Probabilismul său a fost criticat de cardinalul rigorist Giovanni Casimiro Denhoff într-o instrucțiune asupra penitenței din 1696. Critica reflectă tensiunile la care s-a ajuns la sfârșitul secolului al XVII-lea în cadrul Societății lui Isus între rigoriști și probabilști și glisajul către poziții antilaxiste a conducerii ordinului iezuit³⁶. Alături de aceste lucrări contemporane, Pataki a avut la îndemână și un manual consacrat cu decenii în urmă, *Medulla Theologiae Moralis* (1645) al lui Hermann Busenbaum, profesor la colegiile iezuite din Hildesheim, Münster și Köln. Alcătuit din prelegerile pe care le-a ținut la cel din urmă colegiu, manualul său a fost unul din cele mai republicate manuale de teologie morală scrise vreodată, cu 45

³² *Catholic Encyclopedia*, vol. XIII, voce alcătuită de Nicholas Aloysius Weber, http://en.wikipedia.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_%281913%29/Eusebius_Renaudot.

³³ Textul lui Bossuet este inclus în *Opusculum bipartitum historiam Veteris Testamenti usque ad Jesum Christum methodo nova & ita facili chronologice propositam:...ex Gallicis Historiae elementis D. Vallemont SS. Theologiae Doctoris, cum discursu de successione religionis, ex Reverendissimo Domino Jacobo Benigno Bossuet Episcopo Meldensi complectens*, de Petrus Montmedy (?- 1709). Prima ediție a apărut în 1707. O ediție a fost publicată și la Tirnavia în 1732.

³⁴ Pentru pătrunderea ideilor janseniste în mediile culturale românești vezi P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca 1984, 3-98.

³⁵ Francolini Baldassare (1650-1709): *De dolore ad Sacramentum Poenitentiae rite suscipiendum necessario Libri duo* (Roma 1706) și *De disciplina poenitentiae Libri III* (Roma 1708).

³⁶ Wietse de Boer, *At Heresy's Door: Borromeo, Penance, and Confessional Boundaries in Early Modern Europe*, în: Abigail Firey (ed.), *A New History of Penance*, Leiden 2008, 370. Pentru afirmarea probabilismului și ofensiva rigoristă vezi și J. Delumeau, *Mărturisirea și iertarea. Dificultățile confesiunii. Secolele XIII-XVIII*, Iași 1998, 113-137.

de ediții între 1645-1670 (și peste 200 de ediții înainte de 1776). A fost foarte răspândit în seminariile catolice timp de două secole³⁷.

Literatura catolică a fost ilustrată și de volumele de drept (canonic și civil), cu o pondere considerabilă între cărțile ecleziastice din biblioteca episcopală. Numărul mare de cărți de drept reprezintă o particularitate a acestei biblioteci, pe care o regăsim și la biblioteca succesorului său, Inochentie Micu. În cazul lui Pataki, propensiunea pentru literatura juridică ar putea fi explicată prin aceea că avea de administrat o biserică în curs de organizare (sub episcopatul său, de pildă, a fost canonizată episcopia), iar în cazul lui Inochentie Micu prin interesul manifest pentru respectarea drepturilor românilor uniți stipulate în diplomele imperiale și pentru dobândirea altora noi. Compendiile de drept canonic, constituțiile sinodale, actele conciliare le erau utile ierarhilor uniți pentru definirea identitară, instituțională a bisericii lor prin raportare la Biserica catolică cu care s-a unit, dar și la cea ortodoxă, din care se desprinsese și cu care se afla în competiție. Regăsim în bibliotecă lucrări foarte citite și răspândite în secolele XVII-XVIII³⁸ în întreaga Europă catolică, adevărate best-seller-uri ale genului. De altfel, răspândirea în Europa a unei literaturi canonice cvasi uniforme a fost facilitată de faptul că, de-a lungul secolelor XII-XVII, în studiul dreptului, bazat pe dreptul roman și canonic, așa-numitul „*ius commune*”, profesorii au folosit aceleași „*libri legales*”, iar curricula universitară era aceeași în întreaga Europă. Între cele mai răspândite compendii de drept canonic se remarcă cel al profesorului de la Salzburg, Ludwig Engel, un renumit canonist benedictin. A sa *Collegium Universi Iuris Canonici* a cunoscut 15 ediții între 1693-1770, fiind apreciată pentru concizie, claritate și soliditatea informațiilor³⁹. *Ius Canonicum Universum* al călugărului franciscan Anaklet Reiffenstuel, profesor la Freising, a cunoscut, de asemenea, o largă răspândire, fiind consultată de canoniști secole de-a rândul⁴⁰. Genul comentariilor de succes a fost ilustrat în biblioteca episcopală de cel al profesorului de

³⁷ <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/busenbaum-hermann>, consultat în 25.03. 2022.

³⁸ Majoritatea cărților de drept din biblioteca episcopală au apărut (în prime ediții) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, doar câteva la jumătatea secolului al XVI-lea și în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

³⁹ *Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/05429a.htm>, consultat în 7.07. 2022.

⁴⁰ <https://www.deutsche-biographie.de/pnd100394892.html>, consultat în 25.03. 2022.

drept de la Universitatea din Salamanca, Emanuel González Tellez. Comentariul său asupra decretelor lui Grigore al IX-lea (carte de drept renumită în secolul al XIII-lea) a fost considerat ultimul tratat canonic voluminos, masiv, care s-a bucurat de o largă distribuție (1 ed. Lyon, 1673; a fost reeditată la Viena, Lyon și Frankfurt). Și-au făcut loc în bibliotecă și Comentariile lui Henric Zoesius, doctor în drept la Universitatea din Louvain și rector al aceleiași universități, care au fost pentru un timp, în Austria, manuale oficiale.

Regăsim și lucrări referitoare la oficiile ecleziastice, la drepturile și competențele arhiepiscopilor și episcopilor aparținând unor „autorități” ca Augustin Barbosa, protonotar apostolic și consilier al Congregației Indexului, un autor prolific în domeniu dovadă că studiile sale de drept canonic au fost cuprinse în 19 volume, publicate la Lyon între 1657-1675. Nu au lipsit nici autori laici ca Emmanuel Alvarez Pegas, profesor de drept la Lisabona și avocat de succes, autorul unui *Tractatus de Competentiis inter Archiepiscopos*.

Importante trebuie să fi fost pentru activitatea episcopului și lucrările documentare, culegerile de decrete papale și acte conciliare. Evident, nu puteau lipsi actele Conciliului de la Trento. Alături de acestea episcopul a avut la îndemână actele sinoadelor diecezane din Strigoniou, alături de actele sinoadelor provinciale rutene care îi puteau oferi un termen de comparație pentru evoluțiile dintr-o biserică unită din zonă. Pentru istoria conciliară episcopul avea la dispoziție două lucrări ale lui Jean Cabassut, profesor de drept canonic la Avignon, considerat o autoritate în domeniu. Este vorba de *Notitia conciliorum Sanctae Ecclesiae* (Lyon, 1668) pe care a lărgit-o la îndemnul cardinalului Grimaldi și a publicat-o sub titlul *Notitia ecclesiastica historiarum, conciliorum et canonum invicem collatorum* (Lyon, 1680). Adesea modificată și lărgită, a fost un timp, sub numele *Cabassutius*, o autoritate pentru istoria conciliilor⁴¹.

Interesul pentru particularitățile locale este și mai pregnant ilustrat de dreptul civil dominat de corpusuri vizând legislația Regatului Ungariei⁴², care dezvăluie caracterul practic al bibliotecii episcopale. Ierarhul unit avea nevoie de astfel de lucrări de referință deoarece și-a asumat rolul de reprezentant și susținător al drepturilor clerului și enoriașilor uniți. De

⁴¹ J. Cabassut, *Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/03126a.ht->, consultat în 25.08.2022.

⁴² A deținut colecții de legi apărute în general la Tirnavia de-a lungul secolului al XVII-lea (cea mai timpurie este din 1619; altele sunt de sfârșit de secol - 1694, 1696, 1699).

asemenea, este de menționat și cartea de drept natural, dreptul popoarelor, drept civil, *Institutionum Imperialium* a lui Arnold Vinnius, unul din cei mai renumiți juriști din Olanda secolului al XVII-lea, lucrare publicată în întreaga Europă care a avut-o ca model pe cea a lui Hugo Grotius despre dreptul roman⁴³.

Caracterul pragmatic al bibliotecii este relevat și de literatura omiletică, predici, literatura ascetică, necesară pastorației. Cărțile de predici au fost cele pe care episcopul Pataki și le-a ținut aproape, pentru a le consulta frecvent, dovadă că ele domină minibiblioteca din dormitorul său⁴⁴. Între acestea se remarcă un volum de predici de duminică și de sărbători, cu tentă polemică, *Concionum Sylva Nova*⁴⁵, al iezuitului Matthias Faber, preot-paroh la Neumarkt, profesor la Universitatea din Ingolstadt și apoi la Universitatea din Tirnavia. De asemenea, a avut la îndemână predicile și cuvântările funerare ale lui Thomas Höfflich, doctor în teologie, preot în Würzburg și director al seminarului nobiliar St. Kilian, intitulate *Centuria funebris* și dedicate, potrivit paginii de titlu, preoților-parohi. Dintre autorii de literatură ascetică îl regăsim în această selecție pe François Nepveau, cu lucrarea *Calendarium veritatis*, o traducere latină a originalului francez *Pensées et réflexions chrétiennes pour tous les jours de l'année* (4 vol., Paris, 1695). A fost o lucrare folosită în Colegiul iezuit din Viena, cu largă răspândire, dovadă numeroasele ediții (18 franceze, ultima în 1850, și alte 11 în limbi străine)⁴⁶.

Un loc important în literatura pastorală din biblioteca episcopală l-au ocupat predicile lui Paolo Segneri senior (1624-1694), și anume literatura sa cu scop moralizator menită să contribuie la formarea intelectualului creștin. Prezența în bibliotecă a volumelor *Quaresimale*, *Panegirici sacri*, *Il penitente instruito*, *Il cristiano instruito* și *Speculum non Fallax*⁴⁷ indică o predilecție

⁴³ P. Stein, *Roman Law in European History*, Cambridge 2003, 99-100.

⁴⁴ Vezi Anexa III.

⁴⁵ *Concionum Sylva nova, seu Auctuarium. Cui accedunt Conciones Funebres, Nuptiales, et Strenales, posthumae.*, Coloniae, 4to., tomus primus, 1695.

⁴⁶ *Catholic Encyclopedia*, 1913, voce alcătuită de E. F. Garesché, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_%281913%29/Francis_Nepveu; și *Dictionnaire de bibliographie catholique*, partea a treia, *Encyclopédie théologique*, Paris, 1856, 534.

⁴⁷ În inventarul din 1747 apare doar un fragment din titlu *Doctrina de cognitione sui ipsius*. În inventarul din 1731 cartea nu este menționată. Am dedus că este vorba de Paolo Segneri, *Speculum Non Fallax Seu Doctrina Speculativa Et Practica, De Cognitione Sui Ipsius: Explicata septem Considerationibus, distributis in singulos hebdomadae dies*. O ediție este din 1696.

pentru acest autor, care nu surprinde având în vedere succesul de care s-a bucurat chiar în zonă⁴⁸. Predicator celebru al vremii sale, Segneri a dat în *Quaresimale* un best-seller al omileticii secolului al XVII-lea, adunând predicile pe care le-a alcătuit la Pistoia și pe care le-a rostit în marile orașe ale Italiei între anii 1655-1665. În structurarea predicilor a pornit de la un adevăr creștin, cu aplicabilitate practică, pe care apoi l-a demonstrat. Pentru modele stilistice și lingvistice s-a întors la antici și umaniști, la Cicero și Boccaccio, dintre părinții bisericii ghidul său a fost Sf. Ioan Crisostomul, iar dintre teologi l-a avut ca favorit pe Sf. Toma d'Aquino⁴⁹. Parte din predicile sale sunt predici de misiune, ofensive care au urmărit schimbarea modului de viață și al comportamentului moral al auditorilor⁵⁰. Segneri a rămas un autor de referință pentru elita ecleziastică unită care s-a afirmat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: Petru Maior a tradus și adaptat câteva din predicile cuprinse în *Quaresimale* și l-a folosit pe Segneri ca sursă de inspirație pentru propriile predici⁵¹. Volumele de predici pot fi legate, de asemenea (ca și literatura de controversă), de activitatea de misionar pe care episcopul Pataki a desfășurat-o la începutul activității sale⁵².

Biblioteca patachiană a fost, ca mai toate bibliotecile clericale ale vremii, una conservatoare, puțin deschisă altor domenii ca istoria, literatura beletristică, științele și artele. Cartea de istorie a reprezentat totuși, al doilea pol de lectură a episcopului, cu aproximativ 5% din totalul cărților, apropiind, ca structură, biblioteca episcopală de cea a unor înalți prelați catolici. Ceea ce o diferențiază este ponderea cărții de istorie și genurile istoriografice reprezentate. De exemplu, în bibliotecile clericilor parizieni dintre anii 1706-1740 cartea de istorie reprezenta 32,5% din totalul cărților, apropiindu-se de

⁴⁸ În Ungaria, de exemplu, a fost cunoscut nu numai în rândul înaltului cler și al monahilor, ci și între preoții-parohi, Orsolya Száraz, *Paolo Segneri (1624–1694) e la sua ricezione in Ungheria*, teză de doctorat, Universitatea din Debrecen, Școala doctorală de studii literare, Debrecen 2010, http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/98979?mode=full&submit_simple>Show+full+item+record

⁴⁹ *Twelve sermons from the Quaresimale of P. Paolo Segneri*, translated from the original italian from J. Ford with a preface related to the author, London 1857, IX-X.

⁵⁰ J. Delumeau, *Păcatul și frica. Culpabilitatea în Occident secolele XIII-XVIII*, vol.II, Iași 1998, 192. Din 53 de predici pentru misiuni ale lui Paolo Segneri senior 39 (73%) au o „dominantă culpabilizantă sau doloristă”, *Ibidem*, 188.

⁵¹ L. Stanciu, *Iluminism central-european. Școala ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca 2010, 163.

⁵² R. Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în Transilvania veacului al XVIII-lea*, București 2013, 270-272.

cea de teologie (38%); predomina istoria ecleziastică iar în domeniul istoriei profane istoria antică și științele auxiliare.⁵³ Faptul că era mai scumpă decât cartea de teologie explică, parțial, ponderea ei redusă în ansamblul bibliotecii. Istoria profană din biblioteca patakiană a fost ilustrată de genul memorialistic și al însemnărilor de călătorie, în special de istoria regională, a unor personalități militare și politice influente în zonă⁵⁴, istoria împăraților habsburgi și a regatului Ungariei. A existat un interes al episcopului pentru istoria trăită, pentru evenimentele din timpul domniei lui Carol al VI-lea, semn că istoria servea dorinței sale de a se informa cu privire la evoluțiile politico-militare recente din zonă. Acest interes este ilustrat de lucrarea lui Willibald Krieger referitoare la campaniile imperiale din anii 1716-1717 (însoțită și de o hartă a operațiunilor militare ca și de planuri ale cetăților Petrovaradin, Timișoara și Belgrad) și de însemnările privind delegația pe care Carol al VI-lea a trimis-o la Constantinopol după pacea de la Passarowitz, în 1719⁵⁵. Acestea din urmă îi aparțin lui Cornelius van den Driesch, un iezuit din Köln remarcat în epocă prin talentul oratoric și literar, și sunt scrise din perspectiva participantului la evenimente, autorul însoțind delegația în calitate de secretar și „historiographus” al conducătorului acesteia, Damian Hugo von Virmondt. Backgroundul istoric al evoluțiilor contemporane a fost furnizat de o istorie aniversară a împăraților romano-germani, *Triumphus Novem Saeculorum Imperii Romano-Germanici*, o istorie triumfalistă cu conținut biografic, ce începe cu Carol cel Mare și anul 800 și merge până în 1700 (sau 1725)⁵⁶.

Istoria locală a fost, de asemenea, în atenția episcopului, dovadă volumele de istoria Ungariei prezente în bibliotecă, utile pentru cunoașterea istoriei statului în cadrul căruia au trăit românii, politica regalității maghiare

⁵³ Thomassery, *Livres et culture cléricale* 287.

⁵⁴ Regăsim astfel în bibliotecă memoriile de război ale principelui Raimundo Montecuccoli, general în armata austriacă – R. Montecuccoli, *Memorie della guerra*, Veneția 1703, Köln 1704, a cărei variantă latină a apărut în 1718 la Viena.

⁵⁵ *Historia Magnae legationis Caesareae quam fortunatissimus Caroli VI*, Viena 1721.

⁵⁶ *Triumphus novem saeculorum Imperii romano-germanici Carolo Magno* este o lucrare aniversară, care îl celebrează pe Carol al VI-lea al Austriei, a cărui domnie este văzută ca încununarea a zece vârste în care s-au succedat regi și împărați, începând cu Carol cel Mare. Fiecare vârstă cuprinde scurte biografii ale conducătorilor urmate de „memorabilia imperii”, P. M. Daly/ R. Dimler (eds.), *Corpus Librorum Emblematicum. The Jesuit Series: Part One, A-D*, Montreal 1997, 63-65.

față de supușii săi. Cronici și istorii ale regatului Ungariei, în limba latină și maghiară, au îmbogățit domeniul istoriei din cadrul bibliotecii⁵⁷. Istoria locală a fost ilustrată și de un autor umanist transilvănean, István Szamosközy (forma latinizantă Stephan Zamosius, 1570–1612) cu o lucrare despre inscripțiile din Dacia, ce ilustrează gustul vremii pentru antichitate (*Analecta lapidum vetustorum, et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padova, 1593)⁵⁸.

Cititorul care dorea să integreze istoria locală într-un orizont istoriografic mai larg avea la dispoziție în biblioteca episcopală și o lucrare de istorie universală, cea a iezuitului Antonio Foresti, *Del Mappamondo Storico* (4 vol., Parma, 1690-1694). Tradițională ca viziune asupra istoriei, scrisă din perspectiva istoriei sacre, menită să arate intervenția lui Dumnezeu în treburile umane, gloria lui Dumnezeu pe pământ, lucrarea s-a bucurat de un mare succes european. Apetența publicului acelei vremi pentru o atare istorie este dovedită de traducerea ei în limba germană și reeditarea, într-o versiune lărgită de alți autori, în șapte volume (Veneția, 1715-1716)⁵⁹.

Aș remarca absența din biblioteca patakiană a istoriei antice, de altfel, destul de firav reprezentată în bibliotecile ierarhiei unite și în a doua jumătate a secolului. Să fi fost o problemă financiară, episcopul preferând să investească resursele de care a dispus în opere de specialitate? E posibil. Să nu fi avut interes, o propensiune spre cultura antică? E mai puțin probabil cred cătă vreme a studiat cu sârguință într-un colegiu iezuit, după autori antici. În schimb, istoria antică nu a lipsit din anumite biblioteci catolice din Transilvania acelei vremi, un exemplu fiind biblioteca Bisericii Sf. Mihail din Cluj care deținea opere de Herodot, Thucydides, Caesar, Titus Livius, Plinius și Plutarh⁶⁰. Nici istoria ecleziastică nu a fost amplu reprezentată în bibliotecă: în afara istoriilor conciliare regăsim o lucrare umanistă, în genul biografiilor,

⁵⁷ Pentru cartea de istorie din bibliotecile elitei unit din secolul al XVIII-lea vezi G. M. Miron, Tentația trecutului. Cartea de istorie în mediul clerical greco-catoliuc din Transilvania secolului al XVIII-lea, în: S. Marin Barutcieff (ed.), *Madrigali amorosi. Studii în onoarea profesorului Mihai Dinu*, București 2018, 197-216.

⁵⁸ Pentru semnificația prezenței acestei cărți în biblioteca episcopală vezi și I. Chindriș, Secolele Bibliei de la Blaj, în *Cultură și societate*, 233.

⁵⁹ E. Tortarolo, Italian Historical Writing, 1680-1800, în: *The Oxford History of Historical Writing: 1400-1800*, vol. 3, Oxford 2012, 373. Succesul de public al cărții este relevant în plan local și de prezența ei în biblioteca unui om politic și cărturar din Țara Românească format la Universitatea din Padova, stolnicul Constantin Cantacuzino, contemporan cu episcopul Pataki.

⁶⁰ G. Biró/ I. Monok/ A. Verók, *Erdelyi Könyveshazak V. 1541-1782. Vegyes forrasók*, 208-214.

Vitae Pontificium a lui Bartolomeo Platina (Sacchi), un manual de istorie a papalității.

La granița dintre istorie și artă se situează o altă lucrare umanistă, o operă clasică de istoria arhitecturii, *Regola delli cinque ordini d'architettura* a italianului Giacomo Barozzi, cunoscut sub numele Da Vignola⁶¹. Autorul ei, un artist care a lucrat cu Michelangelo, a proiectat, printre altele, Chiesa del Gesù din Roma, biserica-mamă a ordinului iezuit care a devenit model pentru fațadele bisericilor baroce din secolul al XVII-lea. Lucrarea sa de istoria arhitecturii a fost larg publicată și răspândită în secolele următoare apariției ei.

Cărțile de istorie deci au avut rolul de a delecta, de a informa, de a oferi exemple. Unele cărți sunt noi, apărute în deceniul al treilea al secolului al XVIII-lea, ilustrând că achizițiile au fost în ton cu producția tipografică în cadrul căreia cartea de istorie a crescut treptat în prima jumătate a secolului⁶².

În afara acestor doi poli principali de lectură, teologie și istorie, din universul livresc al episcopului au făcut parte și cărți din alte domenii. În primul rând cele de gramatică și retorică, care au reflectat metodele și idealurile formative ale colegiilor iezuite; arta persuasiunii a fost nucleul educației iezuite, ținta a fost „eloquentia perfecta” menită să-l ajute pe student să îmbine virtutea cu literele. Se aflau în biblioteca episcopului gramatica iezuitului Manuel Alvarez (*Principia seu rudimenta grammatices ex Institutionibus Emmanuelis Alvarez*) și *De arta retorica* a iezuitului spaniol Cipriano Suarez, unul din cele mai răspândite manuale de retorică în școlile iezuite. După aceste manuale s-a predat mai apoi, în a doua jumătate a secolului, și în gimnaziul din Blaj⁶³. Filosofia aristotelică predată în colegiile iezuite, potrivit Ratio Studiorum, se regăsește, de asemenea, în biblioteca episcopală prin *Triennium Philosophicum* (2 vol., 1674) a lui Andreas Semery. Cartea cuprinde cursul de trei ani de logică, fizică și metafizică predat la Collegium Romanum între anii 1668-1674. Prelegerile profesorului s-au bazat în mod explicit pe lucrările lui Aristotel *De anima*, *De Coelo*, *De*

⁶¹ În bibliotecă se află o traducere în limba germană.

⁶² Pentru cartea de istorie publicată la tipografia Universității din Tirnavia vezi E. Jurikova, Signification of Latin Book Production of Academic Press of University of Trnava for Development of Science in the Territory of Today's Slovakia, în: *Acta Conventus neo-Latini Upsaliensis*, Leiden 2012, 518.

⁶³ Stanciu, *Iluminism central-european* 55.

*Generatione et corruptione*⁶⁴. Prelegerile de logică pe care le-a ținut în primul an l-au făcut pe cercetătorul John P. Doyle să exclame: „Ce studenți extraordinari trebuie să-l fi ascultat!”⁶⁵. Tema prelegerilor i-a preocupat pe filosofi iezuiți ai secolului al XVII-lea, și anume, ceea ce este posibil sau imposibil, avându-l ca predecesor pe Francesco Suarez⁶⁶.

Concluzii. Potențialul formativ al bibliotecii

Biblioteca a ilustrat itinerariile școlare ale episcopului Pataki, dar dezvăluie și nevoile de informare pe care le-a resimțit ca preot misionar catolic și episcop. Cuprinde cărți ale profesorilor săi sau ale celor care, mai devreme sau mai târziu, au predat la instituții de învățământ care au format elita ecleziastică din Imperiul habsburgic: Martin Szent-Ivány, Ignatius Choler și Johann Georg Kees (la Universitatea din Viena) sau Semery și Baltassare Francolini (la Colegiul Roman). Aș evidenția cărțile, nu puține, apărute la tipografia universității iezuite de la Tirnavia în primele două decenii ale secolului al XVIII-lea, unele alcătuite de profesori ai acelei universități (Samuel Timon, Martin Szent-Ivány, Georgius Rajcsányi, Wolfgangus Bossányi, Ioannes Korneli). E de remarcat că aceste trei centre (Viena, Roma și Tirnavia) au furnizat și carte teologică contemporană.

Predominanța cărților în limba latină este o caracteristică prin care biblioteca episcopului se integrează în trendul vremii, se aseamănă celorlalte biblioteci confesionale europene. În inventarul din 1731 sunt menționate 17 cărți în limba română (aproximativ 6,5%), nouă în limba maghiară (una dintre ele era bilingvă – maghiară-latină), una în limba greacă și patru în italiană (cu mențiunea că *Del Mappamondo storico* avea trei volume) – 34 deci în total în alte limbi decât latina. În cel din 1747 sunt înregistrate în biblioteca patachiană două cărți în limba română, nouă în limba maghiară, două în limba italiană și, ca o noutate, două în limba germană (15 de toate). În listele

⁶⁴ A predat acest curs de două ori, între anii 1668-1674.

⁶⁵ J. P. Doyle, *Wrestling with a Wraith*. André Semery S.J. (1630-1717) on Aristotle's Goat-Stag and Knowing the Unknowable, în: R. Pozzo (ed.), *The Impact of Aristotelianism on Modern Philosophy (Studies in Philosophy and the History of Philosophy)*, vol. 39, Washington (D.C.) 2004, 89-91. Pentru analiza filosofiei lui Semery cuprinsă în cursurile publicate apoi în *Triennium* vezi *Ibidem*, 91-112.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 88.

scurte ale cărților din locuința episcopală (vezi Anexa) sunt înregistrate încă o carte în limba maghiară și una în română, *Divanul* lui Dimitrie Cantemir⁶⁷. Cartea, cu o temă medievală, „gâlceava” dintre trup și suflet, dintre materie și spirit este interesantă prin mixajul dintre atașamentul pentru ortodoxie, atribuit în istoriografie influenței dascălului său grec Ieremia Cacavelas, și interesul pentru denominațiunea unitariană (dovadă textul lui Wissowatius) care, în opinia istoricului Pompiliu Teodor, dezvăluie atitudinea detașată de confesional a autorului și care îl plasează în sfera preiluminismului⁶⁸. Poate tocmai această abordare l-a atras pe episcop alături de, probabil, rezonanța numelui autorului, un moldovean de viță domnească. Cum în inventarul din 1731 majoritatea cărților în alte limbi decât latina nu sunt indicate cu titlul, autorul sau tema nu putem ști dacă unele dintre ele coincid cu cele menționate în 1747. Dacă pornim de la ipoteza că sunt titluri diferite, numărul lor total este de 51 (dintre care 20 în limba română și 18 în maghiară), reprezentând 19,6%.

Din punct de vedere al structurii a fost o bibliotecă tradițională având în vedere ponderea covârșitoare a lucrărilor de teologie în limba latină, o bibliotecă de manuale, iezuite cu precădere, unele dintre ele de largă răspândire, manuale-standard în anumite spații catolice, alcătuite, majoritatea, în secolul al XVII-lea. Prezența manualelor nu este surprinzătoare având în vedere pe de o parte răspândirea lor în secolul al XVII-lea⁶⁹ și, pe de alta, funcționalitatea lor, putând servi necesităților practice ale episcopiei de a instrui, de a crea o bază de carte preconizată școli. Lucrări ca tirocinium (introducere, formare inițială) sau isagoge (discurs introductiv la un tratat doctrinar), epitome (lucrări rezumative), dicționare (nu numai filologice, dar și cel de termeni conciliari) și enciclopedii (ca cea referitoare la liturghie) indică dimensiunea instructivă a bibliotecii. Aceasta este relevantă de asemenea de opere ale părinților/doctorilor bisericii, culegeri de texte, antologii de extrase, de citate, de tipul polyanthea.

⁶⁷ „Valachicus Divanul Lumi vocatus”, MOL, F234. Erdélyi Fiscalis Levéltár 1527-1870, fasc. 9, XXI sz., rola 32439, f 83.

⁶⁸ Teodor, *Interferențe iluministe* 52-53.

⁶⁹ Pentru ghiduri, manuale dedicate episcopilor, scrise de episcopi sau de alți clerici răspândite în spațiul francez vezi Alison Forrestal, *Fathers, Pastors and Kings. Visions of Episcopacy in Seventeenth Century France*, Manchester 2004, 171-213.

Pe de altă parte, biblioteca, formată covârșitor din cărți ale unor profesori aparținând ordinilor Bisericii catolice (iezuți în primul rând, după cum menționez, dar și franciscani, dominicani, cistercieni, oratorieni) este una a Contrareforme, a unui catolicism militant, polemic; literatura devoțională și omiletică, de expresie catolică și aceasta, îi era utilă episcopului în modelarea, ghidarea activității sale pastorale.

Comparația cu alte biblioteci eclesiastice ale vremii dezvăluie odată în plus caracteristicile celei patakienne. Cea a succesorului său, Inochentie Micu, inventariată 16 ani mai târziu (în 1747), arată că a existat o literatură standard, autori de referință pe care ambii ierarhi au ținut să-i achiziționeze. Se află în ambele biblioteci literatură polemică (Beccanus), a controversei (Bellarmine), cea care tratează relațiile dintre catolici și ortodocși (Arcudius și Peichich⁷⁰), lucrări de ritual și de drept laic și ecleziastic⁷¹. Am văzut, de altfel, că predomină în ambele cărțile cu caracter juridic. O altă bibliotecă din prima jumătate a secolului, cunoscută prin inventarul din 1730, cea a Bisericii Sf. Mihail din Cluj, are o structură diferită, probabil și pentru că a fost o bibliotecă parohială, a unei alte denominațiuni, cea romano-catolică. Alături de autorii antici (greci și romani) pe care i-am menționat mai sus, secțiunea teologică era dominată de texte de bază precum operele Părinților Bisericii (Sf. Ambrozie, Sf. Ieronim, Sf. Augustin, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ioan Crisostom), ale învățătorilor/doctorilor (Sf. Bernard, Sf. Bonaventura) ca și ale principalilor reformatori (Philip Melanchton, Martin Luther). Genul predominant a fost cel al comentariilor, și, în schimb, spre deosebire de biblioteca patakiană, tratatele și manualele de teologie și de drept canonic sunt mai firav reprezentate⁷². Coborând la nivelul parohiilor sătești catolice, regăsim în acestea trei din lucrările prezente și în biblioteca episcopală, primele două în limba maghiară: culegerea de predici a lui Illyés István, *Sertum Sanctorum*, catehismul *Lelki Tég* și *Rituale Strigoniense*⁷³. Dacă e să comparăm biblioteca

⁷⁰ Chindriș, Biblioteca 52.

⁷¹ Pentru cărțile care se află și în biblioteca episcopului Inochentie Micu vezi Anexa.

⁷² Biró/ Monok/ Verók, *Erdelyi Könyveshazak V. 1541-1782. Vegyes forrasok* 208-214.

⁷³ Culegerea de predici *Sertum Sanctorum* era în bibliotecile următoarelor parohii: în cea a plebanului Antalfi János de la biserica din Alfalusi (1713), a bisericii din Ujfalu, scaunul secuiască Gyergyó (1735), a bisericii Szent Miklos din Kaszon Ujfalu, a bisericii din Nagy Kaszon (1735), a bisericii din Nyaradselye (1731), a celei din Szovata (1731) și Zetelaka (1733). Catehismul, numit popular *Lelki Tég*, se afla în biblioteca plebanului Antalfi János de la biserica din Alfalusi (1713), în cea a bisericii romano-catolice din Csikszentmihaly (1732)

lui Pataki cu cea a canonicului orădean Luby István întâlnim în ambele autori de referință precum Pittoni, Martin Beccanus, Paolo Segneri, Iacob Tirinus sau Martin Szent-Ivány. A existat deci o literatură catolică deținută/lecturată la diferite niveluri în ambientul catolic din Transilvania și Bihor: de la catehismul și culegerea de predici răspândite în parohiile sătești la tratate de controversă și constituții pontificale din biblioteca canonicului orădean. Dincolo însă de similitudini, biblioteca reflectă alături de traseul formativ și profesional-ierarhic al posesorului ei pasiunea lui pentru teologie și interesul pentru a înțelege istoricește și juridic arealul în care a activat.

Anexă

I

Catalogul din 1731 al cărților rămase în reședința episcopală după moartea episcopului Ioan Giurgiu Pataki⁷⁴

Nr. 1mo Augustini Barbarosa J.v.d. Lusitani

În catalogul din 1747 apare și titlul „Barbosa De officio et Potestate Ep(isco)pi”.

Este vorba de Augustinus Barbosa J.U.D Lusitanus (1589, Aldão, Portugalia – 1649, Ugento, Italia), *De officio et potestate episcopi* (Roma, 1621). A fost proto-notar apostolic, episcop de Ugento, consilier al Congregației Indexului și consilier al regelui Filip al IV-lea. Autor prolific, lucrările sale de drept canonic au fost publicate la Lyon între 1657-1675 în 19 volume.

**Nr. 2do Ehvasion sive rituale graecorum Complectens*

Nu apare în catalogul din 1747.

și în cea a bisericii din Kaszon Ujfalva (1747), *Ibidem*, 187-225. *Rituale Strigoniense* se regăsește în biblioteca Bisericii Sf. Petru și Pavel din Iszló (1731), a bisericii din Nyárádselye (1731), a celei din Szekelyhodos, a celei din Szekelykal (1731), *Ibidem*.

⁷⁴ Magyar Országos Levéltár (M.O.L.), F234. Erdélyi Fiscalis Levéltár 1527-1870, fasc. 9, XXI sz., rola 32439, f. 90-92v.

Iacobus Goar, *Euchologion Sive Rituale Graecorum, Complectens Ritus Et Ordines Divinae Liturgiae Officiorum, Sacramentorum, Consecrationum, Benedictionum, Funerum, Orationum, et c. cuilibet personae, statui, vel tempori congruos iuxta Usum Orientalis Ecclesiae*, Paris, 1647.

Jacques (Iacobus) Goar (Paris, 1601-1653), predicator al ordinului franciscan, profesor de filosofie și teologie. A studiat limba greacă. Trimis în Orient de superiorii săi, a rezidat la Chios ca misionar apostolic și prior al Conventului Sf. Sebastian. A călătorit pentru a observa diferitele rituri, pentru a stabili relații cu învățați ortodocși și pentru a studia problemele contradictorii dintre învățăturile catolicilor și ale ortodocșilor. Către 1640 s-a întors la Roma aducând cu sine o serie de manuscrise, unele dintre ele foarte valoroase. Din acel moment a fost în legătură cu învățați greci, în special cu Leo Allatius, Basil Falasca, George Coresi și Pantaleon Ligardio. În 1643 s-a întors la Paris ca șef al novicilor; în luna noiembrie a acelui an a mers la Roma cu probleme ale ordinului. După reîntoarcerea la Paris (iulie 1644) s-a ocupat cu punerea în ordine a bogatului material pe care l-a adus din Răsărit și pe care l-a îmbogățit cu altul din bibliotecile din Franța și Italia. A fost numit vicar provincial în 1652. *Euchologion sive Rituale Graecorum* este considerată o lucrare clasică în liturghia greacă pentru comentariile docte și pentru că e bazată pe texte originale⁷⁵.

Nr. 3^{io} *Biblia Sacra vulgata Editionis*

În catalogul din 1747 apar „Biblia Sacra Sixti Vⁱⁱ” și încă o „Biblia Sacra”.

Nr. 4to *Quaresimale di Paolo*

În catalogul din 1747 apare *Eiusdem De Quadragesima italicae*. Poate fi *Predica Quadragesima per la Festa della Santissima Nunziata*.

Quaresimale este una din operele Paolo Segneri (1624-1694). Autorul a studiat la Colegiul Roman. În 1637 a intrat în Societatea lui Isus. Profesor de gramatică la Pistoia s-a oferit voluntar pentru a merge în misiuni, dar a rămas în Italia predicând mai întâi în marile catedrale și apoi, între 1665-1692, în parohii. *Quaresimale* a fost apreciată de cardinalul Antonio Pignatelli, viitorul papă Inocențiu al XII-lea, care l-a chemat să predice în fața lui⁷⁶. Lucrarea a fost un

⁷⁵ Jacques Goar, în: *Catholic Encyclopedia*, <https://www.newadvent.org/cathen/06606c.htm>, accesat în 25.08. 2022.

⁷⁶ [http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Paolo_Segneri,_the_Elde](http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Paolo_Segneri,_the_Elde)

adevărat best-seller al omileticii secolului al XVII-lea⁷⁷, fiind reeditată de cel puțin 30 de ori. Cuprinde predicile alcătuite la Pistoia și rostite în toate marile orașe ale Italiei între anii 1655-1665. După 1665 s-a dedicat misiunilor rurale. Lucrările se remarcă prin claritatea limbii italiene la care a ajuns prin studiul anticilor, în special al lui Cicero (din cuvântările căruia a tradus o parte); modelul său preferat a fost Sf. Ioan Crisostomul⁷⁸. A fost adeptul unui învățământ moral care să nu piardă din vedere practica vieții cotidiene. În ultimii ani ai vieții a fost un apărător al probabilismului.

N° 5to *Coordinationis Sacrorum Canonum*, un dicționar de termeni conciliari

N° 6to *Arhieratikon Liber Pontificalis*

Prezentă și în biblioteca episcopului Inochentie Micu⁷⁹.

Arhieratikon. Liber Pontificalis Ecclesiae Graecae nunc primum ex Regiis Mss Euchologiis aliisque probatissimis monumentis collectus, latina interpretatione, notis ac observationibus antiquitatis ecclesiasticae plenissimis illustratus. Meditatione et labore Isaach Haberti, Episcopi Vabrensis, doctoris Sorbonis, regi a consiliis, Paris, 1676.

*N° 7mo *Del Mappamondo istorico Tomo Secondo*

Nu apare în catalogul din 1747.

Antonio Foresti (Capri, ?-Parma, 1692), *Del Mappamondo istorico*, 4 vol. (Parma, 1690-1694). A fost membru al Societății lui Isus, profesor de literatură și filosofie în multe colegii nobiliare din nordul Italiei, rector al Colegiilor iezuite din Brescia și Mantua. S-a bucurat cu această lucrare de succes european, dovadă traducerea în limba germană și reeditarea sa, într-o viziune lărgită, comprehensivă continuată de alți autori, în șapte volume (Veneția, 1715-1716). Cartea se afla și în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino⁸⁰.

N° 8vo *Ritii Synopsis Director* (sic!)

⁷⁷ E. Novi Chavarria, *Sacro, Pubblico E Privato. Donne Nei Secoli XV-XVIII*, Napoli 2009, 144.

⁷⁸ J. Ford, „Translator's Preface”, în: *The Quaresimale of Paolo Segneri. First series*, London 1869, X.

⁷⁹ Chindriș, Biblioteca, 52.

⁸⁰ C. Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino, stolnicul*, București 1967, 116; E. Tortarolo, *Italian Historical Writing, 1680-1800*, în: *The Oxford History of Historical Writing: 1400-1800*, vol. 3, Oxford 2012, 373.

În inventarul din 1747 apare „Ritii Synopsis Decretorum”⁸¹.

Riccium, *Synopsis decretorum dicta congregationis*. Lucrarea e menționată de autori de la sfârșit de secol XVII și din prima jumătate a secolului al XVIII-lea precum Pittoni (prezent și el în biblioteca episcopală)⁸².

N° 9mo *Segneri Christiano Instruito*

În catalogul din 1747 este înregistrată *Instructiones Christianae Segnerii Italice*

Paolo Segneri, *Il cristiano instruito nella sua legge*, 3 vol., 1680, scrisă cu scopul de a-i învăța pe credincioși legea lui Dumnezeu. A fost frecvent reeditată: potrivit Worldcat a cunoscut 82 de ediții între 1680-1858⁸³.

N° 10 *Polyanthea Sacrorum Canonum*

În catalogul din 1747 apare *Polyanthea SS.Canonum in 2bus Tomis*.

O carte intitulată *Polyanthea Sacrorum Canonum*, a lui Paulo Paravicini, este înregistrată și în biblioteca lui Inochentie Micu, o ediție în trei volume, apărută la Köln în 1728⁸⁴. E posibil să fi existat și o ediție în două volume.

*N° 11 *Magnae Legationis Caesaræ*

Nu este în catalogul din 1747.

Gerhard Cornelius van den Driesch, *Historia Magnae legationis Cesareæ quam fortunatissimus Caroli VI. Auspiciis augustum Imperantis post biennalis Belli confectionem suscepit illustrissimus et excellentissimus S.R.I comes Damianus Hugo Virmonditius Maximi Caesaris primus nuper ad Possa-Rovicium caduceator, eiusdemque magnus postea ad portam orator, autore Gerardo Cornelio Drieschio, Excellentissimo legato ab Epistolis, et Historia*, Viena, 1721. Alte ediții Köln, 1722, Nürnberg, 1723.

⁸¹ Biblioteca Academie Române, Filiala Cluj-Napoca, Ms. Lat. 550, 138.

⁸² G. B. Pittoni, *Constitutiones Pontificiæ et Romanarum Congregationum Decisiones*, vol. 3, Veneția 1719, 327.

⁸³ <http://worldcat.org/identities/lccn-n79109323>, accesat în 20. 08. 2022.

⁸⁴ Este o reordonare a unei cărți mai vechi a cardinalului Brancati di Laurea, Chindriș, Biblioteca 53, 62.

Gerhard Cornelius van den Driesch (1688-1758) a fost membru al Societății iezuiților din Köln. A scris poezii în limba latină și a fost un bun orator⁸⁵. A însoțit delegația trimisă de Carol al VI-lea la Constantinopol după războiul din 1716-1718, condusă de Damian Hugo von Virmondt, în calitate de secretar și istoric al acestuia.

*Nº 12 *Cypriani Soarii S.J.*

Cipriano Suarez (Soarez), *De arte rhetorica libri tres: ex Aristotele, Cicerone, et Quintiliano praecipue deprompti*, 1569.

În catalogul din 1747 apare o carte de retorică cu titlul *Rhetorica ex variis authoribus*⁸⁶. E posibil să fie această carte.

Cipriano Suarez (Soarez) (1524 Toledo, Spania-1593, Piacenza, Italia). A devenit membru al Societății lui Isus în 1549. A fost profesor și rector al Colegiilor iezuite din Braga și Evora. Ultimii ani și i-a petrecut în Italia, la Piacenza, unde a și murit. *De arte rhetorica* a fost un manual de retorică folosit pe larg în școlile iezuite timp de aproape 200 de ani. A cuprins termeni și reguli ale retoricii grecești și romane extrase din Aristotel, Cicero și Quintilian. Învățarea tehnicilor oratoriei clasice era esențială pentru activitatea misionară⁸⁷.

Nº 13 *Liber Wallachicus*

Nº 14 *Liber Graecus*

Nº15 *Liber Wallachicus*

Nº16 *Concionator Extemporaneus*

Ar putea fi cartea lui Sebastian Textor (1658-1722), în variantă mixtă germano-latină,⁸⁸ intitulată *Concionator extemporaneus das ist auserlesene extraordinari*

⁸⁵ Carl J. Bouginé, *Handbuch der allgemeinen Litteraturgeschichte nach Heumanns Grundriß*, vol. 4, Zürich 1791, 94.

⁸⁶ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Ms. Lat. 550, f. 11.

⁸⁷ L. M. Brockey, *André Palmeiro and the Jesuits in Asia*, Cambridge 2014, 289; R. A. Maryks, *The Jesuit Order As a Synagogue of Jews: Jesuits of Jewish Ancestry and Purity of Blood Laws in the Early Society of Jesus*, Brill, 2010, 110.

⁸⁸ Un alt volum al cărui titlu începe cu aceste cuvinte este al lui Johann Christoph Beer (1690-1760), paroh în Gottmanshofen, *Concionator Extemporaneus in Dominicas Et Festa Per Annum*:

in sechs theil verschiedene Lob-Ehr-und Lehr Predigen (Augsburg, 1713). Autorul a fost călugăr al mănăstirii benedictine Ottobeuren (Ottobura, Bavaria), protonotar apostolic, consilier al arhiepiscopului de Salzburg, profesor de controversă și Scrieri Sfinte la Universitatea din același oraș⁸⁹.

N^o17 R.P Petru Annati Apparatus

În catalogul din 1747 apare „Annate Apparatus ad Positivam Theologiam”⁹⁰.

Pierre Annat, *Apparatus ad Positivam Theologiam Methodicus*, 2 vol., Paris, 1700.

Pierre Annat (1638-1715) a fost profesor de filosofie la Toulouse, prepozit general al Congregației pentru Doctrina Creștină. În *Methodicus ad Positivam Theologiam* a dorit să pună bazele unui studiu științific al teologiei, acceptând ca a sa „theologia positiva” să fie numită „fundamentalis theologia”. „Theologia positiva” indica în jurul anului 1700 teologia bazată pe sursele primare ale revelației creștine⁹¹. Autorul mai este menționat în catalogul din 1747 la pozițiile 44 și 66.

N° 18 *Thesaurus Sacrorum Rituum*

Ar putea fi lucrarea lui Bartolomeo Gavanti, *Thesaurus Sacrorum Rituum, seu Commentaria in Rubricas Missalis et Breviarii*, Milano, 1628.

Bartolomeo Gavanti (1569-1638) a fost liturgist, membru al Congregației barnabiților. Chemat la Roma a lucrat sub Clement al VIII-lea și Urban al VIII-lea la revizuirea *Breviarului* și *Misalului*. A mai scris *Praxis visitationis episcopalis et synodis dioecesanae celebrandae* (Roma, 1628) și *Octavarium Romanum*, reeditat de mai multe ori⁹².

Pro Dominicis Per Annum; este o traducere în limba latină efectuată de Ioan Theobald Sold. Cartea, după câte știm, a apărut mai târziu. Ediția pe care o cunoaștem este din 1759.

⁸⁹ <https://books.google.ro/books?id=K91CAAAAcAAJ&pg=PP1&dq=concionator+extemporeus&hl=ro&sa=X&ved=2ahUKEwjQ6JnXgrv2AhUFy6QKHd0eAflQ6AF6BAGGEAI#v=onepage&q=concionator%20extemporaneus&f=false>

⁹⁰ Ms. Lat. 550, f. 8.

⁹¹ O. Davies, *A Theology of Compassion: Metaphysics of Difference and the Renewal of Tradition*, Eugene-Oregon 2003, 172.

⁹² *Enciclopedia Cattolica*, voce Gavanti, <http://www.unavoce-ve.it/ec-gavanti.htm>, accesat în 15.07.2022.

*Nº19 *Canthus catholici ex editione*

Nu apare în catalogul din 1747.

Ar putea fi *Cantus catholici ex editione Szelepcséniana. Régi és Új, Deák és Magyar Ajtatos egyházi Énekek és Litániák*, Tirnavia, 1703 (în latină și maghiară; editată și în 1738 și 1792; am preluat titlul complet din această din urmă ediție, publicată la Tirnavia).

Nº20 *Commentaris Henr. Zoesii*

În catalogul din 1747 este înregistrată „Zoesii Commentarius in quatuor libros Decretalium”⁹³. Lucrarea este consemnată și între cărțile lui Inochentie Micu, *Zoiezius in 4. Tomis*⁹⁴.

Henrici Iacobi Zoesii, *Commentarius ad Institutionum Iuris civilis libros IV: brevis, analiticus, methodicus*. O ediție este cea de la Köln, din 1738.

Henrici Iacobi Zoesii (1571, Amsterdam- 1627, Louvain) a fost licențiat în drept la Universitatea din Louvain (Löwen, Belgia) în 1603, doctor în drept în 1610 la aceeași universitate la care a și predat din 1619 drept civil. A fost și rector al Universității din Louvain. Comentariile sale, alături de *Pandecte*, au fost pentru un timp, în Austria, manuale oficiale⁹⁵.

Nº21 *Dictionarium Italicum et Latinum*

În catalogul din 1747 apare un *Dictionarium Italicum*⁹⁶. E posibil să fie unul diferit de cel înregistrat în 1731.

*Nº 22 *Frisii Dictionarium*

Nu apare în catalogul din 1747 între cărțile episcopului Pataki, ci între cele ale lui Inochentie Micu, cu titlul *Dictionarium Frisii*.

⁹³ Ms. Lat. 550, p. 140.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 135. Vezi și Chindriș, Biblioteca 54, 65.

⁹⁵ von Schulte, „Zoesius, Heinrich”, în: *Allgemeine Deutsche Biographie*, 45 (1900), 402 [Online-fassung]; URL: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd128724250.html?anchor=adb>

⁹⁶ Ms. Lat. 550, 142.

Johannes Fries (1505, Greifensee-1565, Zürich) a fost teolog și literat, traducător din poezii grecești și latine, profesor de limbi clasice la Basel și Zürich⁹⁷. În 1548 a publicat sub numele Frisius un dicționar latin-francez-german, așa-numitul *Micul Fries* pentru elevi⁹⁸.

Nº23 *Liber Hungaricus*

Nº 24 *Henerici Zoesii in Lib. Quartum* (vezi nr. 20)

Nº25 *Collegium universi Iuris Canonici*

Nu apare în inventarul din 1747 între cărțile episcopului Pataki, ci în lista cărților aparținându-i lui Inochentie Micu, doar cu numele autorului, Engel⁹⁹.

Ludwig Engel, *Collegium universi iuris canonici*, Salzburg, 1671–1674.

Ludwig Engel (?- 1675) a intrat în abația benedictină de la Melk în 1654 și, la ordinul abatelui, a studiat dreptul la Universitatea din Salzburg (unde studiile teologice erau în grija benedictinilor). A devenit doctor în drept civil și canonic în 1657, profesor de drept canonic la Universitatea din Salzburg și protocancelar al aceleiași universități între 1669-1675. Lucrarea *Collegium*, care l-a plasat pe Engel printre canoniștii benedictini de primă mână, a cunoscut 15 ediții până în 1770, fiind considerată remarcabilă pentru concizie și claritate¹⁰⁰.

*Nº 26 *Praelectiones publicae iuris canonici*.

Nu apare în catalogul din 1747. Nu am identificat-o.

Nº 27 *Institutionum Imperialium Lib: tertius*

E posibil să fie vorba de lucrarea lui Arnold Vinnius, *Institutiones imperialis commentarius academicus et forensis*, 4 cărți, Amsterdam, 1642.

⁹⁷ Chindriș, Biblioteca 67-68.

⁹⁸ *Historisches Lexikon der Schweiz*, <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D11801.php>, accesat în 10.06.2022.

⁹⁹ Ms. Lat. 550, p. 135; vezi și Chindriș, Biblioteca 53, 65.

¹⁰⁰ *Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/05429a.htm>, consultat în 7.07.2022.

Arnold Vinnius (1588-1657) a fost unul din cei mai renumiți juriști din Olanda secolului al XVII-lea. A studiat dreptul la Universitatea din Leiden începând cu 1603. A devenit profesor la aceeași universitate începând cu anul 1618. În 1633 i s-a creat un post de *Extraordinarius Professor Institutionum*, pe care l-a menținut până la moarte. Deși și-a propus să prezinte *Instituțiile* lui Iustinian, s-a referit și la practica legală olandeză. *Comentariile* sale au fost publicate în întreaga Europă, fiind o lucrare de referință până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. A considerat dreptul roman o sursă de bază pentru dreptul universal derivat din natură ca și pentru practica legală¹⁰¹. David Hume l-a citit în timpul studiilor de drept din Edinburgh, potrivit mărturiei sale din autobiografia *My Own Life*¹⁰².

*Nº 28 *Ioannis Georgii Käss j.v. Dvi Commentarius*

Nu am identificat lucrarea. Nu apar vreun titlu sau autor similari în catalogul din 1747.

Nº 29 *Concilium Tridentinum*

Nº 30 *Manus Religiosorum*

E posibil să fie cartea lui Hermann Mott (Köln, 1624-1704), călugăr în ordinul franciscanilor minoriți, intitulată *Manus religiosorum olim formata, nunc per Verbum Dei & sancta Sanctorum Patrum, ac magnorum vitæ spiritualis magistrorum documenta, de vita cum honeste & religiose, tum sancte & perfecte ducenda, paraphrastice explicata : omnibus veræ sanctitatis ac christianæ perfectionis amatoribus*, Köln, 1670.

Nº31 *Opusculum bipartitum Historiam Veteris Testamenti*

În catalogul din 1747 apare *Opusculum historiae Veteris Testamenti usque ad Jesum Xtum*¹⁰³.

E posibil să fie cartea lui Petrus Montmedy, *Opusculum bipartitum historiam Veteris Testamenti usque ad Jesum Christum methodo nova & ita facili chronologice propositam:...ex Gallicis Historiae elementis D. Vallemont SS. Theologiae Doctoris, cum*

¹⁰¹ P. Stein, *Roman Law in European History*, Cambridge, New York 2003, 99-100.

¹⁰² D. C. Rasmussen (ed.), *Adam Smith and the Death of David Hume. The „Letter to Strahan” and Related Texts*, Lanham 2018, 36.

¹⁰³ *Ibidem*.

discursu de successionem religionis, ex Reverendissimo Domino Jacobo Benigno Bossuet Episcopo Meldensi complectens, Ratisbona/Regensburg, 1707¹⁰⁴. Autorul (?- 1709) a activat la Regensburg. O ediție a fost publicată și la Tirnavia în 1732.

*Nº 32 *Rituale Stichoniense* (!)

Nu apare în catalogul din 1747.

Ar putea fi *Rituale Strigoniense seu Formula agendorum in administratione sacramentorum ac caeteris ecclesiae publicis functionibus iussu, et autoritate*, Tirnavia, 1715¹⁰⁵.

Nº 33 *Catechismus Romanus*

Cartea este înregistrată și în inventarul din 1747 cu același titlu.

*Nº 34 *Explanatio in Psalmos*

Nu este înregistrată în lista din 1747.

Robert Bellarmin, *Explanatio in Psalmos*, Coloniae, 1611.

Robert Bellarmin (Montepulciano, 1542-1621), fiul unui nobil scăpătat și al Cinziei Cervini, sora papei Marcellus al II-lea. Și-a făcut noviciatul la Roma unde a stat timp de trei ani (1560-1563), după care a intrat în rezidența iezuită din Mondovi (Piemont) unde a învățat limba greacă. A început să studieze telogia la Padova (1567-1568) și a terminat-o la Universitatea din Leuven unde a și fost hirotonisit. A predat la această universitate *Summa theologica* a lui Toma d'Aquino. În 1576 s-a întors la Roma unde a început să predea teologie polemică la nou-deschisul Colegiu Roman. În 1599 a devenit cardinal iar în 1602 arhiepiscop de Capua. Ca episcop a activat pentru transpunerea în practică a dispozițiilor Conciliului de la Trento. A scris comentariile despre Psalmi pe când a fost numit cardinal de papa Clement al VIII-lea, alegând psalmii, după mărturia sa din prefață, deoarece sunt citați zilnic, de toți ecleziaștii, dar sunt puțin înțeleși. Și-a propus să pună pe hârtie pe scurt și clar propriile meditații¹⁰⁶.

¹⁰⁴ <https://www.worldcat.org/title/opusculum-bipartitum-historiam-veteris-testamenti-usque-ad-jesum-christum-methodo-nova-ita-facili-chronologice-propositam-ut-quis-intra-ho>

¹⁰⁵ <https://moly.hu/konyvek/rituale-strigoniense>

¹⁰⁶ St. Robert Francis Romulus Bellarmine, în: Catholic Encyclopedia, <https://www.newadvent.org/cathen/02411d.htm>, consultat în 25.08. 2022.

Nº 35 *Magnum Speculum Exemplorum*

E posibil să fie cartea iezuitului Ioannes Maior, *Magnum speculum exemplorum: ex plusquam octoginta auctoribus, pietate doctrina et antiquitate venerandis variisque historiis tractatibus et libellis excerptum*. A avut mai multe ediții printre care cele din 1603 și Douai, 1607.

Nº 36 *De Sacrae Coronae Regni*

Apare în lista din 1747 cu titlul „Ortus Coronae Regni Hungariae”¹⁰⁷.

Péter Révay, *De Sacrae Coronae Regni Hungariae Ortu, Virtute, Victoria, Fortuna: Brevis Commentarius*, Augsburg, 1613. A apărut o ediție și la Tirnavia în 1732.

Péter Révay (1568-1622), provenit dintr-o familie nobiliară, a studiat între 1589-1591 la Universitatea din Strasbourg unde a primit titlul de doctor în filosofie. Și-a adunat o bogată bibliotecă, a devenit o personalitate politică și culturală respectată. A fost comite al comitatului Turocz și unul dintre membrii reprezentativi ai nobilimii luterane care a sprijinit literatura sacră. Lucrările sale poetice și istorice au influențat literatura istorică slovacă de respirație patriotică¹⁰⁸.

*Nº 37 *Disputatio Canonica*

Nu este înregistrată în lista din 1747. Nu am identificat-o.

Nº 38 *Liber Hungaricus*

În catalogul din 1747 este menționată o „Liber Hungaricus de SS Trinitate”¹⁰⁹.

Nº39 *Ioannis Emerici de Rosbach De Comparatione*

În catalogul cărților patakienne din 1747 este înregistrată „Rospach De Comparatione iuris civilis et canonici”¹¹⁰.

¹⁰⁷ Ms. Lat. 550, 141.

¹⁰⁸ <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/9716261>, consultat în 15.07. 2022.

¹⁰⁹ Ms. Lat. 550, 140.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 141.

Ioannis Emerici de Rosbach (1551-1605), jurist german, *Tractatus de Comparatione Iuris Civilis, et Canonici, in quo utriusque differentia, seu diversa Constitutio ostenditur*¹¹¹.

Nº 40 Liber Hungaricus

Nº 41 Liber Hungaricus

Nº 42 Brevis Res Diplomatica

În catalogul din 1747 cartea este înregistrată cu titlul *Anacephalaeosis Diplomatica*¹¹².

Anacephalaeosis ceu brevis res diplomatica Supremi Angelici Constantiniani Heracliani Primi Ordinis S. Georgii, cuius (iure sanguinis) magnus magister perpetuus, D. Joannes Antonius Angelus Flavius Comnenus Lascaris, Palaeologus etc. dat dicatque Laurentius Vigilius de Nicollis.

Nº 43 Vindictae Sti Augustini

În catalogul din 1747 este înregistrată „Vindiciae Divi Augustini et Divi Thomae tom 2”¹¹³. Nu am identificat-o.

*Nº 44 Deus homo sub uno amoris titulo

Cartea nu este înregistrată în catalogul din 1747.

Mathias Neumann, *Deus homo sub uno amoris titulo elogiis XV celebrates*, Praga, 1687.

Mathias Neumann (Olomutz, 1633-Neuhaus, 1685) a intrat în ordinul iezuit în 1652. A predat discipline umaniste și a fost prefect de studii, trimis la Viena pentru a reprezenta interesele provinciei sale¹¹⁴.

¹¹¹ O ediție, nu știu dacă prima, a apărut la Frankfurt în 1601; o altă ediție a apărut în 1638; vezi ediția din 1601 în catalogul digital al Bibliotecii Universității din Halle, www.http.digitale.bibliothek.uni-halle.de.

¹¹² Ms. Lat. 550, p. 141.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Augustin Backer/ Alois Backer, *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus ou notices bibliographiques*, vol. 5, Liège 1839, 553.

Nº 45 *Conciliationes Locorum Scriptura*

În catalogul din 1747 apare cu titlul *Conciliationes Locorum S: Scripturae*¹¹⁵. Sunt mai multe lucrări cu acest titlu și, ca atare, necunoscând autorul, nu am putut-o identifica. Unul din autorii unei cărți cu acest titlu a fost Andreas Althamerus, un pastor luteran de la Nürnberg. Lucrarea sa *Conciliationes Locorum Scriptura* a apărut la Nürnberg în 1535¹¹⁶. O alta este a lui Ludovic Rabi, apărută tot la Nürnberg, în 1561¹¹⁷.

Nº 46 *Theologia Moralis Tomus 6tum*

Nº 47 *Philosophia Moralis Tomulo quintus*

Nº 48 *Philosophia Moralis Tomulo Tom. Sextus*

Nº 49 *Philosophia Moralis Tomus secundus*

Nº 50 *Theologia Moralis Tomus primus*

Nº 51 *Theologia Moralis Tomus septimus*

Nº 52 *Theologia Moralis Tomus quartus*

Nº 53 *Theologia Moralis Tomus septimus*

În lipsa numelui autorului e dificil de identificat. E posibil să fie vorba de *Theologia Moralis* a părintelui Claude Lacroix, în opt volume. Este înregistrată în 1747 între cărțile episcopului Ioan Inochentie Micu¹¹⁸.

Nº 54 *Manuale iuris*

Ar putea fi *Manuale iuris, seu parva iuris mysteria ubi quatuor sequentia continentur*, de Jacobus Gothofredus/ Jacques Godefroy (1587-1652), jurist.

¹¹⁵ Ms. Lat. 550, 142.

¹¹⁶ P. Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, vol. I, Rotterdam 1720, 166.

¹¹⁷ J. G. Walch, IO. Georgii Walchii *Bibliotheca Theologica selecta litterariis adnotationibus instructa*, vol. IV, Jena 1765, 855.

¹¹⁸ Chindriș, Biblioteca 71, 235, nota 53.

Nº 55 Constitutionis Pontificiae et Romanorum Congregatio Decisiones ad Vicarios

Nº 56 Constitutionis Pontificiae et Romanorum Congregatio Decisiones ad Canonicos

Nº 57 Constitutionis Pontificiae et Romanorum Congregatio Decisiones ad Confessarios

Nº 58 Constitutionis Pontificiae et Romanorum Congregatio Decisiones ad Episcopos

Nº 59 Constitutionis Pontificiae et Romanorum Congregatio Decisiones ad Parochos

Nº 60 Constitutionis Pontificiae et Romanorum Congregatio Decisiones ad Concursum Parochialium

În inventarul din 1747 cărțile sunt înregistrate și cu numele autorului și anume: Pittoni *Decisiones ad Confessarios*

ad Canonicos

ad Vicarios

ad Concursum Parochialium

ad Parochos utriusque Cleri

Sunt lucrări ale preotului venețian Giovanni Battista (Giambattista) Pittoni (Veneția, 1666-1748).

Nº 61 *Index Locupletissimus Casuum* (?)

În inventarul din 1747 apare „Lacroix *Index Locupletissimus*”¹¹⁹.

Index Locupletissimus resolutionum omnium, quae continentur, tam in Medulla R.P. Hermanni Busenbaum S.J. quam in omnibus ad illam a Reverendo et eximio P. Claudio La Croix. O ediție a apărut la Köln, în 1717.

Claudius La Croix (1652- 1714), membru al Societății lui Isus, unul din cei mai cunoscuți autori de teologie morală ai secolului al XVIII-lea. A absolvit Colegiul iezuit din Köln, după care a urmat cursuri de filosofie la Köln și de teologie morală la Münster și Köln. Lucrarea sa principală este *Teologia morală*, în opt volume, în care a comentat și a lărgit lucrarea lui Busenbaum, *Medulla*

¹¹⁹ Ms. Lat. 550, 143.

Theologiae Moralis, din perspectivă probabilistă. A fost profesor de teologie la Universitatea din Köln¹²⁰.

Nº 62 I. L. Parrocho Istruito opera

În lista cărților patakienne din 1747 cartea e menționată *Parochus instructus italic*¹²¹.

Trebuie să fie lucrarea lui Paolo Segneri, *Parochus Instructus*.

Nº 63 *Panis vitae et intellectus in Triplo*

E posibil să fie identică cu lucrarea înregistrată în lista din 1747 cu titlul *Panis vitae et intelligentiae hungarice*¹²² și să fie o traducere în limba maghiară a lucrării *Panis animae, panis vitae et intellectus seu meditationes Sacrae ex operibus genuinis Sanctissimis Patris Bernardi* (este vorba de Bernard de Clairvaux).

*Nº 64 *Sellectissimus Epistolarum Thesaurus*

Cartea nu este înregistrată în catalogul din 1747.

Johann Georg Strobl de Adelheimb, *Sellectissimus Epistolarum Thesaurus*, Nürnberg, 1698. O altă ediție a apărut în același oraș în 1712.

Johann Georg Strobl de Adelheimb a fost patrician, nobil din Nürnberg, jurist. A alcătuit o culegere de epistole grupate pe teme și ocaziile în care au fost scrise.

Nº 65 *Callendarium veritatis perpetuo valiturum*. Este înregistrat și la nr. 140.

François Nepveu, *Calendarium veritatis perpetuo valiturum, id est: cogitationes sive considerations Christianae Pro Singulis Anni Diebus*.

François Nepveau (St. Malo, 1639-1708) a intrat în noviciat în Societatea lui Isus în 1654, la doar 15 ani. A fost profesor de gramatică, umanități, retorică timp de șase ani și de filosofie, timp de opt ani. În 1689 a fost numit superior la Nantes,

¹²⁰ <https://www.deutsche-biographie.de/sfz47315.html>, consultat în 25.03. 2022.

¹²¹ *Ms. lat.* 550, 143.

¹²² *Ibidem*, 144.

în 1684 rector la Vannes, în 1694 și 1700 rector la Orleans, în 1697 rector la Rouen. A scris o serie de lucrări ascetice traduse în mai multe limbi, publicate în mai multe ediții. Între cele mai importante opere se află lucrarea *De l'amour de notre Seigneur Jesus Christ et de moyens de l'acquérir* (Nantes, 1684). *Calendarium veritatis* este o traducere a originalului *Pensées et réflexions chrétiennes pour tous les jours de l'année*, 4 vol., Paris, 1695. Lucrarea a cunoscut 18 ediții franceze, ultima în 1850. Alte 11 ediții au fost în limbi străine¹²³.

Nº 66 *Panegirici sacri*

Paolo Segneri, *Panegirici Sacri*, 1684¹²⁴. Pentru Segneri, vezi poziția nr. 4.

Nº 67 *Methulatae Theologiae Moralis*

În 1747 este înregistrat autorul „Busenbaum, italice, in duobus tomis”.

Hermann Busenbaum, *Medulla Theologiae Moralis, facili ac perspicua methodo resolvens casus conscientiae ex variis probatisque authoribus concinnata*, Münster, 1650.

Hermann Busenbaum (Nottelen, 1600 - Münster, 1668) a intrat în ordinul iezuit în 1619. A predat teologie scolastică și morală la Köln. A fost rector al Colegiului iezuit din Hildesheim și apoi al celui din Münster. *Medulla Theologiae Moralis* a rezultat din prelegerile ținute la Colegiul din Köln. A fost un manual de teologie morală practică extrem de popular, larg răspândit în seminariile catolice timp de două secole, cunoscând peste 200 de ediții înainte de 1776¹²⁵.

Nº 68 *Libri wallachici ex parte una et altera 13, inferius secundum ordinem positi*

Nº 69 *Institutiones Canonici*

În lista cărților patakienne din 1747 este înregistrată o carte cu titlul *Institutiones iuris Canonici*. Nu am identificat-o.

¹²³ *Catholic Encyclopedia*, 1913, voce alcătuită de Edward F. Garesché, http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_%281913%29/Francis_Nepveu; *Dictionnaire de bibliographie catholique*, partea a treia, *Encyclopédie théologique*, Paris, 1856, p. 534.

¹²⁴ *Ms. Lat.* 550, p. 142.

¹²⁵ <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/busenbaum-hermann>, consultat în 25.03. 2022.

Nº 70 *Vita Pontificis Bartolomei Platina in Gallia*

În catalogul din 1747 este înregistrată *Vita Pontificum Romanorum italice*¹²⁶.

Bartolomeo Platina, *Vitæ Pontificum Platinæ historici liber de vita Christi ac omnium pontificum qui hactenus ducenti fuere et XX*, Veneția, 1478.

Bartolomeo Platina, după numele său adevărat Sacchi (1421-1481) a fost un autor italian renașcentist. Deși părtinitor, lucrarea lui se remarcă prin aceea că este primul manual, „primul ghid sistematic de istorie a papalității”. La sfârșitul anului 1474 și începutul anului 1475 i-a oferit manuscrisul papei Sixtus al IV-lea care l-a numit prefect al Bibliotecii Vaticanului. Potrivit lui Ioan Chindriș, Pataki avea în biblioteca sa ediția din Veneția, 1562 a lui Onuphrio Panuino¹²⁷.

Nº 71 *Triumphus Novem saeculorum cum thesibus*

În catalogul din 1747 cartea este înregistrată cu titlul „Triumphus novem saeculorum Imperii Romano-Germanici”¹²⁸.

Pentru că lipsește titlul complet, presupun că ar putea fi una din două lucrări ale căror titluri încep identic. Și anume *Triumphus novem saeculorum Imperii romano-germanici*, Leopoldo Magno (Viena, 1700) disertația lui Joseph Julio ab Hörmann, susținută în 1700 la Facultatea de Filosofie a Universității din Viena sau lucrarea *Triumphus novem saeculorum Imperii romano-germanici Carolo Magno* bazată pe cea anterioară, a profesorului iezuit Antonio Bömer (1664-1706), dr. în filosofie, care a fost „praeses” la susținerea disertației din 1700. Aceasta din urmă este o lucrare aniversară, care îl celebrează pe Carol al VI-lea al Austriei, a cărui domnie este văzută ca încununarea a zece vârste în care s-au succedat regi și împărați, începând cu Carol cel Mare. Fiecare vârstă cuprinde scurte biografii ale conducătorilor urmate de „memorabilia imperii”¹²⁹.

*Nº 72 *Commentarium Bellicum Raimundi Montecucoli*

Nu este înregistrată în 1747 între cărțile episcopului Pataki, ci între cele ale lui Inochentie Micu, cu titlul *Commentarius Bellicus S.R.I Principio Montecucoli*.

¹²⁶ Ms. Lat. 550, 140.

¹²⁷ Chindriș, Biblioteca 233.

¹²⁸ Ms. Lat. 550, p. 138.

¹²⁹ Daly/ Dimler (eds.), *Corpus Librorum Emblematicum. The Jesuit Series: Part One*, 63-65.

Este vorba de cartea lui Raimundo Montecuccoli, *Memorie della guerra, Veneția, 1703, Köln, 1704*, a cărei variantă latină a apărut în 1718 la Viena.

Raimundo Montecuccoli (1609-1680), duce de Melfi și general de origine italiană, a servit în armata imperială în timpul războiului de 30 de ani.

*N° 73 *Magna Hungaria*

Nu este în catalogul din 1747. Nu am identificat-o.

N° 74 *Thesaurus Doctrinae Christianae*

Ar putea fi cartea lui Nicolas Turlot (cca 1590-1651), *Thesaurus Doctrinae Christianae*, o traducere în latină a *Le vrai trésor de la doctrine chrétienne*, Rouen, 1595¹³⁰. E posibil să fi avut varianta augmentată a lui Matias Keul (1656-1703), *Thesaurus Doctrinae Christianae ab. Adm. Rev. D. D. Nicolao Turlot Sacrae Theologiae licentiato Ecclesiae Cathedralis Namurcensis Praeposito ac Vicario Generali concinnatus et a P. FR. Matthia Keul, Sacrae Theologiae lectore emerito et diffinitore Ordinis F. F. Minorum Recollectorum provinciae Coloniensis recognitus et indicibus plurimum necessariis auctus*.

N° 75. *Conciones*

Nu am identificat-o.

*N° 76. *Opus regium de Sanctissima Trinitate*

Nu este în catalogul din 1747. Nu am identificat-o.

*N° 77. *Index corporis iuris hungarici*

Cartea nu apare în catalogul din 1747, dar este înregistrată, cu același titlu, și în biblioteca episcopului Inochentie Micu. A fost identificată de Ioan Chindriș cu *Index corporis iuris hungarici, seu cynosura iuris-peritorum, in qua loca decretalia, et articuli publicarum constitutionum Inclyti Regni Hungariae usque ad Annum MDCLXXXVII dietae ultimae Posoniensis inclusive, sub titulis ordino alphabetico digestis breviter repraesentatur*¹³¹.

¹³⁰ A. Pettegree/ M. Walsby/ A. Wilkinson (eds), *French Vernacular Books / Livres vernaculaires français. Livres imprimées en français avant 1601*, vol. 2, Leiden 2007, 751.

¹³¹ Chindriș, Biblioteca 63.

Nº 78. *Theologia Divi Thoma*

Toma de Aquino, *Summa theologica*.

Nº 79. *Tractatus de Competentiis inter Archiepiscopos*

Emmanuel Alvarez Pegas (1635-1696), membru al Societății iezuiților, profesor de drept la Lisabona, *Tractatus de Competentiis inter Archiepiscopos*. O ediție este din 1675.

Nº 80. *Examen episcoporum*

E posibil să fie cartea lui Hieronymo Venero de Leyva (Valladolid, 1561-1628), prelat catolic, arhiepiscop de Monreale, *Examen episcoporum, et eorum, qui approbandi sunt ad administranda sacramenta, utile examinandis, examinadoribus, iudicibus ecclesiasticis, aduocatis, & procuratoribus. Continens omnes decisiones iuris canonici, et materias sacramentorum, consurarum & decreta sacri Concilij Tridentini mira claritate, & brevitate per interrogationem & responsionem summo labore digestum*.

Nº 81. Se sare peste această poziție trecându-se direct la

Nº 82. *Concionator, liber Hungaricus*

Nº 83. *Commentarius in Vetus et Novum Testamentum* R.P. Thiriny author piani

Este vorba de *Commentarius in Vetus et Novum Testamentum* a lui Jacob Tirinus (1580-1636), iezuit belgian.

Nº 84. *Ius canonicum universum*

E posibil să fie *Ius canonicum universum clara methodo iuxta titulos quinque librorum decretalium* (Freising, 1700) a lui Anaklet Reiffenstuel (1641-1703), din ordinul franciscanilor minori din provincia Bavaria, profesor de filosofie (la Freising, Landshut și München) și de teologie (la München)¹³².

¹³² <https://www.deutsche-biographie.de/pnd100394892.html>, consultat în 25.03.2022. Volumul al patrulea al ediției din 1766 este reprodus pe https://books.google.ro/books?id=VwWp90NUfCYC&printsec=frontcover&source=gbbs_book_other_versions_r&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

Nº 85. Liber Wallachicus continens vitam sanctam

Nº 86. *Directio Methodica Iuris Hungarici* este o colecție de legi, decizii dietale, actualizată în mai multe rânduri pe parcursul secolelor XVII-XVIII.

Nº 87. Fratri Ioannis Duns Schoti Doctores minorum subtilis

Este menționat doar autorul, Ioan Duns Scotus (cca 1265/1266-1308), franciscan, unul din cei mai renumiți teologi și filosofi medievali. Pentru subtilitatea viziunii sale a primit titlul de *doctor subtilis*.

Nº 88. *Commentaria in quinq̄us libros decretalium doctorum Emanuelis Consuletz Thelletz*

Emanuel González Téllez, student și apoi profesor de drept canonic la Universitatea din Salamanca, *Commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum Decretalium Gregorii IX*, publicată postum, în 1673, la Lyon. A fost un tratat de drept canonic cu o largă răspândire în Europa. Ultima ediție a apărut la Veneția în 1766¹³³.

Nº 89. *Commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum Decretalium*

Este identică cu cea anterioară, de la nr. 88. E posibil să fi fost un alt volum sau o altă ediție.

Nº 90. *Ius canonicum universum*

E posibil să fie identică cu cea de la poziția 84.

Nº 91. *Notitia ecclesiastica*

În catalogul din 1747 apare și autorul „*Notitia ecclesiastica Capasutii*”¹³⁴.

Jean Cabassut (1604-1685), din ordinul Oratoriului, profesor de drept canonic la Avignon, *Notitia ecclesiastica historiarum, conciliorum et canonum*

¹³³ Ken Pennington, *Emanuel Gonzalez Tellez*, <http://legalhistorysources.com/Canon%20Law/GonzalezTellez2.html>, consultat în 17.07. 2022.

¹³⁴ *Ms. Lat. 550*, 139.

invicem collatorum (Lyon, 1680). Adesea modificată și lărgită, a fost un timp, sub numele *Cabassutius*, o autoritate pentru istoria conciliilor¹³⁵.

Nº 92. *Opera Sancti Basilii Magni*

Nº 93. *Biblia Sacra*

*Nº 94. *Novae qua dum ac Bavariae Regiunculae (?) arciducos Schwalbavensis delineata*

Nu apare în catalogul din 1747. Nu am identificat-o.

Nº 95. *Controversia Roberti Bellarmini cardinaliis*

Robert Bellarmin (1542-1621), *Disputationes de controversiis Christianae Fidei adversus huius temporis haereticos*, prima ediție a apărut la Ingolstadt, în trei volume, 1586, 1588, 1593. În această lucrare, rezultat al prelegerilor pe care le-a ținut la Colegiul Roman, Bellarmin a sumarizat controversele vremii și a apărat puterea papală. Ediția completă, revăzută și corectată de autor, devenită ediția standard pentru cele următoare, a fost cea din Veneția, 1596¹³⁶.

Este și în biblioteca episcopului Inochentie Micu¹³⁷.

Nº 96. *Perfectissimus Calebinus parvus Calderini Mirani*

Perfectissimus Calepinus Parvus, Sive Correctissimum Dictionarium Caesaris Calderini Mirani, 1587. A cunoscut numeroase ediții și în secolul al XVIII-lea.

Nº 97. *Del Mappamondo storico*. Vezi poziția nr. 7

Nº 98. *Liber Hungaricus*

Nº 99. *Curiosioria et selectiora variarum scientiarum miscelanea*

¹³⁵ *Catholic Encyclopedia*, <http://www.newadvent.org/cathen/03126a.ht->, consultat în 14.04.2022.

¹³⁶ St. Robert Francis Romulus Bellarmine, în *Catholic Encyclopedia*, <https://www.newadvent.org/cathen/02411d.htm>; Chindriș, „Biblioteca”, p. 232.

¹³⁷ Chindriș, Biblioteca 59.

Martin Szentivány (1633-1705), iezuit, polimat, profesor la Viena și Tirnavia, a alcătuit *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (Tirnavia, 1689–1709), o colecție de texte neo-latine. Autorul a început să publice parte din aceste texte din 1675 în paginile revistei *Calendarium Tyrnaviense*, al cărui editor era. Corpusul, care se deschide cu o disertație despre sistemul cosmic, se referă la univers și cunoașterea universală, lucrarea înțelepciunii divine și reflectarea ei în mintea umană¹³⁸.

Nº 100. *Sertum Sanctorum*

Culegerea de predici pentru zilele de sărbătoare îi aparține clericului și profesorului Ilyés István (1650-1711), *Sertum sanctorum, a dicsőült szentek dicsiretinek jó illatú virágiból kötött koszorú*, 2 vol., Tirnavia, 1708.

*Nº 101. Synopsis Bivhingiana (?)

Nu apare în catalogul din 1747. Nu am identificat-o.

Nº 102. *Tractatus de Deo*

În lipsa menționării autorului este dificil de identificat. O lucrare cu acest titlu, publicată la Madrid în 1642, a fost alcătuită de Gaspar Hurtado (1757-1647), iezuit, decan al Academiei din Complutum (Alcalá de Henares, lângă Madrid). Ar putea fi, de asemenea, lucrarea în manuscris menționată identic în inventarul din 1747¹³⁹.

Nº 103. *Loci Communes Theologici*

O lucrare cu acest titlu i-a aparținut lui Andreas Musculus, *Loci communes theologici, ex Scriptura Sacra et ex Orthodoxi Ecclesiae Doctoribus collecti per Andream Musculum* (1553).

Nº 104. *Christianae Isagoges*

Ar putea fi lucrarea lui Lambert Daneau, *Christianae Isagoges Ad Christianorum Theologorum Locos Communes*.

¹³⁸ S. Zavarský, Between the Universe and Univesral knowledge: Martinus Szent-Ivany's *Curiosiora et selectiora variorum scientiarum miscellanea* (1689-1709), în: A. Steiner-Weber/ F. Römer (eds.), *Acta Conventus Neo-Latini Vindobonensis*, vol. 16, Leiden 2018, 788-789.

¹³⁹ Ms. Lat. 550, 140.

Lambert Daneau (1530-1595), pastor calvin, a studiat dreptul la Orléans, a activat la Geneva și la Leiden. A fost un bun cunoscător al literaturii și istoriei antice grecești și romane și unul dintre fondatorii gândirii politice calvine. Un autor prolific, a abordat teme diverse (etica creștină, vrăjitoare, comentarii asupra profeților, compendiu de teologie, politică)¹⁴⁰.

*Nº 105. *Pars Tertia Explicationum Chatsgariarum (sic!) de Sacramentis*

Nu este în inventarul din 1747.

Este vorba de *Explicationum catecheticarum doctoris Zachariae Ursini Silesii. Pars tertia. De Sacramentis*.

Zacharia Ursinus (1534-1583), teolog reformat, coleg în anii studiilor cu Phillip Melancton, profesor de teologie la Universitatea din Heidelberg, rector al seminarului Palatinatului (1561). A fost autorul principal al Catehismului de la Heidelberg, la a cărei finalizare au contribuit și alți teologi, printre care Caspar Olevianus. După ce criticii luterani au acuzat îndepărtarea catehismului de la Confesiunea Augustană, Ursinus a devenit principalul apărător și interpret al acestuia, comentariile sale asupra catehismului devenind un renumit manual teologic¹⁴¹.

Nº 106. *Theologia Tripartita*

În catalogul din 1747 apare „Theologia Tripartita Polemica”¹⁴².

E posibil să fie *Theologia Tripartita sive resolutiones polemicae, speculativae, et practicae controversiarum fidei et quaestionum theologicarum*, Antwerp, 1682, a lui Archdekin Richard (1618-1690), iezuit, profesor de filosofie, teologie morală și Sfintele Scripturi la Louvain și Antwerp¹⁴³.

Nº 107. *Interrogationes ad casus conscientia*

¹⁴⁰ David W. Hall, *The Genevan Reformation and the American Founding*, Lanham 2003, 200.

¹⁴¹ C. D. Gunnoe jr., Ursinus (Beer) Zacharias (1534- 1583), în: R. Benedetto (ed.), *The New Westminster Dictionary of Church History, Volume One, The Early, Medieval, and Reformation eras*, Louisville-London 2008, 658.

¹⁴² Ms. Lat. 550, 143.

¹⁴³ R. Ryan, *Biographia Hibernica: A Biographical Dictionary of the Worthies of Ireland*, Vol. 1, Londra 1821, 19.

Ar putea fi *Interrogationes brevesque Responsiones ad casus conscientiae pertinentes* a lui Octavio Maria à Sancto Josepho, profesor de drept, din ordinul augustinian (cu ediții în 1704, 1708).

Nº 108. Francisci Monacheli Formularium

Francisco Monacelli, preot și protonotar apostolic, *Formularium legale practicum fori ecclesiastici* (între ediții sunt cele din Roma, 1706 și Roma, 1713).

Nº 109. *Lux Moralis*

O lucrare cu titlul *Lux moralis Bipartita Illustratione Universam quasi Moralem Theologia summam elucidans*, i-a aparținut profesorului de teologie și drept canonic din ordinul franciscanilor minoriți, Sabino Bononiensi. Una dintre ediții a apărut la Veneția în 1722, iar o alta tot la Veneția, în 1728.

Nº 110. *Del mappamondo istorico*. Vezi poziția nr. 7.

Nº 111. *Corpus iuris canonici*

Nº 112. *Opuscula Aurea Theologica*

Petre Arcudius, *Opuscula Aurea Theologica*, Roma, 1630.

Nº 113. *Institutio Parochi*

În catalogul din 1747 apare titlul „*Speculum Parochorum*”¹⁴⁴.

Sebastian D’Abreu, iezuit, profesor la Academia din Évora (Portugalia), *Institutio Parochi seu Speculum Parochorum*, Evora, 1681.

Nº 114. *Graecia orthodoxa*, tomus primus

Leo Allatius (1586-1669), medic, anticar, a frecventat cercurile umaniste italiene. *Graecia Orthodoxa*, Roma, 1652, reflectă interesul său pentru relațiile dintre Biserica Ortodoxă și cea Catolică.

Nº 115. *Refutatio pseudo christianae catechesis*

¹⁴⁴ Ms. Lat. 550, 140.

Johannes Matthaeus Caryophyllis (1566-1633), arhiepiscop de Iconium, *Refutatio pseudo christianae catechesis*.

Nº 116. Leonis Solatii (!)

În catalogul din 1747 apare Leonis Allatiis, *De aetate et interstitiis Graecorum*¹⁴⁵. Trebuie să fie vorba de această carte.

Nº 117. *Liturgiarium Orientalium Collectio, duobus tomis comprehensa*

Eusèbe Renaudot (Paris, 1646-1720), teolog și orientalist francez, *Liturgi-
rum Orientalium Collectio* (Paris, 2 vol., 1715-1716) considerată cea mai amplă
colecție de până atunci de liturghii orientale pentru uzul coptilor, iacobiților,
melchiților și nestorienilor.

Nº 118. *De disciplina poenitentiae*

Baldassare Francolini (1650-1709), profesor la Colegiul Roman, oponent al
rigorismului. A fost autorul cărții *De disciplina poenitentiae Libri III* (Roma, 1708).

Nº 119. *Ioannis Barnardi Diaz*

În catalogul din 1747 apare și titlul cărții „*Criminalia practica Ioannes
Bernardi*”¹⁴⁶.

Ioannes Bernardinus Diaz de Luco, episcop de Calahorra, *Practica criminalia
canonica, omnia prope modum quae clero cōmitti possunt flagitia, una cum poenis
eorundem miro ordine ac iudicio singulari complectens* (o ediție este din 1549). A
cunoscut mai multe ediții pe parcursul secolelor XVI-XVII.

Nº 120. *Liber Hungaricus*

Nº 121. *Del Mappamondo Historico* tomo quarto. Vezi și pozițiile nr. 7 și nr. 110.

Nº 122. *Notitia Conciliorum Sancta Ecclesiae*

În catalogul din 1747 este menționat și autorul „*Cabasutiis, Notitia Concilio-
rum Ecclesiae*”¹⁴⁷.

¹⁴⁵ *Ibidem*, 143.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 141.

¹⁴⁷ *Ibidem*, 142.

Jean Cabassut (1604-1685), călugăr al Congregației Oratoriului, profesor de drept canonic la Avignon, considerat o autoritate în domeniu, *Notitia Conciliorum Sanctae Ecclesiae* (Lyon, 1668).

Nº 123. *De dolore sacramenti poenitentia*

Baldassare Francolini, *De dolore ad sacramentum poenitentiae rite suscipiendum necessario libri duo*, Roma, 1706.

Nº 124. *Vita Sancti Ladislai Regis Hungariae*

István Tárnoczy (1626-1689), iezuit, profesor, *Rex Admirabilis sive Vita S. Ladislai Regis Hungariae historico-politica, ad christianam eruditionem elogiis theopoliticis illustrata*, Viena, 1681.

Nº 125. *Pontificiale Romanum*

Pontificale Romanum. Un pas important în constituirea acestui gen de culegere l-a făcut în secolul al IX-lea Egbert, episcop de York, într-un timp în care ceremonialul era simplu, iar rugăciunile scurte. Ritualurile tot mai complicate sunt descrise în Pontificalele succesive. Cel din 1596 a devenit textul standard, alcătuit de o comisie papală potrivit dispozițiilor Conciliului de la Trento¹⁴⁸.

* Nº 126. *De disciplina patientia liber tertius* (sic!)

Nu este în catalogul din 1747.

Este vorba de volumul al treilea al cărții lui Baldassare Francolini, *De disciplina poenitentiae libri tres*, Roma, 1708. Titlul este menționat și la poziția 118.

Nº 127. *Collectio Liturgiarum Orientalium*

E posibil să fie un alt volum din Colecția lui Renaudot. Vezi nr. 117.

*Nº 128. *De Concordio Ecclesia Petri Arcudii*

Nu apare în catalogul din 1747.

¹⁴⁸ A. Kent/H. Lancour, J. E. Daily, *Encyclopedia of Library and Information Science*, Vol. 16, New York-Basel 1975, 209. Vezi și Chindriș, Biblioteca 233.

Petre Arcudius (1563-1634), *Libri VII de Concordia Ecclesiae Occidentalis et Orientalis in septem sacramentorum administratione*, Paris, 1619.

*Nº 129. *Praxis medica* Laveri Liberii

Nu apare în catalogul din 1747.

E posibil să fie Lazari Riverii *Praxis Medica cum Theoria*

Lazarus Riverius/Lazare Rivière (1589-1655), a fost profesor la Universitatea din Montpellier și medicul lui Ludovic al XIII-lea, un specialist în farmacologie. *Praxis medica cum Theoria* cuprinde 17 cărți apărute între 1640-1655 în care a abordat diferite ramuri ale medicinei.

Nº 130. *Manuale* Martini Becanni

Cartea se află și în biblioteca episcopului Inochentie Micu¹⁴⁹.

Martin Beccanus (1563-1624), teolog iezuit renumit în spațiul de limbă germană, profesor de controversă la Würzburg și Viena. Lucrarea se intitulează *Manuale controversiarum huius temporis*, Wurzburg, 1623.

Nº 131. *Tractatus Historicus* de Divina Psalma

În catalogul din 1747 apare „*Tractatus Symbolicus, Asceticus, Historicus*”¹⁵⁰.

Giovanni Bona (1609-1674), călugăr în ordinul cistercian, cardinal, s-a remarcat prin literatura devoțională și liturgică. Titlul lucrării este *De Divina Psalmodia eiusque causis, mysteriis et disciplinis, deque variis ritibus omnium ecclesiarum in psallendis Divinis Officiis. Tractatus Historicus, Symbolicus, Asceticus*, Paris, 1663.

Nº 132. *Libri duo de rebus liturgicis*

Poate fi Giovanni Bona, *De rebus liturgicis*, Roma, 1671. Cartea a fost scrisă la îndemnul cardinalului Pallavicini de a alcătui o istorie a liturghiei. Este o enciclopedie a tuturor informațiilor istorice referitoare la liturghie.

¹⁴⁹ Chindriș, Biblioteca 71-72.

¹⁵⁰ Ms. Lat. 550, 143.

Nº 133. Specimen Orientalis Calesia (sic!)

În catalogul din 1747 sunt două volume, „Specimen Orientalis Ecclesiae ab initio ad Concilium Nicaeum primum” și „Specimen Orientalis Ecclesiae a Niceano primus ad Secundum Constantinopolitanum Generale”¹⁵¹.

Giovanni Battista Salerni (1671-1729), cardinal, membru al ordinului iezuit, autorul lucrării *Specimen Orientalis Ecclesiae ab origine ad Concilium Nicenum primum: ab Alumnis Collegii Graecorum exhibitum: in quo Ad usum ejusdem Collegii, paucis exponitur, quae fuerit Orientalis Ecclesia primis tribus à Christo saeculis, et quid senserit de Primatu Petri, et Romani Episcopi*, Roma, 1702. A fost, precum se menționează în titlu, un manual pentru studenții Colegiului Grec. Autorul a extins cronologic expunerea despre Biserica Răsăriteană într-un volum următor *Specimen Orientalis Ecclesiae a Concilio Nicaeno primo usque ad Constantinopolitanum generale secundum*, Roma, 1706. Cuprinde informații despre: erezii și schisme, conciliile celebrate în Orient, bărbații iluștri/sfinți care au trăit în acel timp în Orient, răspândirea creștinismului în Orient, viața monastică, relațiile Bisericii Orientale cu Scaunul Romei și, în fine, despre viața literară și școli.

Nº 134. *Resolutiones de Deo*

Menționată în catalogul din 1747 „Quaestiones et Resolutiones de Deo”¹⁵².

Poate fi *Epitome Theologica, Seu Quaestiones et Resolutiones De Deo*, o teză de doctorat susținută la Universitatea din Olomutz de Paulo Lyer în anul 1718¹⁵³.

Nº 135. *Liber Hungaricus*

Nº 136. *Liber de officiis*

În catalogul din 1747 este menționat și autorul „Mavrocordati Principes Valachiae De officiis Graeco-Latinus”¹⁵⁴.

¹⁵¹ *Ibidem*, 142.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ https://books.google.ro/books?id=jkddAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, consultat în 21.03. 2022.

¹⁵⁴ *Ms. Lat. 550*, 141.

Nicolae Mavrocordat (1680-1730), domn al Moldovei și al Țării Românești, cu studii de filosofie și teologie la Padova și Bologna. În *Liber de officiis* (București, 1719, în limba greacă), și-a propus să le expună cititorilor virtuți și îndatoriri care să le împodobească viața privată și publică deopotrivă, având modele antice și creștine, printre care Cicero și Sf. Ambrozie¹⁵⁵. O ediție bilingvă, greco-latină, ca aceea din biblioteca episcopală, a apărut la Leipzig în 1722¹⁵⁶.

Nº 137. *Triennium Philosophicum*

În catalogul din 1747 apare „Philosophia Semeri in duobus tomis”¹⁵⁷.

Andreas Semery (1630-1717), *Triennium Philosophicum* (2 vol., 1674). Autorul a fost membru al Societății iezuiților, profesor de logică, fizică și metafizică la Colegiul roman.

Nº 138. *Corpus Iuris Hungarici*

Colecție de statute și legi datând din secolul al XVI-lea al cărui nucleu l-au constituit copii ale decretelor diferiților regi datând din jurul anului 1544. Alcătuită de István Illosfalvi, colecția a fost completată de-a lungul secolelor. În 1696 Márton Szentiváni a publicat la Tirnavia o ediție actualizată¹⁵⁸.

Nº 139. *Breviarium Concionatorium*

E posibil să fie *Breviarium concionatorium super festa totius anni*, Monasterio Olivensis, vol. I, 1686 de Adalbert Tylkowski (1625-1695), membru al Societății iezuiților. A fost reeditată în mai multe rânduri pe parcursul secolului al XVIII-lea.

Nº 140. *Calendarium veritatis perpetuo validorum.*

E aceeași cu cea de la poziția 65.

¹⁵⁵ *Liber de officiis conscriptus a piissimo, celsissimo atque sapientissimo Principe ac Duce totius Ungro-Valachiae domino, domino Ioanne Nicolao Alexandri Mavrocordato Voivoda*, Editione hac secunda latine conversus, Lipsiae, 1722, p. 4-6. https://books.google.ro/books?id=YdAPAAAQAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, consultat în 20.07.2022.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ Ms. Lat. 550, 142.

¹⁵⁸ <https://www.britannica.com/topic/Corpus-Juris-Hungarici>, consultat în 20.07.2022.

*Nº 141. *Institutiones catholicae Divi Corradi* (?)

Nu este în catalogul din 1747. Nu am identificat-o.

Nº 142. *Concilium decem-virorum Hungariae*

Ioannes Korneli (1686-1748), iezuit, profesor la Tirnavia, *Concilium decem virorum Hungariae*, Tirnavia, 1722. Este o istorie politică în cheie confesională.

Nº 143. *Index seu compendium operis tripartiti*

Aszalai István, vicejude regal, *Index seu compendium operis tripartiti, et generalis decreti, constitutionumque Inclyti Regni Hungariae ac partem eidem annexarum*. O ediție este Tirnavia, 1694.

Nº 144. *Questiones disputande de sacramentis*

Martino de Esparza Artieda (1606-1689), iezuit, *Questiones disputande de sacramentis in genere et in specie*. O ediție, Viena, 1667.

Nº 145. *Acta et decreta sinodi dioecesanæ Strigoniensis*

Acta et decreta sinodi dioecesanæ Strigoniensis, autoritate illustrissimi ac reverendissimi Peter Pazmany Archiepiscopi Strigoniensis, Pojon, 1629.

Nº 146. *Ceremoniale episcoporum*

Apare cu același titlu și în biblioteca lui Inochentie Micu¹⁵⁹. Cuprinde riturile, ceremoniile care trebuiau urmate la liturghie și vecernie de episcopi și prelații de rang inferior în bisericile metropolitane, catedrale și colegiale. La scurt timp după ce papa Sixt al VI-lea a instituit Congregația pentru Sfintele Rituri și Ceremonii (1587), Clement al VIII-lea a instituit o comisie cu scopul de a corecta *Caeremoniale episcoporum*, promulgând noua versiune în 1600. Ediția a fost revizuită în repetate rânduri, de două ori în secolul al XVIII-lea: în timpul pontificatului lui Benedict al XIII-lea, promulgată în 1727, și în timpul lui Benedict al XIV-lea care a venit cu observații și completări, noua ediție devenind obligatorie prin scrisorile apostolice din anii 1741 și 1752¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Chindriș, Biblioteca 69.

¹⁶⁰ <https://www.newadvent.org/cathen/03133a.htm>, consultat în 2.03. 2022.

II

Cărțile din biblioteca patachiană care sunt înregistrate doar în catalogul din 1747 (lipsesc deci în cel din 1731)

1. *Philosophia Scholastico-Ethica*

E posibil să fie *Philosophia Scholastico-Ethica fulgidissimis habsburgico-austriacorum Imperatorum Virtutibus Illustrata Sacratissimo, Augustissimo, Invictissimo et Gloriosissimo Romanorum Imperatori Carolo Sexto Regi* a lui Ioannes Carolus Waldstein, Praga, 1726.

2. *Quinquennium Secundum Imperii Romano-Germanici*

Ignatius Choler, (1684-1750), iezuit, decan/vicedecan al Facultății de Filosofie a Universității din Viena între anii 1721-1727; în 1740 confesor al regelui Carol al VI-lea. *Quinquennium secundum Imperii Romano-Germanici Caroli VI*, Viena, 1721, este o istorie a primilor cinci ani de domnie ai împăratului Carol al VI-lea. Se mai află în biblioteca lui Pataki două din lucrările lui, vezi pozițiile 45 și 82 din lista cărților înregistrate doar în catalogul din 1747.

3. P. Reding *Theologia Scholastica* primus et sextius tomi

Augustin Reding (1625-1692), *Theologia Scolastica* (13 vol., Einsiedeln, 1687). Autorul a fost benedictin, profesor de teologie la Universitatea din Salzburg, principe-abate de Einsiedeln; a reinterpretat teologia lui Toma de Aquino¹⁶¹.

4. *Philosophiae Scholasticae* tomus secundus

5. *Diversorum Authorum Responsa*

Nu am identificat-o.

6. Corradii *Praxis beneficiaria*

Pyrhus Corradus/Pirro Corrado, *Praxis beneficiaria Recentioribus Constitutionibus Apostolicis*, Napoli, 1656. Autorul a trăit în secolul al XVII-lea și a fost

¹⁶¹ <https://www.newadvent.org/cathen/12687c.htm>, consultat în 27.07.2022.

protonotar apostolic, canonic al bisericii mitropolitane din Napoli și membru al Inchiziției romane¹⁶².

7. *Epitoma Chronologica Rerum Hungaricarum*

Este lucrarea lui Samuel Timon (1675-1736), profesor la Universitatea din Tirnavia, *Epitoma Chronologica Rerum Hungaricarum*, 3 vol., Tirnavia, 1714-1719; autorul a recurs la surse antice, grecești și romane, documente papale și diverse cronici.

8. *Liber variarum imaginum*

Nu am identificat-o.

9. *Arcudius de Spiritu Sancto, et Purgatorio in duobus tomis*

Petre Arcudius, *De Purgatorio igne*, Roma, 1637 sau *Utrum detur Purgatorium et an illud sit per ignem* (Roma, 1622) și *Opuscula de processione Spiritus Sancti* (Roma, 1630).

Petre Arcudius (1562/1563-1633), grec originar din insula Corfu, a studiat Colegiul grec Sf. Atanasie din Roma unde a primit titlul de dr. în teologie. A fost unul din artizanii unirii de la Brest (1596).

10. *Collegii Romani obsequia*

E posibil să fie *Collegii Romani obsequia Clementi Undecimo Pontifici Maximo Exhibita*, Roma, 1703.

Este un elogiu adus papei Clement al XI-lea la început de pontificat.

11. *Keez, Commentarius ad Institutiones imperiales*

Se află și în biblioteca episcopului Inochentie Micu Klein¹⁶³.

Ioannes Georgio Kees/ Johann Georg Kees (1673-1754), jurist, profesor de drept la Universitatea din Viena, *Commentarius ad D. Iustiniani institutionum*

¹⁶² <https://www.biblicalcyclopedia.com/C/corrado-pirro.html>, consultat în 28.01.2026.

¹⁶³ Chindriș, Biblioteca 65.

imperialium IV libros (una dintre ediții, nu știu dacă prima, a apărut în 1717; a cunoscut numeroase reeditări pe parcursul secolului al XVIII-lea – a cincea în 1738, altele în 1744, 1746, 1749).

12. Petri Lombardi *Sententiae*

Petrus Lombardus (cca 1095-1160), teolog scolastic, episcop de Paris. A sa *Sententiarum libri quatuor* a devenit un manual standard de teologie în universitățile medievale cuprinzând texte biblice, extrase din Părinții bisericii și gânditori medievali.

13. *Synodus Provincialis Ruthenorum*

Synodus provincialis Ruthenorum habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX Sanctissimo Domino Nostro Benedicto PP XIII dicata, Roma, 1724.

14. *Conciones, Hungaricae* in 2bus tomis.

15. *Commentarius in Regulas Cancellariae Apostolicae Moderni Summi Pontificis Clementis XI*

E posibil să fie lucrarea lui Wenceslaus Oczenassek, profesor de drept canonic la Universitatea din Viena, *Praelectiones Publicae Iuris Canonici in Collegio Juridico Viennensi traditae seu Commentarius in Regulas Cancellariae Apostolicae in breves notas distinctus*, Viena, 1712.

16. Hortensia Ioannes Lippaj, *Hungaricae*

Ioannes Lippai (1606-1666) a fost fratele lui György Lippai (arhiepiscop de Esztergom/Strigoni și fondator al Facultății de Drept de la Universitatea din Tirnavia). S-a ocupat de grădina curții episcopale din Bratislava și a scris, printre altele, lucrarea în trei volume intitulată *Pojoni kert*. Primul volum, *Virágos kert*, este dedicat cultivării plantelor ornamentale, al doilea, cultivării legumelor și al treilea, publicat postum, pomilor fructiferi¹⁶⁴. E posibil ca primul volum să se fi aflat în biblioteca episcopală.

17. *Speculum Vitae Christianae, Hungaricae*

E posibil să fie lucrarea lui Illyés András (1639-1712), *Exemplum seu speculum vitae christianae: hoc est; Vita sanctorum: quam olim singulari diligentia, ex libris*

¹⁶⁴ <https://mek.oszk.hu/00000/00058/html/lippaij.htm>, consultat în 27.07. 2022.

doctissimorum authorum Italicorum, in Italico idiomate compendiose conscripsit Romae: & postea in Hungaria Ungarico sermone declaravit; & in quinque partes ordinate distribuit, 1695.

18. Vignola, *De Architectura*, Germanicae

Giacomo Barozzi da Vignola (1507-1573), arhitect al epocii manieriste. *Regola delli cinque ordini d'architettura*, 1562 este una din cele mai importante lucrări teoretice din istoria arhitecturii. Între contribuțiile sale se remarcă biserica Il Gesù din Roma (1568-1573).

19. Grateleni, *Chronica Hungariae*

Nu am identificat-o.

20. *Tractatus Scholastico-Theologicus*

Nu am identificat lucrarea.

21. *Articuli Principales Christianae Doctrinae*, Germanicae

Nu am identificat-o.

22. *Tractatus in Physicam particularem*, duplicatus, manuscriptus

23. *Tractatus pacis*, Germanicae

Nu am identificat-o.

24. *Tractatus de Deo*, manuscriptus

25. *Tractatus de Incarnatione Verbi*, manuscriptus

26. *Tractatus in Physicam Aristotelis*, manuscriptus

27. *Tractatus in Universam Philosophiam*, manuscriptus

28. *Tractatus Polemicus*, manuscriptus

29. P. Priger, *Theologia de Incarnatione*

E posibil să fie vorba de *Tractatus Theologicus de Deo creante, sive de Angelis et primo homine*, Viena, 1724¹⁶⁵.

Candidus/Paulus Johannes Priger/Briger (1689-1760), e posibil să fi urmat cursuri la Universitatea din Viena începând cu 1704; din 1714 a fost profesor de teologie și filosofie la o școală diecezană/mănăstirească (Hauslehranstalt), administrator în Kreisbach timp de 20 de ani, prior la mănăstirii cisterciene de la Lilienfeld¹⁶⁶.

30. Eiusdem, *Perenne Solstitium*

Candidus Briger, *Perenne solstitium, quo jam non inclinabitur dies, sed iugis meridies, vesperae cujusque umbras exterminabit*, Krems, 1732.

Având în vedere anul de apariție al lucrării nu avea cum să fi intrat în biblioteca patakiană în timpul vieții acestuia. Trebuie să fi aparținut bibliotecii lui Inochentie Micu-Klein.

31. *Cateheses, Hungaricae*

32. *Tractatus de virtutibus theologicis*, manuscriptus

33. *Codex mixtus*

34. *Doctrina Christiana, Hungaricae*

35. *Tractatus de beatitudine*, manuscriptus

36. *Compendium Tripartiti et Generalium Decretorum*

E posibil să fie lucrarea lui Stephanus Aszalai, vicejude, *Indicem, seu Compendium Tripartiti et Generalium R.H. Decretorum ordine alphabetico digestum*, Tirnavia, 1650. O altă ediție, lărgită, 1694¹⁶⁷.

¹⁶⁵ <https://prodomo.icar-us.eu/person/pdrPo.ira.000.100000028>, consultat în 28.01. 2026.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ P. Wallasky, *Conspectus reipublicae literariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus*, Buda 1808, 205.

37. *Mahometanus dogmaticae et cateheticae in Lege Christi*

Kristóf Peichich, *Mahometanus dogmatice et catehetice in lege Christi*.

Kristóf Peichich (1666-1730), reprezentant al inteligenței catolice bulgare, cu studii la Colegiul Urban de Propaganda Fide, misionar în Transilvania și Valahia, preot-paroh și canonic în Transilvania, Ungaria, Valahia și Croația.

38. *Summa Chronicae Hungaricae*, Hungarici

39. *Tractatus de vitiis et peccatis*, manuscriptum

40. *Logica*, manuscripta

41. *De ultimo fine hominis*, valachicus, manuscriptum

42. Ioannes (sic!) Allatiis, *Confutatio Fabulae de Ioana papisa*

Leonis Alatii, *Confutatio Fabulae de Ioana papisa, ex monumentis Graeci*. O ediție a apărut la Roma în 1630; o alta la Köln în 1645.

43. *Rerum Liturgicarum liber 2*us

44. Petri Annati, *De Traditione Ecclesiastica*

Pierre Annat (1638-1715), profesor de filosofie la Toulouse. Se afla în biblioteca patakiană o altă lucrare de-a sa, vezi poziția nr. 17 din catalogul anului 1731. Nu am identificat vreo lucrare a lui Pierre Annat care să se intituleze *De Traditione Ecclesiastica*. E posibil să fie a treia parte din *Methodicus*, dedicată tradiției ecleziastice. Lucrări ale unor universitari dedicate teologiei lui Pierre Annat au acest titlu: *Petru Annatus, De Traditione Ecclesiastica*, Cassovia, 1743 (al cărei „promotor” a fost Ján Akáí sau *Traditiones Ecclesiasticae Studio et opera Petri Annati Collectae*, al cărui promotor a fost Emeric Pallovics, Universitatea din Cluj, 1745¹⁶⁸). Sunt deci texte târzii care nu au putut fi achiziționate în timpul episcopatului lui Pataki. Ele reflectă însă răspândirea/lectura textelor lui Pierre Annat în învățământul catolic din centrul și răsăritul Europei.

¹⁶⁸ [https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Traditiones_Ecclesiasticae_studio_et_opera_Petri_Annati_collectae_\(Carte_veche_%C8%99i_manuscris\)_2822_28.11.2014_Tezaur_6105430E6FFA47D18C7A053B08D65793.jpg](https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Traditiones_Ecclesiasticae_studio_et_opera_Petri_Annati_collectae_(Carte_veche_%C8%99i_manuscris)_2822_28.11.2014_Tezaur_6105430E6FFA47D18C7A053B08D65793.jpg)

45. *Memorabilia de templo et turi Viennae ad S[anctum] Stephanum*

Choler Ignatius, *Memorabilia de templo et turi ad Sanctum Stephanum Viennae Austriae*, Viena, 1721. Este o istorie a Bisericii Sf. Ștefan din Viena.

46. *Sopronyi Piros Tyukmony*

Franz Mátyás, *Sopronyi Piros Tyukmony mellyben a Római apostoli pápisták igaz óróme és reménysége bé-rekesztetnek*, Košice, 1719.

47. *Acta Causae Rituum seu Ceremoniarum Sinensium Complectentia*

Clement al XI-lea/ Charles Maigrot, *Acta Causae Rituum seu Ceremoniarum Sinensium Complectentia*, Köln, 1715.

Charles Maigrot (1652-1730), iezuit cu un doctorat la Sorbona, a intrat în 1680 în Missions Étrangères de Paris, iar în 1681 a plecat în China. A devenit administrator al misiunii catolice franceze în China și apoi vicar apostolic de Fukien. Expulzat de împărat din China în contextul controversei riturilor chineze, a fost numit în 1709 episcop pe lângă Scaunul papal din Vatican, unde a rămas până la moarte¹⁶⁹. Cartea cuprinde poziția papală în legătură cu controversa riturilor chineze în care Charles Maigrot a fost implicat (acuzat că nu știe să citească textele clasice chineze și nu respectă tradiția confuciană)¹⁷⁰. Lucrarea majoră a lui Maigrot, *De Synica Religione Dissertationes quatuor*, a rămas nepublicată.

48. *Repertorium morale utriusque fori*, tomi 2.

Octaviano Marina a Sancto Josepf, *Repertorium morale utriusque fori, in quo mille variae Interrogationes brevesque Responsiones ad Casus Conscientiae Pertinentiae*. O ediție (nu știu dacă e prima) e din 1704, iar o alta din 1706.

49. *Discussio peripatetica*

Ar putea fi cartea lui Ioannes Vincentius, membru al Congregației Doctrinei Creștine, *Discussio Peripatetica in Qua Philosophiae Cartesianæ Principia, per Singula Fere Capita, Seu Artículos Dilucide Examinantur*, Tolosa, 1677.

¹⁶⁹ <http://bdcconline.net/en/stories/maigrot-charles>

¹⁷⁰ D. E. Mungello, *The Great Encounter of China and the West, 1500-1800*, Lanham 2005, 28-30; X. Zhang, *Following the Steps of Matteo Ricci to China*, Beijing 2006, 143-146.

50. Nicolai Papadopoli

Nicolai Comneni Papadopoli, *Historia Gymnasii Patavini*, Veneția, 1726.

51. *Religia Vindicata*

Ar putea fi lucrarea lui Ioannes van Bilsen, autor dominican, cu titlul *Praedicatorii Ordinis Fides et Religia vindicata*, Köln, 1712, scrisă cu scopul de a combate jansenismul¹⁷¹.

52. *Relatio Belli turcici inter Carolum 6^{tum} et Portam Ottomanicam*

Willibald Krieger (1685-1769), a fost iezuit, profesor de filosofie la Universitatea din Viena. Lucrarea sa *Religio Vindicata sive Relatio Belli turcici inter Augustissimum Caesarem Carolum Sextum et Orientem Gest*, Viena, 1720, se referă la campaniile militare din 1716-1717, fiind însoțită de o hartă a operațiunilor militare și de planuri ale cetăților Petrovaradin, Timișoara și Belgrad¹⁷².

53. *Immaculata Conceptio*

Nu am identificat-o.

54. *Praxis Observationum Capitularium*

Szörényi László (1670-1752), paroh de Esztergom și canonic de Nitra, *Manuale neo-canonicorum seu Praxis observationum capitularium, in legibus regni, canonicis sanctionibus, et laudabili, ac recepta capitulorum regni Hungariae consuetudine fundatarum*, Tirnavia, 1714.

55. *Speculum veritatis*

Se află și în biblioteca episcopului Inochentie Micu¹⁷³.

Kristóf Peichich (1666-1730), *Speculum veritatis inter Orientalem et Occidentalem Ecclesias refulgens* (Veneția, 1725).

¹⁷¹ Lucrarea este menționată în *Observations Dogmatiques, Historiques, Critiques Sur Les Ouvrages, la Doctrine et la Conduite de Jansenius, de l'Abbé de Saint Cyran de Mr. Arnauld, du Père Quesnel, de Mr. Petit Pié et de leurs Disciples*, Ypres 1724, 51.

¹⁷² https://books.google.ro/books?id=PFthAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. Vezi și G. M. Miron, Tentația trecutului. Cartea de istorie în mediul clerical greco-catolic din Transilvania secolului al XVIII-lea, în: S. Marin Barutcieff (ed.), *Madrigali amorosi. Studii în onoarea profesorului Mihai Dinu*, București 2018, 202.

¹⁷³ Chindriș, Biblioteca 68-69.

56. 50 Motiva Religionis Catholicae

Martin Szent-Ivány, *Quinquaginta Rationes et Motiva, Cur in tanta varietate Religionum et Confessionum Fidei, in Christianitate moderno tempore vigentium, sola Religio Romano-Catholica, sit eligenda, et omnibus aliis praeferenda. A Quodam Neo-Catholico Omnibus Dominis A catholicis pro Xenio Novi Anni M. DCCII. affectuosissime oblata*, Tirnavia, 1702.

Martin Szent-Ivány (1633-1705) a intrat în Societatea lui Isus în 1653 și a predat cea mai mare parte a vieții sale la Universitatea din Tirnavia. A fost profesor și la Košice, Viena, Graz și München, autor prolific în științele naturii – contribuțiile sale în acest domeniu fiind culese în volumul *Curiosoria et selectiora variarum scientiarum* (Tirnavia, 1689-1709), care se află, de asemenea, în biblioteca lui Pataki. A mai scris istorie (genul *synopses chronologicae* și *catalogi*) și opusculare teoretice. Această lucrare, un *opusculum* polemic, s-a bucurat de o mare popularitate în epocă¹⁷⁴.

57. Defensor pacis adversus usurpatam Iurisdictionem Pontificis

E posibil să fie cartea lui Marsilius de Padova (cca 1287- cca 1342)¹⁷⁵, canonic de Padova, apropiat al lui Ludovic de Bavaria, pe care l-a însoțit la Trento și Milano, *Defensor pacis sive usurpatam Rom. Pontificis Iurisdictionem*.

58. Lelkii Tej (?) seu Catechismus Hungaricus

59. Quingena Casuum

Nu am identificat-o.

60. Emanuelis Alvari Principiae

Manuel Alvarez, *Principia seu rudimenta grammatices ex Institutionibus Emmanuelis Alvarez*, prima ediție 1575. Gramatica sa a fost una din cărțile cele mai traduse în spațiul european (în opt limbi în intervalul 1540-1773)¹⁷⁶.

¹⁷⁴ S. Zavorský, A Standard Catholic Book in America, în: *Acta Conventus Neo Latini Monasteriensis*, vol. 15, Leiden 2015, 614-615.

¹⁷⁵ F. Godthardt, The Life of Marsilius of Padua, în: G. Moreno-Riano/ C. Nederman (eds.), *A Companion to Marsilius of Padua*, Leiden - Boston 2015, 13-56.

¹⁷⁶ P. Burke, The Jesuits and the Art of Translation in Early Modern Europe, în: J. W. O'Malley/ G. A. Bailey/ S. J. Harris/ T. F. Kennedy (eds), *The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540-1773*, Toronto 2006, 28.

61. Rethorica ex variis authoribus

Nu am identificat-o.

62. *Mille interrogationes brevesque responsiones*

Ar putea fi Octaviano Marina a Sancto Iosepf, *Repertorium morale utriusque fori, in quo mille variae interrogationes brevesque responsiones ad casus conscientiae pertinentiae* (vezi poziția 49).

63. *Synopsis Oecumenicorum Conciliorum*

Nu am identificat-o. Sunt mai multe lucrări cu titluri asemănătoare ca: Bonaventura, *Synopsis Oecumenicorum Orientalium Conciliorum*, Roma, 1685 sau David Hoeschel, *Synopsis Septem Oecumenicorum Conciliorum Graecae*, 1595.

64. Observationes S. Caroli, Italice

Nu am identificat-o.

65. *Bellum Animae contra hostes capitales*

Georgius Rajcsányi, rector al Universității din Tirnavia (1726-1727) și profesor de etică la aceeași universitate¹⁷⁷, *Bellum contra hostes capitales animae sive arma quaedam spiritualia, ac media edomandis septem vitiis capitalibus prosicua e Divinis literis, SS Patrum sententiis, Christianae Sanctitatis, ac etiam rectae rationis principiis concinnata*, 1718 (o altă ediție Tirnavia, 1720).

66. Petri Annati, *De Conciliis Ecclesiae*, tomi 2

Pierre Annat, *De Sacris Conciliis Liber*. A fost reeditată în mai multe rânduri pe parcursul secolului al XVIII-lea.

67. *Meteora experientiis physicis illustrata*

Ioannes Georgius Husch/Gabriel Hevenessi, *Meteora rationibus et experientiis Physicis illustrata*, Viena, 1690.

¹⁷⁷ G. Fejer, *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi Episcopalis*, Buda 1835, 23.

68. *Cultus Divi Ignatii de Loyola*

Ar putea fi lucrarea lui Carolus Fridericus de Gatterburg, *Cultus Divi Ignatii de Loyola, Societatis Jesu Fundatoris, in novem dies distributus*, Viena, 1719.

69. *Doctrina moralis*

E posibil să fie cartea lui Caspar Biesmann (1639-1714), iezuit, *Doctrina Moralis in Brevissimum Compendium, ex variis probatisque autoribus redacta*. O ediție este cea din 1693; o a patra ediție a apărut în 1695¹⁷⁸.

70. *Lusus eppigramatici*

Trebuie să fie Leopoldus Buda favente Deo, *Expugnata Gloriosus sive Lusus Epigrammatici et Chronographici super Munitissima Ungariae Metropoli Buda Armis Caesareis Triumphata*, Praga, 1686.

71. *Experientia (?) pietatis*

E posibil să fie o lucrare în genul exercițiilor de pietate, ce au în vedere experiența trăită, practica pietății. În acest gen se înscrie, de pildă, *Exercitia cotidianae pietatis adolescentibus accomodata*, Monachii (München), 1686.

72. *Placita Physica* de metu transpirationis

Placita Physica sau Placita Philosophorum, este o traducere în latină a unei lucrări a unui pseudo Plutarh¹⁷⁹.

73. *Itinerarium Philosophi peregrini*

Trebuie să fie una din aceste două lucrări: Franciscus Szdellar (1685-1745), din ordinul iezuit, doctor în filosofie, profesor la Universitatea din Tirnavia, *Itinerarium peregrini Philosophi, Sinis, Japone, Cocincina, Canada et Brasilia definitum*, Tirnavia, 1720 (structurată sub forma unui dialog, cuprinde informații despre geografie, monumente, structura socială, literatura și arta din teritoriile

¹⁷⁸ https://books.google.ro/books?id=tdxjAAAACAAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

¹⁷⁹ J. Mansfeld/ P. Rousseau, Physikai doxai et Problemata physica d'Aristote à Aëtius (et au-delà), *Revue de Métaphysique et de Morale*, 3/1992, 327.

menționate în titlu. Forma dialogală, colocvială sugerează adresarea către un public larg¹⁸⁰) sau Adam Galgoczy, *Itinerarium peregrini philosophi Turcia definitum*, Tirnavia, 1721.

74. *Metaphysica contracta*

Sunt mai multe lucrări ale căror titluri încep cu aceste cuvinte: Sjöberg Gabriel, *Metaphysica contracta in qua utiliores definitiones, divisiones ac distinctiones ex fontibus...*, Dorpaten, 1692 sau Szathmárnémethi Samuel, *Metaphysica contracta, de principiis philosophicae cognitionis Deo, mente, corpore, in usum Claudiopolitani Reformatorum Collegii adornata*, Cluj, 1696.

75. *Cura salutis in duobus tomis*

Ar putea fi *Cura salutis sive de statu vitae mature ac prudenter deliberandi methodus, per decem dierum veneris Spiritus Sancti, Sanctissime Dei Matris boni consilii SS Ignatii et Xaverii honori instituendam solitam devotionem proposita*, Viena, 1714.

76. *Goliath prostratus*

János Lyczei, *Goliath prostratus, seu ambitiosi apostatae cum religioso disputantis loco triumphi palam et publicem reportata memorabilis confusio. Primum Stylo Teutonico Typis vulgata a. 1590. deinde vero letinè in forma Dialogi punctatim juxta diversitatem propositionum tum in Controversiam adductarum proposita. U. ott, 1708*¹⁸¹.

77. *Instructus poenitens, italice*

Paolo Segneri, *Il penitente istruito a ben confessarsi*, Veneția, Bassano, 1669 (se specifică pe foaia de titlu că este extrem de utilă pentru misiuni- „Per maggior utile delle Sacre Missioni”)¹⁸².

¹⁸⁰ <https://archive.org/search.php?query=creator%3A%22Szdellar%2C+Joannes+Franciscus%2C+1685-1745%22>

¹⁸¹ <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkaiszinnyei-jozsef-7891B/1-940D4/lyczei-janos-96AF4/>

¹⁸² https://books.google.ro/books?id=-dVFAAAACAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

78. *Imago Hungariae*

Ar putea fi Sigismund Ruman, iezuit, profesor la Universitatea din Cassovia, *Imago Hungariae*, Cassovia, 1721¹⁸³.

79. *Synopsis Oecumenicorum Conciliorum*

Fie este identică cu cea menționată la poziția 63, fie este o altă lucrare care are în titlu aceste cuvinte.

80. *Tyrocinium Theologicum*

Baldassare Francolini, *Tyrocinium theologicum*, Roma, 1706.

81. *Iter per mundum Cartesii*

Ignatiu Choler, *Iter per Mundum Cartesii*, Viena, 1720, care pare să fie o reeditare a primelor două cărți ale lucrării cu același titlu apărută la Amsterdam în 1696 („Praefatio interpretis”, „Admonitio”, „Idea operis generalis”, indexul problemelor discutate și părți din cele două ediții pe care le-am confruntat, sunt identice)¹⁸⁴.

82. Bonaventura, *De novitiis*

Ediția de la Roma din 1726 cuprinde și *Speculum disciplinae ad novitios; De institutione novitiorum și Regula novitiorum*.

Sf. Bonaventura (1221-1274), prepozit general al Ordinului franciscan, cardinal, episcop de Albano.

83. *Extemporalis concionator*

E posibil să fie Ioannes Drachter, *Extemporalis concionator semper paratus*. O ediție este din 1685.

¹⁸³ https://books.google.ro/books?id=7QJhAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

¹⁸⁴ https://books.google.ro/books?id=xUsGpgrc9E8C&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (ediția din 1696) și https://books.google.ro/books?id=sfHuvbRh6MsC&pg=PA6-IA10&dq=Iter+per+Mundum+Cartesii&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiU_b20sZH5AhWzwQIHHacXDy0Q6AF6BAGJEA1#v=onepage&q=Iter%20per%20Mundum%20Cartesii&f=false (ediția din 1720)

84. *Itinerarium aeternitatem*

S-ar putea să fie Ioanne Baptista de Vilela/Poza (1588-1659), profesor de filosofie și retorică la Colegiul imperial al Companiei lui Isus din Madrid și de Sfintele Scripturi, la Murcia. *Itinerarium pro peregrinis ad aeternitatem seu praxis iuvandi aegros ad bene moriendum nec non sanos permovendi ad pie vivendum* (varianta spaniolă, originală, *Practica de ayudar a bien morir*, Madrid, 1619), o culegere de sfaturi și rugăciuni în ajutorul celor pe moarte, a fost una din cele mai populare lucrări ale sale.

85. *Sacrum Enchyridon*

Nu am identificat-o.

86. *Medulla sacramentorum*

Johann Danner, dr. în teologie, confesor la Sf. Petru din Viena, *Medulla sacramentorum sive tractatus parvus de unctis septem religionis Catholicae Orthodoxae Sacramentis in genere, et in specie, facili ac perspicua methodo resolvens plurimos conscientiae casus, ex variis, probatisque authoribus compositus*, Viena, 1717.

87. *Summa controversiarum theologiam*

Nu am identificat-o.

88. *Paradoxum Christianum*

Bartholomeo Fisen (Liège, 1591- Lisle 1649), *Paradoxum Christianum Laedi Neminem Nisi a Seipso*. Autorul a fost iezuit, rector al unor colegii iezuite, printre care Hesdin, Dinant și Lisle¹⁸⁵.

89. *Instructio catehetica de signo S. Crucis*

Instructio catehetica primo de signo s. crucis, omnium qui in fide, et religione christiana et catholica erudiri cupiunt, ac debent utilitati proposita, Tyrnaviae, 1720.

Este primul volum dintr-o serie de șase astfel de învățături cu scop didactic. Celelalte sunt despre crezul apostolilor/apostolic, Sfânta Treime (Tată, Fiul,

¹⁸⁵ J. Platts, *A New Universal Biography*, vol. 5, Londra 1826, 756.

Spiritul Sfânt), patimile lui Isus, slăvitele taine ale lui Crisos, ultimele patru puncte ale crezului apostolic; au apărut tot la Tyrnavia în anii 1720-1721¹⁸⁶.

90. *Successio Genealogica Imperii Romani*

Nu am identificat-o.

91. *Instructiones (sic!) cateheticae* Conradi Dieterici

D. Cunradi Dieterici Institutiones cateheticae è B. Lutheri catechesi depromptae et variis notis illustratae, Giessen, 1613.

Conrad Dieterich (1575-1639) a studiat filosofie și limba greacă (la Marburg) și apoi teologia; a fost profesor de filosofie la proaspăt înființata universitate luterană din Giessen, și director al Paedagogicum-ului (școală pregătitoare pentru universitate) din acel oraș, paroh și apoi superintendent și *Münster-prediger* în Ulm, unde s-a preocupat de reorganizarea bibliotecii orășenești și de sistemul de învățământ (în timpul său școala latină a fost lărgită cuprinzând și învățământ teologic și filosofic). A fost renumit îndeosebi prin scrierile sale catehetice, toate bazate pe micul catehism al lui Luther. *Institutiones cateheticae* a fost unul din cele mai răspândite manuale de cateheză din școlile latine în secolul al XVII-lea¹⁸⁷.

92. *Analecta lapidum in Dacia et antiquitatem Transylvanicarum*

Szamosközy István (1570-1612), umanist transilvănean, *Annalecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, Padova, 1593.

93. *Tripartitum Iuris Philosophici*

Wolfgangus Bossányi (1669-1740), profesor de teologie și filosofie la Tirnavia, *Tripartitus Iuris Philosophici*, Tirnavia, 1706. Este o lucrare despre Tripartitul lui Werböczy¹⁸⁸.

¹⁸⁶ <https://www.arcanum.com/ro/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/17121860ii-37BB/instructio-catechetica-secunda-de-symbolo-apostolorum-omnium-qui-in-fide-religione-christiana-catholica-erudiri-cupiunt-ac-debent-utilitati-43FF>, consultat în 27.01.2026.

¹⁸⁷ G. Bode, *Instructions of Christian Faith by Lutherans*, în: Robert Kolb (ed.), *Lutheran Ecclesiastical Culture 1550-1675*, (Brill's Companion to the Christian Tradition), vol. 11, Leiden – Boston 2008, 195-196.

¹⁸⁸ P. Shore, *Narratives of Adversity: Jesuits on the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640-1773)*, Budapest – New York 2012, 263.

94. S. Vincentius Contra haereticos

E posibil să fie S. Vincentii Lirinensi commonitorium, Tertulliani Afri, *De praescriptionibus adversus haereticos, incerti auctoris catalogus haereticorum, cum notis et observationibus*. O ediție a apărut în 1594. A fost reeditată și pe parcursul secolului al XVIII-lea.

95. Medicus spiritualis, Hungarice

Nu am identificat-o.

96. Speculum sacerdotum

E posibil să fie *Speculum Sacerdotum in quo sacerdotii dignitas et obligatio, e sacra scriptura, ac SS. Patrum doctrina compendio proponitur ... recusum*. Cunosoc însă doar o ediție apărută la Agria în 1768¹⁸⁹.

97. Fasciculus Divini Amoris

Fasciculus Divini Amoris complectens S. Aurelii Augustini Meditationes, Soliloquia et Manuale, SS Anselmi et Bernardi Meditationes, Idiotae viri pii et docti Contemplationes, Viena, 1703.

98. Doctrina de cognitione sui ipsius

E posibil să fie lucrarea lui Paolo Segneri, *Speculum non fallax seu doctrina speculativa et practica de cognitione sui ipsius*, 1714.

¹⁸⁹ <https://www.arcanum.com/de/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/17121860v-B005/speculum-sacerdotum-in-quo-sacerdotii-dignitas-et-obligati-e-sacra-scriptura-ac-ss-patrum-doctrina-compendio-proponitur-recusum-agriae-1768-typ-e-D2A2/>, consultat în 27.01. 2026.

III

Cărțile aflate în prima încăpere a reședinței, într-o ladă alături de veșminte episcopale

1mo *Corpus iuris canonici*

2do *Biblia Sacra Latina*

*3^{tio} *Opus Concionum Dominicalium*

Lipsește din catalogul din 1747. Nu am identificat-o. O lucrare cu acest titlu i-a aparținut lui Abraham Bzowski/Bzovium (1567-1637), călugăr dominican, *Concionum Dominicalium totius Anni*. O ediție a apărut la Köln în 1617.

4ta *Tamborini Opera Omnia*

Tommaso Tamburini (1591-1675), iezuit, profesor de retorică, filosofie, teologie sistematică în localitatea natală Caltanissetta și apoi la colegiile din Messina și Palermo. *Opera omnia* a apărut în 1665. Alături de Heinrich Busenbaum și Honoré Fabri, a alcătuit lucrări de mare succes în tradiția probabilistă¹⁹⁰.

*5ta *Opus Concionum Festivalium*

Nu este menționată în catalogul din 1747. Nu am identificat-o¹⁹¹.

*6to *Epithome Concionum Omnium*

Nu este menționată în catalogul din 1747. E posibil să fie R.P. Ioannis Osorii *Lusitani Societatis Jesu, Concionum Epitome. De Sanctis Ecclesiae Dei, quorum Festa*

¹⁹⁰ M. Friedrich, *The Jesuits. A History*, Princeton - Oxford 2022, 176.

¹⁹¹ Ar putea fi *Promptuarium Concionum Festivalium Domini Nostri Jesu Christi*, Moguntiae, 1605 a lui Illephonso, predicator general în ordinul predicatorilor (https://books.google.ro/books?id=8FM_AAAAcAAJ&pg=PA59&lpg=PA59&dq=Opus+concionum+Festivalium&source=bl&ots=OTopTd7GY6&sig=ACfU3U3wd1Nhborpa3LMKVMj4yHSIufYzw&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiA3dOeh4f5AhXCwKQKHfhXD4gQ6AF6BAGdEAM#v=onepage&q=Opus%20concionum%20Festivalium&f=false, consultat în 20.07. 2022) sau *Opus selectum concionum festivalium ordinarium est extraordinarium* a lui Fortunato Svagel.

per Totum Annum in Catholica ecclesia celebrantur. O ediție a apărut la Köln în 1613¹⁹². Juan Osorio (1542/1594) a fost membru al Ordinului iezuit.

*7mo *Ordo officii recitandi pro anno 1726*

Lipsește din catalogul din 1747. Nu am identificat-o. Este un calendar liturgic pentru anul respectiv.

8vo *Concionum Sylva Nova*

În catalogul din 1747 apare „Matthiae Fabri Sylva Concionum tomi 2”¹⁹³.

Mathias Faber (1587- Tirnavia, 1653), *Concionum Sylva Nova seu Auctarium in Festa totius Anni*. Autorul a fost preot-paroh la Neumarkt (Bavaria), orașul său natal, apoi la Ingolstadt, unde a și predat. În timpul petrecut aici a scris trei volume de predici, câte una pentru fiecare duminică din an, reeditate de șase ori. În 1637 a intrat în Societatea lui Isus, la Viena¹⁹⁴.

9no *Calendarium veritatis*

Sub acest titlu mai sunt înregistrate încă două cărți. Vezi pozițiile nr. 65 și 140 din catalogul din 1731.

10mo *Flamma Divini Amoris*

Flamma Divini Amoris corda humana coelesti igne accedens seu methodus confitendi et communicandi pro animus salute suae intentis, un excerpt din François de Sales (1567-1622) (o ediție a apărut la Bamberg în 1716¹⁹⁵).

¹⁹² <https://books.google.ro/books?id=D-ZWAAAACAAJ&pg=RA9-PA10&dq=Epithome+Concionum+omnium&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjU54vLi4f5AhWshv0HHaLVCKUQ6wF6BAGLEAE#v=onepage&q=Epithome%20Concionum%20omnium&f=false>, consultat în 20.07. 2022.

¹⁹³ *Ms. Lat. 550*, p. 140.

¹⁹⁴ S. Baring Gould, *Post mediaeval preachers: some account of the most celebrated preachers of the 15th, 16th, and 17th centuries, with outlines of their sermons, and specimens of their style*, booksread.com/authors-eng/s-sabine-baring-gould/post-mediaeval-preachers-some-account-of-the-most-celebrated-preachers-of-the-1-hci/page-7-post-mediaeval-preachers-some-account-of-the-most-celebrated-preachers-of-the-1-hci.shtml, consultat în 11.03.2022.

¹⁹⁵ <http://idb.ub.uni-tuebingen.de/openside/Gi2574-2#p=8>, consultat în 11.03.2022.

*11mo *Centinia (!) funebris*

Thomas Höfflich, dr. în teologie, preot în Würzburg, *Centuria funebris in scenam vitae humanae* (a avut ediții în 1686, 1690).

Lista scurtă din inventarul în limba germană cuprinde în plus față de lista în latină¹⁹⁶:

1. *Valachicus Divanul lumi vocatus*

Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, 1698.

2. *Ungaricus Leski vocatus*

Nu am identificat-o.

3. *Flores Bibliae*

4. *Horae Diurnae Breviari Romani*

E posibil să fie *Horae Diurnae Breviarii Romani ex Decreti Sancti Concilii Tridentini restituti*

5. 4 *Breviaria pro integro anno*

Nu am identificat-o.

6. *Epitome Canonum Omnium*

În inventarul din 1747 este înregistrată o carte *Epitome canonum*.

Laurentio Brancati di Laurea, *Epitome Canonum Omnium*, Roma 1659. Am văzut că are și o reordonare mai târzie a acesteia (vezi poziția nr. 10 din inventarul din 1731).

¹⁹⁶ Lipsesc din această listă (față de cea în latină) *Calendarium veritatis* și *Flamma Divini Amoris*.

Francesco Lorenzo Brancati di Lauria (1612-1693), bibliotecar șef al Bibliotecii Vaticanului în timpul lui Clement al X-lea, cardinal, membru al ordinului franciscanilor minoriți conventuali, autor de opere teologice și de literatură ascetică. Epitomele sale cuprind, așa cum se menționează încă din titlu, o listă completă a tuturor canoanelor conciliilor generale și provinciale, a celor cuprinse în decretaliile lui Grațian și Grigore al IX-lea ca și în enciclicele și constituțiile pontifilor romani¹⁹⁷.

¹⁹⁷ [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Francesco_Lorenzo_Brancati_di_Lauria](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Francesco_Lorenzo_Brancati_di_Lauria), voce de Stephan Donovan, consultat în 24.07. 2022;
https://books.google.ro/books?id=seTLd-sy910C&printsec=frontcover&dq=Epitome+canonum&hl=ro&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Epitome%20canonum&f=false.

Bunuri cu destinație publică și spațiu privat în documentele succesiunii episcopului Petru Pavel Aron

Radu Nedici*

Abstract: *Assets for public service vs. private space in the documents concerning Bishop Petru Pavel Aron's inheritance.* Due to a lack of proper egodocuments authored by early modern Romanians, the wills and the various inventories of movable assets drafted on the death of their former owners have been used by scholars to gain useful insights on a wide range of topics beyond the more obvious economic and legal history, from the self-fashioning of elite men and women to the material culture of their daily lives. The present work employs such sources to restore a fuller picture of Petru Pavel Aron, bishop of Făgăraș (1753–1764), in Habsburg Transylvania, from the complementary perspectives of a public actor, responsible for the shaping of the Greek Catholic community of faith during the troubled times at mid-eighteenth century, along that of his private existence. The former is made apparent in his testament, published here for the first time, which he reworked a couple of times prior to reaching its final variant. It stressed the Catholic faith and dynastic loyalty of the prelate and arranged for the awarding of all the wealth he acquired to the institutions he erected, notably the diocesan seminary and the monastery of the Annunciation in Blaj. Somewhat distinct, the private space is more clearly outlined in the two catalogues that listed the items existing at the time of Aron's death in the episcopal castle of Blaj and in the secondary residence in Sibiu. While not entirely the result of his own purchases, they nevertheless imply a design of domestic interiors that suited the needs and taste of their resident. The contrast that can be observed between the two discourses, having a testament that entirely ignored the everyday private objects in favour of those destined to the public, is telling for the image of a bishop so strongly committed to his civic and religious ideals.

Keywords: *testament, endowment, inventory, household furnishings, pontifical vestments, archive catalogue, 18th century.*

* Universitatea din București, Facultatea de Istorie;
email: radu.nedici@unibuc.ro.

Documentele folosite în vederea reglementării succesorale, în primul rând testamentele, dar și diversele liste de inventar realizate cu aceeași finalitate, și-au câștigat de decenii bune locul în abordările care sondează secolele modernității timpurii din spațiul românesc¹. Alături de însemnările marginale pe cărți, ele au fost recuperate de cercetarea istorică pe seama egodocumentelor, ca alternative aflate la granița acestei definiții, capabile să suplinească întrucâtva tăcerile unei lumi prea puțin aplecată spre a vorbi despre sine ori de a reflecta la realitățile înconjurătoare având ca imbold doar curiozitatea personală. Nivelul de cultură nu pare să fi fost determinant în acest caz, elitele și non-elitele împărțășind aceeași inapetență față de genul autobiografic până către începutul secolului al XIX-lea. Excepție face corespondența privată, pentru care nevoia de a participa în rețele de solidaritate la distanță împreună cu alfabetizarea mai profundă le-a plasat pe cele dintâi în avantaj².

Istoriografia Bisericii Române Unite cu Roma nu a făcut excepție de la această tendință generală, însemnările de natură succesorală fiind exploatate cu abilitate fie pentru a reliefa existența unor bunuri de prestigiu sau pentru a urmări destinul unor biblioteci ori, mai recent, chiar pentru a surprinde maniera de auto-reprezentare a înaltului cler și a investiga culorile sub care se înfățișau aceste medii contemporanilor³. Reconstituirea universului mental

¹ O trecere în revistă a evoluției istoriografice a subiectului la T. Nicoară, *Istoricul și moartea – un itinerar*, *Caiete de Antropologie Istorică* III, 1–2 (5–6), 2004, 11–23 și, mai recent, Gh. Lazăr (ed.), *Testamente de negustori și meșteșugari din Țara Românească (secolele XVII–XIX)*, Iași 2021, 5–8.

² Pentru o încercare de măsurare a ritmului în care scrierea a câștigat teren în spațiul ardelean, vezi L. Magina, *Scrisul în orizontul rural din Transilvania (secolele XVI–XVII)*. Preliminarii, în: S. Andea (ed.), *Scris și societate în Transilvania secolelor XIII–XVII*, Cluj-Napoca/Gatineau 2013, 237–271.

³ P. Teodor, Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, *Studii și Cercetări de Bibliologie* 2, 1957, 261–269; C. Tatai-Baltă/ I. Mârza, Obiecte cu valoare de patrimoniu într-un inventar de la Blaj din 1781, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca* 25, 1982, 265–273; I. Chindriș, Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein, *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca* 34, 1995, 347–373; G.-M. Miron, Books and Confessional Identity: The Library of the Uniate Bishop Ioan Giurgiu Pataki, în: D. Dumitran/ V. Moga (ed.), *Economy and Society in Central and Eastern Europe: Territory, Population, Consumption*, Berlin 2013, 159–170; G.-M. Miron, Un cititor din secolul al XVIII-lea și cărțile sale: Alexandru Fiscuti, în: I. Bolovan/ O. Ghitta (ed.), *Istoria ca datorie: Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Cluj-Napoca 2015, 577–590; G.-M. Miron, Culoarea în lumea clerului unit transilvănean în secolul al XVIII-lea, *Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași: Istorie* 65, 2019, 77–91.

și a culturii materiale a elitelor ecleziastice greco-catolice din veacul al XVIII-lea contribuie astfel la precizarea contururilor unor personaje care, prin alegerile lor, au influențat decisiv evoluția instituțională a diecezei de Făgăraș. În egală măsură, ele reprezintă resurse indispensabile pentru o viitoare abordare în cheie comparativă, care să interogheze asemănările și deosebirile față de alte spații sociale și confesionale.

Desigur, sursele testamentare ce provin de la ierarhii greco-catolici ardeleni pun în lumină, cel mai adesea, maniera conștientă în care autorii lor și-au investit veniturile sau au dispus direcționarea unor părți din averea proprie pentru consolidarea eparhiei la a cărei guvernare fuseseră chemați. Rămân însă de explorat și indiciile indirecte ale asumării acestei construcții instituționale, ce reies din punerea alături a diverselor liste și din compararea lor pentru a sesiza dominantele ori liniile de fractură. Este, de altfel, ceea ce își propune să facă și studiul de față, printr-o reflecție orientată asupra personalității episcopului Petru Pavel Aron, în tentativa de a măsura acumulările produse de-a lungul celor patru decenii care separă înființarea diecezei de Făgăraș de momentul ales ca referință, la finalul păstoririi celui de al doilea ierarh ce i-a urmat episcopului Pataki. Demersul se organizează sub o dublă perspectivă, spre care conduc varianta ultimă de redactare a testamentului lui Aron, rămasă până acum în bună parte inedită, ca și inventarele realizate la Sibiu și Blaj îndată după decesul lui, în primăvara anului 1764.

Născut cu vreo 55 de ani mai înainte într-o familie de preoți din mica nobilime, cu predicatorul de Bistra, Petru Pavel Aron urmasse traiectoria educațională firească a unui viitor prelat, începându-și studiile gimnaziale în colegiul iezuit din Cluj și continuându-le cu cele de filosofie la academia iezuită din Trnava⁴. El a făcut parte, alături de Grigore Maior și Silvestru Caliani, din prima generație de bursieri ai fundației romane instituite de împăratul Carol VI care au parcurs ciclul complet al studiilor teologice în cadrul Colegiului Urban. După consacrarea ca preot și obținerea doctoratului, Aron a revenit în 1744 în Transilvania ca cel mai bine pregătit cleric de

⁴ Detalii biografice mai consistente la A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovič sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj 1902, 1–4. Registrele matricole iezuite permit urmărirea cu destulă precizie a traiectoriei studiilor sale, vezi J. Varga (ed.), *A Kolozsvári Jezsuits Gimnázium és Akadémia hallgatósága: 1641–1773 (1784)*, Budapest 2007, 175, nr. 2888; Zs. Kádár/ B. Kiss/ Á. Póka (ed.), *A Nagyszombati Egyetem Hittudományi Karának hallgatósága: 1635–1773*, Budapest 2011, 221, nr. 2759.

care dispunea dieceza, astfel că a devenit la scurt timp un colaborator apropiat al episcopului Inocențiu Klein. Autoexilul celui din urmă, provocat de temerile stârnite de ancheta declanșată la Viena împotriva lui, urmat de decesul vicarului în funcție, Nicolae Pop din Biia, întâmplat jumătate de an mai târziu, l-au propulsat pe tânărul Aron la conducerea provizorie a diecezei în 1745⁵. Relațiile cu ierarhul aflat în pibegie s-au deteriorat însă progresiv pe parcursul următorilor ani, ruptura definitivă intervenind odată cu refuzul său de a promulga excomunicarea dictată împotriva teologului iezuit. Îndepărtat din funcție și anatemizat la rândul lui în 1747, Petru Pavel Aron și-a păstrat totuși poziția grație intervenției Sfântului Scaun, care l-a desemnat vicar apostolic. Prestigiul lui a fost totuși afectat iremediabil de acest conflict prelungit, în care o bună parte a protopopilor s-au afirmat ca susținători ai episcopului legitim⁶. Sub umbra sinodului se întrevădeau însă figurile lui Grigore Maior și Silvestru Caliani, beneficiarii potențiali ai unei schimbări de conducere, care nu doreau să-i lase vreun avantaj în această competiție colegului de generație ce luase deja prim-planul⁷.

Moderația și subordonarea față de intențiile curții l-au păstrat pe Aron în grațiile Vienei, aducându-i în cele din urmă numirea episcopală în 1752, după retragerea lui Klein, și instalarea oficială în scaunul de la Blaj în 1754⁸. Deceniul petrecut la conducerea diecezei de Făgăraș a corespuns unei epoci de criză din existența Bisericii Române Unite, el trebuind să facă față contestărilor ortodoxe, reluate cu vehemență în a doua jumătate a deceniului al șaselea. Sub efectul toleranței tereziene, care a dus în 1761 la numirea unui episcop ortodox în Transilvania și la separarea credincioșilor de rit grec în două comunități confesionale distincte, ierarhia greco-catolică a pierdut peste trei sferturi din populația peste care își exercitase până atunci conducerea spirituală. Păstorirea lui Petru Pavel Aron a fost, de aceea, perioada unei necesare asumări identitare și a construirii mecanismelor care să facă

⁵ Bunea, *Episcopiî Aron și Novacovicî* 4–5. Pentru întoarcerea lui în patrie în 1744, APF, SC, Seconda Serie, Collegio Urbano, vol. 7, f. 207r.

⁶ A. Bunea, *Din istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728–1751)*, Blaj 1900, 212–248; Fr. Pall, *Inochentie Micu-Klein: Exilul la Roma, 1745–1768*, vol. I, Cluj-Napoca 1997, 54–147; O. Ghitta, *Episcopul Manuel Olsavszky și sinodul de la Sibiu din 15–17 mai 1748*, în: S. Mitu/R. Grăf/ A. Sima/ I. Cârja (ed.), *Biserică, societate, identitate. In onorem Nicolae Bocșan*, Cluj-Napoca 2007, 51–64.

⁷ Z. I. Tóth, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean*, București 2001, 188.

⁸ Bunea, *Episcopiî Aron și Novacovicî* 6–34.

posibilă diseminarea mesajului confesional, în primul rând prin intermediul educației și al tiparului⁹. Rezultatele au fost spectaculoase, în ciuda fricțiunilor care au continuat să puncteze relațiile cotidiene la nivelul miciei elite adunate în jurul catedralei din Blaj. Printre altele, ele au condus și la decizia lui Aron de înființare a mănăstirii și seminarului Bunei Vestiri, care să fie scoase de sub influența opozanților lui¹⁰. Preocupat să asigure funcționarea pe termen lung a acestor institute, inclusiv după dispariția sa, arhiereul fondator a căutat neîncetat soluții de finanțare și administrare care să îi supraviețuiască.

Se cunosc deja de mai mult de un secol și jumătate două dispoziții testamentare ale episcopului Aron, redactate la scurt interval, în anii de mijloc ai păstoririi lui. Prima dintre acestea, purtând data 18 iulie 1756 și confirmată un an mai târziu, îi menționa ca beneficiari ai averii pe elevii sărmani din școlile de la Blaj. Cea de a doua, întocmită la 6 noiembrie 1758, într-un moment în care planul inaugurării unui seminar diecezan era pe cale să se concretizeze, restrângea cercul și îi desemna ca moștenitori doar pe viitorii studenți ai noului așezământ¹¹. Schimbările patrimoniale produse după acest moment, prin cumpărarea domeniului fiscal de la Cut, destinat ca fundație permanentă a seminarului Bunei Vestiri, explică intervenția asupra documentelor anterioare. În biografia pe care i-a dedicat-o, Augustin Bunea notase că negocierile purtate în a doua parte a anilor 1760 la curtea imperială pentru validarea intențiilor episcopului Aron și confirmarea statutului moșiei Cut implicaseră referiri și la o a treia variantă de testament și reproduseseră chiar câteva fragmente din acesta într-o notă de subsol, așa cum apărea el citat de un document de epocă¹². Dacă soarta originalului este astăzi greu de precizat, actul a supraviețuit totuși într-o copie autenticată,

⁹ Pentru literatura teologică a acelor ani și dificultățile auto-definirii, vezi C. Barta, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma în operele teologilor greco-catolici (secolele XVIII–XIX)*, ed. revăzută, Cluj-Napoca 2014, 43–70; C. Ghișa, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania (1700–1850). Elaborarea discursului identitar*, Cluj-Napoca 2006, 203–276. Vezi și considerațiile noastre cu privire la această confesionalizare întârziată, R. Nedici, *Formarea identității confesionale greco-catolice în veacul al XVIII-lea: Biserica și comunitate*, București 2013, 335–421.

¹⁰ G.-M. Miron, *The Basilian Monk and the Identity of the Uniate Church in Eighteenth-Century Transylvania*, în: M. Crăciun/ E. Fulton (ed.), *Communities of Devotion: Religious Orders and Society in East Central Europe, 1450–1800*, Farnham 2011, 258–261.

¹¹ T. Cipariu (ed.), *Acte și fragmente latine romanesce pentru istoria biserecei romane mai alesu unite*, Blaj 1855, 56–59.

¹² Bunea, *Episcopii Aron și Novacovici* 308, nota 2.

păstrată într-un fond eterogen al arhivei fiscului ardelean, aflată la Budapesta, tocmai în legătură cu tratativele amintite¹³. Nedatat, el este oricum premergător anului 1764, când ierarhul a pornit în vizitația canonică ce avea să declanșeze boala și apoi moartea lui. Nicăieri nu apare ideea unui astfel de pericol iminent care l-ar fi împins pe testator să își exprime ultimele dorințe, iar cei doi semnatori care certificau autenticitatea copiei, Filotei László și Petru Pop de Daia, nu sugerau nici ei că s-ar fi aflat în fața unui document dictat pe patul de moarte.

În plus, în comparație cu variantele precedente, textul are o dezvoltare mult mai amplă și apare mai atent articulat, fără senzația de improvizație la care trimitea lectura celorlalte. El se deschidea prin afirmarea apartenenței autorului la Biserica Catolică, în forma rezultată prin unirea ecleziastică hotărâtă la sinodul florentin și primită de Aron prin botez și odată cu întreaga lui educație. Nu este deloc surprinzătoare în context insistența asupra primatului petrin, care marca legătura cea mai evidentă cu Roma din perspectiva episcopului. Paragraful continua apoi cu invocarea dinastiei și a sprijinului pe care casa de Habsburg îl oferise Bisericii Unite din Transilvania începând din zilele împăratului Leopold I și până în timpurile recente ale domniei Mariei Tereza. Sigur că putem citi aceste fraze și ca o încercare de *captatio benevolentiae*, ținând cont de solicitarea pe care episcopul urma să facă privind confirmarea de către monarh a fundației schițate în continuare. Totuși, tușele autobiografice din debut, ca și asumarea identității catolice – element în egală măsură simbolic, dar și foarte personal, mai cu seamă într-un astfel de document –, sugerează mai degrabă că suntem în fața unui echivalent în sens politic al mărturisirii de credință. În concepția ierarhului, fidelitatea dinastică o dubla astfel pe cea religioasă, construindu-i acestuia o identitate foarte ferm ancorată în reperele de bază ale Monarhiei din epoca barocă¹⁴.

Petru Pavel Aron construia în continuare o lungă introducere despre întemeierea mănăstirii și seminarului Bunei Vestiri și eforturile lui de a

¹³ MNL OL, F 234, XXI szekrény, Fasc. 10, lit. E, ff. 68r-v și 71r-v. Întrucât documentul se găsește editat integral în Anexa 1, nu vom încărca textul cu trimiteri suplimentare.

¹⁴ Vezi, pentru relația simbiotică dintre confesiune și dinastie ca marcă a ideologiei politice a Habsburgilor austrieci de-a lungul modernității timpurii, A. Coreth, *Pietas Austriaca*, West Lafayette 2004; R. J. W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700. An Interpretation*, Oxford 1979; E. Kovács, *Die österreichische Kirche im Zeitalter des Barock*, în: R. Feuchtmüller/ E. Kovács (ed.), *Welt des Barock*, vol. 2, Wien 1986, 123–140.

asigura întreținerea elevilor, abia aceste paragrafe fiind menite să justifice solicitarea adresată Vienei. El își prezenta demersul ca parte a datoriei de episcop, așa cum fusese stabilită de canoanele conciliului de la Trento. Era propusă în mod repetat imaginea frământărilor sale în legătură cu modul în care să-și îndeplinească misiunea, iar, ulterior, a căilor prin care putea să garanteze dănuirea așezământului. Ocazia se ivise odată cu declanșarea Războiului de Șapte Ani, când, pentru a finanța cheltuielile militare, coroana scosese la vânzare o serie de domenii, printre care și cel de la Cut, achiziționat inițial de cancelarul Gábor Bethlen, dar repus de acesta pe piață la scurt timp. Informat despre oportunitate și primind aprobarea din partea directorului cauzelor fiscale și a Camerei Aulice, episcopul Aron convocase sinodul pentru consultări, obținând promisiunea unei contribuții din partea clerului, înainte de a face oferta de cumpărare a moșiei¹⁵.

Testamentul său căpăta practic, din momentul acela, tonul unei scrisori fundamentale, menită deci să fixeze condițiile de exploatare a bunurilor transmise în folosul seminarului înființat la Blaj. Egumenul mănăstirii Bunei Vestiri, care îndeplinea și funcția de rector al seminarului, trebuia să se arate în permanență credincios și supus hotărârilor Sfântului Scaun, Monarhiei Habsburgilor și episcopului de Făgăraș. El avea întreaga libertate a gestionării fondurilor destinate întreținerii elevilor sărmani, dar era obligat ca, la cererea ierarhului, să dea socoteală deplină de modul întrebuințării lor. De altfel, Aron le impunea succesorilor lui pe tronul episcopal să nu pretindă nimic din respectivele venituri, în schimb să protejeze interesele mănăstirii și ale seminarului. Mai mult, el le trasa un proiect de viitor, îndemnându-i să-i urmeze exemplul și să adauge danii proprii la această fundație, în așa fel încât să devină realizabil proiectul enunțat de împăratul Leopold I la începutul secolului, prin deschiderea de școli la Făgăraș și Hațeg, dar și în Hălmagiu și la Rășinari. Un prim pas fusese deja făcut la Alba Iulia, unde mănăstirea restaurată prin grija episcopului primise și roluri educaționale¹⁶. Fiind lipsită la acel moment de venituri proprii, ea căpăta dreptul de a se împărtăși din avantajele exploatarei moșiei Cut, urmând însă ca eventualele bunuri ce ar fi fost recuperate în viitor pe seama acesteia să intre în patrimoniul seminarului și să fie administrate în comun. În fine, regimul de

¹⁵ Detaliile acestei tranzacții la Bunea, *Episcopii Aron și Novacovici* 301–302.

¹⁶ Bunea, *Episcopii Aron și Novacovici* 313–319.

viață la care se supuneau cei admiși la Blaj era surprins într-un paragraf aparte, devenind în felul acesta normativ odată cu așteptata confirmare din partea împărătesei. El întărește ceea ce cunoaștem din descrierile contemporanilor¹⁷, insistând pe un model ascetic de viață monastică, cu excluderea din alimentație a produselor din carne și lapte. Probabil că tocmai controversese și rezistența pe care le generase în sânul comunității monastice blăjene și, de aici, temerea că după moartea lui ar putea interveni anumite relaxări, l-au determinat pe Petru Pavel Aron să accentueze această cerință și să reclame ca orice abatere să fie sancționată prin apel la Scaunul Apostolic.

Partea a doua a documentului enumera sursele de venit de care urma să beneficieze seminarul diecezan, în completarea domeniului Cut. El relua și extindea lista conținută deja de testamentul încheiat în 1758, menționând, pe rând, toate investițiile făcute de episcopul Aron în cei aproape zece ani de mandat în fruntea diecezei. Îmbunătățirile aduse domeniului episcopal devin grăitoare pentru talentul administrativ al acestui arhiereu implicat în acei ani pe atât de multe fronturi paralele: viile sădite în Petrisat, Tiur, Blaj, Mănărade, prisăcile așezate la Cărbunari, Vulcan și Fântâna Ohabei, jumătate din iazul de la Traian, realizat printr-o investiție comună cu călugării din mănăstirea Sfintei Treimi, morile ridicate la Traian și în Mănărade, alături de cea cumpărată în Tiur, taxa de la podul edificat peste Târnava, împreună cu claca datorată de locuitorii din Glogoveț și Lupu, dependințele construite în Mănărade, fără a uita de tipografia repusă în funcțiune la Blaj și de dobânda împrumutului de 3.000 de florini renani acordat Camerei Aulice cu prilejul războiului cu Prusia. Lor li se adăugau cărțile dăruite bibliotecii din Blaj, la care trebuiau să aibă acces egal călugării celor două mănăstiri, respectiv elevii seminarului diecezan, fără a putea fi vreodată înstrăinate. O completare marginală, aparținând aceleași mâini de secretar (nu singura, de altfel, ceea ce ridică unele semne de întrebare în privința redactării exacte a copiei pe care o avem în față), preciza, ca ultim amănunt, că și finanțarea pentru cele opt locuri în seminar, obținută prin reducerea taxei de școlarizare a elevilor români, era de inclus tot în rândul avantajelor lăsate moștenire de ierarhul unit.

În încheierea testamentului său, episcopul Aron își îndrepta glasul către instanțele de care depindea aprobarea intențiilor lui – Roma și Viena –, arătând că proiectul finanțării în această formă a seminarului Bunei Vestiri

¹⁷ S. Micu, *Istoria Românilor*, ed. Ioan Chindriș, vol. II, București 1995, 336–338.

avea ca finalitate tocmai consolidarea unirii religioase. Venind în întâmpinarea dorințelor papalității și ale dinastiei, ierarhul nu se îndoia că inițiativa lui urma să fie bine primită de cele două autorități. Cu tot optimismul exprimat aici, problema confirmării imperiale a statutului de fundație permanentă pentru moșia de la Cut avea să treneze vreme de mai mulți ani, statul habsburgic nedorind să lase din mâini atât de ușor veniturile ce puteau rezulta pe timpul sedisvacanței episcopale¹⁸. Abia după tratative prelungite purtate la curte de episcopul Rednic, dar care au depășit cadrele bilaterale, implicând și alți actori instituționali și privați, s-a reușit obținerea acordului Mariei Tereza pentru soluția dorită de fostul arhiereu, cu o serie de condiționalități însă, menite să salvgardeze integritatea domeniului episcopal¹⁹.

Datorăm, de altfel, insistenței cu care oficialii camerali au urmărit sechestrarea bunurilor episcopale și accesul privilegiat pe care documentele create cu acel prilej ni-l oferă în spațiile de locuire și reprezentare ocupate în timpul vieții de episcopul Petru Pavel Aron. Pe lângă reședința oficială din Blaj, al cărei decor juxtapunea elemente proprii cu cele moștenite de la locatarii precedenți și unde latura instituțională era dominantă, cum vom vedea îndată, prelatul menținuse în ultimii ani un domiciliu secundar la Sibiu, motivat de nevoia contactelor frecvente cu instanțele politice ale principatului. Contractul de închiriere, semnat în 1761 cu senatorul Bartholomäus Baussner, prevedea cedarea pentru folosința episcopului a unei locuințe în Reisnergasse (astăzi, strada Avram Iancu) contra sumei anuale de 70 de florini renani, proprietarul obligându-se să facă toate reparațiile necesare înainte de mutarea ierarhului²⁰. Faptul că mobilierul nu apărea menționat ca parte a înțelegerii ar sugera că inventarul întocmit în primele zile ale lui mai 1764, cu o întârziere provocată de tergiversările atribuite vicarului Rednic, reda o situație care se datora în mod direct gustului și necesităților ilustrului chiriaș²¹.

¹⁸ Vezi, pentru folosirea dreptului de patronat ca element al politicii fiscale, J. Bahlcke, *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie: Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790)*, Stuttgart 2005, 77–78.

¹⁹ Prezentarea cea mai completă rămâne Bunea, *Episcopi Aron și Novacovici* 309–312. Subiectul ar merita însă reluat în lumina numeroaselor materiale inedite, piese ale acestui dosar găsindu-se răspândite în arhivele din Cluj, Alba Iulia, Budapesta și Viena.

²⁰ OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, f. 54r.

²¹ OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, ff. 35r–v, 79r și *infra*, Anexa 4, la care trimitem în continuare implicit.

Interioarele camerelor ocupate de Aron, distribuite pe două niveluri, se rezumau la strictul necesar, în consonanță cu firea episcopului, dar, poate, și cu rolul de reședință temporară atribuit casei sibiene. Singurele piese care ieșeau cumva în evidență, dovadă și atenția acordată lor în document, erau patul aflat într-una din încăperile de la etaj, dotat cu o saltea de paie și acoperit cu o cuvertură din lână verde decorată cu franjuri aurii, un scaun al cărui șezut era îmbrăcat în piele roșie, făcând probabil pereche cu cele similare descrise la Blaj, o față de masă țesută din mătase albă și roșie pe un fond din pânză roșie, precum și draperiile verzi de la ferestre și cele câteva covoare amintite în treacăt. În rest, un număr mare – inexplicabil chiar – de obiecte funcționale descrise ca fiind dintre cele mai comune: alte două paturi, cinci mese la etaj și două în camerele de jos, nu mai puțin de 17 scaune împărțite pe cele două palieri. Este posibil ca acumularea lor să se fi produs în timp, cu o destinație devenită incertă, tot așa cum redactorii documentului identificau depozitați aici câțiva prapuri proveniți de la biserica din Rășinari, niște uși de altar încă nedecorate sau mai multe acoperămintе de tetrapod. Enumerarea mai cuprindea două candelabre și o lampă de interior realizate din bronz, dar în cazul primelor se făcea observația uzurii lor evidente. Surprinde totuși, dat fiind rolul public asumat în raport cu decidenții politici din capitala principatului și ocaziile de socializare pe acesta care le implica, lipsa de fast a veselei, confecționată în totalitate din materiale nenobile – cositor în cazul lingurilor și al lingurițelor pentru cafea, ca și în cel al farfuriilor, sticlă obișnuită pentru paharele, carafele și ceștile de cafea. De asemenea, cele câteva vase cu vin aflate în pivnița locuinței erau și ele evaluate ca nefiind de o calitate deosebită. Spre comparație, deși silit să locuiască într-o comunitate rurală, la Rășinari, și având venituri nominale mai modeste, eparhul ortodox contemporan, Dionisije Novaković, putea afișa la masă mai multe cuțite cu mânerule lucrate în argint, două ibrice din același metal prețios, ca și un set de cești de porțelan²².

Camera episcopului păstra încă o serie de cărți, formând o mică bibliotecă privată cu destinație practică, cele mai multe titluri indicând o utilitate liturgică: ediții românești ale Octoihului, Liturghierului și Psaltirii – de presupus, în versiunea apărută la Blaj –, ale Triodului și Penticostarului – la acea dată încă nepublicate sub tipar greco-catolic și deci, cel mai probabil,

²² OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 546, ff. 530r, 530v–531r.

într-o variantă de București sau Râmnic –, dar și un Nou Testament – cu siguranță ediția bălgrădeană din 1648 –, alături de un Minei slavon foarte uzat și de o copie manuscrisă a unui Triod, de asemenea slavon. Tot o motivație pragmatică putem atribui și prezenței în biblioteca ierarhului a lucrării de drept canonic semnată de Ludwig Engel, în aceeași ediție ori poate alta în care fusese regăsită și printre cărțile consultate de predecesorii lui, Ioan Pataki și Inocențiu Klein²³. În fine, sferei teologice îi aparțineau un tratat manuscris, al cărui titlu generic nu ne permite să intuim nici autorul și nici subiectul de care se ocupa, precum și o tipăritură menționată doar cu numele autorului, Pierre-Louis Danes²⁴, sub care este mai probabil să întrezărim cea mai celebră dintre operele lui, *Institutiones Doctrinæ Christianæ*, care expunea materia teologiei dogmatice și morale sub forma unui catehism, destinat inițial educației studenților din seminarul de la Ypres. Ultima intrare din secțiunea rezervată cărților, *Flosculus veritatis de Ecclesiarum Unione*, trimite la cel dintâi din seria catehismelor justificative ale unirii religioase apărute la Blaj sub îndrumarea episcopului Aron, folosit probabil de acesta ca referință cotidiană. Titlul latin, fără indicarea vreunei alte limbi a textului, împreună cu informația că era vorba de un volum încă nelegat, nu lasă vreun dubiu că exemplarul în cauză făcea parte din ediția publicată la Viena în 1752, care nu a mai ajuns însă să fie distribuită din motive rămase obscure²⁵.

Lista acestor cărți personale este cu atât mai importantă cu cât inventarul realizat contemporan la Blaj nu a căutat să descrie decât obiectele din apartamentele aflate în folosința directă a episcopului²⁶, astfel că nu avem păstrată o listă similară a volumelor intrate în fondul comun al mănăstirii, dar pe care Petru Pavel Aron le amintea în testamentul său. Dată fiind însă organizarea spațiului interior al castelului episcopal din Blaj, registrul întocmit în aprilie 1764 reda cu fidelitate un instantaneu al arhivei diecezane, găzduită, în majoritate, în camerele locuite de arhieru. În prima dintre ele,

²³ Chindriș, Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein 364–365; Miron, Books and Confessional Identity 165.

²⁴ N. Huyghebaert, Danes (Pierre-Louis), în: *Biographie Nationale*, vol. 32, Supliment, tom 4, Fasc. 1, Bruxelles 1964, col. 127–132.

²⁵ Bunea, *Episcopii Aron și Novacovici* 369 și 358, în notă; Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea a II-a (1752–1783), ed. O. Bârlea, *Perspective* 14–16, 1991–1993, 22; Barta, *Tradiție și dogmă* 53–62.

²⁶ OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, ff. 69r–74v. Exceptând referințele punctuale, discuția care urmează are la bază textul editat în Anexa 2.

care servea ca dormitor, exista un dulap de mari dimensiuni, rămas de pe vremea episcopului Klein, în care erau păstrate, mai întâi, documentele de natură juridică: scrisorile fundaționale ale Blajului și cele referitoare la schimbul de moșii care a condus la acordarea domeniului de aici, actele de introducere în stăpânire a ierarhilor Klein și Aron, ca și bulele papale de numire a episcopilor și diversele facultăți concese lor, împreună cu fascicule ale corespondenței cu Roma. Un al doilea segment important era reprezentat de documentele cu valoare administrativă, atât cele care țineau de viața eparhiei, precum diversele decizii sinodale, cât și cele privind chivernisirea proprietăților ecleziastice sau colectarea censului catedralic. Un ultim grupaj distinct îl constituiau documentele rezultate din activitatea recentă a episcopului Aron: actele referitoare la constituirea companiei românești de cavalerie, corespondența pe tema schimbării ritului și a căsătoriilor mixte cu parteneri de rit latin, statistica preoților întocmită de comisia imperială condusă de generalul Buccow. Caracterul eterogen al conținutului acestui prim dulap era completat de documente amestecate din secolul al XVII-lea, precum scrisoarea privilegială emisă în favoarea clerului românesc de principele Gábor Báthory în 1609 sau condițiile impuse episcopului de la Bălgrad un an mai târziu, ori chiar fără legătură cu mediile românești, ca în cazul fasciculului privitor la conflictul în care fusese implicat colegiul reformat din Aiud. Poate pentru că erau însoțite de acte oficiale care le atestau autenticitatea, erau incluse pe această listă și trei relicvarii, dintre care unul primit în dar de la Roma, iar altul, cu origini constantinopolitane, ajuns la Blaj prin intermediul arhimandritului Leontios Moschonas.

În cea de a doua încăpere exista de asemenea un dulap, de data aceasta deschis, provenit și el de la episcopul Klein, cu o cuprindere cronologică mult mai limitată. Documentele aflate aici datau, în general, din timpul păstoririi lui Petru Pavel Aron, fiind vorba de corespondență întreținută cu oficialii principatului și cu clericii din subordine, acte referitoare la numirea proto-popilor, protocoale consistoriale și cauze implicându-i pe preoți, însemnări din timpul vizitațiilor canonice, petiții ale clerului și negocieri purtate pe tema beneficiilor acestuia, informări în legătură cu opoziții unirii cu Roma, ca și un rezumat al deciziilor comisiei imperiale care atribuiseră bisericile parohiale cultului greco-catolic sau celui ortodox. Un loc substanțial îl ocupau și cele 134 de volume moștenite de la același Inocențiu Klein, o cifră

surprinzător mai mare decât cea inclusă în inventarul cunoscut din 1747²⁷, păstrate așadar ca o colecție separată cât timp încă trăia proprietarul lor de drept.

În fine, un al treilea depozit de arhivă funcționa în spațiile publice ale castelului episcopal, adăpostit și el de un mobilier instalat prin grija episcopului Klein, în care documentele erau aranjate în cutii și înscrise într-un catalog care să ajute la identificarea lor facilă. Tocmai de aceea autorii inventarului de față nu au crezut necesar să redea conținutul integral al cutiilor, semnalând doar câteva documente referitoare la numirile de episcopi, stăpânirea asupra bunurilor ecleziastice, diverse anchete și procese conduse de tribunalul diecezan. Era indicată și aici prezența unor relicve sfinte, motivată pesemne de considerente similare celor de mai sus. Această descriere detaliată și destul de completă a ceea ce exista ca informație documentară la Blaj la mijlocul secolului al XVIII-lea constituie o mărturie extrem de prețioasă asupra conservării memoriei scrise în mediile episcopiei unite și un reper pentru setarea așteptărilor istoricilor de astăzi.

În aceeași categorie a bunurilor care aparțineau instituției episcopale și nu persoanei episcopului intrau apoi veșmintele liturgice și obiectele din metal prețios folosite pentru celebrarea serviciului divin. Regăsim pe această listă atent întocmită piese dispartate, care nu par să fi alcătuit la momentul respectiv mai multe rânduri de odăjdii, ci au fost rodul acumulării în timp. Cele mai bine reprezentate erau omoforul și sacosul, fiecare cu câte patru intrări în inventar. Dacă în cazul primului obiect descrierile erau repetitive, sugerând respectarea unui tipic foarte strict sub aspectul materialului și a culorii – mătase albă, cu un decor limitat la franjurii aurii de pe margini –, în schimb sacosurile erau mai clar individualizate. Pe lângă unul alb și altul roșatic, din mătase, exista un al treilea, tot din mătase roșie, țesut cu fir de aur și încheiat cu nasturi din argint auriu, care avea aplicată o imagine a Mântuitorului, de asemeni din argint auriu, iar al patrulea, și el de culoare roșie, era decorat cu flori aurii și cu o bordură de franjuri argintii și utiliza pentru închidere nasturi din argint auriu. Urmau, în ordine descrescătoare, trei patrafire bogat ornamentate, unul alb cu flori, franjuri și nasturi aurii, un altul țesut cu fir de aur și argint și prins cu nasturi din argint auriu, în fine, al

²⁷ M. Tampa, Din începuturile bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747, *Biblioteca și Cercetarea* 3, 1979, 126–145.

treilea, de culoare roșie, împodobit cu flori argintii și încheiat cu nasturi de aceeași culoare. Cele două stihare amintite în inventar erau ambele albe, cu un decor similar de flori aurii și, respectiv, argintii, alături de care figura un veșmânt cu rol similar, dar mai modest, realizat dintr-o pânză subțire, albă. Lor li se adăugau două seturi de mânecute din in foarte fin, primul cusut cu fir de aur și argint și încrustat cu perle, iar cel de al doilea, având culoarea roșie, ornamentat cu cruci țesute și cu franjuri aurii. Bedernițele, două la număr, erau și ele bogat decorate, una cu fir de aur și argint și cu perle, iar cealaltă, din mătase, cu fețe de culori diferite, alb și roșu, având adăugate flori și franjuri aurii. Registrul veșmintelor și al culorilor era completat de un brâu de mătase policrom cu ciucuri aurii și de o mantie din mătase azur.

Astfel întocmit, inventarul apare per ansamblu mai puțin strălucitor decât cel realizat după decesul episcopului Pataki, când atât numărul pieselor, cât și gama coloristică erau mai importante²⁸. Așezând în paralel cele două liste, este aproape imposibil să suprapunem informațiile și să recunoaștem în obiectele descrise în 1764 pe cele care existaseră și trei decenii și jumătate mai devreme. Cum este greu de crezut ca uzura să le fi afectat într-un interval atât de scurt și într-o asemenea proporție, este mai probabil fie că veșmintele liturgice treceau printr-un proces de adaptare permanentă, materialul fiind refolosit pentru a croi noi elemente de garderobă sau de decor, fie că ele pur și simplu se pierduseră la transferul sediului episcopal la Blaj. Remarcăm același fenomen și comparând datele de aici cu cele înscrise în 1785, prin grija episcopului Ioan Bob²⁹. Deși rata de conservare pare mai ridicată, existând numeroase piese descrise ca fiind vechi, totuși părți notabile din zestrea existentă cu două decenii înainte dispăruseră. Este cazul sacosului care prezenta imaginea Mântuitorului, ce nu mai era menționat, ajungând până în acea epocă doar cel roșu cu flori aurii, a mânecutei lucrate cu fir de aur și argint ori a bederniței în două culori. Totodată, numărul odăjdiilor adăugate recent sugerează intensitatea procesului de înnoire a garderobei la fiecare instalare de ierarh, ceea ce sigur că afecta negativ menținerea pe termen lung a celor precedente, care își pierdeau utilitatea.

²⁸ Pentru comparație, vezi Miron, Culoarea 81–83.

²⁹ D. Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*, București 2005, 377–381.

În schimb, obiectele liturgice și cele asociate demnității episcopale se transmiteau cu mult mai multă consecvență de la o generație la alta, datorită încărcăturii simbolice sau a valorii lor de tezaur. Asta și explică prezența numeroasă în reședința episcopală din vremea lui Aron a crucilor de altar, realizate din aur și argint sau din lemn montat în argint, precum și a patenelor și potirelor, adesea formând seturi conținute în cutii dedicate. Fără îndoială că tot aceste calități erau responsabile și pentru acumularea unor lucruri ce rezultaseră de pe urma reciclării unora mai vechi, cum erau nasturii din metal scump, franjuri auri sau stelele decorative ce puteau fi aplicate pe veșminte. Un rol mult mai evident îl aveau cele câteva candelabre din argint, acoperămintele de altar, aerele țesute din mătase, cădelnița și vasele pentru abluțiune din argint aurit. Alături de toate acestea erau înregistrate, fără să fie însoțite de explicații suplimentare, un antimis, un medalion din ceară de forma *Agnus Dei* și încă o casetă cuprinzând relicve ale sfinților. Ca însemne purtate de episcop existau, de asemenea, două mitre prețios decorate, un engolpion atârnat pe un lanț din argint aurit și un al doilea, din argint, menționat de o completare ulterioară³⁰, un tricher parțial aurit și având încrustate perle, un inel, ca și două cărje arhieresti, una din argint, iar cealaltă din cupru aurit, acestea din urmă însoțite de o husă din mătase țesută cu fir de aur și argint. Separat erau păstrate obiectele considerate moștenire de la episcopul Klein, unele însă cu siguranță mai vechi, fiind inclus aici medalionul dăruit lui Athanasie Anghel de către împăratul Leopold I, dimpreună cu o cruce pectorală din aur și alta din argint aurit și un inel ornat în centru cu un safir și pe margine cu un diamant. Privind în perspectivă inventarele întocmite în 1731, 1764 și 1785, subscriem observației că îmbogățirea colecției de odoare nu s-a aflat printre preocupările ierarhilor de la Blaj, cu atât mai puțin în epoca ascetului Aron³¹, obiectele descrise până aici având analogii în celelalte două documente și provenind mai degrabă din danii.

Simplitatea arhierelui transpare, de altfel, și din descrierea rezervată interioarelor private ale apartamentelor episcopale. În camera principală exista, pe lângă dulapul deja amintit, un pat cu baldachin, cuvertură și saltea

³⁰ OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, f. 77r.

³¹ G.-M. Miron, Între privat și public. Între gustul personal și reprezentarea în spațiul public. Din moștenirea episcopului Ioan Giurgiu Pataki, în: I. Boldea (ed.), *Globalization and Intercultural Dialogue. Multidisciplinary Perspectives. Section: History*, Târgu Mureș 2014, 69.

de paie, în vreme ce un divan din lemn de pin era dispus, probabil, în cea de a două încăpere. Tot în dormitor se aflau câteva scaune îmbrăcate în piele roșie, aparținând unui set împrăștiat în tot castelul, dar și alte șase scaune din lemn vopsit în verde. Cea din urmă pare să fi fost culoarea dominantă, la fel ca și la Sibiu, draperiile de la ferestre și cele plasate în dreptul ușilor de trecere dintre camere având aceeași tentă, fără a putea estima dacă vorbim de o alegere personală a lui Petru Pavel Aron sau de preluarea unor elemente deja existente sub predecesorii lui. Decorul acesta alcătuit din piese dispartate mai includea un ceas agățat pe perete, cu schimbarea destinației inițiale, care fusese de ceas de masă, ca și o capcană pentru șoareci. Mobilierul era completat de o gamă largă de accesorii textile, precum așternuturi de pat, fețe de pernă, prosoape, fețe și șervete de masă, toate însă fără indicarea vreunui material sau decor care să le confere prețiozitate. Senzația de modestie este întărită de lista lapidară cuprinzând veșmintele cotidiene ale episcopului Aron: câteva reverende uzate, o mantie de interior, o pălărie, cinci rânduri de lenjerie de corp, mai multe veste, o capă din blană de lup încă neterminată, o scufie de noapte, patru potcapuri și două căciuli de blană de jder, acestea din urmă dăruite însă unor apropiați. În celelalte încăperi ale castelului aveau să mai fie identificate câteva obiecte care îi aparținuseră ierarhului și pe care acesta le oferise din timpul vieții slujitorilor credincioși. Secretarul său primise o învelitoare de pat din bumbac, iar bucătarul, care îl îngrijise pe durata bolii, o mantie uzată, conform unor dispoziții transmise doar oral.

Descrierea continua așadar cu spațiile comune din reședință, partea cea mai consistentă fiind rezervată tacămurilor și veselei. Și aici, întocmai ca la Sibiu, predominau vasele din cositor și cupru și paharele din sticlă simplă. Ca indiciu al unei preferințe proprii episcopului, este de remarcat prezența serviciului incomplet de cafea, cu un număr inegal de cești și farfurii, dar care îl dubla astfel pe cel regăsit în locuința din capitala principatului, evocând gustul pentru o băutură și un tip de răgaz și socializare asociat ei de dată încă recentă³². Printre alte câteva obiecte comune de mobilier, ieșea în

³² D. do Paço, Comment le café devint viennois: Métissage et cosmopolitisme urbain dans l'Europe du XVIIIe siècle, *Hypothèses* 15, 1, 2012, 343–353. O privire mai largă, orientată către locul de origine a acestei mode, cu înglobarea spațiilor românești de pe celălalt versant al Carpaților, la O. Senciuc, Exotic Brew? Coffee and Tea in 18th-Century Moldavia and Wallachia, în: A. Jianu/ V. Barbu (ed.), *Earthly Delights: Economies and Cultures of Food in*

evidență masa rotundă acoperită cu piele de cerb, care însă nu avea parte de o localizare precisă în interiorul castelului episcopal. Activitatea lui Aron era mai direct evocată de prezența în camera de lucru a secretarului a celor două sigilii episcopale, în format mare și mic, în timp ce geanta de călătorie din piele neagră trimitea la deplasările frecvente ale arhiereului. Tot în legătură cu acestea, dependențele castelului adăposteau o confortabilă trăsură cu două locuri, un echipaj de șase cai împreună cu hamurile complete, un alt cal de călărie cu harnașamentul necesar și un rând de curele uzate folosite pentru înhămarea la care de transport.

În finalul acestei treceri în revistă a lucrurilor care existau în reședința episcopală de la Blaj la momentul 1764, merită să insistăm și asupra absenței remarcabile din inventar a oricărei referiri la tablourile care aveau să alcătuiască o galerie de portrete bine populată peste numai 20 de ani³³. Or, tocmai caracterul articulat și în același timp eterogen al colecției de pictură face improbabilă construirea ei doar în intervalul care separă acest inventar de cel întocmit la începutul păstoririi lui Ioan Bob. De fapt, putem coborî cu cel puțin un deceniu limita superioară prin prisma relatării oculare a lui József Benkő, care nota că văzuse în timpul vizitei efectuate în 1777 portretele episcopilor de până la Rednic, pe cel al primului prepozit al mănăstirii Sfintei Treimi, Leontios Moschonas, ca și pe ale mai multor monarhi austrieci³⁴. Așa cum ne dezvăluie această înșiruire, acumularea picturilor a avut două rațiuni principale, una de demonstrare a fidelității dinastice, iar cealaltă de consolidare a memoriei instituționale. În privința celei dintâi, știm că imaginea Habsburgilor a fost promovată intens la nivel vizual prin cele mai diverse medii în lunga domnie a Mariei Tereza, inclusiv prin distribuirea de portrete spre toate colțurile Monarhiei³⁵. Nu ar fi exclus ca daniile de acest fel îndreptate către Blaj să nu se fi limitat la reprezentările cuplului imperial

Ottoman and Danubian Europe, c. 1500–1900, Leiden 2018, 127–146; C. Vintilă/ G. Calvi/ M. Pakucs-Willcocks/ N. Roman/ M. Wasiucionek, *Lux, modă și alte bagatele politicești în Europa de Sud-Est în secolele XVI–XIX*, București 2021, 228–235.

³³ Înregistrarea lor s-a făcut în două liste succesive, Tatai-Baltă/ Mârza, *Obiecte cu valoare de patrimoniu 272–273 și Dumitran, Un timp al reformelor 380–381*.

³⁴ J. Benkő, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus*, vol. I, tom II, Viena 1778, 585.

³⁵ Vezi, în acest sens, studiile reunite de W. Telesko/ S. Hertel/ S. Linsboth (ed.), *Die Repräsentation Maria Theresias: Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung*, Wien 2020. Pentru prezența unor portrete imperiale în colecții ardelenice, vezi N. Sabău, *Meta-morfoze ale barocului transilvan*, vol. 2: *Pictura*, Cluj-Napoca 2005, 337–341.

și la cea a fiului și coregentului Iosif II, ci să fi ilustrat și generațiile anterioare, cu precădere împărații Leopold I și Carol VI, al căror nume era direct legat de întemeierea Bisericii Unite din Transilvania și de dotarea ei cu domeniul episcopal.

Pentru a doua tipologie, avem indiciul afișării unor tablouri ale înaintașilor în reședința ierarhilor greco-catolici cel târziu din prima jumătate a episcopatului lui Athanasie Rednic. Samuil Micu plasa în castelul din Blaj întâmplarea miraculoasă a desprinderii de pe perete a tabloului în care era figurat fostul episcop, Inocențiu Klein, ca semn prevestitor al decesului lui întâmplat la Roma, în 1768³⁶. Semnificația pasajului acesta din lucrarea istoricului, cu trimiteri la legitimitatea ca arhiepiscop pe care o păstrase Klein în dauna atât a lui Aron, cât și a lui Rednic, face improbabilă alegerea lui ca subiect al unui unic portret cu care să fi debutat colecția din reședința episcopală pe timpul mandatelor celor doi. Trebuie adăugat și că inventarul din 1785 semnala prezența unor reprezentări mai diverse decât doar a figurilor de episcopi, sugerând un obicei social extins la nivelul elitelor greco-catolice și rezultat al unor comenzi personale. Ar fi altfel greu de explicat includerea aici a efigiilor agentului la curte, Ioan Neagoe, sau cea a unui ofițer în compania românească finanțată din banii clerului în Războiul de Șapte Ani. În fine, pentru o datare mai timpurie a începuturilor acestei colecții pledează și cele câteva portrete care înfățișau personaje din veacul al XVII-lea, precum episcopul Sava Brancovici și unii principii și principese, a căror identitate fusese uitată între timp³⁷. Credem, deci, că absența din lista bunurilor episcopale a oricărui tablou nu semnifică și lipsa lor deplină din colecțiile Blajului la 1764. Întrucât inventarul realizat atunci a înregistrat doar situația din apartamentele în care locuise episcopul Petru Pavel Aron în castelul din Blaj, este probabil ca ele să fi trecut neobservate dacă erau adăpostite în spațiile mănăstirii, așa cum, de altfel, s-a întâmplat și cu colecția de carte din bibliotecă.

Detaliile numeroase din documentele succesiunii episcopului Aron, care ne permit să pătrundem în intimitatea unei lumi despre care nu avem, cel mai adesea, decât perspectiva raporturilor birocratice impersonale, trebuie însă citite și din perspectiva decalajului dintre public și privat pe care ele îl

³⁶ Micu, *Istoria Românilor*, vol. II, 327–328.

³⁷ Dumitran, *Un timp al reformelor* 380–381.

surprind. Nimic din ceea ce l-a înconjurat pe arhiereul unit în existența cotidiană și este dezvăluit de inventarele întocmite la Blaj și Sibiu nu se găsește menționat în testamentul redactat de el. Absența este cu atât mai stranie, cu cât alți prelați greco-catolici ardeleni din aceeași perioadă au folosit ocazia punerii în scris a ultimei lor voințe pentru a hotărî destinația unor bunuri care le aparținuseră și pentru a onora în acest fel amiciția sau slujba îndelungată și credincioasă a unor apropiați. Aflat în exilul roman și fără speranța întoarcerii acasă, episcopul Klein decisese încă din 1765 ca partea cea mai însemnată din mobilierul și vasele rămase la Blaj să îi revină nepotului Ioan, iar restul să fie dăruit mănăstirii și catedralei³⁸. Pe patul de moarte își împărțise și averea din exil, numindu-l pe același Ioan Micu moștenitor universal al bunurilor sale după scăderea tuturor pomenilor și lăsând haine și vase de mai mică valoare servitorului italian³⁹. Aproape două decenii mai târziu, Grigore Maior se ocupa în detaliu în testamentul lui de repartizarea bunurilor mobile păstrate după retragerea din scaunul episcopal, hărăzindu-le pe cele cu rol liturgic catedralei, iar pe restul rudelor și slujitorilor care îi supraviețuiau⁴⁰.

În contrast cu acest model, atitudinea lui Petru Pavel Aron exprima crezul personal că episcopul nu avea nimic al lui, ci totul aparținea diecezei, aplicând, în ultimă instanță, cu maximă strictețe, deciziile Conciliului de la Trento – pe care, cum am văzut, îl cita explicit – cu privire la austeritatea pe care trebuiau să o arate prelații în exercitarea demnității lor⁴¹. Nu doar cum-părarea moșiei Cut și investițiile făcute pentru dezvoltarea capacității economice a domeniului Blaj, dar chiar ignorarea aceasta voită a oricăror legături afective în propriul testament devenea semnul dedicării totale a ierarhului față de Biserica Unită din Transilvania. Aron pare să fi fost atât de obsedat de justificarea și întărirea fundației în favoarea mănăstirii Bunei Vestiri, încât renunța chiar și la reglementarea prin dispozițiile ultime a ritualului pe care îl dorea urmat în cazul înmormântării sale și a pomenirilor

³⁸ Z. Pâclișanu (ed.), *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein: 1746–1768*, București 1924, 143.

³⁹ A. L. Tăutu, Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu-Klein, *Bună Vestire: Organ de zidire creștină* 9, 4, 1970, 63.

⁴⁰ Cipariu, *Acte si fragmente* 39–55.

⁴¹ Decretum de reformatione generali, cap. 1, în: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, ed. Giuseppe Alberigo et al., Bologna 1973, 784.

pentru iertarea păcatelor. Simțea, probabil, că o astfel de alăturare ar fi fost în detrimentul concentrării pe care textul lui trebuia să o păstreze pentru a fi convingător în fața decidenților chemați să îl ratifice. Alături de lipsa de apetență pentru orice decoruri pe care o mărturisesc ambele inventare, această golire de referințe private a testamentului întărește, deci, tușele unui portret dominat de ascetism și de asumarea rolului de ierarh în slujba instituției ecleziale a lui Petru Pavel Aron.

Lista abrevierilor:

APF, SC	Archivio per l'Evangelizzazione dei Popoli o de Propaganda Fide, Scritture riferite nei Congressi.
MNL OL, F 234	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, Erdélyi országos kormányhatósági levéltárák, Erdélyi kincstári levéltár, Erdélyi fiscalis levéltár.
OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn.	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammer und Finanzministerium, Ungarisches Kammerale, Kammerale Siebenbürgen.

Anexe

1.

Blaj, 22 martie 1764. *Testamentul episcopului de Făgăraș, Petru Pavel Aron, în favoarea mănăstirii din Alba Iulia și a mănăstirii și seminarului diecezan al Bunei Vestiri de la Blaj.* Copie autenticată: MNL OL, F 234, XXI szekrény, Fasc. 10, lit. E, ff. 68r–v, 71r–v; validare prin două sigilii în ceară aplicate sub semnaturile de pe ultima filă. Un alt exemplar, în copie simplă: MNL OL, F 234, XXI szekrény, Fasc. 8, lit. K, ff. 248r–249v.

/f. 68r/ In Nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti Amen.

In Nomine D[omi]ni nostri Iesu Christi, et Sacrae ejus Resurrectionis assidue mente resolvens Supremum illum vitae meae diem, quo communem ingresurus viam animam meam Suo redditurus sum Creatori, et commune soluturus debitum, quam a Genitoribus, et per Sacrum regenerationis Lavacrum à Deo accepi, subindeq[ue] Catholice educatus semper et ubiq[ue] fovere, et profiteri studui, meorum trado Universitati Filiorum Hæreditatem; eam scilicet, quam Patres nostri constanter professi nobis in scriptis reliquerunt, quamq[ue] etiam in Sacra Florentina Synodo unanimiter confirmatam cunctis credendam tradiderunt, Sacro Sanctam scilicet Fidem Catholicam, indissolubilem nempe nexu[m], et Unionem Ecclesiarum sub uno Capite X[Chris]ti D[omi]ni in Terris Vicario, et Divi Petri Successore Romano Pontifice, Perpetuam item subjectionem, observantiam, et Fidelitatem erga piissimam n[ost]ram Fundatricem, Augustissimam Domum Austriacam, cujus beneficio, provisione, et uberrima munificentia Ecclesia isthæc et Salvificæ Fidei lumen recepit, et in eadem a diebus Gloriosæ memoriæ, Divi Leopoldi, dum viveret, Romanorum Imperatoris ad hæc usq[ue] tempora benigne protecti, atq[ue] provisi sub umbra alarum suarum pacifice vivit, et corroboratur, certa, quod et amplius magis magisq[ue] protegetur, atq[ue] fovebitur.

Quia vero Dei, et Apostolicæ Sedis Gratia, et Augustissimæ Imperatricis, ac Reginæ App[osto]licæ⁴² Clementia, nullis prorsus meis meritis, per Apostolatus munus factus sum pauperu[m] Parens, dicti memor Paulini, quod Parentes debeant thesaurizare filiis, dum assidue mente resolverim, qualiter videlicet imposito, etiam per pastoralis muneris collationem, de erigendo pietatis monte, satisfactorius oneri, et obligationi, meis pauperibus thesaurizare possem Filiis; Deus misericordissimus nobis aperuit viam, et modum: ut ad mentem Concilii Tridentini aliquod pro pauperibus erigeremus Seminarium, ad quod etiam, Deo auspice, eodem adjuvante, continuo manum movimus, fundamenta jecimus, et jam D[omi]no cooperante magna ex parte etiam construximus; sub nomine videlicet, et protectione Beatissimæ Semperq[ue] Virginis Dei Genitricii Mariæ ab Angelo nunciatae.

⁴² Astfel în original.

Hoc taliter habito cogitanti porro mihi de mediis sustentandæ juventutis; Idem misericors Deus communis pauperum Pater aliamq[ue] nobis aperuit etiam pro sustentatione pauperum via[m], ac modum. Nam durante atrocissimo cum Rege Prussiæ Bello Augustissima D[omi]na nostra sua hic non /f. 68v/ pauca venum exposuit fiscalia Dominia, ex quibus nobis quoq[ue] oblatum fuit redimendum Kutfalvense Dominium, qv[od] ego cum causarum his fiscalium Directoris; Viennensis item Excelsæ Aulicæ Cameræ prævio consilio, et assensu (uti ex eorundem literis ⁴³ constat) habito cum meo Clero consilio, eodem meo Clero, aliisq[ue] piis conferentibus per meas manus fidelibus redimere conati sumus, quod proinde pro alendis in dicto jam Seminario, et respective Monasterio Beatæ Virginis assumptæ futuro pauperibus est applicatum. Ita quidem,

Ut etiam pro aliis ad monasterium A[lba] Carolinæ situm (ubi pariter pro decem vel duodecim S[ancti] Basilii Magni Religiosis residentiam construximus) ex his ipsis bonis ex hoc monasterio tamquam a capite pro subsistentia suppedientur; nisi propria ejusdem Monasterii Morosvaragyenzia recuperari possent bona⁴⁴, qv[od] tamen etiam si recuperata fuerint, huic nihilominus Beatæ Virginis assumptæ Monasterio, ut capiti incorporari debebunt, ita ut hinc & de Religiosis, et de eorum subsistentia fiat provisio etiam A[lba] Carolinæ, ubi ad intentionem piæ memoriæ Divi Leopoldi, Scholas pietatis exercere debebunt.

Quibus ita jam Dei beneficio præhabitis, rursum cogitare cœpi, qualiter de meliori isti pauperes in prædicto hic Seminario educarentur? hæc me diu noctuq[ue] cogitante reperti sunt per gratiam Dei nonnulli adolescentes in dicto Seminario degentes, qv[od] Dei Servitio perfecte sese dare cupientes, et charitatis zelo accensi toto corde Deo Servire desiderantes in observantia integra regulari juxta Institutum S[ancti] Patris nostri Basilii Magni, petiverunt a me, ut eos reciperem, et locum assignarem, ubi tam in dicto Dei Servitio, qv[od] in animarum fructu vitam tranquille agere possint. Qvorum ego desiderium conforme omnino esse Sacro Magni Patris N[ost]ri Instituto, Summorumq[ue] Pontificum constitutionibus observans, tanto lubentius admisi, qv[od] quanto certius sum, qv[od] tales taliter viventes magno futuri sint Ecclesiæ Dei profectui.

His itaq[ue] taliter receptis, eorumq[ue] Abbati futuro sæpefatum pauperum Seminarium, et respective monasterium B[eatæ] V[irginis] assumptæ possidendum, regendum, et juventutem in pietatem exercendam tradidi futurum. Ea quidem lege, ut Apostolicæ Sedi, Augustissimæ Austriacæ Domui, et immediate existenti pro tempore Ep[iscop]o, n[ost]ro Legitimo successori obedientes semper sunt, & observantes; ita qv[od] ut Ep[iscop]us pro tempore existens non solus eos fovere, et protegere; sed et proventum rationem, dum visum fuerit, ab eorundem Abbate exigere possit; eorum tamen proventus Ep[iscop]us in suos usus convertere minime

⁴³ Astfel în original.

⁴⁴ Despre procesele purtate pentru recuperarea proprietății de la Oarda (Alsóváradsja, Unterwardein), vezi Bunea, *Episcopii Aron și Novacovici* 315–317.

licebit, sed eorum Abbas cum suis consiliarijs in prædictum finem libere ita convertent, et applicabunt, ut pro eorundem /f. 71r/ proportionem, etiam juvenus qvandoq[ue] plures, qvandoq[ue] pauciores alantur. In eo etiam solliciti, ut patrocinate pro tempore existente Ep[isco]po nostro successore fundationes amplient, ita quidem, ut sicut nunc A[lba] Carolinæ, ita cum tempore, ad mentem sæpe laudati Divi Leopoldi, Fagarasini, Haczegini, in Halmágy item, et in Rasinár Religiosæ fiant domus, ubi juvenus in pietate educetur.

Hos autem ita receptos Divi Basilii Magni religiosos in suscepta S[acri] Instituti integritate, prout in responsoria prima ad S[anctum] Gregorium Sua epistola, et alibi expressa nemo turbare præsumet, sed illi sicut a carnibus, ita nihilo minus a lacticiis, & quidquid lamentatur mortem, ita abstinebunt; ut si qui eosdem seu ex exteris, sive ex gremio suo in hac eorum observantia turbare præsumerent, si tantum unius inventus fuerit sive ex hoc contubernio, sive ex alio undecunq[ue], qvi integritatem Sacri Instituti observare vellet, eidem licebit semper contra omnes aliud volentes valide excipere, et pro observantia S[acri] Instituti ad Apostolicam Sedem provocare.

Ut autem taliter radicati fructuosius crescant in D[omi]no pro suæ Ecclesiæ incremento, non solum dictum Kutfalvense Dominiu[m], sed & omnia mea aquisita, & aqvirenda, qvæ partim industria ex meis proventibus, partim ex pia Fidelium oblatione per meas manus procurata sunt, aut procuraturus sum eisdem prædictis pauperibus, ut eorum parens trado. Sic tria R[henensium] florenor[um] millia, qvæ titulo gratuiti mutui Suæ Maj[est]at[i] partita sunt erga legalis interesse, eisdem applicamus.⁴⁵

Hinc etiam ipsam qvam Sumptibus pauperum fere extinctam resuscitavi, magnisq[ue] curis erexi, eorundem curæ & dispositioni trado Typographiam; ita tamen ut non nisi de licentia, et benedictione Episcopi pro tempore existenti libros edere præsumant.

His vineam quoq[ue] in teritorio⁴⁶ Peterfalva, in promontorio Sugos allya dicto, inter dumeta sitam, a meo prædecesore colicepta[m], urnarum tum urbarialiter 25 dumtaxat capacem, a me vero excultam, dilatatam, et ampliatam, atq[ue] perfectam, cum torculari instructam, eisdem monachis, & respective seminaristis trado, absq[ue] ullo prorsus meorum successorum præjudicio; cum reliquas in teritorio Túr, Balasfalvæ, & Monoræ Ep[isco]pales vineas semidesertas apprehensas decuplo etiam auxerim, ex pro magna successorum meorum utilitate futura adaptaverim. In loco item Kerbunár dicto ex dumetis vincolam, pometum, et apiarium pro eorundem usu erexi, uti & duo alia ad Velkán, & Fintina Ohabei dicta loco erexi alvearia, ex qvibus melle quidem pro mensa utentur, Ceram autem aplicabunt Templo Seminarii. In loco autem Trajano dicto ex cespite erexi piscinam, molendinu[m] item, & diversorium, piscinam communem habebunt cum Ep[isco]po et religiosis

⁴⁵ Frază adăugată ulterior, de aceeași mână, în marginea stângă a textului.

⁴⁶ Astfel în original și pe tot parcursul documentului.

S[ancti]simæ Trinitatis monasterialibus, molendinum vero et diversorium pratum item ibidem meis sumptibus, et aliud in teritorio Tür 100 florenis aquisitum pro dicti Seminarÿ usu applicatur, qvæ mei successores eis non contraverunt, aut si jus educilii controvertere vellent, restituent Seminario ædificiorum pretium.

/f. 71v/ Similiter ad Misfaja pontem ex cespite erexi, cujus quidem ulonium, si successores Seminario cedere nolent, contenti eisdem pontis usus beneficio, labores tamen, seu Clacam, qvam Pagi Glogovicz, et Lupul idcirco quot annis præstare solent, eis cedere. Et quoniam Monoræ non solum molendinum totu[m] novum propriis sumptibus construxi, sed et duas adhuc rotas addidi, cum prius solum 4 fuerint; ideo a duabus illis Clacam, quæ æq[ue] dicti pagi quot annis præstare solent, Seminarii usui applicabuntur, ut taliter possint se in colenda vinea juvare. Et quoniam tam in prædicto pago Monora, qvam utrobique monasterialibus etiam molendinis duas addiderim rotas, non controvertent etiam prædictis seminaristis absq[ue] telonio ubiq[ue] moliri. Cumq[ue] permutando diversorium, seu Cauponam hanc Balasfalvensem super addiderim ex eorundem pauperum pecunia.

Quoad illa summa restituetur pro illius interusorio aliquot patientur successores mei educilari ibi eorum dolia vini, sed et ustoriæ domus habebunt reflexionem, qvam ego pauperum sumptibus ex cespite erexi, cujus si nullum seminaristis usum cedere vellent successores mei, restituent eis justum ædificii, et instrumentorum pretium.

Et quoniam eorundem sumptibus nobile in Monora non solum granarium, sed et pro vasis construxi conservatorium, nihil difficultabunt mei successores suis Clientibus seminaristis et respective monasterialibus hisce pauperibus cedere, quod juxta pistoriam domum (a me pariter renovatam) reparatum est granarium, seu conservatorium.

Et quoniam pretiosi libri pauperum sumptibus sunt comparati promiscuu[m] hi cu[m] S[ancti]simæ Trinitatis religiosis eor[um] habebunt usum; ita nihilominus ut ab illa bibliotheca, ubi inscripti sunt, non abalienentur.⁴⁷

Ego namq[ue] ut Parens pauperum qvæcunq[ue] specificata, alibiq[ue] inserta aquisivi, et aquisiturus sum in granis, et liquoribus, in paratis, et debitis activis omnia prædictis trado, et relinquo pauperibus. Romana fundatio pro 8 alumnis adjicietur, dum determinatio superveniet.⁴⁸ Quæ omnia cum non alium in finem, qvam ab Augustissima nostra Fundatrice intentum, in incrementum videlicet Sacræ Religionis dirigantur, nullus dubito, quin et ab Ap[osto]lica Sede, et ab Augustissima Imperiali, et Apostolica Maj[est]at[e] omnia non solum rata, grata, accepta, & confirmata iri habebuntur, sed insuper aliis qvoq[ue] munificentÿs eosdem cumulabunt, ubi eorum bona exempla apparuerint.

Præsentem copiam ex suis veris & indubitatis originalibus propria Illustrissimi, ac R[everendi]ssimi qvondam D[omi]ni Ep[isco]pi Fagarasiensis Petri Pauli Aaron

⁴⁷ Paragraf adăugat ulterior, de aceeași mână, în marginea stângă a textului.

⁴⁸ Frază adăugată ulterior, de aceeași mână, în marginea stângă a textului.

de Bisztra manu ⁴⁹ genuine descriptam, cum ysdem per nos collatam, & comportatam, inque omnibus punctis & clausulis dictis suis originalibus conformem esse repertam per præsentes fidem facimus indubiam. Balasfalvæ 22 Martÿ Anno 1764.

Philotheus Laszlo m[anu] p[ropria] et Petrus Papp m[anu] p[ropria] Nobilis
Or[do] D[ivi] B[asilÿ] M[agni] Cappellæ de Olah-Dallya
Ep[isco]palis et Eccl[ess]iæ Seminarÿ
Pauperum B[eatæ] V[irginis] M[ari]æ
Ecclesiarcha

2.

Blaj, 3 aprilie 1764. *Inventar al bunurilor aflate în apartamentele private ale episcopului de Făgăraș, Petru Pavel Aron, din reședința episcopală de la Blaj.* Original: OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, ff. 69r–74v; validare prin trei sigilii în ceară aplicate sub semnăturile de pe ultima filă.

/f. 69r/ Specificatio

Diversarum rerum ⁵⁰ Ecclesiasticarum, & Profanarum Aparamentorum videlicet Ep[isco]paliu[m] Domesticorum mobilium diversæ speciei Literalium-q[ue]⁵¹ Instrumentorum partim ad dignitatem, munusq[ue] Ep[isco]pale pertinentium⁵², partim vero pie in Domino A[nn]o p[re]sente Die 10 [dec]ima Martÿ defuncto Ill[ustrissi]mo ac R[everen]dissimo Domino Petro Paulo Aaron de Bisztra Ep[isco]po Græci Ritus Unitorum in Tran[sylva]nia Fagarasiensi priorum, per nos infra scriptos per Inclytum Regium in Tran[sylva]nia Thesaurariatum exmissos Comissarios inventatorum Conscriptorum, ac partim conservationis, partim vero executionis Dispositionis Testamentariæ fine, ejusdem ordinato Vicario, & Testamenti Executori R[everen]d[issi]mo D[omi]no Patri Atha<na>sio Rednik Ordinis S[ancti] Basilii Magni Curæ comissorum, ac traditorum.

Res domestica defuncti Ep[isco]pi	<Numero>
Reverendæ, seu habitus domestici laceri	2
Clamis interior	1
Petasis melioris sortis	1
Sponda ex asseribus ordinariis pineis	1
Thecæ pro pulvinaribus, durior 1, subtilior 1	2

⁴⁹ Cuvânt adăugat deasupra rândului.

⁵⁰ Cuvânt adăugat deasupra rândului.

⁵¹ Astfel în original.

⁵² În original forma *partinentium*.

Linteamina	5
Indusia 5 cum totidem perisomatib[us] paria	5
Pectoralia e Tela duplicata	3
Mantilia	2
Villa seu pileus nocturnus albus	1
Muscipula lignea	1
Map[p]a mensalis major	1
Map[p]æ minores, seu Strophia Mensalia	18

Hæc in Cubiculo interiore	<Numero>
Pelliceum e pellib[us] lupinis semigestu[m] restat e via referendu[m]	1

/f. 69v/ In Cubiculo medio	N[ume]ro
Lectus cum cooperimento, & antipendiis, stramineo item sacco alienus	<1>
Cuculi Monastici	4
Pilei hyemales atriti, ex pellibus Marticis, qvorum 1 R[everen]d[issi]mo D[omi]no Vicario, alter Ep[isco]pi consanguineo R[everen]d[issim]o Clerico Gregorio collati, & relictis sunt	2
Cortina viridis in fenestra	1
Ibidem in almario, seu conservatorio qvodam, qvod Ep[isco]pi R[everen]d[issi]mi D[omi]ni a Klein esse perhibetur, reperiuntur:	
Numisma aureum a Divo Imperatore Leopoldo	1
Crux item aurea cum Catenis æqve aureis	1
Alia Crux argentea inaurata sine Cat[e]nis	1
Annulus aureus cum Ceruleo Lapide in medio,	
in uno latere cum adamante	1
Stufæ aureæ	7
Præterea Horologium mensale in pariete accomodatum	1
Sedilia pelle rubra obducta hic & in Palatio 10 Plenipotentiarum sunt	<10>
Sedilia lignea viridi colore tincta	6
Cortinæ virides ad 2 januas in Cubili interiore pendentes	2
Domestica, & palium defuncti melioris sortis in Bibliotheca sui S[ancti] Basilii collocantur asservanda	

In Palatio visuntur	<Numero>
Mensa oblonga cum antipendio, & cerea tela laceris	1
Mensa rotunda pelle cervina tecta	1
Abacus	1
Pelvis cuprea pro ablutione phiala	1
Cultrorum alborum paria	18
Nigrorum paria	9
/f. 70r/ Coclearia stanea	12

Pocula vitrea promiscua	23
Phialæ pro aqua vulgo Karaphin	2
Phialæ pro aceto, & oleo <in> frust<is> ⁵³	2
Phialæ vulgo Phinsia pro Kaffe 6, patenulæ vero 3	9
Instrumentum Cupreum, seu patena cum craticula pro lotionē usitatum Monasterii fuit & restituitur in frustis	2
Candelabra duo cuprea habebat a R[everen]dissimo Vicario concessa	2
Orbiculi pro poculis collocandis ex Ligno 1, alter ex stanno coloratus præcedens insimul	2
Saccus itinerarius ex Corio nigro, vulgo Montlischah	1
Pallium tritum Coco fideli & in ægritudine assistenti concessum n[umer]o	1
Teg<u>men lecti Gosypiacum vulgo paplan Secretario datum laceru[m] n[umer]o	1

In Cubiculo Secretarii

<Numero>

Sponda lignea ordinaria	1
Sigilla Ep[isco]palia 1 majus cum Theca lignea, aliud minus sine Theca, insimul	2
Torcular fereum ⁵⁴ pro impressione sigilli	1
Mensæ qvadrangulares ibidem	2

Instrumenta Stannea, Cuprea, & Ferrea Culinaria

<Numero>

Patenæ stanneæ majores, & minores promiscuæ n[umer]o	11
Orbiculi consimiles mensales	12
Circuli stannei subter patenas inservientes	2
/f. 70v/ Cupræ olæ magnæ cum coopertis singillatim 4 Urnarum in usum Clericorum, Semina[ri]starum, & pauperum deservientes n[umer]o	2
Cupræ patinæ vulgo Kasztrol	4
Sartagines ferrei	2
Verrua ferrea	2
Substacula ferrea foci	2
Coclearia ferrea	2

His accedunt

<Numero>

Carpentum clausum pro 2 p[er]sonis cum pulvinari, cista, & requisitis com[m]odum	1
Eqvi hujus vectores cum suis sex lodicibus, Helciis, & ex toto coreaceis, frenisq[ue] etc. provisi n[umer]o	6

⁵³ Cuvânt adăugat în continuarea rândului.⁵⁴ Astfel în original.

Sonipes cum ephipio germanicali & freno distincto 1
Helciorum pro plaustro Rusticano detritorum par<iter> 1

Seqvuntur Literalia⁵⁵ Instrumenta ad Ep[isco]patum, & Clerum pertinentia

In Cubiculo medio, seu primo

<Numero>

In p[re]notato Conservatorio ut fertur Kleiniano Reliquiæ
S[anctorum] Roma allatæ obsigillatæ

Item Reliquiæ ab Archi Mandrita relictæ cum literis⁵⁶ authenticis a
Patriarcha Orientalis Ecclesiæ in scatula argentea oblonga

Item in alia parva scatula Reliquiæ pro via

Literæ Fundationales Episcopatus Fagarasiensis & Monasterii in frust[is] 4

Bullæ Romanæ in frust[is] 4

/f. 71r/ Introductio in Dominium Ill[ustrissi]mi qvondam Ep[isco]pi
Fagar[asiensi] Aaron

Aliæ Introductoriæ & Statutoriæ Literæ Ejusdem R[everen]d[iss]imi
D[omi]ni Episcopi Aaron

Contractus super permutationib[us] Dominiorum Balasfalv[ensis],
& Szomos Ujvarien[sis]

Instrumenta Literalia super fundo pro Ecclesia in suburbio
Cibiniensi legato

Statutoriæ Dominii Fisc[i] Ep[isco]palis Balasf[alvensis]

Specificatio Census Cathedratici

Introductio Ep[isco]pi Klein in Dominium Balasf[alvensis]

Privilegium Cleri a Principe Gabriele de A[nn]o 1609

Literæ Romanæ de indulgentiis Ep[isco]po concessis

Litteræ item de facultate dispensandi Episcopo concessa

Litteræ missiles Romanæ in uno fascic[ulo]

Literalia circa Tyrones Militares in fasciculo 1

De non permutando Ritu Literæ variorum de A[nn]o 1763

Literæ Missiles varioru[m] in Fascic[ulo] 1

Literæ a S[acra] Congregatione Romana circa Matrimonium cum
Latini Ritus fidelibus contrahentium emanat[æ]

Formulæ variæ Reversalium Absolutionalium etc.

Acta Synodalia de annis diversis

Relatio Deputatorum super fundis in Districtu Örménysek assignatis

Fasciculus Litterarum inter Collegium Nagy Enyediense &
Monasterium Mundsinsense vertentis controversiæ

/f. 71v/ Annotationes S[acrorum] Canonum, & Legum Patriarum

Catalogus Sacerdotum ex Mixta Commissione confectus

⁵⁵ Astfel în original; folosit alternativ cu forma *litteralis*, -e în cuprinsul documentului.

⁵⁶ Astfel în original; folosit alternativ cu forma *littera*, -æ în cuprinsul documentului.

Reversales Officialium	
Revisio Rationum Foundationes Monasterialis	
Reversales Secretariorum	
Instructio Antiquissima Ep[isco]porum de 5 ^{ta} Martÿ 1610	
Reversales Fagarasiensium de A[nn]o 1737 qvoad si illis concedetur ejas Templu[m] Uniti erunt	
Constitutiones Synodales in frust[is]	2
Litteræ e V[enerabili] Capitulo Alb[a] C[arolinæ] rationes Monasterii alicujus in Maro Moros	
Introductio in Dominium L[iberi] B[aronis] Klein	
Literæ ratione Prædii Bekasszeg	
Literæ circa fundum Ecclesiasticu[m] in Felek ad Claudiopolim	
In 2 ^{do} seu Interiori Cubiculo	<Numero>
In qvodam aperto Conservatorio ut fert[ur] Kleiniano Guberniales Com[m]issiones, & Rescripta Correspondentiales cum Excell[entissi]mo D[omi]no Generali Com[m]endante etc., item	
Protocolla in fasciculis	11
Extractus Dismembrationis Templor[um]	
Opiniones circa varias Causas	
Inaugurationes Archi Diaconor[um] in fascic[ulis]	1
Acta Halmagyensis Ecclesiæ	1
Literæ Missiles a Diversis Magnatib[us]	1
Ratione Salis Nobilitaris Sacerdotu[m]	1
Literæ Missiles a pie defuncto Gubernatore Comite de Haller	1
Inc[lytus] Regii Thesaurarius Com[m]issiones et Ordin[es]	1
Causæ decisæ Consistoriales	1
Visitationis Canonice notatæ	1
/f. 72r/ Literæ ratione peccorum Ep[iscop]alium, & Monasterii in Valachia am[m]issorum in fascic[ulis]	1
Literæ a Tit[ula]t[is] D[ominis] Causarum Fisc[alis] Director[i]b[us]	1
Relationes Archi-Diaconoru[m] circa Tributarias Conscriptiones	1
Litar[um] ab Excell[entissi]mo D[omi]no Thesaurario expedit[arum] fascic[u]l[us]	1
Literæ ab Excell[entissi]mo Domino Comite Gabriele de Bethlen, Generali Commendante a Vallis, & Ill[ustrissi]mo Barone de Dietterich expeditar[um]	1
Diversarum ab Archi Diaconis, & Sacerdotibus qverulosar[um]	
Relationu[m] fasc[iculus]	1
Literæ super Militaribus Tyronib[us], & subsidio in fasc[iculo]	1
Relationes in negotio excindendorum fundorum Ecclesiasticorum in fasc[iculo]	1

Literæ a Tit[ula]t[is] D[omi]nis Supremis C[omi]t[a]tensibus Off[ici]alibus	1
Literæ a Diversis Ep[isco]pis, & Prælatiis	1
Literæ privatæ ab Archi Diaconis	1
Com[m]issionis Regiæ Directivæ Determinationes, & Resolutiones circa diversa Tributi Clero objecta	1
Religiosorum, & Ecclesiasticorum Diversorum Literæ	1
Literæ diversæ super diversis Casibus de A[nn]o 1755, & 1756	1
Literæ Miscelaneæ cum Cameralib[us] & alÿs	1
Literæ Civium, Oppidanorum, Provisorum, Incolarumq[ue] qvorundam Instantiæ, & Resolutiones	1
Circa negotia Monasteriorum Literæ	1
Gubernialia Rescripta, & ad ea Responsa	1
Causæ in Districtu Szanto per Deputatos ibi decisæ	1
Casus Matrimoniales, Causæq[ue] Archi-Diaconales de A[nn]o 1754 usq[ue] ad annum 1757	1
Responsa, & Instantiæ ad Gubernium, Thesaurariatum, & Directoris /f. 72v/ Literæ circa tumultuantes	1
Diversi Libri in Majori, & Minori compendio ab Ep[isco]po etiam Klein	134

In Palatio Ep[isco]pali in Conservatorio, seu Archivo qvodam ab
Ill[ustrissi]mo Episcopo Klein, ut fertur, remanso, inveniuntur:
Diversæ ab antiqvis temporibus ad Episcopatum a varÿs, & hinc ad
diversos expeditæ Literæ, & Literalia Instrumenta Ep[isco]palem
Directionem, Clerumqve concernentia in Cathalogo super inde
extante pridem specificata passum reperibilia signanter memoratu
digniora hoc:

In Cistula 34^a Literæ diversæ super Creationibus,
Resolutionibus Episcoporum a sum[m]is Pontificibus,
Imperatoribus, Principibus, aliisq[ue] æditæ.
In Cistula 36ta Statutoriæ, & Introductoriæ in Dominia,
& bona Ep[isco]palia, ac Cleri, ut et
In Cistula 35ta Inqvisitoriæ Variæ, Relatoriæ.
In Cistula 28^a Processus⁵⁷ Iuridici.
In Cistula 26ta Reliqviæ Sanctorum.

Vestimenta, Instrumentaq[ue] aurea, & argentea ad Ep[isco]patum
ab antiqvo pertinentia <Numero>
Et qvidem in Ep[isco]pali Cubiculo 2do, seu medio in Cistula prima
continent[ur]:
Palium Ep[isco]pale ex Serico cerulei coloris 1

⁵⁷ În original forma *Prucessus*.

Omophorion ex Sericea materia alba	1
Sticharion album cum floribus aureis	1
Stola alba cum floribus, fimbriis, & nodulis aureis	1
Zachos ejusdem coloris	1
Omophorion ejusdem coloris cum floribus, & fimbriis aureis	1
Cingulus versicolor Sericeus cum pendulis aureo argenteis	1
/f. 73r/ Sericeum pedi Pastoralis tegumen auro & argento intertextum	1
Omophorion sericeum albi coloris cum fimbriis aureis	2
Stola auro, & argento per totum intertexta cum nodulis 4 majoribus, 9 minoribus argenteis deauratis	1
Bedernitza, seu Tabula a dextris appendi solita auro, & argento contexta unionibusq[ue] ornata	1
Manicarum ex bisso auro, & argento intertextarum unionibusq[ue] pretiosis ornatarum, par	1
Indusium, seu alba Ep[iscop]alis ex tela subtili alba	1
Zachos sericeus ruber auro contextus cum nodulis ⁵⁸ argenteis deauratis majoribus 18, minorib[us] 2 cum efigie Salvatoris argentea deaurata fusa	1
Zachos alter similiter rubei coloris cum floribus aureis, fimbriis marginalibus argenteis, nodulis vero argenteis deauratis fuis 10 ½	1
Aer albus cum floribus, & fimbriis aureis sericeus, cum 2 ejusdem q[ua]l[ita]tis Calicis teguminibus <in> frust<is>	3
Sticharion album sericeum cum floribus argenteis	1
Zachos subrubei coloris sericeus	1
Stola rubei coloris cum floribus & nodulis argenteis 10	1
Manicæ ex bysso rubro cum Crucibus e fimbriis aureis, par	1
Bedernicza, seu Tabula ex Serico albo alia parte rubro aureis fimbriis pendulis, & floribus ornata	1
Strophia alba auro, & argento ornata	4

/f. 73v/ In 2da Cista Apparamenta aurea, argenteaq[ue]

Ep[iscop]alia:

N[umer]o

Lampades argentæ major 1, minore 2 deaurata sparsim

3

⁵⁸ Astfel în original.

Patenula, & Coclear argentea cum minutiis, nodulis videlicet majoribus 5, minoribus 21 ½, Stelis aureis 4	
Mitræ, vel vestitui Ep[isco]pali applicabilibus	2
Nodulus ex cupro deaurato pro baculo arundin[is] applicab[ile]	1
Circulus argenteus pro simili baculo	1
Turribula argentea sparsim deaurata	2
Calix argenteus deauratus cum Stela, patenula lapidi- bus ornatus in sua Theca	1
Alius Calix argenteus deauratus cum patenula, Stela, cocleari & Lancea in sua Theca	1
Patenulæ deauratæ cum suis Thecis	2
In scatula obsigilata Cruces lapidibus ornatæ	2
Alia deaurata	1
Item in eadem scatula anuli pretiosi	2
Qvæ juxta Tit[ula]t[orum] D[omi]nor[um] Pauli qvondam Pater, & Ill[ustrissi]mi Baronis de Diettrich in ibi clauso scripto melius specificantur	
Cruces: Major argentea deaurata effigiebus diversis lapidibus ceruleis, viridibus, rubrisq[ue] ornata	1
Mediocris argentea deaurata cum effigie ⁵⁹ Salvatoris	1
3 ^{ta} Crux minor lignea argento comprehensa deaurata pretiosisq[ue] margaretis diversis coloribus ornata in Theca coreacea	1
/f. 74r/ 4 ^{ta} Crux e ligno sculpta argento compre[he]nsa lapidibus, & Unionibus munita	1
5 ^{ta} Crux cum Catena colo pensilis argentea deaurata diversis lapidibus ornata	1
6 ^a In medio lignea argentea deaurata 4 margaretis	1
Engolpion Pectorale cum Catena argentea deaurata	1
Tricherion argenteum sparsim deauratum cum nonnullis unionibus in Theca	1
Candelabra argentea	2
Pelvis argentea cum sua amphora argentea deaurata, id est	2
Orbiculus, seu patenula pro tenenda mitra, et annulis Ep[isco]palibus	1
Fimbriæ aureæ novæ pro Stola applicabiles in frusto petiarum	1
Item agnus Dei in una cum iisdem Fimbriis scatula	1

⁵⁹ Corectat din *effigiebus* prin răzuirea desinenței de plural.

Reliquiæ Sanctorum in scatula	1
Mitræ Ep[isco]pales pretiose ornatae	2
Peda, seu baculi Ep[isco]pales 1 argenteum, alterum cupreum deaurata in suis Thecis	2

His accedit ibidem repert[itur]:	<Numero>
Aër sericeus diversi ab extra, ruberi ab intra coloris cum 2 ejusmodi	
Calicis tegumentis insimul <in> frust[is]	3
Coclear argenteum	1
Antimission cum Reliquiis	1
Qvæ p[re]missa in Cistis p[re]declaratis contenta	
Hujusmodi autem Cistarum fuguræ rotundæ vulgo Kuffer erant pelle obductæ ferramentis firmatæ	3
Aliæ quadrangulæ coloratæ ferro æqve munitæ	3
Qvarum una Ill[ustrissi]mi Ep[isco]pi Klein fuisse perhibetur	

/f. 74v/ Super qva hujusmodi præscriptarum rerum, Apparamentorum, ac Litteralium Instrumentorum post diligentem investigatione[m], ac disquisitionem nostram, uti præinsertum est, repertorum, cognitorum, consignatorum, ac distinctorum serie præsens Instrumentum fideliter conscriptum, ac concinnatum sub sigillis, subscriptionibusq[ue] nostris propriis dedimus Balasfavæ in Curia Ep[isco]po-Fiscali Die 3^{ia} Mensis Aprilis A[nno] 1764.

Athanasius Rednik O[r]dinis D[ivi] Basilÿ	Martinus de Frenzl m[anu] p[ropria]
M[agni] Diæcesis Fogarasien[sis]	Ca[mer]alis Registrator et Commissarius
G[e]n[er]alis Vicarius m[anu] p[ropria]	
Testamentariæ dispositionis recipiens	
	Georgius Halmágyi m[anu] p[ropria]
	Exactoratus Ca[mer]alis Rationum
	Officialis

3.

Blaj, 4 aprilie 1764. *Completare a inventarului bunurilor episcopului de Făgăraș, Petru Pavel Aron*. Original: OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, f. 77r; validare doar prin semnătura olografă a vicarului diecezan.

/f. 77r/ Quod a spectabilibus D[omi]nis Commissariis Regiis D[omi]no Martino Frenzl, et D[omi]no Georgio Halmagy, post⁶⁰ occasione conscriptionis rerum pie

⁶⁰ Cuvânt adăugat de mâna vicarului Athanasie Rednic în marginea stângă a textului.

defuncti Ep[isco]pi Nostri Petri Pauli Aaron, unam Ep[isco]pale crucem argenteam cum catena itidem argentea de-aurata, ad manus meas acceperim, præsentibus fidem facis. Bal[asfal]væ 4ta Aprilis 1764.

Athanasius Rednik O[rдинis] D[ivi] Basiliÿ M[agni]
Diœcesis Fogarasien[sis] G[e]n[era]lis Vicarius m[anu] p[ropria]

4.

Sibiu, 1 mai 1764. *Inventar al bunurilor rămase după decesul episcopului de Făgăraș, Petru Pavel Aron, în reședința închiriată de acesta la Sibiu.* Original: OESTA, FHKA NHK, Kaale 7bgn., Karton A 545, ff. 35r–v, 79r; validare printr-un singur sigiliu aplicat în ceară sub semnătura responsabilului din administrația provincială.

/f. 35r/ Inventarium

Rerum pie defuncti Ill[ustrissi]mi et R[everen]dissimi D[omi]ni Ep[isco]pi Petri Pauli Aaron de Bisztra, in Hospitio Ejusdem Cibiniensi repertarum, ad Mandatum Excell[entissi]mi Domini Thesaurarii Regii L[iberi] B[aronis] Ignatÿ Iosephi Bornemizza de Kaszon (ab impedimenta R[everen]dissimi Patris Atha<na>sii Rednik, Diœcesis Fogarasiensis Vicarii Generalis in hodiernum dilatam) in p[re]sentia ab eodem R[everen]dissimo P[at]re Vicario constituti Plenipotentiaÿ R[everen]di D[omini] Ioannis Popæ Aaron ex Bungard confectum.

In Cubiculis Superioribus	N[ume]ro
Imagines super Asseribus more Græci Ritus depictæ et inauratæ ad Ecclesiam Resinarensem spectantes	4
Item pro Via deservientes Icones	2
Libri Typo Vallachico editi, in folio:	
Triodion	1
Pentecostarion	1
Novum Testamentum	1
Item Triodion Manuscriptum Illiricum	1
Menie Illiricum attritum	1
In Quarto, Vallachice: Octoeih	1
Missalia	2
Tractatus Theologicus manuscriptus	1
Collegium universi Iuris Canonici P[at]ris Engell	1
In 8 [octa]vo: Opus P[etri] Ludovici Danes	1
Psalterium Valachicum	1
Item in 4 ^{to} : Flosculus Veritatis de Ecclesiar[um] Unione in Cruda	1
Mappa ex Serrio Albo et rubro, tela rubra subducta	1

/f. 35v/ Tapes ex Lana varii Coloris	1
Pulvinar variis Coloribus consutum pro Libris in Ecclesia	1
Clausuræ 3 præparatæ pro Ianuis Altaris, et totidem non paratæ ex materia v[u]lgo Carton	6
Lectus cum cooperimento Viridi e lanea materia et fimbriis flavis ornatus	1
Sacci straminei	2
Lecti ordinarij superius <1>, alter inferior 1	2
Mensæ ordinariæ superius 5, inferius 2	7
Abacus	1
Una Sella pele rubra obducta	1
Sedes ordinariæ superius 11, inferius 6	17
Candelabra ærea aliquantulum usitata	2
Emunctorium	1
Cortinæ fenestralj viridis	2
Candelæ Cereæ	1
Imago Sericea Magna in Lista	1
Thæses	4
Credentia ex Stano	1
Patina et Orbiculus destructa ex Stano	2
Lampas ex ære cum Vitro	1
Cochlearia ex Stano	10
Ex Lamina	1
Pro Caffé ex Metallo cochlearia	3
Salinum ex Stano	1
Pocula Vitrea ordinaria superius 6, inferius magis 1	7
Baculus ferreus	1
Lagenæ Vitreæ superius Unica, inf[e]r[ius] 2	3
/f. 79r/ Carafinæ Vitreæ	3
Poculum pro Rosolio	1
Fialar[um] ⁶¹ pro Caffé paria	4

In Inferioribus Cubiculis	N[ume]ro
Patinae Staneæ	3
Orbiculi Staneæ	18
Scutelæ cum cooperimentis fictilis	3
Amphora pro Absynthiaco	1
Veru	1
Mortarium	1
Securis	1
Lappa ferrea pro foco	1

⁶¹ Astfel în original.

	In Cellario	Ur[næ]	Oct[aliæ]
1 Vas ordinarii Vini		35	5
	Minus melioris	15	–
Item in Epistomio, sed nullius Valoris circiter		12	–
	Summa	62	5

Quod prædescriptæ Res modo prædeclarato inventæ sint, et non plures neq[ue] pauciores, per Præsentes fidem facimus. Sig[netur] Cibiñy. D[atun] 1ma Maji A[nno] 1764.

Martinus de Frendl,
Registrator, m[anu] p[ropria]

Popa Ioannes Aron
ex Bungard, m[anu] p[ropria]

**De la „Rationi congruit” (1721)
la „Apostolatus officium” (1807).
O nouă lectură asupra evoluției instituționale
a Episcopiei Făgărașului de la instituire
până la înființarea capitlului catedral**

Daniel Dumitran*

Abstract: From „Rationi congruit” (1721) to „Apostolatus officium” (1807). A new reading on the institutional evolution of the Diocese of Făgăraș from its establishment to the foundation of the cathedral chapter. The 2021 anniversary moment, which marks the tricentenary of the canonical consecration of the Greek-Catholic Diocese of Făgăraș, through the „Rationi congruit” papal bull of May 17, 1721, offers the opportunity to resume the theme of the origin of the capitular institution in the Romanian Uniate Church. Formally instituted in 1807, during the time of Bishop Ioan Bob, its history overlaps in fact with the history of the Transylvanian Greek-Catholic diocese from the latter’s first century of existence. The analysis proposed here starts from the issue of the coming to prominence of the secular clergy at the head of the diocese, which implies the mandatory reference to the framework of the ecclesiastical policy of the Viennese Court during the reformism period. At the same time, it favours the comparison with the evolution of the Greek-Catholic dioceses in the Ruthenian territory, where the same issues were debated at the time in relation to the decisions adopted by the Synod of Zamość (1720). The investigation leads to the conclusion of the absence in the Romanian space, for the eighteenth century, of a canonical debate similar to the one in the Ruthenian territory, under the conditions of the restriction of relations with Rome by the Viennese Court. However, the moment of the

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Facultatea de Istorie, Litere și Științe ale Educației; e-mail: daniel.dumitran@uab.ro.

establishment of the chapter can be considered a decisive stage of the institutional development process of the Romanian Uniate Church, with significance also from the point of view of the social and cultural evolution of the Uniate Romanians. The moment also suggests the complexity of the issue of the adoption of Latin (Roman-Catholic) institutional forms by the Romanian Church.

Keywords: *cathedral chapter, Basilian order, Diocese of Făgăraș, „Rationi congruit”, Zamość, Petrus Bielansky, Inochentie Micu-Klein, Ioan Bob, Apostolatus officium, Latinization.*

Subiectivismul manifest cu care Petru Maior, de la a cărui moarte se împlinesc anul acesta două secole, prezintă activitatea episcopului Ioan Bob, lasă uneori loc unor aprecieri, precum cea formulată în cazul inițiativei episcopului amintit de înființare a capitlului: „Însă precum mai nainte au stat săborul vlădicesc din călugări, așa bine au făcut Ioan Bob că au făcut capitulum și săbor din preoți de mir. Pentru că măcar că după legea grecească de multe veacuri acum iaste datină ca săborul arhieresc să fie din călugări, totuși după firea lucrurilor și după rânduiala ierarhiei cea vechie, cădința aceasta e a preoților celor de mir, iară nu a călugărilor”¹. Observația autorului *Istoriei Bisericii românilor* ne introduce în atmosfera controversei din epoca reformismului habsburgic ce i-a opus pe clericii seculari celor regulari, care s-a manifestat și în dieceza greco-catolică a Făgărașului, chiar dacă nu în aceeași măsură ca în alte dieceze, unde competiția era mult mai acerbă.

Astfel, în diecezele greco-catolice din Polonia, unde ordinul bazilian avusese o contribuție esențială la consolidarea unirii religioase², revendicările membrilor acestuia aveau drept fundament decizia sinodului de la Zamość (1720), referitoare la interdicția accederii pe scaunul episcopal a clericilor care nu depuseseră jurământul monahal³. Statutele sinodului s-au

¹ P. Maior, *Istoria Bisericii românilor*, București 1995, 181. În ediția princeps, lucrarea citată a apărut în anul 1813.

² S. Senyk, *Rutskyj's Reform and Orthodox Monasticism: A Comparison. Eastern Rite Monasticism in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Seventeenth Century*, *Orientalia Christiana Periodica* 48, 2, 1982, 406-430.

³ J. Bilanych, *Synodus Zamostiana an. 1720 (eius celebratio, approbatio et momentum) (commentarium)*, Romae 1960, 84.

aplicat inițial pe teritoriul Mitropoliei Kievului, dar au fost generalizate mai apoi, prin constituția papei Pius al VII-lea din anul 1807, la toți credincioșii de națiune ruteană⁴. În fapt, ele au fost declarate obligatorii pentru eparhia de Muncaci de către episcopul Ghenadie Bizanczy (1716-1733), dar clerul secular s-a impus la conducerea acestei dieceze deja odată cu Andrei Bačynsky (1773-1809), care a conferit o nouă organizare instituțională episcopiei consacrate prin bula papei Clement al XIV-lea din anul 1771⁵.

Un experiment pentru capacitatea de impunere a propriei autorități l-a reprezentat controversa dintre Curia romană și Curtea vieneză în chestiunea ocupării scaunului episcopal vacant al diecezei de Liov (Lviv), din Galiția recent încorporată Imperiului Habsburgic, în urma celei dintâi împărțiri a Poloniei. Mitropolitul de Kiev, Jason Smogorzewsky (1780-1788), l-a desemnat pentru această demnitate pe clericul secular Petrus Bielansky, susținut de membrii capitlului din Liov⁶, dar contestat de Curia romană, care a acuzat încălcarea prevederilor sinodului de la Zamość și l-a declarat pe ierarhul desemnat ca lipsit de respect pentru propriul rit și disprețuitor față de disciplina Bisericii sale⁷. În consecință, acestuia i s-a pus în vedere să aleagă între depunerea jurământului monahal – o condiție considerată inacceptabilă de către cel vizat, care se temea că astfel ar pierde susținerea clerului⁸ – și solicitarea dispensei pontificale. În viziunea Curții însă, o asemenea dispensă nu era necesară, în condițiile în care tocmai clericii seculari erau destinați activității pastorale, o atribuție esențială a episcopilor. Mai mult, printr-o decizie adoptată după încorporarea Galiției (decretul aulic din 22

⁴ Bilanych, *Synodus Zamostiana* 46.

⁵ Ath. Pekar, *The History of the Church in Carpathian Rus'*, New York 1992, 59-61, 185-188.

⁶ În scrisoarea adresată lui Lorenzo Caleppi, supleant al nunțiului vienez Giuseppe Garampi, din 14 ianuarie 1780, aceștia îl recomandau ca pe unul *e gremio nostro es de ossibus nostris et nominatim Reverendissimus Petrus Bielanski Custos Cathedralis, sedeqe vacante a Sancta Sede Apostolica confirmatus administrator, qui se totum suaque omnia Clero Saeculari devovit, Divina miseratione in pastorem sit datus*. Archivio Segreto Vaticano, fond Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna, vol. 76, f. 326 r.; Umberto dell'Orto, *La Nunziatura a Vienna di Giuseppe Garampi, 1776-1785*, Città del Vaticano 1995, 231, nota 104.

⁷ Aceste expresii se repetă în corespondența Congregației de Propaganda Fide cu nunțiatura vieneză din perioada februarie 1780 - iunie 1781. Pentru detalii, vezi D. Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, 112, nota 9.

⁸ Declarația sa este redată în raportul lui Ignazio Rossetti către nunțiatură, din 30 ianuarie 1780. Arch. Nunz. Vienna, vol. 76, f. 335 v.; Dumitran, *Un timp al reformelor* 112, nota 10.

ianuarie 1779), fusese suprimat privilegiul bazilienilor pentru intrarea în capitolu și ocuparea scaunelor episcopale⁹. Cât de departe erau dispuse autoritățile imperiale să meargă o arată acuzația adusă mitropolitului de guvernatorul Galiției, contele Brigido, că ierarhul invoca argumente care nu mai fuseseră aduse în discuție până atunci, respectiv jurământul monahal și dispensa pontificală¹⁰. Cu toate acestea, mitropolitul Kievului nu s-a arătat dispus să încalce „vechea disciplină observată în Biserica Orientală”, „vechile obiceiuri” și „legile Bisericii rutene”, el temându-se și de „scandalizarea gravă a schismaticilor”¹¹. Controversa a fost soluționată prin consimțământul lui Bielansky de solicitare a dispensei pontificale, care i-a fost acordată fără întârziere. Din corespondența purtată de Congregația de Propaganda Fide în această chestiune reiese însă îngrijorarea resimțită față de intenția Curții vieneze de revizuire a deciziilor sinodului de la Zamość¹². În privința noului episcop, animozitățile care au persistat și după consacrarea sa, reflectate în memoriul acuzator adresat Congregației de oponenții săi¹³, pot fi comparate cu cele din dieceza unită transilvăneană, atât de accentuat subliniate în istoriografia românească mai veche, cu referire la cazul episcopului Ioan Bob.

Competiția dintre bazilienii și clerul secular din spațiul rutean are însă o semnificație mai largă, pentru că ea a implicat și ampla dezbatere despre reorganizarea capitolului format din preoți seculari în diecezele greco-catolice rutene, ilustrată de întrebările adresate ierarhilor acestora de către nunțiul apostolic Garampi în anul 1773, pe când activa la Nunțiatura din Varșovia. Astfel, arhiepiscopul era interesat dacă instituția putea fi considerată o noutate în disciplina Bisericii grecești, atât „ortodoxe”, cât și „schismatice”; dacă o asemenea modificare putea să aibă un impact negativ asupra credincioșilor; dacă celibatul era condamnat de către clerul și poporul rutean;

⁹ J. Pelesz, *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den aeltesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, vol. II. *Von der Wiederherstellung der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom vom 1595 bis auf die Gegenwart*, Würzburg, Wien 1881, 627; pentru referințe mai detaliate privind decretul menționat, vezi Dumitran, *Un timp al reformelor* 113, nota 12, 181, nota 4.

¹⁰ Arch. Nunz. Vienna, vol. 76, f. 370 v.

¹¹ Scrisoarea de răspuns a mitropolitului către guvernatorul provinciei, din 11 ianuarie 1781, și scrisoarea anterioară a aceluiași ierarh adresată nunțiului vienez în 29 noiembrie 1780, Arch. Nunz. Vienna, vol. 76, f. 371 v. și 361r.

¹² Dumitran, *Un timp al reformelor* 113, notele 16 și 17.

¹³ Dumitran, *Un timp al reformelor* 114.

dacă adversitatea dintre clerul latin și cel rutean, ca și cea dintre credincioșii celor două rituri puteau fi amplificate prin introducerea noilor demnități ș.a.¹⁴ Constituind un cadru istoric comparativ pentru evoluția diecezei greco-catolice transilvănene, exemplul rutean ilustrează elementele absente sau mai puțin afirmate din mediul românesc: dezbateră contemporană despre problema instituirii capitlului – aceasta a avut loc doar cu aproape o jumătate de secol mai târziu, atunci când ridicarea Episcopiei Făgărașului la rangul mitropolitan a determinat interesul Curiei romane pentru disciplina Bisericii Române Unite și i-a oferit mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu prilejul de a solicita admiterea preoților căsătoriți în capitlu¹⁵ – și o definire clară a orientării instituționale și disciplinare a Bisericii Române Unite. Subordonată disputei pentru autoritate în Biserică și lipsită deocamdată de o fundamentare canonică, această orientare s-a conturat inițial sub influența Ordinului bazilian, a cărui rezidență a fost organizată în mănăstirea „Sf. Treime” din Blaj, de către episcopii Inochentie Micu-Klein și Petru Pavel Aaron¹⁶.

Pentru episcopul antecesor, Ioan Pataki, intrarea în ordin constituise doar o condiție a confirmării pontificale, îndeplinită în urma unui scurt noviciat efectuat la mănăstirea Marča din Croația¹⁷, fără alte consecințe instituționale în afara rolului administrativ al călugărilor definit prin bula „Rationi congruit” din 17 mai 1721. Aceasta se referea la călugării și preoții de rit grec care puteau fi instituiți în dieceza Făgărașului în funcție de

¹⁴ Pelesz, *Geschichte der Union* 617-624, nota 174. Autorul citat prezintă aici răspunsurile transmise nunțului de arhiepiscopul de Połock, Jason Smogorzewski, și de episcopii de Łuck, Sylwester Rudnicki, Chełm, Maxymilian Rylo, și de episcopul coadjutor de Wladimir, Antonin Mlodowski. Pentru evoluția mai generală a chestiunii reorganizării capitlului în Biserica ruteană, vezi Pelesz, *Geschichte der Union* 612-634.

¹⁵ A. V. Sima, L'istituzione del Capitolo nella Chiesa Romana Greco-Cattolica nelle discussioni dei fori pontificali e imperiali, *Ephemeris Dacoromana Annuario*, seria nuova XI 2000, 237-272. Vezi și I. M. Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Șterca Șuluțiu (1853-1867)*, Cluj-Napoca 2008, 131-140.

¹⁶ G.-M. Miron, The Basilian Monk and the Identity of the Uniate Church in Eighteenth-Century Transylvania, în: M. Crăciun/ Elaine Fulton (eds.), *Communities of Devotion. Religious Orders and Society in East Central Europe, 1450-1800*, Farnham 2011, 254-262.

¹⁷ O. Bârlea, *Ostkirchliche Tradition und westlicher Katholizismus. Die Rumänische Unierte Kirche zwischen 1713-1727*, Monachii 1966, 41-42; R. Nedici, Avatarurile unei cariere ecleziastice. Ioan Pataki, de la misionar apostolic latin la episcop unit de rit grec, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica* 15, I, 2011, 190.

necesități, ei urmând să țină locul canonicilor și al capitlului, fiind subliniată și valabilitatea tuturor decretelor Congregației de Propaganda Fide în privința grecilor care trăiau amestecați cu latinii¹⁸. Chiar dacă proiectele nu au lipsit nici în perioada lui Pataki¹⁹, succesorul său, Inochentie Micu-Klein, a fost cel care a definit explicit rolul liturgic, administrativ, misionar și educativ al bazilienilor²⁰ și a făcut posibilă înființarea rezidenței acestora de la Blaj, mănăstirea „Sfânta Treime”, deschisă în anul 1747²¹. Exclusivitatea apartenenței mănăstirii la Ordinul bazilian unit a fost subliniată și în luarea de poziție a clerului diecezan, întrunit în sinod la începutul anului 1738, din dorința de conservare a ritului propriu²². Diploma imperială „fundațională” din 21 august același an a răspuns în esență doleanțelor episcopului sub acest aspect²³. Un element care i-a apropiat pe primii călugări ai mănăstirii,

¹⁸ *Quodque juxta ritus graeci ordinationes in eadem ecclesia Fogarasiensi constitui deberent monachi et sacerdotes, si forte tunc non adessent, graeci ritus praedicti, qui loco forent canonicorum et capituli, ac insuper quod promovendi ad dictam ecclesiam Fogarasiensem eorum tantum qui graecis ritibus addicti erant, Episcopi vocari et esse deberent, ac in illos tantum jurisdictionem exercere valerent; declaravit tamen, quod servarentur decreta omnia Congregationis de Propaganda Fide quoad Graecos, qui Latinis immixti vivunt, saepius emanata. N. Nilles, Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani, Oeniponte 1885, I, 435.*

¹⁹ Szilveszter Terdik a publicat două planuri ale reședinței episcopale proiectate la Făgăraș de arhitectul Merlini, din anul 1723. *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció, Nyíregyháza 2014, 132-133.*

²⁰ În memoriul adresat împăratului Carol al VI-lea în anul 1731, acesta solicita *ut quum juxta graeci ritus ordinationes et bullam Pontificiam monachi Basilatae et sacerdotes, qui loco forent canonicorum et capituli mihique in spiritualibus et divinis cum foris tum intus, ut majori cum decentia et reverentia cultus Dei peragatur, assisterent; chorum pro more instituerent; Deum perpetuo laudarent ac pro Augustissima Domo Austriaca nostra fundatrice incessanter orarent; missionarios ad exteriores etiam tam amplae dioeceseos partes, ad quas me pro necessitate solus extendere haud possum, agerent; et tandem Sede vacante dioecesim, uti apud Latinos Capitula consueverunt, bene regerent, ac a vicinis schismaticis aliisque haeresiarchis defenderent; scholas docerent, siquidem nonnisi literati acceptarentur; populum erudirent; denique vicinas partes et gentes verbo et exemplo ad gremium sanctae Matris Ecclesiae revocarent et reducerent. Nilles, Symbolae, II 533.*

²¹ Miron, The Basilian Monk 254-256.

²² Miron, The Basilian Monk 254-255; I. M. Moldovanu, *Acte sinodali ale baserecei romane de Alba Julia si Fagarasiu*, II, Blaj 1872, 93, pentru textul hotărârilor sinodului.

²³ [...] *ad Fidelis nostri Nobis dilecti Reverendi [...] moderni dictorum Valachorum unitorum Episcopi Fogarasiensis, et Consilarii Nostri, demissam Repraesentationem, quod nempe idem ex defectu cooperatorum, tam numerosum, et semper magis accrescentem populum, in fide et pietate debite instruere haud sufficeret, indeque pro erectione, et exstruktionem alicujus pro sui ritus, et sacrae bullae pontificiae exigentia monasterii, in quo idem Episcopus subsistere, et monachi juxta sui ritus normam, loco canonicorum, et Capituli assistere, ac in quo juvenitus in fide, et literis instrui, indeque*

Grigore Maior, Silvestru Caliani, Gherontie Cotore și Atanasie Rednic, de episcopul fondator a fost noviciatul lor comun la mănăstirea baziliană ruteană din Mukačevo²⁴. Fără a susține existența unor influențe sub aspect ritual²⁵, familiaritatea elitei clericale românești cu evoluțiile din spațiul rutean a fost incontestabilă.

Perioada episcopilor Petru Pavel Aaron și Atanasie Rednic, ambii legați, prin consacrare, de vicarul apostolic de Mukačevo, Manujil Olšovskij, a fost cea în care călugării bazilieni s-au impus la conducerea diecezei și au dominat consistoriul episcopal²⁶, dar deja sub Grigore Maior, ierarhul în vremea căruia conflictul cu comunitatea monahală a ajuns la cunoștința Curții vieneze și a Congregației de Propaganda Fide, reprezentanții clerului secular au început să-și facă mai simțită prezența²⁷. Astfel, disputele dintre reprezentanții ordinului bazilian și cei ai clerului secular din Transilvania apropie evoluția diecezei românești de cea a diecezelor rutene, în ambele teritorii manifestându-se tendința Curții vieneze de încurajare a organizării capitlurilor catedrale pentru soluționarea acestor litigii. Pentru ierarhii greco-catolici ruteni, adoptarea modelului instituțional al diecezelor romano-catolice constituia o modalitate de a dobândi un statut privilegiat similar acestora²⁸.

În cazul episcopiei românești transilvănene, chiar dacă reglementările imperiale și pontificale din prima jumătate a secolului împiedicau o intervenție directă a Curții în organizarea diecezei, decretul imperial din 12 decembrie 1781 a încercat să impună o evoluție instituțională conformă

idonei in pietate, et doctrina bene instructi parochi graeci ritus cultivare valeant, supplicasset, id ipsumque Nobis per Cameram Nostram Bellicam relatum exstisset, non modo in exstructionem pro priori resolutae jam Residentiae Episcopalis, verum etiam in erectionem ejusdem graeci ritus unitorum monasterii Ordinis S. Basilii benigne condescenderamus [...]. Nilles, Symbolae, II 535.

²⁴ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Târgu Lăpuș 2006, 337-340.

²⁵ Argumentele împotriva teoriei adoptării ritului rutean de către episcopul Inochentie Micu-Klein sunt prezentate de A. L. Tăutu, Testamentul și moartea episcopului Inocențiu Micu-Klein, în: F. Popan/ P. Tocănel, ed., *Omagiu canonicului Aloisie Ludovic Tăutu*, Roma 1975, I, 378-408, și F. Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*, Cluj-Napoca 1997, I, 220.

²⁶ G.-M. Miron, "... poruncește, scoale-te, du-te, propoveduește ..." *Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca 2004, 102-103.

²⁷ Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 495-498; Miron, *The Basilian Monk* 262-263; Dumitran, *Un timp al reformelor* 232, nota 269.

²⁸ Pelesz, *Geschichte der Union* 623-624.

viziunii Vienei, prin sublinierea rolului Consistoriului episcopal și tendința de diminuare a prerogativelor monahilor bazilieni²⁹. Pentru soluționarea conflictului care-i opunea pe aceștia episcopului Grigore Maior, decretul a subliniat necesitatea respectării competențelor fiecărei părți: libertatea călugărilor de a-și alege prepozitul, conformă unui decret imperial anterior, din 7 decembrie 1758, emis ca urmare a plângerilor înaintate atunci Curții de reprezentanții comunității baziliene, Grigore Maior și Silvestru Caliani, împotriva ingerințelor episcopului Petru Pavel Aaron³⁰; respectiv dreptul ierarhului de a-i numi pe vicarul general și pe asesorii consistoriali care țineau locul capitolului catedral și aveau rolul de consilieri ai episcopului. Totodată, li s-a interzis călugărilor să-și aroge prerogativele și titlurile de canonici, care nu corespundeau statutului lor; în plus, ei trebuiau să respecte autoritatea episcopului și disciplina monahală, îndeplinindu-și vocația prin acordarea de sfat și ajutor acestuia în promovarea religiei și prin instruirea tinerilor, fiind instituți doar ca membri ai Ordinului bazilian. Primirea altor novici în mănăstire a fost oprită până când numărul călugărilor avea să corespundă prevederilor diplomei de întemeiere, iar cei existenți nu mai puteau fi folosiți în misiuni și în funcții care i-ar fi obligat să activeze în afara mănăstirii, în protopopiate sau în parohii, și nici să fie numiți în demnitățile cuvenite clerului secular. În viziunea Curții vieneze, raportarea cu prioritate la prevederile diplomei imperiale din 1738 transmitea un mesaj foarte clar, acela că, în reorganizarea instituțională a diecezei, Ordinul bazilian nu trebuia să mai joace vreun rol. Dimpotrivă, măsurile antimonahale din anii următori aveau să conducă la treptata disoluție a acestuia și chiar la tentative reușite sau pasagere ale unora dintre membri comunității monahale de părăsire a Ordinului³¹.

²⁹ Pentru circumstanțele care au condus la emiterea decretului imperial (ancheta efectuată prin intermediul Guberniului Transilvaniei și al episcopului romano-catolic), vezi Dumitran, *Un timp al reformelor* 122. Textul decretului este publicat în Nilles, *Symbolae*, II 649-654, după Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor atât acestor dincoace precum și a celor dincolo de Dunăre*, Buda 1813, 218-222.

³⁰ Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 393; Maior, *Istoria Bisericii Românilor* 210-212, pentru textul decretului.

³¹ Pentru detalii, D. Dumitran, Din falsele premise ale unui discurs istoriografic. Raporturile episcopului Ioan Bob cu reprezentanții Școlii Ardelene în 1783-1784, în: L. Stanciu/ A. M. Roman-Negoi/ T. Roșu (eds.), *Reconstituiri istorice. Idei, cuvinte, reprezentări. Omagiu Profesorului Iacob Mârza*, Alba Iulia 2006, 207-213.

Printr-o altă prevedere, referitoare la chestiunea jurisdicției în perioada sedisvacanței – conform dispozițiilor Conciliului tridentin, aceasta era de competența capitlului catedral, care, în cel mult opt zile, trebuia să aleagă și să instituie un vicar, iar acolo unde nu exista capitlu catedral dreptul de jurisdicție și obligația instituirii vicarului erau de competența scaunului mitropolitan, reprezentat de Arhiepiscopia de Esztergom – decretul imperial tindea să încalce autonomia disciplinară a Bisericii răsăritene, recunoscută în acea perioadă de Sfântul Scaun, în conformitate cu dispoziția papei Benedict al XIV-lea din anul 1755, referitoare chiar la chestiunea jurisdicției în perioada sedisvacanței, încredințată vicarului general în diecezele în care nu exista instituția capitlului³². Chiar dacă decretul imperial din anul 1781 nu a fost strict respectat în perioada imediat următoare emiterii lui, în privința atribuțiilor vicarului general, ori a implicării călugărilor în activitatea misionară³³, intențiile Curții au fost reflectate de decizia din anul următor de numire a unui cleric secular în fruntea Episcopiei Făgărașului, prin care se aplicau și aici prevederile decretului aulic din anul 1779. Elaborat după analizarea situației din diecezele încorporate în Imperiu în urma primei împărțiri a Poloniei, cu consultarea episcopului de L'viv Leo Szeptycki, decretul respectiv a ilustrat intenția Curții vieneze de a-și afirma dreptul de control în chestiunea desemnării titularilor pentru scaunele episcopale greco-catolice, aleși fără discriminare din rândurile clerului secular sau regular³⁴.

Instituirea capitlului catedral al diecezei Făgărașului, realizată la mai mult de două decenii de la emiterea decretului imperial analizat, poate fi înțeleasă ca un rezultat prioritar al evoluției realităților ecleziastice interne³⁵, impulsionat însă de cadrul restrictiv impus acestora prin politica ecleziastică a Curții vieneze. O dimensiune importantă a acestora a fost tendința de uniformizare, raportată la normele caracteristice Bisericii Romano-Catolice, care a favorizat și autoritarismul mai accentuat al episcopilor uniți. În schimb, perioada în care preocuparea pentru fundamentarea din perspectivă

³² W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg im Breisgau 1963, 231-232; Pâclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite* 417.

³³ Vezi Dumitran, *Un timp al reformelor* 183, nota 13.

³⁴ W. Plochl, *The Church Laws for Orientals of the Austrian Monarchy in the Age of the Enlightenment*, *Quarterly Bulletin of the Polish Institut* Aprilie 1944, 26-28.

³⁵ Conform opiniei formulate de Sima, *L'istituzione del Capitolo* 247.

canonică a evoluției Bisericii Române Unite devine mai relevantă a fost doar cea a mijlocului și a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, care a corespuns finalizării în linii esențiale a procesului de modernizare a învățământului teologic de la Blaj. Acestea sunt explicațiile posibile pentru absența, în secolul al XVIII-lea, a unei dezbateri reale cu privire la modelul de dezvoltare instituțională a Bisericii Unite, rolul determinant jucându-l, în aceste condiții, formația episcopilor care s-au aflat la conducerea ei. În cazul lui Ioan Bob, experiența personală din tinerețe, când refuzul depunerii jurământului monahal îl lipsise de posibilitatea continuării studiilor³⁶, l-au făcut probabil ulterior prea puțin sensibil la revendicările călugărilor. Pe de altă parte, proiectul instituirii capitlului nu a constituit o acțiune singulară, el fiind precedat de demersurile pentru crearea burselor de studiu pentru tinerii greco-catolici în cele mai importante seminarii romano-catolice din Principat și foarte apropiat în timp de tentativa aceluiasi ierarh din anul 1811 de eficientizare a administrației diecezane³⁷. Corespondența purtată de episcopul Ioan Bob cu secretarul gubernial Mihai Oros, reprezentant al funcționării românești afirmate grație adoptării ritului latin și unul dintre cei mai importanți consilieri ai ierarhului în această perioadă, dezvăluie și principalele modele instituționale invocate: al diecezelor greco-catolice din Ungaria și al capitlului episcopal romano-catolic de la Alba Iulia³⁸.

Noua instituție a primit mai întâi confirmarea imperială, prin diploma emisă de împăratul Francisc I în 6 martie 1807, care reproduce actul fundațional din 1 februarie același an, alcătuit de episcopul Ioan Bob³⁹. În mod explicabil, fondarea diecezei este legată aici de anul 1717, cel al primei forme a deciziei imperiale de înzestrare a noii episcopii⁴⁰, iar înființarea mănăstirii și rolul călugărilor de suplinire a canonicilor, asistându-l pe episcop și îndeplinind atribuții didactice, conform formulărilor diplomei imperiale din 21 august 1738, sunt justificate prin solicitarea episcopului Inochentie Micu-Klein de a avea colaboratori în sarcinile sale pastorale. Însă scăderea numărului călugărilor nu le mai permitea să-și îndeplinească

³⁶ Dumitran, *Un timp al reformelor* 136-137.

³⁷ Dumitran, *Un timp al reformelor* 180, 257.

³⁸ Dumitran, *Un timp al reformelor* 256-258.

³⁹ Maior, *Istoria Bisericii Românilor* 235-243; Nilles, *Symbolae*, II 665-668. Pentru o analiză detaliată, vezi Dumitran, *Un timp al reformelor* 260-264.

⁴⁰ Bârlea, *Ostkirchliche Tradition* 133-135.

atribuțiile, iar pe de altă parte lipseau perspectivele de promovare pentru clericii cu studii superioare, acestea constituind motivele solicitării sale de înființare a unui capitol, după exemplul diecezelor de Mukačevo și Oradea. Spre deosebire de acestea însă, era stipulată proveniența exclusivă a canonicilor din rândul clericilor seculari celibi, care se puteau consacra în totalitate sarcinilor pastorale⁴¹. În viziunea fondatorului așadar, prima rolul atribuit membrilor noii instituții, de a-l asista pe episcop în sfera liturgică, pastorală, misionară, judiciară și în tot ce presupunea conducerea diecezei, în dauna conformității demnităților și statutului lor cu normele canonice specifice Bisericii răsăritene. Opțiunea pentru preoții celibi se explică tocmai prin misiunea încredințată, fiind mai puțin relevantă ponderea acestora în ansamblul clerului din acea perioadă⁴². Probabil că și formația ierarhului îl îndemna să propună un profil al preotului de elită cu elemente de inspirație catolică, fapt relevat și de lucrările tipărite de Ioan Bob⁴³.

Apelul la Roma a avut doar un caracter formal, pentru obținerea confirmării pontificale, el având loc după emiterea diplomei imperiale și chiar ulterior ceremoniei de instalare oficială a noului capitol, din 13 iulie st. n. 1807⁴⁴. De altfel, contextul european nu era deloc favorabil unor dispute, descurajate oricum de modul în care evoluaseră relațiile dintre papalitate și Curtea vieneză încă din timpul împăratului Iosif al II-lea. Devine de înțeles

⁴¹ [...] *ut canonici omnes, dum denato aliquo eorum, alter substituendus veniet, semper et pro perpetuo saeculares ecclesiastici sic dicti Petrini, et illi etiam nulla facta exceptione aut interpretatione caelibes substituantur eo a fortiori, quod in hac amplissima et continuis laboribus plena Dioecesi liberi a conjugatorum curis continuo in directione Dioecesis et animarum salute occupari debeant [...]* *Obligatos nihilominus volumus, et in conscientia obligamus pro perpetuo tam Episcopos Successores Nostros, quam vero Capitulum, ut etiam ex caelibibus tales eligant, et pro altissima confirmatione proponant, qui erunt integrae, bonae, et exemplaris vitae, et praecipue a castitate commendati, quique Dioecesi, religioni et animarum saluti magis utiles judicabuntur, hinc nulla ratio amicitiae, aut sanguinis habeatur, prout etiam haec ab Ecclesia Dei juxta sacros canones semper exulare debent.* Maior, *Istoria Bisericei Românilor* 239.

⁴² Pentru invocarea ulterioară a acestui argument, de către mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu, vezi Bonda, *Mitropolia Română Unită* 135. Investigarea originii fenomenului celibatului în Biserica Română Unită depășește cadrele acestui studiu.

⁴³ D. Dumitran, Reformarea clerului parohial în timpul episcopului Ioan Bob. Un posibil model, în: N. Bocșan/ A. V. Sima/ I. Cârja, ed., *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI). Lucrările colocviului internațional din 14-17 noiembrie 2007, Cluj-Napoca, Cluj-Napoca 2009*, 206-222.

⁴⁴ Solicitarea episcopului Ioan Bob, însoțită de textul actului fundațional, a fost adresată papei în 25 iulie 1807. Dumitran, *Un timp al reformelor* 264, nota 430.

caracterul de înștiințare cu privire la noua realitate instituțională pe care l-a avut scrisoarea imperială adresată Secretariatului de Stat pontifical în 14 iulie 1807⁴⁵. În opinia sa, prefectul Congregației de Propaganda Fide, cardinalul de Pietro, reamintește doar termenii din bula de instituire a Episcopiei Făgărașului, cu privire la respectarea decretelor emise de Congregație referitoare la grecii care trăiau amestecați cu latinii și la existența unor călugări și preoți greci care să țină locul canonicilor și capitlului; însă decizia episcopului în funcție de a crea un capitlu format din preoți seculari este considerată demnă de aprobarea pontificală⁴⁶.

În aceste condiții, bula *Apostolatus Officium*, emisă de papa Pius al VII-lea în 1 decembrie 1807⁴⁷, s-a raportat la bula „*Rationi congruit*”, emisă de predecesorii săi Clement al XI-lea și Inocențiu al XIII-lea, observând totuși, într-o formulă mai detaliată decât în textul acesteia, că, în condițiile în care crearea capitlului nu fusese posibilă, locul acestuia și al canonicilor, conform regulilor ritului grec, îl supliniseră călugării ordinului basilitan, cel mai respectat ordin și unicul existent în rândul națiunii rutene – o consecință probabil a dezbatelor legate de rolul acestuia în spațiul polonez. Inițiativa episcopului Ioan Bob de instituire a capitlului catedral și de dotare a acestuia este apreciată, fără a se aminti forma concretă în care se materializase noua instituție⁴⁸. Doar în final este menționată declarația formală că prin actul

⁴⁵ O. Bârlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob Episcopus Fagarasiensis (1783-1830)*, Frankfurt am Main 1948, 434.

⁴⁶ «Egli è verissimo, che nell'anno 1718 fu discussa avanti questa S. Congregazione l'istanza, che si proponeva di eriger il nuovo Vescovato di rito Greco Unito, di Fogaraz nella Transilvania; ma è vero altresì, che una tale erezzione con previo Decreto della S. C. Concistoriale, fu fatta col mezzo di Bolla Apostolica, nella quale fu apposta la solita condizione, che si dovessero osservare tutti i Decreti emanati dalla stessa S. Cong.ne di Propaganda rispetto ai Greci viventi, e mischiati coi Latini, e fu stabilito, che i Monaci, ed altri Sacerdoti Greci dovessero in luogo de' Canonici, e del Capitolo servire una tal nuova Chiesa Cattedrale. Essendo quindi dall'attuale Vescovo Greco di Facaraz (sic) stato a proprie spese destinato un nuovo Capitolo di Sacerdoti Secolari per servizio della sua Chiesa, non ha il Cardinal Prefetto di Propaganda cosa alcuna da rilevare all'E. V. circa simile affare: sembrandogli anzi l'operato del Vescovo meritevole della Pontificia approvazione.» Bârlea, *Ex historia romena* 433.

⁴⁷ Maior, *Istoria Bisericei Românilor* 249-251; Nilles, *Symbolae* II, 668-670.

⁴⁸ *Cumque nonnullis de causis eodem tempore ad erectionem Capituli hujus Cathedralis minime devenire potuisset, ea propter in Litteris antedictis optime per Innocentium Praedecessorem statutum fuerit, ut juxta Graeci ritus ordinationes nonnulli Monachi Ordinis S. Basilii, quorum spectabilis est caetus, atque unicus Monasticus Ordo apud ipsam Rhuthenorum Nationem in eadem Ecclesia loco Capituli, et Canonicorum constituerentur. Nuper autem venerabilis Frater Joannes Babb, modernus hujus Cathedralis Ecclesiae*

emis nu se intenționa în vreun fel inovarea în ceea ce pontifii precedenți stabiliseră în privința grecilor care trăiau amestecați cu latinii, iar decretul Congregației în această chestiune rămâneau în deplină vigoare. Dimpotrivă, inițiativa arhiereului român nu încălca prevederile statuate în anul 1721, considerate așadar cu caracter provizoriu, fiind benefică pentru propria Biserică și credincioșii săi, ca și pentru progresul general al Bisericii Catolice⁴⁹.

Formulările neutre ale actelor emise de autoritățile romane sugerează precauția acestora de a nu atinge chestiuni mai delicate, care ar fi implicat punerea în discuție a obiectivelor politicii ecleziastice a Curții vieneze. Pierderea controlului reprezentanților ordinului bazilian asupra conducerii diecezei era un fapt evident, iar spiritul antimonahal impus din vremea împăratului Iosif al II-lea condusesese chiar la solicitări de părăsire a mănăstirii din partea unor călugări cu activitate îndelungată, precum Samuil Micu, Gherman Péterlaki sau chiar, pasager, Spiridon Fogarași⁵⁰. În aceste condiții, protestele prepozitului Benedict Fogarași, din anii 1818 și 1821, motivate de aspecte materiale (solicitarea de restituire a dreptului de administrare a domeniului mănăstirii) au rămas singulare, neavând șanse de reușită⁵¹.

Pe de altă parte, raportarea la disputele din teritoriile poloneze încadrate Imperiului, unde problema organizării capitlului a fost dezbătută, în condițiile existenței unor statute sinodale confirmate de Sfântul Scaun, relevă lipsa unei justificări similare în cazul greco-catolicilor transilvăneni. În această perspectivă, comparația realizată între cele două momente definitorii sub aspect instituțional ale primului secol de existență a diecezei Făgărașului, din anii 1721 și 1807, reflectă o evoluție de-a lungul căreia conturarea instituției capitulare a fost rezultatul unor influențe diverse, decisive fiind cele exercitate de Curtea imperială vieneză. Într-un context fundamental transformat sub aspect instituțional, juridic, social sau cultural față de primul sfert al

Antistes cum optime compererit, quod Monachi praedicti tam ob instituti rationem, quam ob valde ad praesens imminutum eorum numerum officii hujusmodi partes opportune implere minime poterant, ad hoc ut ejus Ecclesia ad formam Cathedralium, eo quo convenit decore effulgeat, atque in sua Dioecesi disciplina Ecclesiastica salubriter in Domino ordinetur, pia, et laudabili dispositione, ad majorem Omnipotentis Gloriam, et spirituale commodum Gregis Dominici sibi commissi, propriis sumptibus novum capitulum erigere, et dotare curaverit [...]. Maior, Istoria Bisericei Românilor 249.

⁴⁹ Maior, *Istoria Bisericei Românilor* 250-251.

⁵⁰ Dumitran, *Din falsele premise* 212.

⁵¹ Dumitran, *Un timp al reformelor* 276-277.

secolului al XVIII-lea, capitlul a fost o instituție reprezentativă a Episcopiei Făgărașului, caracteristică etapei de maturizare organizatorică a acesteia. Procesul de adoptare sau adaptare a unor forme instituționale latine începute de altfel în Biserica Română Unită cu mult înaintea episcopului Ioan Bob și el a fost mult mai complex decât lasă să se întrevadă discursul istoriografic iluminist și din epocile ulterioare despre „latinizare”. Revenind în încheiere la problema capitlului, reflecția asupra trăsăturilor sale canonice aparține contextului diferit al mijlocului secolului al XIX-lea și nu poate fi extrapolată circumstanțelor diferite ale secolului anterior.

Colecția «ACTA BLASIENSIA»
a Facultății de Teologie Greco-Catolică – Departamentul Blaj

Volumul I: *Coordonatele preoției greco-catolice. Istorie și actualitate*, coord. Pr. Călin-Daniel Pațulea, Anton Rus, Andreea Mârza, Ed. Buna Vestire, Blaj, 2002, 293 p. Volumul cuprinde lucrările Sesiunii de Comunicări Științifice organizată de Mitropolia Greco-Catolică Blaj în colaborare cu Departamentul Blaj al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai în 17-18 mai 2002, la Blaj (Colecția Acta Blasiensia I).

Volumul II: *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma*, coord. Cristian Barta, Zaharie Pinte, Ed. Buna Vestire, Blaj, 2003. Volumul cuprinde Actele Sesiunii de Comunicări Științifice Internaționale de la Blaj din 19-20 iunie 2003, organizată de Mitropolia Greco-Catolică Blaj în colaborare cu Departamentul Blaj al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai. Colecția «Acta Blasiensia» II.

Volumul III: *Școlile greco-catolice ale Blajului. 250 de ani de credință și cultură*. Editor: Delia Aldea, William-Alexandru Bleiziffer, Marcela Ciorte, Ed. Buna Vestire, Blaj, 2005. Volumul cuprinde Actele Simpozionului organizat sub egida Mitropoliei Greco-Catolice în colaborare cu Departamentul Blaj al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai cu ocazia aniversării a 250 ani de la deschiderea școlilor blăjene, Blaj, 8-9 octombrie 2004, Colecția «Acta Blasiensia» III.

Volumul IV: *Redescoperirea figurii Apostolului Paul: viața, teologia, activitatea*, coord. Mauro Orsatti, Călin Pațulea, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2010, 156 p. Volumul cuprinde Actele Sesiunii de Comunicări Științifice Internaționale de la Blaj din 31 octombrie 2008, organizată de Mitropolia Greco-Catolică Blaj în colaborare cu Departamentul Blaj al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai cu ocazia anului paulin. Colecția «Acta Blasiensia» IV și Colecția Teologia 30.

Volumul V: *Părintele spiritual într-un Seminar Teologic: portret și misiune*, coord. Anton Rus, Vincenzo Lai, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2015. Volumul cuprinde lucrările Consfătuirii Internaționale a părinților spirituali de la Seminarele Teologice Greco-Catolice românești organizată la Blaj de Arhiepiscopia Majoră Română Unită cu Roma Greco-Catolică prin Seminarul Teologic Greco-Catolic din Blaj, în colaborare cu Centrul de Studii al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai și cu Colegiul Pontifical Pio Romeno din Roma, Italia, în 23-24 noiembrie 2012 la Blaj. Colecția «Acta Blasiensia» V.

Volumul VI: *Lutero e la Lettera ai Romani. Dal conflitto alla comunione. Luter și Scrisoarea către Romani. De la conflict la comuniune*, coord. Mauro Orsatti, Călin-Daniel Pațulea, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017. Volumul colectiv cuprinde lucrările Conferinței Internaționale *Lutero e la Lettera ai Romani. Dal conflitto alla comunione. Luther și Scrisoarea către Romani. De la conflict la comuniune*, organizată de Departamentul Blaj, în data de 28 octombrie 2017. Colecția «Acta Blasiensia» VI.

Volumul VII: *România 100. Biserica, Statul și Binele Comun*, coord. Cristian Barta, Anton Rus, Zaharie Pinte, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2019. Volumul conține lucrările simpozionului internațional „România 100. Biserica, Statul și Binele Comun. Istorie și actualitate” desfășurat la Blaj în 29-30 octombrie 2018 la Palatul Cultural cu prilejul aniversării a 100 de ani de la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 și a 70 de ani de la interzicerea abuzivă a Bisericii Greco-Catolice la 1 decembrie 1948, organizat de Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică, Curia Arhiepiscopiei Majore, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Greco-Catolică, Facultatea de Istorie și Filosofie, în parteneriat cu Consiliul Județen Alba, Primăria Municipiului Blaj, Asociația Generală a Românilor Uniți AGRU Blaj. Colecția «Acta Blasiensia» VII.

Volumul VIII: *Demonologia astăzi: fundamente teologice și aspecte practice*, coord. William Bleiziffer și Alberto Castaldini, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2020. Volumul conține lucrările simpozionului internațional „Demonologia oggi: fundamenti teologici e aspetti pratici” desfășurat la Blaj în 18 octombrie 2019, organizat de Departamentul Blaj al Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai”, în colaborare cu

Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică, Curia Arhiepiscopiei Majore și cu Associazione Internazionale Esorcisti. Colecția «Acta Blasien-sia» VIII.

Volumul IX: *Convertire și spiritualitate ecologică. Nu stăpâni, ci ocrotitori*, coord. Cristian Barta, William Bleiziffer, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2021. Volumul conține lucrările simpozionului internațional *The international online Conference Ecological Conversion and Spirituality, - Convertire și spiritualitate ecologică. Nu stăpâni, ci ocrotitori ai creației*, desfășurat on-line în 17 aprilie 2021 cu prilejul anului special (24 mai 2020 - 24 mai 2021) instituit de Sfântul Părinte Papa Francisc de aniversare a Enciclicii *Laudato Si* (24 mai 2015), simpozion organizat la Blaj de Arhiepiscopia Majoră a Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică în colaborare cu Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Colecția «Acta Blasien-sia» IX.

Volumul X: *„Să mergem împreună”: universalitate și incluziune. Doi ani de la vizita Papei Francisc la Blaj (2019-2021)*, coord. Cristian Barta, William Bleiziffer, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2022. Volumul conține lucrările simpozionului internațional *„Camminiamo insieme”: universalità e inclusione. Due anni dalla visita di Papa Francesco a Blaj (2019-2021)*, desfășurat on-line între 9-11 iunie 2021; simpozionul a fost organizat la Blaj sub înaltul patronaj al Eminentiei Sale Cardinal Leonardo Sandri Prefect al Congregației pentru Bisericile Orientale, de Arhiepiscopia Majoră a Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolică, în colaborare cu Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Colecția «Acta Blasien-sia» X.

Volumul XI: *300 de ani de la înființarea Episcopiei de Făgăraș*, editori Ovidiu Ghitta, Cristian Barta, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2025. Volumul conține lucrările simpozionului internațional *300 de ani de la înființarea Episcopiei de Făgăraș*, desfășurat on-line în 25 noiembrie 2021. Simpozionul a fost organizat sub înaltul patronaj al Preafericitului Părinte Cardinal Lucian Mureșan, de Arhiepiscopia Majoră a Bisericii Române Unite cu Roma în colaborare cu Facultatea de Teologie Greco-Catolică din Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Colecția «Acta Blasien-sia» XI.

„Ne putem gândi la cursul schimbător al istoriei, în care multe lucruri realizate într-o perioadă apun, apoi renasc și se dezvoltă sub altă formă sau în alt loc. Faptul că în doar trei sute de ani Biserica Română Unită s-a dezvoltat de la demnitatea de Episcopie la cea de Mitropolie, ajungând în prezent la rangul de Arhiepiscopie Majoră, rămânând fidelă trăirii credinței catolice în frumusețea și bogăția tradiției răsăritene, este dovada vie că Dumnezeu o iubește și lucrează mântuitor prin ea. Ocrotită de Providența Divină, Biserica noastră a înviat după crunta persecuție comunistă, vădind misiunea sa ecumenică și profetică pe pământul românesc, primind, printre spini și aureole, coroana strălucitoare a mărturiei celor șapte Fericiți Episcopi Martiri”.

Cardinalul Lucian Mureșan (1931-2025)

„Considerațiile mele referitoare la anul 1721 [...] s-au dorit a fi un omagiu adus unor oameni din timpuri îndepărtate, care în epoca lor – în ceea ce privește poporul român din Transilvania și sistemele sale ecleziastice – au exprimat cu luciditate profetică stăruințe, a căror validitate a fost ratificată de istorie după secole, ducându-le la împlinire. În acest sens, activitatea lor și idealurile, care au susținut-o, prezintă aspecte de o actualitate extraordinară și care nu pot decât să suscite o analiză atentă, la nivel intelectual și nu numai”.

Cesare Alzati

